

EMLÉKIRAT

A

KARTELLEKRŐL

NAGYMÉLTÓSÁGU

HEGEDÜS SÁNDOR

KERESKEDELEMÜGYI M. KIR. MINISTER UR MEGBIZÁSÁBÓL KÉSZITETTE:

Dr. RÁTH ZOLTÁN

KASSAI K. JOGAKADÉMIAI TANÁR.

*Dr. Ráth Zoltán jogakadémiai tanár ezen emlékirata mint előadói
tanulmány tekintendő.*

BUDAPEST, 1900.

„PÁTRIA” IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMÁSA.

EMLÉKIRAT

A KARTELLEKRŐL

NAGYMÉLTÓSÁGU

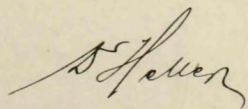
HEGEDÜS SÁNDOR

KERESKEDELEMÜGYI M. EIR. MINISZTER ÚR MEGBÍZÁSÁRÓL RÉSZLETTE:

Dr. RÁTH ZOLTÁN

KASSAI K. JOGAKADÉMIAI TANÁR

*Dr. Ráth Zoltán jogakadémiai tanár ezen emlékirata mint előadói
tanulmány tekintendő.*

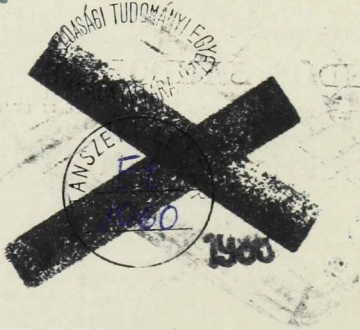
BUDAPEST, 1900.

„PÁTRIA” IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMÁSA.

2000 07 - 0 1995 07 - 7

1992

1985

REVIZIÓ 1980

I. RÉSZ.

BEVEZETÉS.

A kartellek lényege és hatása.

A kartellpolitika általános

vezérelvei.

1. §. A kartell mibenléte.

A kartell szót, mint annyi sok mást, a német nyelvből vettük át. Kivételesen, német írók fordításakép, megjelenik az a francia folyóiratokban is,¹⁾ de rendszeren nem egyedül, hanem a zárjelbe tett „syndicats industriels“ kifejezés kíséretében. Az angol irodalomban e szó teljesen hiányzik s annak megfelelő általánosan elfogadott terminus technicus nincs is.²⁾ Az amerikai „trust“, mint látni fogjuk egészen más valamit jelentett s ujabban ismét megváltozott értelemben szerepel.

Az üzleti világ, mely nem definiál, hanem csak a szükséghez képest teremti a maga kényelmére saját műszavait, kartell alatt a vállalkozók legkülönbözőbb jellegű megállapodásait érti, a mennyiben azok a verseny kizárására irányulnak. Állami szállításoknál az ajánlat iránt való megegyezés, versenyző vasutttársaságoknak a díjszabásokat bizonyos viszonylatokra megkötő szerződésai épügy kartellek, mint a termelést kontingentáló és felosztó osztrák-magyar cukorkartell. Ellenben nem szokás kartellnek nevezni azokat a tisztán üzérkedési jellegű egyesüléseket, melyeknél a cél az, bizonyos áru összevásárlása után annak árát mesterségesen felszöktetni. Ezeket „ring“, „corner“ néven ismerik — ilyenek voltak a

¹⁾ Pl. a „Revue d'économie politique“ 1899. évi júliusi számában Liefmann R. cikkének címe: „Les caractères et les modalités des cartels“ s ugyanazon folyóirat 1894. évi folyamában Menzel A. „Les cartels (syndicats industriels) etc“. Leroy-Beaulieu nagy „Traité théorique et pratique d'économie politique“-jében szintén használja e kifejezést s „kartell“-t ír (IV. v. 41. p.)

²⁾ Legáltalánosabban használvák: combination, agreement, understanding, pool. Az elsőnek értelme nem felel meg a mi kartellünknek.

hirhedi rézring, a tengeriring stb. Nemesak ephemer jellegök, hanem az is megkülönbözteti őket a kartelltől, hogy tulajdonképpen kereskedők, üzérek vesznek benne részt, nem magok a termelők, mint a kartellekben. Ámbár igaza van Menzelnek,¹⁾ a kartellügy egyik legkiválóbb jogászteknélyének, hogy termelők is csinálhatnak ringet s így jogilag ez utóbbi s a kartell közt nincs különbség,²⁾ a minthogy nála a ring a kartell egyik válfaja: mégis a gazdasági élet szempontjából, a mi a cél és hatást illeti, oly nagy ür választja el őket, hogy azok egybefoglalása zavart okozna.

Az amerikai „trustök“, melyeknek feltünése oly óriási zajt okozott s az Egyesült-Államok törvényhozó testületeinek és bíróságainak annyi gondot és munkát adott: eredeti alakjukban szintén nem sorolhatók a kartellek közé. Az egész jogi compositió, melyet állítólag maga Rockefeller, a legújabbban ismét sokat emlegetett milliárdos vállalkozó, a Standard Oil Company megteremtésére 1882-ben eszelt ki: az angol-amerikai jogrendszer sajátosságain alapul. Az angol jog trustee alatt azt a teljhatalmu megbizottat érti, a ki valamely vagyont más javára kezel, kötelezve lévén a vagyon hozadékát ez utóbbinak kiszolgáltatni. Hogy a részvénytársaságok vezetését a fő részvénybirtokosok maguknak biztosítsák: ezt az intézményt használták fel s átruháztatták magokra a részvényeket, ezek helyett certificatumokat állítva ki, melyek átruházhatók voltak s az osztalék felvételére jogosítottak. Rockefeller geniusa ezt a gépezetet alkalmazta vállalatok egyesítésére, olyképp, hogy a részvénytársaságok egész seregének részvényesei átadták részvényeiket s azokkal együtt szavazatjogukat a megbizottak kis csoportjának. Ezzel az utóbbiak feltétlenül uraivá lettek valamennyi társaságnak, a melyek önállósága csak külső látszat maradt. A trust lényegileg különbözik a kartelltől, mert valóságos egységes vállalat, fusiója elébb

¹⁾ Verhandlungen der am 28. und 29. September 1894. in Wien abgehaltenen Generalversammlung des Vereins für Socialpolitik. (Schriften des V. f. S. LXI. B.) 25 lapon.

²⁾ Így pl. az 1820. francia Code pénal 419. §-a tényleg „coalition entre les principaux détenteurs“ kitételt használja, mi egészen általános.

önálló vállalatoknak, míg emez olyan vállalatoknak consortiuma, melyek önállóságukat továbbra is megtartják.

Megjegyzem mindjárt, hogy ez az elmés alkotmány, melytől a trustök nevüket vették, ma már összeomlottnak tekintendő s bármily gyakran használják is e kifejezést: igazi „trust“, a szó eredeti értelmében ma már nincs egy sem.¹⁾ A bíróságok ugyanis egymásután kimondották, hogy érvénytelen a részvényesek oly szerződése, melylyel részvényeiket és szavazataikat trusteekre ruházzák. A részvénytársaság lényegébe ütközik a részvényes legszemélyesebb jogának, a szavazati jognak elidegenítése. A Standard Oil Trust 1892-ben bomlott fel s ma az amerikai ipar és bányászat koncentrálódása, mint látni fogjuk, más utakon mozog előre.

Kleinwächter czernowitzi egyetemi tanár, a ki a kartellek problémáját először tette tudományos vizsgálódás tárgyává,²⁾ nézetem szerint megfelelt a tudományos terminológia érdekeinek, mikor a kartell szót a termelők, és pedig egy-egy szakma vállalkozóinak a versenyt mérséklő s a termelést szabályozó megállapodásai számára foglalta le.³⁾ Nem akarva az irodalomban felmerült definiciók utvesztőjébe belebocsátkozni, beérem itt azzal, hogy ép az egyszakbeli termelők vannak állandóan érdekelve a köztők szükségszerűleg kiélesedő versenynek közös megegyezéssel való mérséklése körül s hogy ezek a megegyezések manapság oly fontos tényezői a közgazdasági életnek, oly hatalmas eszközei a termelés, forgalom és fogyasztás szabályozásának, hogy azok számára egy rövid megjelésre, egy névre égető szüksége van a

1) Ld. Ashley J. W. értekezését: „American trusts“—an address at the annual dinner of the British Economic Association, on March 22. 1899., Economic Journal IX. köt. 1899. júniusi számában.

2) Die Kartelle. Ein Beitrag zur Frage der Organisation der Volkswirtschaft. Innsbruck. 1883.

3) Idézett műve 126. lapján: „Kartelle sind Übereinkommen der Produzenten, u. zw. der Unternehmer der nämlichen Branche, deren Zweck dahin geht, die schrankenlose Konkurrenz der Unternehmer unter einander einigermassen zu beseitigen und die Produktion mehr oder weniger derart zu regeln, das dieselbe wenigstens annähernd dem Bedarfe angepasst werde, etc.“

tudományos irodalomnak úgy, mint a közgazdasági politikának. Ha a kartell szó nem volna, meg kellene azt csinálni erre a célra. S anélkül, hogy a már létező nagyszámu meghatározást egy ujjal akarnám szaporítani, meg kell mondanom, hogy a következőkben *kartell alatt egy-egy termelési szakvállalkozóinak oly szerződéseit értem, a melyek a verseny mérséklésére vagy teljes kizárására irányulnak.*¹⁾

Szántsándékkal nem használtam az „egyesülés“ kifejezést, mely tán a francia „coalition“ visszhangjakép, hivatalos nyelvünkben is szerepel. Nem használtam azért, mert az egyesülés tételes jogunk — nevezetesen az 1875. évi XXXVII. t.-cz.-be foglalt kereskedelmi törvényünk terminológiája szerint valami egészen mást jelent. A 62. §-ban említett alkalmi *egyesülések* csak meghatározott kereskedelmi ügyletek lebonyolítására irányulhatnak, míg a kartell a résztvevők egész üzletmenete fölött uralkodik. A 179. §-ban említett, a részvénytársaságokra vonatkozó, de a 240. §-ban a szövetkezetekre is kiterjesztett rendelkezéssel a közgyűlés elidegeníthetetlen jogkörébe utalt „egyesülés más társasággal“ nem egyéb, mint a fusio (Verschmälzung, az angolban amalgamation), mely a vállalatot, mint önálló alanyt, megszünteti s felolvasztja egy új alanyban. Nyilvánvaló, hogy az ily egyesülések a kartellektől lényegesen különböznek, a miért is fentebb már az amerikai trust-öket ki kellett zárni a kartellek köréből, azért mert ott a részes vállalatok önállósága már jogilag megszűnt.²⁾ A kartell az önállóságot érintetlenül hagyja,³⁾ habár a vállalat

¹⁾ Azok, a kik a kartellnek tágabb fogalmát fogadják el, szintén elismerik, hogy a termelők kartelljei a legfontosabbak. Így Liefmann, Philipovich, Schäffle.

²⁾ Tényleg megszűnhetik egyes vállalatok önállósága azon az épen nem szokatlan módon is, hogy egy más vállalkozó döntő befolyást nyer arra, pl. megveszi a részvények zömét. Jogi szempontból azonban ezek önállókul szerepelnek s például termeléskorlátozó szerződéseik kartellnek volnának minősítendők.

³⁾ A fentebbi fogalomban az „önálló“ jelzőt nem tettem a vállalkozó elé, mert az szöszaporítás volna. A vállalkozó ismertető jele ép az, hogy önállóan vezeti a termelést, stb.

kozó függetlenségét természetesen kisebb-nagyobb mérvben csorbitja is.

A használtam „szerződés“ kitétel megfelel jogi terminológiánknak s egészen általános, közömbös kifejezés, mely a leglazább szerkezetű kartellre épügy alkalmazható, mint a legmagasabb szervezettel bíróra.

Hogy a törvényhozó a kartellek körülírásánál helyesen jár el, a mikor azok célját részletezi, illetőleg megmondja azt, mily eszközökkel dolgoznak a kartellek, azt készséggel elismerhetjük. A közigazgatási tisztviselőtől és a bírótól nem lehet követelni azt, hogy mélyebb tudományos kutatásokat tegyen egy fogalom megértésére. Csak czélszerű tehát, ha a törvényhozó nem elégszik meg a legáltalánosabb kitételekkel, hanem kezére jár a törvényt alkalmazó közegeinek. Ha tehát a kartellek körének megállapításánál a verseny korlátozása helyett vagy mellett a termelés, ár, vagy kelendőség szabályozását látjuk felemlítve,¹⁾ ezt helyes kifejezésnek ismerhetjük el, bár az alább következő s a kartellek lényegét közelebről megvilágító fejtegetésekből ki fog tűnni, hogy a kartellek tevékenységének mindezen nyilvánulásai befoglaltnak azok felhozott céljában, a verseny korlátozásában. S hogy az ily felsorolások szükségkép hiányosak, azt ép az osztrák 1897. évi javaslat²⁾ példája bizonyítja, mely kihagyja a munkások bérének szabályozására irányuló megegyezéseket, holott azok socialpolitikai szempontból nagyon is kimagasló elemei a kartellszerződéseknek.

¹⁾ Az egyes államok törvényhozásáról a III. részben lévén szó, itt csak azt hozom fel, hogy a közgazdasági tekintetben fejlett terminológiájú amerikai törvényhozás fején találja a szegyet, mikor általában a szabad verseny korlátozásáról és monopolos tendenciáról szól (pl. New-York 1897. május 7. törvénye: an act to prevent monopolies in articles or commodities of common use, and to prohibit restraints of trade and commerce etc.)

²⁾ 180 der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordneten-hauses. XIII. Session 1897. Regierungsvorlage. 1. §. „Verbinden sich selbständige Unternehmer zu dem Zwecke, um durch solidarisches Vorgehen, insbesondere durch einvertständliche Beschränkung oder Beseitigung des freien Wettbewerbes auf die Productions, Preis- oder Absatzverhältnisse solcher Verbrauchgegenstände bestimmend einwirken etc.“

2. §. A kartell fajai és szervezete.

A kartellek osztályozása nagyon különböző alapon történhetik és történik is. Itt csak a kartellpolitika szempontjából fontos megkülönbözteléseket véve fel, röviden következőleg osztályozunk.

I. Az alanyokat tekintve, a termelés két főága szerint östermelők és iparosok kartelleit különböztetjük meg.

Az östermelés körén belül nagyarányú kartellképződés van a bányászatban; az angol szénbányák ily szervezkedéséről már a mult századból van tudomásunk s látni fogjuk, hogy e termelési kör a leghálásabb monopoltaajul tekinthető.

Ellenben a mezőgazdaság eddigelé nem mutatkozott kartellképesnek. Helyi szervezkedéseket nem véve számba,¹⁾ eddig csak kísérletekkel és javaslatokkal találkozunk. Csirái, elemei a kartellozásnak megvannak; a mezőgazdák bevásárlási és terményértékesítési szövetkezetei alkalmas kiindulási pontjai volnának mezőgazdasági kartelleknek s valószínűleg csak idő kérdése, hogy e csirák kihajtsanak.²⁾ Nem kevésbé jellemző egyébiránt, hogy egy osztrák miniszter, Ledebur — a mezőgazdákat kényszerszövetkezetekbe akarta tömöríteni s ezzel együtt az árak szabályozását — kartellek módjára — keresztülvinni. A törvényjavaslat azonban épügy, mint a vele némileg rokon Kanitz-féle hires indítvány a német parlamentben — csak javaslat maradt.

Az ipar körében látjuk eddigelé a kartellek legnagyobb virágzását. A nagyiparé itt a vezetés, a nagyipar kartelljei keltik a legnagyobb feltűnést; de kétségtelen, hogy a kisipar is képes a kartellalkotásra,³⁾ sőt az élelmiszerek kartelljei,

¹⁾ Ilyen volna a győri kereskedelmi és iparkamara 4125/899. sz. 1899. november 24-én kelt felterjesztésében említett kartell, melynek tárgya a znaimi uborka.

²⁾ A mezőgazdasági ipar terén megindult áramlatot érinti Schäffle „Zum Kartellwesen und Kartellpolitik“ czimű értekezésében. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. LIV. Jahrg. 4. H. 651. lap).

³⁾ Nagyon jól szervezett kisipari kartelleket mutat be Voigt A. a „Soziale Praxis“ hasábjain a legujabb időkből, idézve Schäffle fent érintett értekezésében. Igy 1897-ben jött létre a palakőfejtők és keres-

a pékek és mészárosok helyi kötelékei nagyon is mélyen belenyulnak a nagy fogyasztó közönség érdekkörébe.

Azok, a kik a kereskedők és szállítási vállalatok versenymérséklő megállapodásait is belefoglalják a kartellek körébe, természetesen külön csoportokat alkotnak ezekben, esetleg további osztályozással, pl. tengeri és belvizi hajózási kartellek, stb.

II. Tekintve a területet, a melynek vállalkozóit a kartell egybefüzi, beszélünk helyi, kerületi, országos és nemzetközi kartellről. A kerületi kartell egy-egy termelési vidék, bányacsoport vállalkozóira szorítkozik ugyan, de jelentőségében — ép a kerület kiterjedése és a termelés fejlettsége szerint — megközelítheti, sőt felülmulhatja az országos kartelleket; így pl. a rajna-westphaliai szénsyndikatus nagyobb befolyást gyakorol a szénárakra, mint egy-egy kisebb állami nemzeti kartellje. Viszont néhány, bár különböző községben székelő vállalat kartellje jelentőségében sokkal alulmaradhat egy-egy főváros egyszakmabeli iparosainak kartelljén, holott ez utóbbit csak helyi kartellnek kell minősítenünk.

Külön válfajkép sorolhatjuk azokat a kartelleket, melyek nem simulnak hozzá az államok területeihez, hanem a vám-sorompók által határoltatnak el. Egy vámterület termelői a külső verseny ellen védve vannak kisebb-nagyobb mértékben, ellenben egymással a vámhatáron belül szabadon versenyeznek: csak természetes tehát, hogy a verseny hatályos mérséklésére vagy megszüntetésére nem lehet gondolni addig, míg az egész vámszövetség területe egy kartellbe vonva nincs. A *vámterületi kartellek* kiváló jelentőséggel bírnak hazánkban és e jelentőségek inkább növekedni, sem hogy apadni fog mindaddig, míg az Ausztriával való vám-unio fennáll. Kartellpolitikailag nagyon érdekes és különös nehézségekkel járó e válfaj esetünkben a nemzetközi kartellekhez tartozik, bár a külföld szemében az országos vagy nemzeti kartellek kategóriájában szerepel.

kedők, meg több Dachdeckermeister-Verein képviselői közt a Rajnavidék városaira kiterjedő kartell és egészen sajátos szervezettel bírnak a német kéményseprőkartellek.

III. Tekintve a módozatokat, a melyeket a kartell a verseny kizárására vagy legalább mérséklésére alkalmaz, már egész sereg csoportot lehet megkülönböztetni, különösen akkor, ha a kartellek szervezetét, organumait is bevonjuk. Nem szándékom Liefmannak, a kartellek e kiváló monografusának¹⁾ egészen tüzetes felosztását s az ahhoz füződött megjegyzéseket és vitákat felhozni. Bár világos, hogy a kartellek céljukat három uton — az árak megszabása, a termelés korlátozása s a piac felosztása (rayonkartellek) által — közelíthetik meg: az ez alapon való csoportosítás nézetem szerint nem bir sem elméleti, sem gyakorlati jelentőséggel. Sokkal mélyebben jár Schäßle osztályozása.

Mindenekelőtt piacosztó és piaczösszefoglaló kartelleket különböztet meg. Az előbbieket a szerződött vállalkozók mindegyikének kiutalják a maga részét a piacból, olykép, hogy a többiek ott ajánlatot nem tesznek, onnét megrendelést el nem fogadnak. Az egyes vállalkozó tehát kizárólagos ura lesz a maga vidékének, ott diktálhatja az árakat, már a mennyiben az az adott cikknél egyáltalában lehetséges s a mennyiben a kartellen kívül állók vele versenyre nem lépnek.²⁾

A piacosztó kartellnek egyik válfaja az, mely nem térben, hanem időben osztja fel a kínálatot. Főleg közszállításoknál divik ez oly alakban, hogy a szerződő felek bizonyos sorrendet — turnust — állapítanak meg az árlejtéseknél való pályázásra. A többi vállalkozó ilyenkor vagy egyáltalán nem pályáz, vagy csak a látszat kedvéért, nevezetesen magasabb egységárak ajánlásával. Ez utóbbi módozat nagyon kedvelt s a német kartellek egyik legrégebbje, az 1861. évi sinkartell is idetartozik.

Piacosztás előfordulhat és tényleg előfordul több is kartell közt létrejött megegyezéseknél, nevezetesen pedig

¹⁾ Die Unternehmervverbände (Konvention, Kartelle), ihr Wesen und ihre Bedeutung“. Freiburg, 1897. A Volkswirtschaftliche Abhandlungen der Badischen Hochschulen 1. füzet.

²⁾ Így tesznek a kőolajfinomítók, mikor elhatárolják azt a területet, melyen egy-egy gyár elád.

nemzetközi kartelleknél. A dynamitkartell a legismertebb példa erre; az egyes nemzeti, illetve vámterületi határokon belül e kartell összefoglalja a szerződő vállalkozók javára a piacot, de azokon kívül már megosztja, úgy, hogy pl. a francia kartell tagjai német területen nem árusítanak el és viszont. Az 1884. évi sinkartell a német, angol, belga és osztrák piacot kölcsönösen biztosította az illető ország vállalkozóinak.

A kartellek második nagy csoportja, a piacösszefoglaló kartelleké, a vállalkozók egyetemét igyekszik az egész szóbanforgó piac közös urává tenni, s épen ezért nem oly egyszerű, nem oly szervezetlen, mint az előbbi csoport. A legkülönbözőbb eszközökkel és többé-kevésbé szoros és fejlett szervezettel szabályozza a piacot a végből, hogy a termelés értékesítése minél kedvezőbb árak mellett menjen végbe, a termelési költségek pedig minél kisebbek legyenek. E két tényező különbözete alkotván a vállalkozói nyereséget: a kartell mindkét irányban felveszi a harcot, hogy e különbözetet a lehetőségig fokozza. Szükségtelen tehát a vevők és eladók kartelljét megkülönböztetni: a feladata magaslatán álló kartell egyszerre mindakettő: vevők kartellje, mert nyersanyag, segédanyagok, gépek, stb. és a munka tekintetében, mint vevő szerepel; termékeit pedig, mint eladó kartellálja. Tény csak az, hogy a mai kartellek az eladási, kínálati oldalon mutatnak gazdagabb szervezetet és dusabb tagozatot s csakis ez a körülmény indokolja, hogy a további osztályozásnál ezt az oldalt vegyük egyelőre alapul.

Hogy nyereséget biztosító árakat érjenek el, legegyszerűbb eszköznek látszik a vállalkozók részére az árak közös megállapítása. Megszabják azt a legkisebb árt, a melyen alul termékeiket nem adják el. S mivel csakhamar reájönnek, hogy az egységes ár betartása még nem szünteti meg a versenyt, sőt a tagok nagyobb levonások (rabatt), hosszabb hitel engedélyezése, szállítási költségek fedezése útján nagyon is elhalásztatják egymás vevőit: az árlimitáló kartellek rendszeren egész sereg megállapodást is tartalmaznak az üzleti kikötések szabályozására. Sőt a magam részéről

hajlandó vagyok kartellnek tekinteni az oly egyezményt is, mely csak ép ezen eladási feltételekre vonatkozik, árumegeállapítás nélkül. Nagy malmainknak 1887. óta fennálló egyezménye, mely a zsákok visszavásárlását, a liszt csomagolását, a hitelezés mérvét s az árendményekeket szabályozza: ilyen tökéletlen kartell. Gyakorlati jelentőségét e mellékkikötéseknek egyáltalában nem szabad kicsinyelni; hiszen pl. a rabatt csökkentése vagy a hitelezés megvonása a kereskedő szempontjából egyenértékű megfelelő áremeléssel.

Am a tapasztalat megmutatta azt is, hogy pusztán az ár megszabása nem vezet kellő eredményhez. A legmagasabb ár sem ér semmit a vállalkozónak, ha készlete nyakán marad. Ha tultermelés volt vagy küszöbön áll: az árszínvonalat csak úgy lehet fentartani, ha a kínálatot mérséklük. Az árkorlátozásokhoz tehát termeléskorlátozások járulnak, sőt ez utóbbiak helyettesíthetők is az előbbieket, mert a termelés csökkentése — caeteris paribus — az ár emelkedésére vezet.

A termeléskorlátozás szerfölött változatos módokon megy végbe. Idetartozik már az üzemek fejlesztéséről való lemondás, tehát pl. oly megállapodás, hogy a fonógyárak újabb orsókat, a szövógyárak újabb szövőszekeket be nem állítanak, a vasgyárak az időszerint hidegen álló magas kemenczéket üzembe nem veszik, stb. Az üzemreductio, melylyel fővárosi malmaink ismételve élnek, már egy további lépés. Történhetik olyképp, hogy a gépek, eszközök vagy a munkások bizonyos hányadával abbanhagyják és abbanhagyatják a munkát, avagy úgy, hogy egyesesen az előző termelés százalékában fejezik ki a termelés csökkentését. Van eset arra is, hogy nem szabják meg az *üzemreductio kötelező mértékét, hanem az, a ki kevesebbet termel, jutalomban részesül.*

Még gyökeresebb eszköz az üzem teljes abbanhagyása egy időre, például az év egyharmadára, mint a hogy azt a bajor tükkörüveggyárak 1892-ben tették. Ezen általános szünetelés helyett alkalmazzák kivételesen azt az eljárást is, hogy hogy egyes gyárakat csuknak be, természetesen kártalanítás mellett. *Ez a termeléskorlátozó mód azonban inkább a nagy*

fusióknál játszik szerepet; pl. az angol whisky-trust mindjárt megalakulásakor 80 gyár közül 68-at üzemen kívül helyezett.

A kartellek árszabályozó hatása azonban mindaddig nem teljes, míg a termelők az árképződésnek csak egyik elemét, a kínálatot tartják nyilván. Az ár a kereslet és kínálat egyensúlyba helyezkedésével jó létre: a kínálat korlátozása tehát magában nem elég, hanem tudatosan olyan mértékben kell annak történnie, hogy a kereslettel egybevetve előnyös árakat eredményezzen. Azok a kartellek, melyek ezt a feladatot tűzik magok elé, az igazi «tökéletes kartellek»; mint Schäftele nevezi: «a tulajdonképi» kartellek, Liefman, a kartellmorphologia e kiváló uttörője szerint, ¹⁾ a «magasabb rendű kartellek». Lényegök az, hogy az egész keresletet, mely tagjaikkal szemben nyilvánul, közös haszonra fordítják. Hogy képletesen fejezzem ki magamat: a kereslet összes ereit, mint a tó a beletorkoló patatokat és folyókat, egy közös tartóba gyűjtik össze s aztán ennek tartalmát, a tó vizét, egymás közt előre megállapított arányban megosztják.

Am e megosztás a dolog természeténél fogva különbözőkép történhetik: 1. közvetlenül, vagyis úgy, hogy a kartellben levő vállalkozók mindegyike mintegy természetben kapja meg abból a maga hányadát — és 2. közvetve, vagyis úgy, hogy a tagok a hasznot osztják meg magok közt, a mely az egész kereslet kielégítéséből reájuk háromlik. Folytatva a hasonlatot: az első esetben a tó vize tárgya az osztozkodásnak a maga természetes mivoltában, az utóbbi esetben pedig az, a mi értékeset abból kivontak, tehát a feldolgozás eredménye. Az első módozatot üzletfelosztásnak, a másodikat nyereségfelosztásnak nevezzük. ²⁾

¹⁾ Liefmann a kartelleket első sorban a keresők és vevők kartelljeire osztja fel idézett művében (70—72. l.). azután az utóbbiakat alsórendű vagy korlátozó (beschränkende) és magasabb rendű, felosztó kartellekre bontja fel, az utóbbiakat „Kontingentierungen“ néven is jelelve meg.

²⁾ Liefmann id. h. háromféle magasabbrendű kartell különböztét meg, u. m. *ajánlati, keresleti és nyereségkontingentálást*. Az első csoport, melyet L. különben sem tart jelentősnek, lényegében az üzletfelosztás egy alfaja s így Schäftele felosztása, melyet követtem, rendszeresebb.

Az üzletfelosztó kartellek előre megállapított arányban részesítik tagjaikat az összes keresletben a mely feljök fordul, illetve, a melyet magok számára lefoglalni sikerül. Utóbbi kitétel illik az árlejtésekre, köz- vagy magánszállításoknál: ha ily alkalmakkor a kartell nyeri el a pályázatot, a szállítást tagjai közt egyszerűen felosztja, mire külön organum nem is szükséges. Ellenben szükség van ilyenre a megrendelések felosztásánál. A kartell tagjai kötelesek a hozzájuk érkezett megrendeléseket a központi irodához vagy elárúsító vállalathoz ¹⁾ küldeni, a mely ezeket úgy, mint a közvetlenül hozzáérkezett megrendeléseket a kartellben meghatározott kulcs szerint felosztja. A mi a felosztási kulcsot illeti: azt vagy a termelési képesség, vagy az előző év, illetve évek tényleges termelése szerint szabják meg. Hogy azonban az egyes megrendelésnek kiutalásánál tekintetbe veszik a szállítási költségeket s a megrendelőt lehetőleg a hozzá legközelebb fekvő gyárhoz vagy bányához utalják; hogy továbbá a meglevő készletek is irányadók, sőt a hol romlandó cikkről van szó, a beraktározás tartama is számbajő: az nagyon természetes s elvileg csakis annyiban fontos, a mennyiben e tekintetek előidézhetik azt, hogy a felosztás végeredménye nem egyez a megállapított kulccsal, a mikor is a következő módozatnak, a nyereségfelosztásnak kell legalább kisegítő-kép közbelépnie. Ugyancsak így vagyunk azzal az esettel, mikor a megrendelő bizonyos gyárhoz, bizonyos árujegyhez vagy minőséghez köti magát. Ily esetekben azonban a kartell azzal is ellensúlyozhatja a felosztás fenyegető egyenetlenségét, hogy a szállító vagy árujegy kikötése esetén magasabb egységárt állapít meg, mint az ily kikötések nélkül beérkező megrendeléseknél.

A nyereségfelosztásnak ismét két fontos válfaja van. Az egyik az eladást a vállalkozók kezében hagyja meg, a másik kiveszi azt abból. Az első válfajnál a kartellben résztvevő vállalkozó szabadon szerződik a megrendelővel, de köteles az eladott mennyiség után bizonyos összeget a közös

1) A szervezetről, jogi szempontból is, alább szólók.

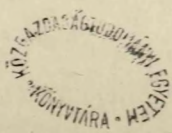
pénztárba befizetni. Ez az összeg több-kevesebb pontossággal úgy van szabályozva, hogy a termelő nyereségével, az átlagosat érve, egyezzen. Legtöbbször megállapítják az alapárt, mely a termelési költséggel ér fel s megszabják a legalacsonyabb eladási árat. E kettő különbségét kell a tagnak befizetni és pedig vagy egész forgalma, vagy annak csak egy része után.¹⁾ A befizetett összegeket aztán úgy osztják fel, a hogy az egyes résztvevők kontingense kívánja. Ez az előre megállapított arány biztosítja azt, hogy a tagok egymással ne versenyezzenek, mert hisz a nagyobb forgalmat elérő vállalkozó sikereinek eredményét nem maga élvezi, hanem élvezik azok, a kik vele szövetségben állanak, de megfelelő üzletet nem csinálnak. Ha a vállalkozó tényleg nem ad el drágábban, mint a megállapított minimális áron s ha termelési költsége a felvett alapárat megüti: neki a kontingensen túl eladott áru után egyáltalán nincs semmi haszna. Sőt oly megállapodások, minőket a német superphosphatgyárak vagy a francia gyertyagyárak létesítettek s a melyeknél az egyes vállalkozó kontingense túllépésével növekvő befizetésre van kötelezve, ellenben az azon alul maradásnál jutalomban részesül, megfosztják még attól az esetleges haszontól is, a melyre a minimalis áron felül való eladás és a termelési költségben való takarékoskodás által elérhet. Hogy az ellenkezőbe ne csapjon át a nagyobb for-

¹⁾ Az elsőre példa a német löporgyárosok vagy superphosphatgyárak kartellje, ez utóbbira a francia gyertyagyárosoké. Ez utóbbit, rendkívüli érdekességénél fogva szó szerint ide iktatom: „Art. 1. La vente moyenne de chaque fabricant sera établie, en prenant pour base les bougies vendues par chacun pendant les cinq années écoulées du 31 déc. 1885 au 31 déc. 1890..... Chaque fabricant sera autorisé à vendre en pleine franchise les 80°/o de sa vente moyenne. Au delà de 80°/o il versera à la masse une contribution de

12 francs par 100 kilogr. de	80 ^o /o à 90 ^o /o
14 „ „ 100 „ „	90 ^o /o à 100 ^o /o
16 „ „ 100 „ „	100 ^o /o à 110 ^o /o

et ainsi de suite avec une progression constante de 2 francs par 100°/o. Ld. Claudio-Jannet jelentését a francia kartellekről a Schriften des Vereins für Socialpolitik LX. köt. II. rész. 17. lapján.

Emlékirat a kartellekről

galom eredménye, s hogy esetleg a kínálat nagy csökkenése ne álljon elő, arról egészben gondoskodik az a körülmény, hogy a kartell újabb megkötésénél a kontingens felosztására irányadó szokott lenni az előző tényleges termelés, s így a vállalkozók kitartóbbjai számára elegendő ösztönző van adva a termelés fentartására. Az az ismert körülmény különben, hogy a nagyiparban a termelés fokozása bizonyos határokig leszállítja a termelés egységének előállítási költségeit: a termelés kiterjesztése mellett szólna s a kartellalkotók üzleti routinejában fordul meg, hogy ép ez előnyt a kontingens túllépésére szabott hátrányok közömbösítsék, s ezzel a kínálatot a kívánt szivonalon megtartsák.¹⁾

Ezt a célt, melyet a nyereségfelosztó kartellek első válfaja az egyes tagok üzleti érdekeinek kellő sakkbantartása által ér el, közvetlenebbül közelíti meg a második válfaj, melynél a résztvevők áruit a kartell egy külön organuma, rendszeren az e célra alakított részvénytársaság²⁾, megveszi, s aztán eladja. A kontingenst, a melyet az egyes résztvevő átadni jogosult, s az átvételi árt előre megállapítják s azt a hasznot, melyet az elárusító szerv elér, az üzleti költségek levonása után felosztják az egyes vállalkozók között a beszállított árú arányában.³⁾

A nyereségfelosztó kartellek ezen válfaja tehát egy

¹⁾ Nehogy a termelés csökkentése nagy előnnyel járjon, a kontingensen alulmaradás esetére megszabott jutalmat korlátokhoz szokás kötni. Így a francia gyertyagyárosok ismertetett kartellje a 80%-on alul való termelésnél 100 kilónként 12 franc „indemnité”-t nyújt ugyan, de csak 20%-éjéig, vagyis a kontingens 60%-án alulmaradó termelő további előnyben nem részesül.

²⁾ Németországban legújabbban, az 1892. évi ápril 20-ki törvény által megteremtett „Gesellschaft mit beschränkter Haftung” alakjában keletkeznek ily kartellorganumok, mint a mely alak az alapítás ellenőrzése, a közegek felelőssége s a nyilvános számadás dolgában enyhébb a részvénytársaságinál.

³⁾ Pohle, a kartellek egyik legalaposabb elemzője, (Die Kartelle der gewerblichen Unternehmer, Leipzig, 1898) — összetett jellegűnek tekintí e válfajt s tulajdonkép az üzletfelosztó kartellek közé sorozza, mellékesnek tekintve a nyereség felosztását (id. m. 41. l.).

külön külsőleg önállónak látszó s jogilag is különálló organummal bir: ez azonban nem szünteti meg annak kartell jellegét. A lényeg, a vállalkozók versenykorlátozó szerződése megvan itt is; hogy ez a szerződés a vállalkozók kereskedelmi feladatait egy külön jogi személyiséggé tett közegre ruházza, nem változtat a dolgon. A szerződésre lépett vállalkozók lemondanak ugyan arról, hogy termékeiket magok külön-külön értékesítsék: de a termelésen kívül, mely változatlanul autonom feladatuk marad, megtartják azt a jogot, hogy a megállapított kontingenst beszolgáltattva, a közösen vezetett eladásból eredő nyereség megfelelő hányadát kivegyék. Még, ha az eladó syndicatus vagy bárhogy nevezzék a kartell ezen kereskedelmi organumát, részben idegen tőkével dolgozik is s az idegen résztvevőknek a nyereségből megfelelő osztalékot szolgáltat ki: ¹⁾ még akkor sem egyéb az, mint a kartell végrehajtó közege, annak, hogy úgy mondjam, kereskedelmi betetőzése.

A következőkben, rövidség okáért, a nyereségfelosztó kartell első válfaját befizetéssel járó, második válfaját pedig a termelést megvásárló kartellnek nevezzük. Lehetne egyébiránt decentralisált és centralisált kartellről is szólni, a mennyiben ott a felosztandó nyereség az egyesek ügyleteiből, itt a közös szerv ügyviteléből áll elő.

Áttérve a kartelek működésének azon oldalára, melylyel a tagjaik közt a termelési tényezők beszerzése körül folyó versenyt korlátozzák, a hol tehát, mint fentebb mondtuk, ²⁾ mint vevők szabályozzák a piacot: megkülönböztethetünk munkások és termelők ellen irányuló kartelleket. Hogy mindezek ismét különböző eszközökkel dolgoznak, az természetes. A munkásokkal szemben irányulhat a megegyezés a bér

¹⁾ Ezek volnának az ugynevezett kartellbankok, melyek veszedelmesen közelítenek a ringekhez. Ilyet akartak létesíteni a rajna-westfáliai bányák már 1886-ban, 25 millió márka alaptőkével; kísérletek történtek a szesz-, czukor- és czellulóz iparban is, de siker nélkül. Ld. Liefmann legújabb értekezését: „Les caractères et les modalités des cartels“, a Revue d'économie politique 1899. évi júliusi számában.

²⁾ Ld. a 4. lapot.

maximumára, melynél többet a tagok nem fizetnek, de irányulhat a strike-olók ellen, azok kizárására, a gyári munka általános beszüntetésére, mihielyt egy kartelltag munkásai megtagadják a munkát, stb.

A termelők ellenében a kartell a termelési költség csökkentése érdekében a nyersanyag, eszközök, gépek árának leszorítására dolgozik. Vagy megszabja a beszerzési ár maximumát vagy egyenesen egyesíti tagjait a vásárlásban, mi kisiparosok nyersanyag-, stb. beszerző szövetkezeteiben is történik. Egyik sajátos, a szakirodalomban nem elemzett módja a verseny kizárásának az, ha a gyárak a bevásárlási területet egymásközt felosztják: a rayonáló kartellek egy — visszafelé fordított — alakja, a mely hazánk czukorrépa-termelőinek nem kis meglepetést és érdekcsoorbitást okozott. A gazdával szemben itt a területén uralkodó gyár ugyanoly helyzetben van, mint a fogyasztóval szemben a piaczosztó kartell tagja.

Más mód a termelőkkel való harcra a bevásárlások teljes megszüntetése, külföldi források segélyülvételével, mi természetesen csak átmeneti rendszabály szokott lenni s mint ilyen sem alkalmazható mindig. Leggyökeresebb, de csakis erős kartelleknek való módja a termelők ellen folytatott küzdelemnek az, a mikor a kartell maga termeli a nyers anyagot, félgyártmányt, gépeket s így tovább: teljesen feleslegessé tevéen ez által a maga szempontjából a régi szállítóit. Így jártak el a francia és belga üveggyárak, mikor a német, angol, belga és francia phosphorsavas-sót termelő gyárak nemzetközi kartellje e segédanyagot megdrágitotta, így a német szénkartell, mikor a dynamittrust nemzetközi szervezete ellenében maga állított fel dinamitgyárat. E fegyvert tehát nyilván a kartellek ellen is lehet fordítani. Ha azonban ily saját termelés nem fizeti ki magát vagy a kartell nem eléggé szilárd arra, hogy ily költséges vállalkozásra képes legyen: beérheti azzal, hogy egy-egy termelőt magának megnyer, biztosítva őt, hogy szükségletét nála fedezi.

A kik a kereskedők és szállítási vállalatok megegyezéseit is bevonják a kartellek körébe, természetesen még

nagyobb területét látják magok előtt a vevők ilyenmü szervezkedésének. Ha pl. kereskedőink országosan kartellre lépnének, hogy a petróleumkartell megtörésére közvetlenül a Pure oil company nevü amerikai vállalattól szerzik be a kőolajat: ez a megjegyzés ép ugy e rovatba tartoznék, mint ha vasutttársaságok kartellje maga állit fel vasgyárat sinek stb. előállítására.

IV. Igen nagy változatosságot találunk a kartellek közt a szervezet tekintetében, mint az már a fentiekből is kitünik. Kartell létrejöttéhez tulajdonkép semmi sem kívántatik más, mint a felek egyező akarata. Ezt kijelenthetik szóval is, sőt árlejtéseknél mimikával is. De mivel: „verba volant, scripta manent“, természetesen az írásbeli szerződés tulnyomó, bár helyi kartelleknél, falusi mészárosok, pékek megállapodásánál erre szükség nincs. Ám az írásbeli szerződést nevezhetik a résztvevők statutumnak, alapszabálynak s a kartelltagok egyetemét egyletnek, syndicatusnak, stb.: tulajdonképi szervezetről csak akkor lehet szólni, ha a szerződés az ügyek vezetésével egyes tagokat vagy azok egy szűkebb körét bizza meg. Így szervezetről szólhatunk, ha a kartell tagjai az árak megállapításával egy bizottságot biznak meg, ha a tagok ellenőrzésére revizorokat választanak, a kik az üzleti könyveket megtekinthetik, a kikötött birságok behajtására egy tagot hatalmaznak fel, vagy külön választott bíróságra ruházzák a kartell megszegése esetén való bíraskodást s így tovább. A szervezet hasonlíthat a részvénytársaságokéhoz: elnökkel, igazgatókkal, felügyelő-bizottsággal, közgyűléssel. Mindez azonban csak belső ügye a kartellnek, minden jogi hatály nélkül, mindaddig, míg a kartell az állam magán, illetve kereskedelmi jogában előszabott módon egylet vagy társaság alakját magára nem vette, illetve egyik szervét ily alakba nem öltöztette, avagy annak önállóságot nem adott. Helyesen járunk tehát el, ha a kartelleket a szerint osztjuk szervezettekre és szervezetlenekre, a mint a tagok bizonyos jogaikról egyes megbizottak javára lemondanak vagy nem s a csak belsőleg szervezetteket különválasztjuk a külsőleg szervezettektől. Ha a jog álláspontjára helyezkedünk:

szervezetteknek csak az utóbbiakat nevezhetjük s a pusztá belső szervezettel bírókat a szervezetlenek közé kell sorolnunk. Gyakorlati, s nevezetesen közgazdasági hatásukat nézve, a szervezettek két válfaja közt nincs szükségkép különbség, a törvényhozás szempontjából azonban egészen mély űr választja el az egyleti, társasági alakkkal, vagy önálló kereskedői — bizományosi — jelleggel bíró szervekkel ellátott kartelleket a csak belsőleg szervezettektől.

Miután a kartellek jogi szervezete az egyes államok kereskedelmi jogához simul s így igen nagy eltéréseket mutat, a melyekkel a III. részben tüzetesen foglalkoznom kell: itt beérem néhány megjegyzéssel.

Önálló jogi szervezettel feltétlenül csak egy kartellfajnak kell birnia, a melyet fentebb cenztralizált nyereségfelosztó kartellnek neveztem. Ennek lényegéhez tartozik az, hogy a tagok termelését egy jogilag önálló személy vásárolja meg, mely lehetne ugyan természeti személy is, de rendesen korlátolt felelősséggel alakított kereskedelmi társaság. Már a befizetésekkel járó nyereségfelosztás egy pénztároson, stb. kívül más közeget nem igényel s azért e különben magas tőkélyű kartell kívülről látható szervezettel nem bír. De nem kell jogilag önálló szervvel birnia az üzletfelosztó kartelleknek sem, bár a közös eladási iroda kívülről látható organuma is annak. Ez a megrendeléseket elfogadó és szétoztó iroda lehet egyik kartelltag kezelése alatt, vagy vezethetik azt a kartell külön e célra szerződttetett alkalmazottai a kartell elnökének stb. felvigyázása és ellenőrzése alatt. Lehet továbbá az eladással egy a kartellen kívül álló czéget, bankot megbizni s lehet végre e célra külön jogi személyt, részvénytársaságot stb. alapítani a kartell tagjaiból. Bár az utóbbi esetben a törvény rendesen alaptőkét kíván: e tőke csak látszólag szerepel:¹⁾ a társaság jogilag önálló, de gazda-

¹⁾ Ép azért nagyon csekély is szokott lenni. Így látjuk a rajna-westphaliai szénsyndikatusnál, mely évi 40 millió tonna körül járó széntermelés mellett csak 900,000 márka alaptőkével dolgozik, a 3000 részvény azonban, a mire az alaptőke oszlik, 10 darab kivételével a két alapító kezében van.

ságilag csak ügynöke a kartell tagjainak, a ki részökre átveszi és köztük feosztja a megrendeléseket. Hogy e szerep lényegesen különbözik attól, a melyet a nyereségfelosztó kartellek központi szerve, a kereskedelmi tennivalókat a tagok helyett intéző társasága végez: nyilvánvaló, bár az életben az elnevezések e különbséget eltakarják s a kartellt kifelé képviselő társaság alapszabályai sem mindig tárják fel a valót,¹⁾ hanem csakis a kartellszerződés egészének ismerete nyújt tiszta képet.

Bármiképp legyen is az üzletfelosztó kartell elárusító szerve — mint a német „Verkaufsstelle“ fordításaképp újabban nálunk mondják: elárusító állomása — betöltve, kifelé az vagy mint alkusz, vagy mint általános meghatalmazott, vagy mint bizományos jelentkezik. Első esetben a szerződés alapján, melyet az elárusító organum köt, az az egyes kartelltag köteleztetik és jogosittatik, a kinek az üzletet kiutalta. Második esetben a kartelltagok egyeteme nevében jő létre az ügylet²⁾ s az elárusító-iroda körülbelül a cégvezetői tisztet tölti be. Harmadik esetben az elárusító organum a maga nevében szerződik, s bár a kartelltagokra ruhazza át a megrendelést, a megrendelővel szemben kötelezve s jogosítva ő lesz. Mindeme módzatok a kartellben résztvevő vállalkozók szempontjából csak a hitelszavatosság (delcredere) viselése tekintetében s a kartell felbomlása esetén birnak gyakorlati jelentőséggel.

V. Szokás végül a kartelleket céljuk szerint osztályozni és megkülönböztetni tultermelést megakadályozó és monopolra törekvő kartelleket.³⁾ Az előbbieket képviselnék a vállalkozók

¹⁾ A mennyiben ilyenkor a kartell tagjai mint egyleti tagok, vagy mint alkalmi egyesülések résztvevői tekintetnek.

²⁾ A kartell nevében kötött ügyleteknél a hitelezésből eredő veszélyt az összes tagok viselik valamely kulcs szerint; a bizományosi minőségben működő kereskedő, bank vagy részvénytársaság magára veszi azt.

³⁾ Ez osztályozás hazai kamaráink véleményeiben is előfordul. Menzel, a „Verein für Socialpolitik“ egyik reforensa az 1894. évi bécsi gyűlés alkalmából használja azt, megkülönböztetve véd- és monopolizáló kartelleket, hova a corner-t is sorozza. Nagy tekintélyt köcsönzött e felosztásnak az 1897. évi osztrák kartelljavaslat indoklása, id. h. 13. lap.

önvédelmét válságok ellen, az -utóbbiak pedig támadó jelleggel bírva, czéljuk volna a piac felett megszerezni a kizárólagos uralmat, vagyis — a mint már keményebben megjelölni szokták e czélt: a fogyasztó közönséget kizsákmányolni. E felosztás nagyon hasznos volna ugyan a kartellpolitika szempontjából, mert megmutatná, mely kartelleket kell istápolni, támogatni, s melyeket megrendszabályozni, esetleg betiltani. Ámde a későbbiekből ki fog tűnni, hogy ez osztályozás keresztül nem vihető, elvileg hibás; hogy az a kartell, mely nyilván védelmi czélból keletkezett, idők folytán átmehet támadó kartellbe s viszont. A mint rossz vivő volna az, a ki mindig csak védelemre szorítkozik és nem használja fel a kedvező pillanatot arra, hogy támadja ellenfelét: ugy lélektanilag csak természetes, hogy a kartell erejétől s a viszonyoktól függ az, minő czélt tűzhet maga elé s érhet el adott alkalmakkor. Egy egészséges s a kartellpolitika szempontjából nagyon termékeny gondolat azonban lappang ez osztályozás alatt: annak kifejtése és méltatása azonban csak jóval alább foglalhat helyet.

3. §. A kartellek fejlődése.

A kartellek történetét még nem irták meg; korán is volna az. Annyi azonban bizonyos, hogy Schönlancknak az a híres mondása,¹⁾ melyet annyira idéznek: „1873. május 9-én, mikor Bécsben a gazdasági lendület halálharangja kongott, e harang hirdette a kartellek születési óráját“, szépen hangzik ugyan, de nem igaz. Még a nagyipari kartellekre sem talál, a kisipari kartellek pedig évezredes multra tekinthetnek vissza. Zeno császár 483-ban megtiltja és büntetéssel fenyegeti azokat az összebeszéléseket, melyek valamely áru árának minimumát megállapítják, kötelezve a részt-

¹⁾ A Braun-féle „Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik“ III. évf. 3—4. f. „Die Kartelle, Beiträge zu einer Morphologie der Unternehmerverbände“ czim alatti értekezésében.

vevőket, hogy azon alul ne adjanak el.¹⁾ Hogy helyi kartellek egy-egy iparág képviselői közt ősrégi eredetűek, azt okirati-
lag kimutatni ugyan aligha lehet valaha, de következik az
az emberi lélek alapvonásaiból, folyik az érdekeltek jól fel-
fogott önérdekéből, a mely a verseny kizárását kívánja. A
czéhek pedig nem voltak ugyan kartellek a szó mai értel-
mében, legalább is nem akkor, mikor már testületi szerve-
zettel, tagjaik felett hatósági jogokkal bírtak, hogy azonban
nem ilyenekből keletkeztek-e,²⁾ vagy legalább nem erősít-
ette-e meg őket az a czél, melyet ma a kartellek hivatják
megoldani: az legalább is nyílt kérdés. A czéh kényszerű
kizárása a versenynek, a kartell szabad szerződésen alapul:
amaz természetesen feleslegessé teszi emezt.

Viszont azonban kétségtelen, hogy a kartellek legfel-
tűnőbb alakjai, a nagyipar és bányászat egyes ágait egész
államterületekre szervező vagy ép a nemzetközi kartellek
nagyon is modern jelenségek. Bölcsőjüket ott kell keresni, a
hol a modern nagyüzem született. Angliában már a mult
századból van tudomásunk bányák kartelljéről, a melyek e szá-
zadban, a negyvenes években, már igen nagy mérveket öltöttek.
De bizonyos az is, hogy általános elterjedésnek a kartellek csak
akkor örvendenek, a mikor a nagyüzem által megteremtett
új helyzet: a vállalkozók országos, sőt nemzetközi éles,
fojtogató versenye ismételten megérlelte a maga keserű
gyümölcsseit, a válságokat. S ennyiben van valami alapja
Schönlank említett tételének; a bécsi 1873. évi krach
egygyel több leczke volt a nagytőkének, a melyből meg-
ismerhette a tultermelés veszélyeit.

Alig van rá szükség, hogy e helyen a nagyüzem, a tul-
termelés s a válságok összefüggésének magyarázatával fog-
lalkozzam. Elég arra az ismert tényre hivatkoznom, hogy ily
összefüggés létezik. A mi a megrendelésre dolgozó kisipar-
nál nem fordulhat elő: a kereslet és kínálat egyensúlyának

¹⁾ Ld. Menzel: Die wirtschaftlichen Kartelle und die Rechtsord-
nung. Referat erstattet an die Generalversammlung des Vereins für
Socialpolitik im Herbste 1894.

²⁾ Schönberg nézete.

megbomlása — az a nagyüzemnél, mely ugyszólván az egész világ számára dolgozik, nagyon is gyakran felmerül. A nagyüzem mai virágkorában ezer és ezer gyárban folyik a szorgos munka, halomra gyűl a kész iparczikk, a nélkül, hogy valaki előre megmondhatná, lesz-e holnap vevő arra, a mi ma elkészült? Mihelyt valamely iparágban kedvező konjunktura mutatkozik, azonnal feléje fordul a vállalkozók versenye. Új telepek keletkeznek, a régiak kibővítettnek s a termelés új gépek, tökéletesebb berendezések segélyével a lehető legmagasabbra fokoztatik. A nagyiparnak ugyis természetes érdeke az üzem fokozása, a termelési képesség teljes kimerítése. A hol egyszer a gép, az ember e fáradhatatlan, nyugalmat igénybe nem vevő munkatársa lép közbe, ott a termelés teljessége és folytonossága előfeltétele a sikernek. A termelés annál olcsóbb, minél nagyobb. Egész serege a költségtételeknek nem változik, vagy csak alig észrevehetően változik a termelés fokozásával: következésképp annyival kevesebb esik belőlük a termék súlyegységére, vagy darabjára, minél nagyobb a termelt mennyiség. A nagyobb nyereség természetes vágya ösztökéli a nagyiparost arra, hogy többet, minél többet termeljen. És — bármily furesának tünjek fel az első pillanatra — ez a termelésfokozási ösztön csak nő akkor, a mikor a verseny következtében az árak süllyedni indulnak s a túltermelés következményei jelentkezni kezdenek. Nő ez ösztön, mert hisz ilyenkor még inkább életkérdés a vállalkozóra nézve, hogy a termelési költséget apaszsa, a mire legegyszerűbb mód a termelés fokozása. De így járnak el versenytársai is. Megindul az élethalál-harcz a bel- és külföldi piacok elhódításáért, új összeköttetések, új vevők vagy legalább új hitelezők találásáért, a kik a további termeléshez szükséges eszközöket biztosítják. A verseny orgiáit ünnepli, az ethika szabályai, a tisztességes fegyverek sutba kerülnek, mert a cél szentesiti az eszközöket, s mindez tart addig, míg valamely kis lökés, az első csőd ingadozásba nem juttatja az egész piacot s egy csapásra beáll a válság, romjai alá temetve a vállalkozók ezreit és ezreit.

A nagyüzem tehát magával hozta a termelés nagy

olesóságát, de magával hozta a termelés anarchiáját is. Az egyes vállalkozó teljesen a sötétben tapogat akkor, mikor a jövőnek, a nagy piacnak termel, nem tudva azt, mit képes ez felvenni, s mit mennyit dobnak arra versenytársai. Állandó chaos van s mint mindig, a zavarosban az erősebbek, a kiméletlenebbek halásznak sikerrel. A socialista írók elég éles világot vetettek a kapitalizmus e betegségére és a Marx-Engels-féle evolutio-tan egyenesen a túltermelés szükségszerű visszatérésére, a válságok elkerülhetlen voltára van fektetve.

Ki kell azonban emelnem, hogy a termelés anarchiája nem minden termelési ágban, nevezetesen a termelés nem minden berendezése mellett jár egyenlő súlyos következményekkel. A classicus nemzetgazdaságtan, a mely a verseny egyedül üdvözítő hatását tanította, nagy elmeéllel tüntette fel azt a szabályozó hatást, melyet a szabad verseny az árakra s közvetve a termelés menetére is gyakorol. E szerint a verseny gondoskodik arról, hogy a termelés elég bő legyen, de egyuttal elhárítja a túltermelés veszélyét is. Utóbbi eredményt eléri az által, hogy a mint a termelés a kínálat meghaladja, a sülyedő árak és esökkenő nyereség arra bírják a versenytársak éberebb részét, hogy elhagyják a küzdőteret, kivonják tőkéiket a rosszul fizető vállalatokból s más tereken gyümölcsöztessék. Ez az elmélet beválik ott, hol a vállalkozás tárgyát könnyen lehet változtatni; beválik pl. a kereskedésben, hol ma gyapjuban, holnap kukoriczában lehet dolgozni. Megközelítőleg beválik azokban az iparágakban is, a hol kevés állótőke kell; a forgótőke kivonása és átvitele más termelési ágba nem nehéz. A termelés anarchiája itt nem oly végzetes: a szemes vállalkozó jókor elhagyhatja a sülyedő hajót. Nem ugy a nagy álló tőkével dolgozó termelési ágakban. Már pedig a bányászat s a nagyipar tulnyomó nagy része e csoportba tartozik s a mennyire a technika fejlődését előre lehet látni, mind nagyobb mértékben oda fog tartozni. Azokat az óriási tőkéket, melyek az aknában és tárnákban, hutákban és gyárépületekben, gépekben és a legkülönbözőbb felszerelési tárgyakban lekötve vannak: nem

lehet egyszerően kivenni és máshova átültetni.¹⁾ De még hevertetni sem lehet, mert megromlanak s az üzleti összeköttetések fonala megszakad, a vállalat jövője tönkre van téve. Ám ezért súlyosak, ezért végzetesek a tultermelés veszélyei ép a bányászat és a nagyipar terén, ezért szenvednek ép ezek legtöbbit a termelés anarchiája alatt. Kétszeresen szenvednek; mert először a nagy álló tőkék kellő gyümölcsötetése, a termelési költség mérséklése ép itt kívánja leginkább az üzemképesség teljes kihasználását, tehát legnagyobb mértékben csábit a tultermelésre s mert másodsor annak orvosságát, a tőkék kivonását, vagy a termelés abbahagyását itt lehet legkevésbé alkalmazni.

Ám a francia mondás: „la nécessité est la mère de l'invention“, itt is bevált. A nagyipar és a vele rokon bányászati ágak a válságok ismételt csapásaitól megpuhulva megtalálták azok ellenszerét a kartellekben. Megpuhulást mondtam, mert csakugyan szükség volt erre, hogy a keserű orvosságot, a mely a kartellekben kínálkozott, bevegék. A kartellek története s még inkább, a meghiusult kartellalkotási törekvések végtelen láncolata a legszólóbb bizonyítéka annak, milyen nehezére esett a vállalkozók zömének a kartellbe lépés. A vállalkozó, mint nevében is benn van, az az ember, a ki önállóan, függetlenül kezdeni és cselekedni, merni és kockáztatni érez magában hivatást. Az az ember, a ki született optimista, mert azt hiszi, hogy neki minden sikerül. Bizva bizik tehetségeiben, ügyességében, szerencséjében, s hogy ezeket értékesítse, a végtelenségig ragaszkodik függetlenségéhez, szabadságához. Mennyi csalódás, mennyi keserű megalázás kell ahhoz, hogy az ilyen embert a vetélytársaival való egyezkedésre, szabad rendelkezési jogának feladására bírják. A kezdet nehéz volt s azért igaz a mondás, hogy a kartelleket a szükség szülte: a németek szerint azok „Kinder der Noth“. ²⁾

¹⁾ Ugyanezt kell mondani a mai közlekedési eszközökről: a vasutról, a gőzhajókról.

²⁾ Így nevezi őket már a kartellek első tudományos theoretikusa, Kleinwächter. Nagyon jellemző és világos képét adja e folyamatnak

Az első ily nagyipari kartellek rendesen nem voltak tartósak. Mert a vállalkozókban, a mint a törvényt rontó szükség engedett, megint felébredt a vágy, kipróbálni önerejüket, visszanyerni függetlenségüket. A közgazdaságtan manchesteri iskolájának elméleti és gyakorlati hívei nagy örömmel mutathattak rá azokra a kudarczokra, a melyeken a verseny kizárására irányuló egyesülések átmentek. Muló jelenségnek, a gazdasági depressió tartalmával együtt lejáró folyamatoknak nézték őket, mert a szerződések megszegése,¹⁾ a külső verseny nyomása felbontotta őket sokszor, mielőtt még az egyezség érvénye lejárt volna s nem engedte meg megújításukat, mikor az lejárt.

Mi lett a következmény? Ujabbán kiélesedő verseny, nyomott árak, nyereségsökkenés, sőt veszteség s azután a gyengébbek elpusztulása, míg ujabb kartell nem jött létre.

Legkönnyebben ott alakul és áll fenn tartósan kartell, a hol kevés s a mellett egymáshoz körülbelül hasonló erejű vállalat kezében van valamely czikk termelése. Igen sok főt egy kalap alá hozni, őket a kartell előnyeinek átlátására és függetlenségök feladására birni nehéz. De még nehezebb,

Wittgenstein, az osztrák sinkartell megteremtője, e kartell történetében. Elbeszéli, mint szállott a sinek ára az 1873. válság után s mikor 1878-ban a Ferencz József-vasut 6000 tonna sin szállítására irt ki pályázatot, ő 9 fortos árak idején, hogy e fontos tételt elnyerje, lement 8 frtra ajánlatában. Bár a legolcsóbb ajánlatot ő tette, a vasut főigazgatója megsztotta a szállítást más két vasművel, melyek szintén hajlandóknak nyilatkoztak ez árig lemenni. Alig hagyta el a főigazgató szobáját, találkoztott e két vállalat vezetőjével és pár napra készen volt az első osztrák kartell.

1) Hogy minő eszközökkel dolgoztak egy-egy kartell tagjai egymás ellen, arról jellemzően nyilatkozott a győri kereskedelmi és iparkamarához beadott véleményében egy üveg- és porcellánkereskedő. Huszonhét gyár kartellt köt, megállapítva az árakat. Tíz gyár elsőrendű, a másik tíz kevésbé jó, a többi hét silány árut termel. A rossz árut termelő, hogy vevőre tegyen szert, titkos bonifikációt nyújt. És pedig megígéri a vevőnek, hogy pl. 180 láda táblaüvegnek a kartellárak mellett való fakturálásával 200 ládat fog tényleg szolgáltatni; vagy pl. az utazó elad 180 láda táblaüveget ily árak mellett, de nyomban letesz a megrendelő asztalára bonifikáció czimén 120—180-ért készpénzt.

szinte lehetetlen, az igen erős vállalatot a gyengébbekkel való megállapodásra bírni. Az a példa, a melyet Brentano a Verein für Socialpolitik 1894. évi bécsi ülésén a kartellügy vitatása alkalmából felhozott, teljesen jellemző, tipikus. A német drótipar egy ágának vállalkozói elmentek leghatalmasabb versenytársukhoz, hogy kartellbelépésre bírják. Ez egészen őszintén felkiáltott: «őh, én is belépjek? Hisz akkor életben tartalak benneteket! De én agyon akarlak benneteket nyomni!» Ha nem is ily nyersen kifejezve, de ugyanezen gondolattól vezetve utasítják vissza a kimagasló vállalatok a kartellre vonatkozó ajánlatokat. Viszont a leggyengébbek, a kik különben leghajlandóbbak volnának a kartellalkotásra, mert tudják, hogy a szabad versenyt nem állják ki: nem kellenek a középvállalatoknak.

De ez akadályai a kartellalkotásnak eltűnnek, ha a vállalatok különböző erejűek ugyan, de vagy mégis megközelítőleg egyforma költséggel termelnek, — mi bányáknál fordul elő¹⁾ — vagy e feltétel nélkül is, ha nem egy, hanem több kimagasló vállalat van,²⁾ avagy a kisvállalatok együttvéve mégis jelentékeny termelést mutatnak fel. Természetesen, mert már két egyenlő nagy vállalat is sok arra, hogy egy-egy magának monopolizált biztosítson, tehát mindegyik előnyt lát a verseny kizárásában, nem tudva, hogy ellenkező esetben a fojtogató verseny áldozata nem épen ő lesz-e? De több kisvállalat együttvéve sem mellőzhető, mert egy-kettőt ugyan könnyű volna legyőzni és eltávolítani a versenytérről, de ha sok van belőlük, azok összevéve már jelentékeny versenyt fejtenek ki és nagyon is érezhetőleg zavarják a kartelltagok circulusait.

1) Így a rajna-wesztfáliai szénsyndicatus vagy 100 tagja közt a legkisebb és legnagyobb termelő kontingense 20,000 tonna és 3 millió tonna közt mozgott.

2) Landesberger Wittgensteinnel szemben kimutatta a bécsi ülésen, hogy az osztrák szálvaskartellben tulajdonkép két nagy fő — az 54 millió frt részvénytőkével dolgozó osztr. alp. Montangesellschaft s a prágai Eisenindustriegesellschaft egyesült több kisebbel. Schriften des Vereins für Socialpolitik LXI. B. 220. 1.

A kartellek létrejötteinek és tartós fennállásának ezen, hogy úgy mondjam, alanyi feltételein kívül vannak tárgyi előfeltételei is. Ilyen az áru tömegessége és egyneműsége. Csakis ily áru számára lehet egyforma árat megszabni, csakis ily árunál közömbös a megrendelőre nézve, hogy ki szállítja azt. A tömegesség bizonyos fokig pótolja az egyszerűséget: a vasipar különböző czikkei, huzalok, lemezek, szegek, villák, vasedények, tengelyek, csavarok, stb. tényleg kartellálva vannak. Ellenben a hol a sokféleség oly nagy, hogy egy-egy faját nem készül oly mennyiségben, hogy annak külön árjegyzése képzelhető s a hol általában az egyéni ízlés különfélesége s a munkás ügyessége játszik nagy szerepet: ott kartell nem jő létre. Így cipőkartell,¹⁾ látesőkartell vagy művészeti ipari kartellok nem igen képzelhetők, míg ellenben bőr- vagy üvegkartell igenis létezik.

Nem előfeltétele ellenben a kartellképződésnek a védvám. A német kartellek — nem is említve a régi angol és francia alkotásokat — a hatvanas években kezdenek szaporodni, a mikor még a szabadkereskedelmi irány uralkodott. *A só-, szén-, bádog-, gőzmozdonykartell s a rajna-westfáliai szénbányák üzemredukeziója még 1879. — tehát a védvámok behozatala előtt jött létre. Amde bizonyos az, hogy a védvám kedvez a kartelleknek, mert megkönnyíti céljukat, a verseny korlátozását, távoltartva a külföldi árut. Vám nélkül a belföldi termelőknek termelékkontingentálásai és árszabásai könnyen hajótörést szenvednek a külföldi termelők versenyén, a kik a szállítási költségeket fedező árkülönbözet esetén azonnal elárasztják a belföldi piacot. Nem így, ha vám van. Ilyenkor a belföld termelői biztosak lehetnek abban, hogy a külföld nem zavarja circulusaikat, a míg az árat úgy szabják meg, hogy azok a külföld árait a vámmal és szállítási költségekkel haladják meg, de ezen színvonalon túl nem mennek.²⁾*

1) Nem vonatkozik ez természetesen azon nagyobb szállításokra, a melyek pl. hadsereg, csendőrség, nagy intézetek részére történik. Bakancskartell igen is képzelhető. Tökéletlen, pl. általános árfelemelést elhatározó cipőkartellról tudunk

2) Nem tekintve egyelőre azt az esetet, a mikor kiviteli premiumok vagy ép nemzeti kartellek lehetővé teszik egy külföldi állam termelőinek azt, hogy a határokon túl olcsóbban adjanak el, mint odahaza.

A vám tehát mintegy természetes bástya, a mely mögött a kartell meghúzódhatik. Sőt — s ez nem kevésbé jellemző — bizonyos erkölcsi támaszt is ad a védvám a kartellos vállalatoknak a közönséggel szemben.

Wittgenstein¹⁾ a Verein für Socialpolitik számára az osztrák viszonyokról tett jelentésében teljes hangsúlyozással utal arra, hogy ha a mai államok ipar nélkül nem lehetnek el s hogy ha annak védelmére szükségesnek látják a vámot, logikai hibába esnek, ha rossz néven veszik az ipartól annak teljes kiaknázását.

Hogy egyébiránt a kartellek el lehetnek védvám nélkül is, arra elég a nemzetközi kartellekre utalni, melyek a résztvevő országos kartellek versenyét egymás közt kizárják.

A kartellek fejlődésére térve át, el kell ismernünk, hogy azok, mihelyt a jég meg volt törve, rohamosan tért foglaltak. Fejlődésük két irányu: extensív és intenzív. Extensív, a mennyiben a termelés mind több és több ágára kiterjed, mind több és több árut ölel fel; intenzív, a mennyiben a laza, szervezetlen kartellek helyét mind tömörebb, szilárdabb alkotásuk váltják fel.

A mi az elsőt illeti, Németország, a kartellek e klaszszikus földje, Liefmann szerint²⁾ a következő fejlődést mutatja. Az alant jelzett éveket megelőzőleg volt kartell:

1865	1870	1875	1879	1885	1890	1896
4	6	8	14	90	210	260

Ugyanezen forrás szerint az 1896-ig fennállott kartellek száma 345 s ezek közül legtöbb, 82 a vegyi iparra esett, 80 kartell állott fenn a vasiparban, mely után a kő- és agyagipar következik 59, a textilipar pedig 38 kartellel, míg a sorban leghátul álló bőrpar 5 kartellel dicsekedhetik.

Nem szükséges mondanom, hogy ez a statisztika nem teljes, valamint nem teljes Liefmannak az osztrák és magyar kartellekre vonatkozó kimutatása sem, a mely 40 árunem

¹⁾ A prágai vasipartársaság központi igazgatója. Jelentését közli a Schriften des Vereins für Sozialpolitik LX. kötete, a II. rész 33. s k. l.

²⁾ „Die Unternehmerverbände (Konventionen, Kartelle) Ihr Wesen und ihre Bedeutung“. Freiburg etc. 1897. a 144. lapon.

kartellálásáról tud s egyuttal jelzi a kartellképzés gyors haladását az utolsó években. Ez a köztudomású tény bizonyításra nem szorul, ámbár teljes képet csak a rendszeres, kényszeren alapuló nyilvántartás nyújthatna. A kartellek statisztikája egyébiránt csak úgy volna megfelelő s csak úgy mutatná be azok közgazdasági jelentőségét a maga teljességében, ha fogalmat adna arról, hogy a termelésnek mely százaléka áll tényleg ily szerződések behatása alatt. A kartellek pusztaszáma nem elég ennek feltüntetésére: egy-egy kartell több árucsoportot ölelhet fel, avagy külön kartellek vannak pl. a bádóg, üveg, mezőgazdasági eszközök különböző fajaira, a mi a kartellstatisztika adatait nagyon is megváltoztatja, bár lényegileg épen nem fontos. A hazai kartellekről alább részletesen lesz szó: itt elég megjegyezni azt, hogy egész termelési ágak, nevezetesen a vasipar-, a cukor-, kőolaj- s a vegyi ipar kartellek uralma alatt állanak s hogy más fontos ágak, a malom-, textil- és agyagipar is érintve vannak.

Legmagasabb fejlemény a kartellek terjeszkedése tekintetében a nemzetközi kartell. A szorgalmas Liefmann¹⁾ 1896-ra 41 oly kartellt tudott felsorolni, a mely Németországon kívül más államra is kiterjedt, ezek közül 14-ben szerepel Ausztria is. Mivel azonban ép ily nemzetközi kartelleknél van legkevésbé szükség kívülről látható szervezetre²⁾, természetes, hogy ezek rejtőznek el legkönnyebben a kutató szemek elől.

A kartellek extensiv fejlődésének szembeszökő tényénél azonban nem kevesebb jelentőségű azok intenziv megerősödése. Ide tartozik a kartellen kívül maradtak — az outside-erek, a hogy őket hívják — felszivása; ide tartozik a termelés folyamatában előbb vagy hátrább állók bevonása, mint a mi nek legfeltünőbb példáját a monarchia cukorfinomítóinak a nyerscukorgyárosokkal történt megegyezése³⁾ s egy közös

1) Id. m. 142. l.

2) Ilyenre még a nyereségfelosztással tervezett, az egész Európa ólomtermelőit egyesíteni akart kartellnek sem lett volna szüksége. Ld. u. ott 143. l.

3) Létrejött 1897. július havában 5 évi időtartamra, vagyis 1901/2. termelési év végeig.

kartell létrehozása képezi, a mely kartell kétszáznál több gyárat hozott egy kalap alá s így e szempontból már meghaladta a leghiresebb német kartellt, a rajna-westfáliai közszenzindikátust. De ide tartozik s határozottan legnagyobb jelentőségű az az evolúció, melyen a kartellek szervezete átment. A primitív árlimitációk, üzemmegszorítások lassacskán átalakultak a tagok termelését szorosan megállapító, a megrendeléseket felosztó vagy a nyereségben osztozkodó kartellekre. Az egyszerű szerződések, melyek aláíróikat csak arra kötelezték, hogy bizonyos árt tartsanak be vagy szüneteltesék a munkát bizonyos határon túl s a melyek megtartására más sanctió nem volt, mint az aláírás¹⁾, átengedték helyöket bizottságoknak, elnököknek és igazgatóknak, közös elárusítóknak és megbizottaknak s a megállapodások keresztülvitelét az ellenőrök, könyvvizsgálók egész serege biztosítja s szigorú büntetések sújtják azokat, kik szavukat megszegik, a mely büntetések végrehajtását viszont a tagok készpénzavadékai vagy egyéb letétei, nagyon gyakran solaváltói biztosítják.

Ez az átalakulás, nagyon természetesen, nem ment nehézség nélkül. Ha már a kezdetleges, a vállalkozó szabadságát csak külsőségekben korlátozó megegyezésekhez is nagy önmehtagadás kell: mennyivel fokozottabb mértékben van arra szükség a magasabbrendű kartelleknél, melyek tagjai teljesen feltárják egymás előtt kártyáikat, bepillantást engednek könyveikbe, lemondanak fáradságuk gyümölcseinek egy részéről a többiek javára, sutha dobják az önálló spekulációt, sőt a legmagasabb formákban egyenesen lemondanak a vevővel való érintkezésről s kereskedelmi funkcióikat, melyektől eleddig boldogulásuk javarészt függött: átruházzák a közös bizományos czégre vagy társaságra. Csak a laza kartellek

1) Hogy ezen aláíráson mikép tették magukat túl ép a szerződés fötényezői, arról szól a következő mulatságos eset. Egy vidéki város fűszerkereskedői — már jó régen volt — megállapodtak abban, hogy a czukor kilóját X krajczáron alul nem adják. A vonatkozó szerződést aláírták s megőrzésre letették N. kereskedőnél. Később kitűnt, hogy ép ez olcsóbban ad el. Felelősségre vonatva, bevalotta bűnét, kijelentve, hogy ő a szerződésen volt névaláírását törölte.

elégtelensége, kijátszása s a kartellek felbomlását követő késhegyig menő harc rombolásai, melyek egy-egy kalváriát készítettek az iparnak: magyarázhatják a szervezkedés e nagy mérvű szigorítását. A tapasztalat megtanította a vállalkozókat, hogy a versenyt egymás közt teljesen csak úgy zárhatják ki s biztos nyereségre csak úgy tehetnek szert, ha szorosán tömörülnek s önállóságukat kevesebbre becsülik a haszonnál, melyet az együttes eljárással elérhetnek.

Hogy a fejlődés csakugyan ebben az irányban halad, azt a II. részben, a hazai kartellek történetében, bőven lesz alkalmam kimutatni. Számszerűleg illusztrálja azt Liefmann következő kis összeállítása. ¹⁾ Üzletfelosztó, vagy mint ő nevezi megrendelés-kontingentáló német kartell létezett: 1880. előtt 5, 1885. előtt 12, 1890. előtt 34 és 1896. előtt 64. S hogy az osztrák-magyar monarchia kartelljei közt ép ez az alak divatos: annak magyarázata tán ép abban keresendő, hogy ide később érkezett a mozgalom, akkor a mikor már a német tapasztalatokból leszűrődött az az igazság, hogy a kartell szilárdsága, szervezetének tökélye dönt annak sikere felett. Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy a kartell tökéletesebb alakjai előtt leginkább ott volt kiegyengetve az ut, a hol akár rendészeti, akár adóztatási célokra a hatóság maga kinyomozta az egyes vállalkozó termelését s a kontingentálást s egymás termelésének ellenőrzését ezzel felette megkönnyítette. Hogy az államok egyes fogyasztási adó alá eső iparágokban maguk vitték keresztül a kontingentálást: azt s annak jelentőségét a kartellképzés szempontjából e helyen elég csak érintenem. A bányák termelésének nyilvántartása egyfelől, a szesz, sör, cukor, kőolaj-termelés megadóztatásával kapcsolatos bevallások és termék-megállapítások másfelől kapóra jöttek a kartellalkotóknak: ma azonban a tökéletes szerveztű kartellek köre már jóval meghaladja az így kínálkozó teret.

Szerény kezdetből kiindulva nőttek nagyra a kartellek. A válságok csapásainak enyhítésére jöttek létre, de repressiv

¹⁾ Idézett helyen a 110. lapon.

eszközből praeventívvé lettek : a túltermelést s ezzel a válságot egyszerűen lehetetlenné tették. Véget vetettek az árak lemorzsolásának, az öldöklő verseny okozta veszteségeknek, biztosították tagjaiknak a »polgári hasznot«, sőt azon túl is, erős nyereségeknek, zsiros osztalékoknak váltak kuforrásaiává. A szükség szülőttei, kik, hogy hasonlaltal éljek, rejtekekbe bujva, rongyokkal takarták be a versenyokozta sebeiket, átvedlettek bitorba és bársonyba öltözködő dugszdagokká, kik szeretnek a nap fényében sütkérezni s egyáltalában nem csinálnak titkot eljárásukból.¹⁾ Nemesak a napilapok vannak tele kartellkötések és meghosszabbítások híreivel, hanem a német szakköröknek meg van külön lapjuk is, a Steinmann-Bucher szerkesztésében megjelenő »Industrie«, ma »Deutsche Industrie Zeitung«²⁾.

De más irányban is változott a helyzet. A példa vonz, járt uton haladni könnyü. Nem volt szükség többé rossz időkre, hogy a verseny megszüntetésére társuljanak egy-egy termelési ág emberei, hanem megtették ezt kedvező conjuncturák mellett is, azok minél jobb kihasználására.³⁾ Az új kartellek már nem a szükség gyermekei, hanem aranybölcsőben ringatják őket, mit legjobban elárul az a watering (a mint az angol nevezi a részvénytőke névleges felemelését), mely a trustök megalakulásával kapcsolatos s mint a

1) A fordulatot jellemzi az, hogy míg Kleinwächter még a nyolczvanas évek elején csak egy kartellről tudott részletes adatokat kapni, de akkor is csak a titoktartás feltétele alatt, addig a Verein für Socialpolitik 1894. évi kötetében már egész hosszú sorozata van közölve a német s egyéb kartellek szabályzatának s Brentano felhozta a tárgyaláson, hogy egy kartelltől megkapta azt az egész ügyiratsomót, a mely a szerződés létrejöttét megelőző tárgyalásokat tartalmazta. Verein für Socialpolitik LXI. köt. 174. lap.

2) „Organ des Centralverbandes Deutscher Industrieller zur Beförderung und Wahrung nationaler Arbeit.“ Rendes rovatot vezet a kartellekről az osztrák Handels-museum által kiadott „Das Handels-Museum“ is.

3) Maga Liefmann is úgy tartja, hogy a kartellképzés Németországban az 1888—91. években, a gazdasági fellendülés korábban érte el tetőpontját. Id. h. 143. l.

socialdemocraták berlini organuma, a Neue Zeit¹⁾ jól jegyzi meg, csak arra való, hogy majdan ne tűnjék fel az osztalék oly rendkívül magasnak.

Nem lehetünk azonban igazságosak a nagyüzem kartelljei irányában, ha figyelmen kívül hagyjuk a mai nagyiparnak irányzatát a nagy tőkék teljes egyesülése, az óriásvállalatok létrehozatala felé. Ez a másik irányzat, mely jelentőségében a kartellképzéssel vételkedik, sőt azt — nyugaton — tul is haladja: époly természetes következménye a mai termelési és versenyviszonyoknak, mint amaz. Azok az előnyök, a melyeket a nagyban való termelés nyújt, csak fokozódnak akkor, ha a nagy vállalatok egybeolvadnak vagy legalább egy kéznek engedik át a termelés és értékesítés vezetését.

Több mód, de egy eredmény. Vagy egyesülés úgy, hogy a gyengébb, illetve gyengébbek egyszerűen felolvadnak az erősben. Vagy egyesülés úgy, hogy az összeolvadás kölcsönös, a régi cégek megszűnnek s új keletkezik, melynek részvényeiben stb. aránylagosan elégitik ki a régi vállalkozókat. Vagy jogilag változás nincs, fusio nem mutatkozik, de az egyik vállalkozó megszerzi az uralmat a másik vállalatban, a részvények legalább felének összevásárlása által vagy egyébként. Vagy végre egyszerűen megvásárolja vagy legalább béreveszi a kisebb vállalatot.

Példákat mindegyik módozatra ezrével lehetne felhozni. Legszembeszökőbb nálunk ez irányzat a vasiparban,²⁾ a modern nagyipar ez egyre fontosabbá váló vezető ágában, a melynek egy igazi óriása, Krupp, a vele elébb bizonyos ágakban versenyzett Gruson-mű megvásárlása által Németországban igazán kivételes állásra tett szert. Franciaország-

1) A XVII. évf. II. kötetének (1898—90.) 50. sz. Beer M. „Trusts in den Vereinigten Staaten“ czim alatt. Pl. a legujabban, 1899. New-Jerseyben bejegyzett aczél és drótrust 38 millió activájára 90 millió értékű részvényt adott ki; a 3—4-szeres felöntések rendesek.

2) Legujabban nagy érdeklődést kelt a rimamurány-salgótarjáni vasműrészvénytársaság actiója az Andrassy-féle vasmű, az Unió pléhgvár, sőt a hernádvölgyi vasműrészvénytársaság telepének megvásárlása iránt.

ban hosszú ádáz küzdelem után a cukorfinomítás négy nagy cég kezében központosult.¹⁾ De még nagyobb szabású példákra akadunk odább nyugaton.

Bár az angol ipar szervezkedéséről, mint nemrég egy jeles közgazda szemrehányólag megjegyezte,²⁾ rendszeres irodalmi termékek nem adnak felvilágosítást: tény az, hogy az individualismus ugynevezett klasszikus földje gyorsan halad a verseny kiküszöbölése felé. S ami ezt a haladást jellemzi: az az óriás vállalatok képződése, egyesülések és telepek megvásárlása útján s aztán ezek kizárólagos uralma a piac fölött, mit — legalább kívülről látható szervezkedés nélkül — egyszerűen az árak egyértelmű megszabásával érnek el. A nagytőke ott már ezelőtt egy századdal uralma alá vetette az ipart, ma a kiskereskedés hasonló átvedlése van folyamatban. Az óriási áruházak, ez „universal providers“, a hogy azokat nevezik, állandó bámulat tárgyai mindazoknak, a kik Londonba ellátogatnak s kiszorítják a szatócsokat, kis divatkereskedőket, stb. A részvénytársasági üzletforma egy-két év alatt hatalmas hódításokat tett e téren s van egy olyan áruházársaság, melynek magának Londonban 72, s a vidéken 181 fióktelepe van.³⁾ London olcsó vendéglői négy-öt nagy cég kezében vannak; a londoni tejüzlet hasonló helyzetben. Viszont a nagytermelők magok kezébe veszik termékeik elárusítását s így szintén kiszorítják a kis boltost. A nagy sörházak alkalmazottaik számára szereznek kiméresi engedélyt és a nagymalmoknak megvannak a saját elárusítói, vagy azzal biztosítják magoknak a vevőt, hogy hitelbe adnak el azzal a feltétellel, hogy csakis czikkeiket árúsítja el a boltos.

1) Ld. Kockert cukorgyárigazgató jelentését a Verein für Socialpolitik LXI. kötet 165. lapján.

2) Ashley az Economic Journal 1899. évi júniusi számában az „American trusts“ feliratu cikkben. (172. l.)

3) A Lipton's Limited. Az angol piac monopolizálására vonatkozó adatok összeállítását Macrosty H. W.-nak a „Contemporary Review“ 399. sz. (1899. márczius) megjelent, nagy feltűnést keltett cikkéből „The growth of monopoly in British Industry“ vettem.

Óriási mértéket ölt az egyesülés az ipar legfontosabb ágaiban. A gépczésna-iparban egy cég (J. & P. Coats) 1890-ben 5⁷⁵ millió font tőkével szervezett részvénytársasággá alakult át s négy legnagyobb versenytársával egyesülvén, 4 millió font tőke felvételével oly óriás vállalatot létesített, mely a versenyt kiküszöbölve, az alaptőke után 20⁰/₀ osztalékot adott. 1897. decemberében az English sewing-cotton Company, 15 cég egybeolvasztását 2 millió font részvénytőkével kezdte meg működését, azóta elnyelt egy óriási glasgowi céget és előkészítette az egyesülést a fent érintett nagy fonálgyáregyesüléssel, a mennyiben a Coats-cég 200,000 £. értékű részvényt vett át. A két nagy angol vállalatesoport azután legujabban megegyezésre lépett egy óriási, 3.72 millió £. tőkével keletkezett amerikai varrő-czésnagycsoporttal, olykép, hogy azok igen jelentékeny összegű részvényt vettek át. Macrosty¹⁾ 28 millió fontra teszi a textil-ipar terén egy vagy más módon egybeforrasztott vállalatok tőkeerejét azzal, hogy a határ ma még távolról sincs elérve. A bradfordi festőgyár-részvénytársaság 22 céget egyesített 4⁵ millió font tőkével és ma az üzlet 90⁰/₀-át tartja kezében ez a legtökéletesebb angol trust.

Egyetlen egy ily fuzió — amalgamation — uralkodik ma külön-külön a csavar, a só, alkaliák iparában s a vas-és aczélsinek árát egy ring szabja meg. A gépiparban, hajógyártásban s a szénbányászathban óriási tőkeegyesülések szerepelnek, s például a tengeren érkező szén Londonban jórészt egy óriási cég kezén megy át, a mely cég nyolcz nagy vállalat egyesüléséből keletkezett és 2 millió font alaptőkével bír.

De bár az angol ipar és kereskedés ép a legujabb

¹⁾ Macrosty idézett cikkében egy szénbányavállalatot említ, mely megvásárolva egy másik bányát, 4¹/₂ millió tonna évi termelés felett rendelkezik és 12,000 személyt alkalmaz: tehát hazánk összes széntermelésével versenyez.

időben¹⁾ rohamosan halad a tőkeközpontosítás felé: bizonyos az, hogy e tekintetben messze előtte jár annak egykori gyarmata, az Egyesült-Államok, melyről már ma elmondhatjuk, hogy üzleti életének nagyszerűsége, kezdeményezéseinek merészsége tekintetében tulszárnyalta Angliát s a világ-gazdaság vezető országává küzdötte fel magát. A tőkeközpontosítás terén egy új alakkal, a trusttel, gyarapította a kapitalizmus morphológiájának leltárát. Ennek jogi szervezetéről már fent volt szó: ám nem e jogi szervezet, mely ma már elavult, adja ott a tőkeegyesítések nagy jelentőségét, hanem a méretek, a melyekben az mozog. Szinte azt kell mondani, hogy az Unio óriás területe és a yankee-szellem határtalan merészsége minden méretet hatványra emel e valóban új világban. A mint általában a nagyüzem classikus hazája ma már Amerika: úgy a vállalategyesülések is ott bírnak legnagyobb arányokkal. A részvénytársaságok részvénytársasága, mint a hogy a trustot egy hazai írónk találóan nevezi el,²⁾ egyenesen egy kézbe akarja egyesíteni az Egyesült-Államok óriási termelésének egy-egy ágát.

A trustök elseje, az annyit emlegetett Standard oil company, a petroleum-trust,³⁾ mely vagy ötven nagy részvényt és gyár-gazdát hozott össze, azzal kezdte, hogy három nagy vasuti társaságtól kikötötte áruinak feleáron való szállítását. Ez eszközzel megadásra kényszerítette tizenkilenc vetélytársát, petroleumforrások tulajdonosait és finomítókat, kik már szervezve és egyesülve voltak. De használt más eszközöket is a verseny letiprására: építettett 20,000 kilomét. földalatti csőhálózatot, a melyen a petroleumot a források-

¹⁾ Ép most adnak hirt a lapok a Calico Printer's Association létrejöttéről. Ez új részvénytársaság 6 millió font alaptőkével alakul 46 manchesteri és glasgowi kartongyáros egyesüléséből. Már Franciaországban is vásárolt gyárat és szándéka a védvamos országokban mindenütt gyárat alapítani.

²⁾ Pap (Kohn) Dávid a Nemzetgazdasági Szemle XV. évf. 1891. májusi számában.

³⁾ Történetét tisztázta a new-yorki senatus parlamenti bizottsága, stb.

tól az Atlanti tengerre s a nagyobb városokba szállította; elárasztotta a piacot oly árak mellett, a melyekkel szemben a verseny lehetetlen volt, megvesztegette a versenyzők hivatalnokait, ha kellett, nagy áron megvette a forrásokat s a finomítókat, fizetett a gyárosoknak, hogy szüntessék be a termelést s így sikerült neki az Unio petroleumtermelésének több mint háromnegyedét magához ragadni. Nyeresége a felöntött (watered) részvénytőke után 12⁰/₀ osztalék kiosztását tette lehetővé; ám számítva a részvények valódi értékét az alakuláskor,¹⁾ ez osztalék legalább is 30⁰/₀-nak felelt meg a valóságban.

Még nagyobb arányban sikerült egyesíteni a termelőket a cukoriparban. 1887-ben alapították a Sugar-trustot New-York és Brooklyn legnagyobb finomítói. Csakhamar felszívták New-York állam összes cukorfinomítóit és a többi állam ez iparágának 85⁰/₀-át. A trust egészen önkényesen szabályozta a cukor árát s a nyereség a felöntött részvénytőke után névleg csak 10⁰/₀-ot tett ugyan, de a tényleges érték után 30⁰/₀-ra is rugott.²⁾ Ez a trust különben az által vált hirhedtté, hogy 1894-ben parlamenti botrányokra adott okot, azzal lévén vádolva, hogy meg akarta vásárolni a congressus tagjait, nehogy azok az elnök által javaslatba hozott vámmérséklést elfogadják.

A trustok látszatra megszűntek ugyan, de a vállalatok egyesülése tényleg tart tovább. A Standard oil trust 1892-ben külsőleg megszűnt, de az a kilencz üzletember, ki addig mint trustee vezette az üzletet, továbbra is ugyanazt tette, tehette pedig azért, mert egyik vagy másik megszerezte a névleg független résztvevő társaságok részvényeinek nagyobb részét. A cukor-trust alkotó elemei tényleg egybeolvadtak

¹⁾ A Company 70 millió dollár alaptőkével jött létre, melyet tőkeosztalékokkal stb. 102½ millióra emeltek. Azonban már az eredeti becslés vagy 100⁰/₀ magasabb volt, a mennyiben az egyesült vállalatok tőkéinek értéke csak felét tette az alapításkor kibocsátott jegyek névértékének. 1898. az osztalék 40⁰/₀.

²⁾ A részvett vállalatok tőkéit 15—20 millió dollárra becsülték, a kibocsátás 50 millió dollárra szólott.

s ma egyetlen új óriás-vállalat szerepel helyettük. A Steelrailpool (aczélsin-kartell) felbomlásakor annak egyik tagja, Mr. Carnegie oly szerencsével nyelte el vagy tette tönkre volt szövetségeseit, hogy sikerült neki Mr. Rockefellerrel egyezsége lépve uralkodni az egész piacon, miután az utólnevezett a Lake superior bányavidéke felett rendelkezik. A törvény tilalma czélt nem ér, mert nem akadályozhatja meg sem az üzletemberek magánértekezéseit, sem vállalatok fuzióját, vagy egy-egy nagy termelő győzelmét a kisebbek fölött.

Hogy a nagy vállalatok jogilag különböző, de tényleg egyenlő hatású tömörülése minő arányban halad az Egyesült-Államokban, arról a következő táblázat¹⁾ nyújt képet, feltüntetve a mozgalom fejlődését a legújabb időkben. Volt tágabb értelemben vett trust:

	1898. febr. végén :	1899. febr. végén :
trust	200	353
a részvények értéke . . .	2.889 ⁸ millió dollár	4.247 ⁹ millió dollár
elsőbbbségi részvények . .	393 ⁸ „ „	870 ⁶ „ „
kötvények értéke	378 ⁷ „ „	714 ⁴ „ „
összes tőke	3.662 ³ millió dollár	5.832 ⁹ millió dollár

Ha az utolsó census adatait vesszük alapul, az utolsó tőkeösszeg vagy 90⁰/₀-át tette volna az Egyesült-Államok iparában 1890-ben elhelyezve volt összes tőkéknek. De ha a census elmaradt is a valóság mögött s ha azóta is, mint kétségtelen, igen nagy mértékben növekedett az amerikai ipar tőkeereje: annyi bizonyos, hogy itt már egész termelési ágak összefoglalásával és a verseny teljes kizárásával van dolgunk igen nagy területen. Hogy ez irányzat egyre hódít, mutatják az 1899. év új alkotásai: a gyapjúáru- és fonalgárak egyesülése, majd a pamutfonó- és szövőgyárakkal való összefoglalása, mi vagy 360 millió korona tőkének egyesítését jelenti; továbbá az Unio 150 uriruha-gyárának közel 500 millió koronára rugó tőkével való egyesülése s a bicycle-

¹⁾ Közölve a „The Journal of commerce and commercial bulletin“-ben, honnét a „Journal des économistes“ átvette az 1899. évi április 15. számába „Le problème des monopoles“ cím alatt. (88. l.)

gyárak összefoglalása. Tervben van a sörgyárak egy kalap alá hozása is. Van 40 millió dollár tőkájü malom-trust, stb.

Az Egyesült-Államok egyes államainak a kartellek és trustök ellen irányuló törvényhozása, melyről alább lesz szó, változtatott ugyan a tőkeegyesítés jogi structuráján s az egyesített erők tényleges eljárásán, nevezetesen több titokzatos-ságot¹⁾ hozott be a mozgalomba: de nem változtatott magán a lényegen, sőt tán szorosabbá tette az egyesülést, mint a nélkül lett volna. Tény azonban az, hogy az ilykép szerzett nagyipar ma az Oceánon tul elsőrendü hatalom nemcsak a gazdasági élet terén, hanem vezető szerepet játszik a politikai küzdelmekben is és sajátos színezetet ad a nagy köztársaság egész közéletének.

4. §. A kartellek célja és jellege.

Az eddigi előadottak után kevés szó elég a kartellek céljának és jellegének megállapítására.

Ha a kartellszerződések magok céljukat többé-kevésbé szépen hangzó kitételekkel írják is körül — ha a válságok elkerülését,²⁾ a tultermelés megakadályozását, az egészségtelen verseny megszüntetését stb. hozzák is fel: nem kell hozzá nagy éleselműség, hogy e célt röviden: a vállalkozói nyereség biztosításában és növelésében találjuk meg.

¹⁾ Brentano értesülése szerint, a melyet a kartellről szóló nagy vitában említett fel (B. L. XI. der Schriften des Vereins für Socialpolitik 174. l.) a Standard Oil company nyolcz vezetője most tanácskozásai alkalmával felírja ugyan a határozatot, a melyet az ülés végén fel is olvasnak, de aztán elégetik e feljegyzéseket, nehogy hivatlatnok tudomására jussanak a megállapodások.

²⁾ Egyik legnagyobb osztrák-magyar kartellünk így vezeti be a szerződést: „Geleitet von der ebenso allgemeinen, als sicheren, auf vielfache Erfahrung gestützten Überzeugung, dass eine regellose der individuellen Willkür jedes einzelnen Industriellen anheim gegebene Production zu höchst ungesunden Concurrenz-Verhältnissen und hierdurch mit Notwendigkeit zu Krisen führt, welche nicht nur die Industrie, insbesondere deren weniger capitalskräftige Elemente lahmlegen, etc.“

Azért a keserű lemondás a szabad kezdeményezésről, a teljes autonomiáról, hogy a tiszta nyereséget és pedig minél nagyobb nyereséget, minden vállalkozói tevékenység eme természetes végeztelját, biztosabban elérhessék.

Az eszközök, mint láttuk, különbözők, de a cél egy. Nem minden kartell éri el célját: a primitív árlimitációk, üzemkorlátozások nem mindig vezetnek a kívánt eredményhez, nem zárják ki a veszteséget vagy nem nyújtanak normalis nyereséget. Csak ott, hol a kereslet és kínálat egyensulya oly teljes szabályozásban részesül, mely a termelési költséget jelentékenyen meghaladó árhoz vezet: csak ott jutnak a szerződött vállalkozók biztos és megfelelő nyereséghez.

A cél, melyet a kartellek megvalósítani törekszenek, más szóval is fejezhetjük ki. Miután a vállalkozók nyereségét a verseny, az egymás ellen a piac elhódítása iránt folytatott küzdelem csorbitja meg és kockáztatja: a kartellek célja a verseny korlátozása, tökéletesebb alakjaiban a verseny kizárása. S mivel a tudomány nyelvén azt az állapotot, a hol verseny nincs, röviden monopolnak nevezzük: a kartellt más szóval monopolra törekvő köteléknek, célját monopolalkotásnak nevezhetjük.

Monopolra és pedig tényleges ¹⁾ monopolra, akar szert tenni a kartell, hogy a vállalkozók nyereségét biztosítsa és fokozza. Ebbeli törekvése tekintetében rokon vele a trust, a vállalatok minden oly egyesítése, mely az egész országos, esetleg, mint pl. a petroleumnál, ²⁾ az egész világpiacot

¹⁾ Ellentétben a jogi monopollal, melynek forrása a közjog s a melyet az állam vagy magának tart fenn — posta, dohánymonopol, — vagy egyes magános számára nyújt pl. a szabadalom útján.

²⁾ A Standard oil Company a kőolaj forgalmának magához vonása körül óriási sikereket ért el. Angliában, Németalföldön, Belgiumban, Svájcban, Franciaországban, Dániában, Olaszországban tért foglalt s Németországban már 1892-ben az ottani fogyasztás $\frac{4}{5}$ -ét ő szállította. Megvásárolta a bevívő cégeket vagy letépette verseny útján s átalakította részvénytársaságokká, a melyek részvényeinek legalább 51%-a a Company embereinek zsebében van. Ld. a francia Économiste 1899. szept. 16. számában R. A. értekezését, „Le commerce du pétrole“ cz. a.

domináns monopol akar teremteni. A különbség azonban a kartell s az egyesítés ¹⁾ közt az, hogy amaz a társak összességének monopola, a mint röviden mondják, *kollektív monopol*, emez egy vállalat-óriásnak — mint az amerikaiak nevezik, egy mammutvállalatnak — monopola, tehát *egyéni monopol* (singularmonopol).

E két faja a monopolos irányzatnak, mely napjainkat egyáltalában jellemzi, nemcsak nem egyenlő jellegű, hanem a közgazdasági evolúció szempontjából egyenesen ellentéte egyik a másiknak. Amaz életben tartja az eddig egymással versenyzett vállalatokat, emez megszünteti őket, felszivja azokat magába. Amaz tehát *konzervatív*, ez *destruktív*. Mind a kettő igazat ad ugyan Proudhon azon általánosan ismert mondásának, hogy a verseny megöli a versenyt, de az utóbbi a versenynyel együtt megöli a versenyzőket is, ez előbbi nem. Abba a folyamatba, a mely Marx nagy elméiellé kiészelt történelembölcészete szerint odavezet, hogy a kapitalizmus megöri a kisebb existenciákat s csak néhány óriás vállalkozót hagy meg, kik egyeduralomra tesznek szert: a trust és mammutvállalat beleillik, a kartell azonban nem. A kartell egyenesen megakasztja, megállítja ezt a fejlődést: nem engedi végigküzdeni azt az ádáz harczt, mely a gyengébb bukására s az erős egyeduralmára vezet s a melynek végén Marx kifejezése szerint, csak néhány kisajátító marad fenn, a kiknek kisajátítása aztán könnyű dolga lesz a szociálizmusnak. A kartell nem egyesíti a tőkéket, nem az óriástőke hatalmával foglal el parancsoló állást: a tőke megosztása marad a régi, az egyes vállalkozók kezében végzi továbbra is a termelés körül őt megillető feladatot. Az egyesítés a *kapitalizmus netovábbja*, annak *monarchikus betetőzése*; a kartell közbeeső fok, a mely *democraticusan* szervezi a tőkét, a tagok közös akarata, a mely a közgyűlésen nyilvánul, dönt, s nem egy mindenható ²⁾ parancsszava.

¹⁾ Nem minden fusió célja monopol, azért a trust kifejezést is fogjuk használni — a szó tág értelmét véve alapul.

²⁾ Nem határoz, hogy ez esetleg egy bizottság; a vezető ész és akarat egy lehet így is.

Természetesen, sem a kartell, sem a trust nem szocialistikus képlet, nem tartozik a kollektív termelés rendjéhez. Mindkettő az u. n. individualisticus gazdasági és társadalmi rend talaján áll, azzal a különbséggel mégis, hogy az utóbbi, az egyéni monopol, az individualizmus legtisztább származású gyermeke, míg a kartellben az individualizmus enyhítve van a társulás, a legtágabb értelemben vett szövetkezés által. A ki tehát csak azt tartja igazi individualizmusnak, mikor minden egyes tisztán a saját lábán áll, nem támaszkodva másra, mint önjerejére: az a kartellt fattyuhajtásnak fogja tekinteni. A „chacun pour soi, Dieu pour tous“ elvének a kartell csakugyan nem felel meg. Ellenben igenis megfelel az erők egyesítése, az érdekkörök szervezése elvének, a mely a munkások szakegyleteitől¹⁾ (trade-union) az egyletek és szorosán vett szövetkezetek végtelen során át máris testet öltve gazdagítja a társadalmi élet képleteit. A kartell csak egyik alosztálya azoknak a szervezeteknek, melyek összekötik az egyeseket a végből, hogy az érdekharcot ne elszigetelten, hanem egymással karöltve harcolják ki. Az egyesítés ellenben, mint neve is mutatja, egybeolvaszt, összeforraszt egyeseket azért, hogy mint újabb, erősebb egység, ne szoruljon senki másra, hanem egy maga képes legyen diadalmasan végigharcolni a harczt.

A kartell és a trust, a kollektív és az egyéni monopol ez ellentétének kiemelése, nézetem szerint, nagyon is szükséges arra, hogy a kartell hatását helyesen ítélhessük meg s hogy a kartellpolitika alapjait megvessük. Különösen fontos ez ott, a hol a nagyüzem előnyei a közgazdasági fejlődés mai fokán oly nagyok, hogy a verseny vége előrelátható s csak az a gyakorlati kérdés: *kartell vagy magánmonopol?*

¹⁾ Jellemző, hogy az angol irodalomban a trade union kifejezést alkalmazzák a vállalkozók egyesüléseire is.

5. §. A kartellek hatása.

A kartellek egyik, ma legnagyobb jelentőségű csoportja, a nagyipari kartelleké, annyira új tényező a közgazdasági életben s mint ilyen, maga is oly erős forrongásban, átalakulásban van, hogy annak hatását a közgazdasági életre ma még megközelítőleg sem lehet pontosan lemérni. Ehhez járul az is, hogy a kartellek ereje és szervezete olyannyira különböző, hogy azok hatását már ez okból is a priori nagyon különbözőnek kell tartanunk. Egy-egy kevés számú versenyzőt egybefoglaló kartell, melynek keretén kívül nagyon is élénk verseny lehet, talán semmi vagy közel semmi hatással sincs az illető termelési ág helyzetére, az árak alakulására, stb. Ellenben pl. egy monarchia összes cukorgyárait felölelő kartell hatásában nagyon közel járhat — sőt jobban mondva — közel kell, hogy járjon a teljes monopolhoz, s ha szorosan van szervezve, hasonlatos lehet az egyéni monopolhoz. A következőkben főleg az erős kartellekre leszek tekintettel, mégis kiemelve adandó alkalmakkor azt a fontos különbséget, mely a kartellek teremtette kollektív monopol s az egyéni monopol közt létezik.

A rendszeres tárgyalás kedvéért¹⁾ sorban fogom tárgyalni azt a hatást, melyet a kartellek a termelésre, a forgalomra, a jövedelem és vagyonmegoszlásra s aztán a fogyasztásra gyakorolnak. Csak mellesleg, mintegy függelékül fogom érinteni hatásukat a társadalom erkölcsi és politikai életére: a kartellek metaoekonomikus következményeit.

I. A termelést tekintve, a kartellek azt egyenletesebbé, állandóbbá teszik. Feladatuk lévén a nyereség biztosítása, gondosan óvakodnak a túltermeléstől s ez által megakadályozzák a termelés ugrásszerű kiterjesztését és összehuzódását, mely utóbbi a válságok kísérője szokott lenni. Hogy ez a hatás az összeség szempontjából jó, az iránt alig lehet nézeteltérés.

¹⁾ Szokásos és nagyon vonzó tárgyalási mód volna a kartellek jó és rossz oldalait különválasztani és szembeállítani. Ám ez az eljárás feltételezi azt, hogy előzetesen tisztázva legyen az a kérdés, mi jó és mi rossz a társadalom szempontjából?

Jó hatása lesz a kartellnek a termék minőségére is. A versenyszabadság ugyanis azzal a látszólag képtelen, de közelebről nézve nagyon is érthető következménnyel szokott járni, hogy a versenyzők az árut hamisítják, ahhoz rossz anyagot használnak, felületes munkát végeznek, csak a kiállításra, nem a tartósságra néznek: egyszóval, nem szolidak. Az „olcsón és rosszul“ termelés ezen elharapózása ellen, mint egykor a régi jó céhek tették, a kartellek is védik a közönséget, a mennyiben a verseny kizárása feleslegessé teszi az elv alkalmazását a hiszékeny vevők megnyerése érdekében¹⁾ s mert a kartell szolidabb elemei ez irányban saját érdekükben ellenőrzik, esetleg eltávolítják a szédelgő termelőket.

A mi a termelés gazdaságosságát illeti: itt valóban rossz következményektől lehet tartani, ha a kartell, elérve célját, teljes monopol teremt. A biztosított helyzet, melyben minden minden monopolos van, feleslegessé teszi a termelési költségek körül való takarékoskodást, a technikai javítások keresztülvitelét, feltalálásokkal foglalkozást s így tovább. Hogy a kartell igenis megtakarít a termelési folyamatban előtteállók rovására: a nyersanyag, eszközök előállítását nyomja azzal, hogy nekik alacsony árakat diktál, nyomja esetleg a munkásokat is; de nem takarít a termelés közgazdasági költségei körül, a mi pedig egyesegyedül szolgálna az egész társadalom javára: ezt szokták szemére vetni a kartellnek.

E nagyon is tetszetős gáncot a tapasztalat egyáltalában nem igazolja. Nem nézve ugyanis azt, hogy az egyéni monopol részéről a jelzett veszély még nagyobb mértékben fenyeget, mint a kollektív monopol részéről: a kartellek hívei joggal utalnak arra a nagy technikai fejlődésre, a melyen a kartellált iparok az utolsó évtizedekben átmentek. Nemcsak a német vasipar dicsekedhetik azzal, hogy a kartell uralma alatt annyira haladt, hogy az e téren vezető angol

1) Még a Standard oil Companyról is elismerte Ohio főtvény-széke, hogy javította a petroleum minőségét.

ipart körülbelül elérte:¹⁾ erős, sőt rohamos fejlődés van a kartellel dolgozó nagyüzem összes ágaiban. S ez természetes is. A kartell nem menti fel a termelőt az alól a gond alól, hogy termelését tökélyesítse, a haladó technika vívmányait elsajátítsa. Nemcsak azért nem, mert hisz a kartell csak fegyverszünet, a melyet új harc követhet, miben aztán nagyon is rá lesz utalva a termelési költség ennényire apasztására. Hanem már azért sem, mert a kartell tartama alatt is attól függ az egyes termelő nyeresége, hogy minő olcsón termel. Még annál a tán legtökéletesebb, mert legszorosabb kartellnél is, mely megveszi a tagok termelését, hogy közös nyereségre elárulsítsa: még annál is megmarad az egyes előnye a termelés olcsóságából, mert annnyival nagyobb lesz a nyeresége, minél nagyobb különbséget bír elérni termelési költség s azon ár közt, a melyen a syndicatus termékeit átveszi.

Sőt tovább mehetünk s megengedhetjük, hogy a kartellben levő termelő inkább fog technikai javításokat tenni, mint az, a ki a verseny teljes nyomása alatt áll. És pedig azért, mert inkább lesz módjában az ehez szükséges eszközöket megszerezni. A theoretikus a maga íróasztalánál tán elképzelheti, hogy a verseny által szorongatott termelő, a ki gyára jelenlegi berendezése mellett nem tud megállani, azt e kényszerhelyzetben át fogja alakítani. De a gyakorlat embere tudja, hogy a technikai javításokhoz tőke kell, pénz vagy hitel: s ez minél kevesebb van annak, a kit a verseny már-nyomással fenyeget. A kilátások javulása, a biztosított helyzet, mit a kartell magával hoz, sokkal inkább ad alkalmat gyümölcsöző beruházásokra, javításokra, mint az ellenkező.

A kartell, mint egy német nagyiparos²⁾ a maga tapasztalatai alapján elbeszéli, az összeség szempontjából is javítja a termelést, csökkenti annak költségeit az által, hogy elhárítja a helyes munkamegosztás oly hátrányait, melyek a szabad

1) Kiemelte Brentano a Verein für Socialpolitik 1894. évi bécsi kartellvitájában. Schriften des Vereins für Socialpolitik, LXI. 180. lap.

2) Matern J. Die Industrie — Kartelle. München, Berlin 1897.

versenyben gyökereznek. Verseny közepett a vállalkozó fő-törekvése az, kielégíteni vevői minden kívánságát. Előállít sokszor olyasmit is, a mi neki nem előnyös. Az a kinek kitünő vörösre égő téglanyaga van, hogy kielégítse vevőinek barna téglára irányuló keresletét, kénytelen beszerezni oly anyagot, mely égetve ily szint ad. Ez megszűnik, mihelyt a kartell megengedi, hogy a vevőt odautasítsák, a hol legelőnyösebben állítják elő az egyes specialitásokat. Ezzel a technikai, természeti előnyök kihasználása az egész nemzeti termelés javára jobb lesz, a munkamegosztás nyer.

Ellenben kevésbé alkalmazza a kartell a költségkimelésnek azt a módját, mely a természeti vagy technikai okokból kedvezőtlen viszonyok közt levő vállalatok teljes abbanahagyásával jár. Ez az eljárás, mely lehetővé teszi azt, hogy a termelés a legolcsóbban előállító, mert legjobban berendezett üzemek teljes kihasználásával, tehát legtakarékosabban történjék, igen kiterjedt mértékben szerepel az egyéni monopolt teremtő egyesülések körében, mint azt már említettem. E tekintetben az utóbbiak tehát előnyben vannak, bár nincs kizárva, hogy ép a tökéletesebb szervezetű kartellek nagyobb arányban alkalmazzák azt a jövőben.¹⁾

Más kérdés, hogy a kartell nem hátráltatja-e a termelés mennyiségi gyarapodását? S e kérdést nem lehet elintézni egyszerűen azzal, hogy az illető iparágak, bányák emelkedő termelésére hivatkozunk. Szaporodó népesség, növekvő kereslet, sok irányban a fogyasztásnak az illető ág felé fordulása (vasipar) követelik a termelés növekedését: de hogy ez oly arányu-e, minő szabad verseny mellett volna? azt statisztikailag alig lehet eldönteni. A monopol és pedig mindennemű monopol természetszerű folyamánya a kínálat visszatartása, fékezése azért, hogy magasabb ár legyen elérhető. A kartell nemcsak maga nem bocsájtja szabad szárnyra a termelést, hanem nem engedi kibontani a vitorlát a kivüle

¹⁾ Tudok esetet arra, hogy egy vállalkozó csak azért rendezte be igen nagy sietséggel gyárát, hogy a küszöbön álló kartell azt megvásárolja, mi meg is történt s a gyár meg sem nyilott, a vállalkozó azonban busás üzletet csinált. Az eset Felső-Magyarországon történt.

állóknak sem. Az outsiders elnyomására való törekvés annál sikeresebb, minél nagyobb erővel rendelkezik a kartell. Hogy ezek a kartellek árnyoldalai, a fölött alig lehet nézeteltérés, de nem szabad feledni, hogy ugyanezen árnyoldalak jelentkeznék a trustmonopolnál is, sőt caeteris paribus, magasabb mértékben.¹⁾

A termelés fejlődésének minden megakasztása azonban, mint a fentiekből²⁾ is következik, bizonyos fokig hátrányos a nagyipari termelésre, tehát hátrányos magokra a kartelltagokra is. Innét az az általános jelenség, hogy a kartell csak a belföldön eladásra kerülő termelést kontingentálja, a kivitelt ellenben szabadon hagyja. S ha aztán előáll az a sajátságos, első pilanatra csakugyan megbotránkozató tünet, hogy a kartell külföldön olcsóbban ad el, mint belföldön: számba kell venni, hogy ez által a termelést nemcsak fokozza, hanem olcsóbbá is teszi, ugyannyira, hogy a belföldi ár kisebb lehet, mint a minőnek lennie kellene, ha a külföldre a kivitelt kisebb mérvű volna. Kockert, az osztrák cukorgyárigazgató, derűtséget idézett elő a Verein für Socialpolitik ülésén, mikor referatumaiban kijelentette, hogy biztosíthat mindenkit, nincs iparos, a ki szükség nélkül olcsón exportálna.³⁾ Erre a biztosításra csakugyan nincs szükség s ha teljes ünnepélyességgel tett azon nyilatkozata, hogy az osztrák cukoripar semmit nem nyer a kivitelen, ha egy krajczárt sem tart meg, a mint mondá, a kiviteli jutalomból, ha mondom, ez a nyilatkozata megfelel a valóságnak: csakugyan úgy kell a kivitelt tekintenünk, mint a mely lehetővé teszi a munka és a tőke jobb kihasználását s ezzel egy termelési ág virágzását, a nagyban való termelés előnyeinek kiaknázása útján.

Határozottan káros azonban a kartell hatása azokra a termelési ágakra, a melyek a termelési folyamatban a kar-

1) Hogy a kartellnek tagjai a kontingens kihasználására, sőt fokozására törekcsenek, az következik az 5-ik lapon mondottakból.

2) Lásd a 8. lapot.

3) Schriften des Vereins für Socialpolitik. LXI. 167. lap.

tellbe lépett vállalkozókat megelőzik vagy követik. Ott a beszerzési, itt az eladási árak megállapítása a kartell részéről olyan, a mely nyomja a termelést. Nagyon jól megvilágítja ezt a kétirányú hatást a cukorkartell példája. A cukorkartell nyomja a mezőgazdát, mert répájának árát már nem a verseny szabja meg, hanem megállapítja a kartell, vagy az a gyár, a melyhez az illető vidék utaltatott. Nagyon sok gazda elállana ily viszonyok közt a cukorrépatermelésről, ha nem köteleznék arra szerződése s ha nem vett volna fel előleget a gyártól. De nyomja a kartell a feldolgozót is: a cukorkagyárosok panaszai hazánkban nagyon is feltűntetik, mily kritikus helyzetbe hozta a cukor- és a szörpkartell az ez anyagokat feldolgozó ipart. Gépgyárainka vaskartellre panaszkodnak, gazdáink a műtrágyakartellra s így tovább.

A kartell ezen nyomása nem egyelő minden érintkező termelővel szemben. Az igen nagy termelő, valamint a szövetkezett, ¹⁾ kartellbe lépett vállalkozók kevésbé vagy egyáltalán nem érzik azt. A gazdák termékelárusító szövetkezetei, melyek esetleg előlegekkel is segítenek tagjaikon, ellensúlyozhatják a kartell hatását, s ugyanígy a továbbfeldolgozó gyárak kartelljei. ²⁾ Ily védelem nélkül azonban ki vannak szolgáltatva a kartell hatalmának, mely bajnak azonban az egyéni monopol, a trust épügy kiteszi a termelés megfelelő ágait, mint a kartell, sőt — caeteris paribus — még nagyobb mértékben.

II. A forgalmat tekintve különösen a kartellnek az alakulásra s a forgalmat közvetítő kereskedelemre gyakorolt hatása tűnik fel.

¹⁾ Jellemző az, a mit dr. Bauer egy angol nagykereskedőszövetkezet vezetőjénél tett látogatásáról a Verein für Socialpolitik 1894. évi bécsi ülésén elbeszél. Arra a kérdésre, minő állást foglal el a kartellekkel szemben, azt felelte a vezető férfiú: „a nagykereskedők szövetkezete nem ismeri a kartelleket.“ Mindennapi jelenség az, hogy a kartell külön árakat szab a nagyvevők javára.

²⁾ A kartellképződést előmozdító irányzatot említi az osztrák kartelljavaslat indokolása is. (180 der Beilagen des Abgeordnetenhauses. XIII. Session 1897. 9. lap.)

Hogy a kartell céljából folyik az árak szabályozása, azt láttuk. Ha nem szabja is meg a kartell egyöntetűen az árakat, törekvése az, csökkenteni a tagjai által szükségelt javak árát, emelni az általok előállított termékeket. Hogy mily mértékben sikerül ez neki, az függ attól, mennyire tökéletes a monopol, melyre szert bír tenni. Elméletileg meg lehet állapítani, hol, minő magasságban fogja megvonni a monopolos az ár színvonalát, feltéve, hogy a verseny teljesen ki van zárva s hogy a monopolost tisztán csak magángazdasági szempontok vezetik. A monopolos ár az lesz, a hol az a nyereség, mely az eladott mennyiségnek a mennyiség egységénél elért tiszta haszonnal való szorzatából előáll, maximumát éri el. Ha a mennyiséget m betűvel, a tiszta hasznot egységenként h -val jelöljük, a monopolos ár az lesz, a mely mellett $m \times h$ a legnagyobb összegre rug. S mivel a tiszta haszon egységenként nem egyéb, mint az eladási ár (\bar{a}) s a termelési költség (k) különbözete, ($h = \bar{a} - k$) úgy is fejezhetjük ki a tételt, hogy a monopolos ár az lesz, a mely, a termelési költség levonása után, szorozva az eladott mennyiséggel, legnagyobb összegre rug (tehát a hol $[\bar{a} - k] m$ eléri maximumát). Nagyon természetes, hogy ezzel megállapítottuk azt, hogy a monopolos ár az árral magával változó kereslet s a termelés nagyságával is változó termelési költség közös függvénye, functioja.

Nem lehetvén itt célom az ártörvénynek a matematikai iskola által adott tüzetes elemzésébe bocsátkozni: csak azt emelem ki, hogy az ár és termelési költség közti különbszet egységenként annál nagyobb lehet, minél kevésbé rugalmas a kereslet, minél kevésbé csökkenik az a cikk drágulásával. Tehát sokkal nagyobb lesz az elsőrendű szükségleti cikkekknél, mint fényüzésieknél; nagyobb azoknál a javaknál, melyek fogyasztása megszokás folytán második természetté válik pl. a szeszes italoknál, dohánynál, ellenben kisebb ott, hol a cikket könnyű mással helyettesíteni. Csak a tapasztalat mutathatja meg adott árunál, minő hatása van az áremelésnek a keresletre. Ily tapasztalatok legszabatosabb alakban még a fogyasztási adók tárgyairól állanak rendel-

kezésünkre¹⁾; ámde ezeknél sem szabad feledni, hogy a kereslet változása az árral különböző kulturával és nemzeti szokásokkal más és más s egy nép és kor tapasztalata nem általánosítható. Hogy a közönség miként reagál az áremelésre, az annak értelmi színvonalától, gazdasági routine-jától és — last but not the least — szervezkedési képességétől is nagy mértékben függ. A pékek kartellje ellenében például az angol munkások fogyasztási szövetkezete egy szövetkezeti pékműhely berendezésével fog harezolni, míg a szövetkezéshez nem szokott magyar fogyasztó közönség szindni fogja ugyan a pékeket szóval s a helyi lapokban — de azért megveszi a drága süteményt.

Mint saját termékeinek áránál van egy elméleti pont, a meddig a monopolos az áremeléssel elmenni indíttatva van: úgy a termelési költséget képező idegen termékeknel is, természetesen ellenkező irányban, megjelölhetjük a mértéket, a hol a kartell az árt megállapítani kívánná. Ez az a színvonal, a melynél az ár oly alacsony, hogy alacsonyabbat már nem fogadhat el az érdekelt termelőcsoport; legalább állandóan nem, hanem inkább kész lesz abbahagyni a termelést. Hogy a kartell nem fog törödni azzal, ha a belföldi termelő tönkre megy, feltéve, hogy külföldről olcsóbban tud beszerezni s hogy erős kartell képes a nyersanyagát maga állítani elő s ily esetben ez a saját előállítás költsége lesz az irányadó: arról fentebb már megemlékeztem²⁾ s az bővebb fejtegetést nem igényel.

Ám a felállított elméleti tételek alapjául szolgáló, tízesen megjelölt két előfeltétel nem szokott teljesen jelentkezni. A monopol rendszeren nem tökéletes s a monopolost nem tisztán csak a magángazdasági szempont vezeti. Ez utóbbi ugyan legtöbbször csak kissé enyhül a közérdek tekintetbe

¹⁾ Egyike a legérdekesebb tapasztalatoknak az, melyre a francia szeszadónak 1871-ben, a háboru után, 90 frankról 150 frankra történt felemelése nyújtott alkalmat. A fogyasztás ideiglenesen csökkent ugyan, de az adó mégis emelkedett s 1875-ben már a fogyasztás is elérte a régi színvonalát.

²⁾ Lásd a 6. lapot.

vétele által; ha ugyanis a kartell attól tart, hogy kiméretlen áremelési oly visszahatást szülnék, mely hatósági beavatkozás, bojkott vagy más alakban érzékenyen érinthetné üzleti érdekeit is; az ármérséklés nem annyira a közérdek tekintetbe vételét jelenti, mint inkább az előrelátó magángazdasági érdek megfelelő érvényesítését. De a mennyiben a kereslet apadását az áremelésnél nem lehet pontosan előre tudni: a termelő inkább valamivel alul fog maradni az elméleti színvonalon, hogy üzlete terjedelmét,¹⁾ munkásai számát s ezzel tekintélyét csorbítania ne kelljen: a hiúság itt a közérdeket szolgálja a tiszta nyereség maximuma rovására.

Fontosabb akadálya az áremelésnek az, hogy a monopolos ki van téve a versenynek. Alig van kartell, a melyen kívül ne maradnának egyes termelők. Ezek ugyan sokszor csak azért nem lépnek be, mert számítanak arra, hogy a kartell előnyeit, a magas árakat, ők is élvezni fogják, a nélkül, hogy kezeik a termelés mértéke stb. tekintetében meg lennének kötve. Ha az outsider ép oly drágán ad el, mint a kartelltagok: ő tulajdonkép hallgatólagos kartelltag, s eredményében ez ugyanarra vezet, mint az angolok által u. n. „tacit combination”. És mégis, e kívülmaradók versenye, mint rejtett fél, mindig szerepet játszik a kartell árszabásaiban. Mert a kartell vezetőségének számot kell vetni azzal, hogy vannak termelők, a kik azonnal lejjebb szállanak az árakkal és azonnal hathatós versenyt kezdenek, mihelyt alacsonyabb ár mellett a forgalom oly kiterjesztését remélik,²⁾ mely vállalkozói nyereségüket fokozza. Ilykép a kartell vevőinek egy része elpártolna s áruí — még a kontingentált mennyiség is, nyakán maradnának.

1) A mennyiben üzlete terjedelmét csak azért nem akarja megszorítani a vállalkozó, mert nagyobb termelés mellett az előállítás olcsóbb s így a haszon nagyobb: e tartózkodása tisztán a magángazdasági szempont alá esik s nem e helyre tartozik.

2) Mennyiségtanilag kifejezve, az előző lapon elfogadott jelek szerint, arra számítanak, hogy m nagyobb arányban emelkedik, mintsem $a-k$ apad. Különösen nagy lesz a terjeszkedés előnye, ha m növekedésével k csökkenik, vagyis, ha a nagyban való termelés eo ipso olcsóbb.

De, ha a kartell létrejöttkor nem is maradtak volna kivülről termelők, a kiknek versenye zavarhatná és keresztülhuzhatná a kartell számításait: jogi monopól hiányában s ha a kartell nem nagyon erős és harezrakész, támadhatnak versenyzők minden pillatban. Ámde csak akkor fognak támadni ilyenek, ha az árak nagyon is fölülállanak a termelési költségen; addig nem. Felesigázott árak mellett a tőke és vállalkozási szellem felveszi a keztyűt a kartellel, mert a magas ár nagy nyereséggel kecsegteti s remélni engedi, hogy kisebb-nagyobb ármérséklés a forgalmat oly nagyra fogja növelni, hogy dusan kárpótolja az egy-egy méter-mázsánál vagy darabnál nyújtott árleszállításért.

Igaz, hogy az ily versenynyel szemben a kartell ép úgy, mint a trust felléphet s a tisztességtelen verseny minden eszközét kimerítheti. Valamint falukban igen gyakori, hogy ha egy új mészáros telepszik le egy olyan községben, hol eddig csak egy mészáros volt, ez utóbbi azonnal leszállítja a hus árát akár felére, hogy versenytársát, ki a kezdet nehézségeivel küzd, elriassa s odábbállásra kényszerítse: úgy a kartell, ha kell, olcsóbban ad, mint az új versenytárs s egyenkint megdolgozza annak vevőit, hogy attól elpártoljanak. S ha a versenytárs elesett, a mészáros úgy, mint a kartell bőven kárpótolja magát a szenvedett károkért az újra felesigázott árakban.

Ám, hogy a versenytárs elesik-e vagy sem, az az erő kérdése — bizonyos fék azonban az ily verseny lehetőségében mindenkor van, mert a harc a kartellnek is áldozatokba kerül, — sokszor nagyon pyrrhusi a győzelem — s végre annak kimenetele legalább is kétes.

Van egy fontos határa a kartell árfelesigázó törekvéseinek s ez a külföldi verseny, feltéve természetesen, hogy nemzetközi kartell ezt ki nem zárja. A szállítási költségek dolgában való előnyén kívül azonban a mai védvamos világban rendesen vám is támogatja a kartellt s megengedi neki, hogy e kétrendbeli védelmet teljesen kihasználva, az árt megfelelő magaslaton tartsa. Ez alul a tétel alul azonban szintén van kivétel, ha t. i. a külföldi kartell vagy

esetleg több ily kartell különösen olcsó árakkal felveszi ellene a küzdelmet. Fentebb láttuk, hogy a kartellek sokszor drágábban adnak el honn, mint az ország határain kívül. Nemcsak a termelés-kiterjesztés érdeke¹⁾, nemcsak kiviteli jutalom, hanem egyéb okai²⁾ is lehetnek a külföld elárasztásának: annyi bizonyos, hogy ez az eljárás korlátot állít az illető országok saját kartelljei elé, melyen az áremelés fennakad s a vámvédelem részben vagy teljesen veszendőbe megy.

Hogy azonban a kartellek tényleg emelik az árakat, azt a mindennapi élet ezer és ezer példája bizonyítja s mutatja minden egyes eset, a mikor a kartell életében, bár rövid, megszakadás áll be. Ezzel azonban nem mondtam azt, hogy a kartell mindig csak felfelé változtat az árakon. Ez még a trustökről sem mondható el: így a leghiresebb köztük a petroleum-trust, süllyedő petroleumárakkal járt. Sőt az a körülmény, hogy a monopolos úgy az előzőkkel szemben a nyerstermék árának leszoritása által, mint a nagyban termelés előnyeinek kiaknázásával, de kereskedelmi téren elért megtakarításokkal is — a melyekre mindjárt rátérek — csökkenti a termelés költségeit, azt kell mondani, hogy a kartell és trust akkor is megdrágítja az árakat, mikor az árakat változtatlanul hagyja. Nem az előzőleg, a verseny idején uralkodott árak, hanem a termelési költség és ár közti különbség összehasonlítása ad csak hű képet a monopol hatásáról az árképződésre. S az kétségtelen, hogy mint egy nagynevű közgazda mondja,³⁾ „minden monopolos, a kartelltag is, mélyen szívében hordja a vágyat, kizsákmányoló árakat állapítani meg.“

1) Bővebben tárgyalva a 16. lapon.

2) Liefmann idézett munkájában több esetet említ, a mikor nyersanyag és tüzelőszerkartellek a feldolgozó gyáraknak kiviteli jutalmat nyújtottak, vagy a kivitelre szánt áru nyersanyagát olcsóbban szállították. Ellenben a drótszeggyárosok hasonló irányu kívánságát a szénsyndikatus nem teljesítette, okul adván, hogy a szén csak lényegtelen részét képezi a termelési költségnek. (165. és 166. l.)

3) Schäffle: Zum Kartellwesen und Kartellpolitik, a Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft LIV. Jahrg. 4. füzete 670. lapján.

A mi az árak hullámzását illeti, ennek mérséklésére a kartell általában jó hatással van. Hisz feladatából folyik a termelés szabályozása, egyenletessé tétele: ez viszont az árak szabályos, egyenletes menetét vonja maga után. Tény azonban, hogy a kartellek lejárta és megújítása közt esetleg előálló időköz a verseny felszabeditása révén nagy ármozgalmat hoz létre¹⁾ s hogy a kartellek tapasztalatszerűleg ugrásszerű áremeléseket is idéznek elő. Ez azonban a kartellek megszilárdulásával inkább enyhülő baj, a mely az egyéni monopoloknál nem jelentkezik.

A kartell forgalomszabályozó hatásának igen fontos része az, a mely a kereskedelem helyzetét érinti. Az a szinte bámulatos egyöntetűség, a melylyel a kereskedővilág a kartellek ellen kikel, az a közvéleményszerű meggyőződés, hogy a kartell átka a kereskedelemnek: mutatja azt, hogy a kartell mélyen belenyul a forgalomközvetítő foglalkozás érdek-körébe. S ez érthető is. A szabad verseny dédelgeti a közvetítőt és pedig annyival inkább, minél élesebb. Dédelgeti, mert reá van utalva, mert a termelő, hogy versenytársai felett győzelmeskedjék, minden telhetőt megtesz, hogy a kereskedőt magához fűzze. Rabatt, hitelezés, szállítási költség átvállalása, a kívánt mennyiségnek előre megállapított árak mellett messzeterjedő határidőre előre lekötése, stb. a legnagyobb mértékban járja, mert ha minden irányban nem elég kuláns a termelő, a kereskedő máshoz pártol át. Nem így a kartell. A kartell épügy, mint a magánmonopol diktálja a feltételeket. Mindennapi a panasz, hogy megszorítja az árendeményt,²⁾ hogy nem nyújt hitelt, hogy csak azonnali szállításra fogad el megrendelést s így tovább. A kereskedő

¹⁾ Az osztrák kartelljavaslat indokolásához csatolt ábra, a mely a cukorárak mozgását mutatja, igen jelentékeny hullámzásokat tüntet fel. Így 1893 júliustól 1894 júliusig 41.75 frtről 33.59 frtra, 1895 januárban 28 frtra szállt le a finomított cukor ára.

²⁾ A zománczott lemezdedényekre vonatkozó hazai kartell például az árendeményt a régi 68—70⁰/₀-ról leszállította 54⁰/₀-ra s míg azelőtt a csomagolást és vasuti szállítást a termelő fizette, ma az árak a gyárban csomagolás felszámításával fizetendők.

nem hagyhatja faképnél a gyárost, a ki neki nem tetsző feltételeket szab, mert a többi is egészen úgy jár el. Sőt néha egyenesen odautalják egy-egy vidék kereskedőit bizonyos gyárhoz.¹⁾ Azután a kereskedő nem spekulálhat, mert a kartell keresztülhuzza legszebb számításait. S ez még nem minden. A kartell nemcsak egyszerű ügynöki szerepre szoríthatja le a kereskedőt megszabott jutalékkal, hanem egészen ki is szoríthatja azt. Igen nagy mértékben teszi ezt a trust, teszik az angol vállalategyesülések, melyek egyszerűen alkalmazottaik által árusítatják el ezikkeiket külön üzlethelyiségben vagy csak egy-egy kereskedőre bizzák az elárusítást. Hogy ily körülmények között a kereskedővilág, a régi szabad-verseny korszak ez enfant-gâté-ja, melyet egyrészt a fogyasztási szövetkezetek, másrészt az áruházak is szorongatnak, keserű panaszokban tör ki, azon épen nem lehet csodálkozni. Más kérdés az, hogy nem kell-e a kartellek eljárásában az eddig tulságos függésben volt termelés emancipatióját látnunk a tultengésben szenvedő, sokszor parasitaszerű forgalomközvetítés rovására? A kérdés eldöntése így mellékesen egyáltalában nem történhetik: tény az, hogy igen tekintélyes hangok feleltek igenlően erre a kérdésre.²⁾ Kétségtelenül különbséget kell tenni kereskedő és kereskedő közt s esetről-esetre mérlegelni azt a szolgálatot, melyet az közvetítése által a termelőnek és fogyasztónak tesz. Az összeség szempontjából azonban nem láthatunk hátrányt abban, ha e közvetítői teendők apadnak s ez osztály a tulajdonképeni termelők javára számbelileg fogy. Örvendetes a reklam és hirdetések elmaradása is.

Hogy azonban tényleg nem sikerül-e a kereskedőosz-

1) Így a petroleumkartellnél pl. a győri kereskedelmi és iparkamra tagjai panaszkodnak azért, hogy a megszokott fiumei gyártmány helyett a pozsonyi finomítványt kell venniök, rosszabb árut 25%-kal drágábban.

2) A kereskedelem tultengését és improductivitását Mill-től és Carey-től kezdve egész nagy, ujabban egyre szaporodó írócsoport vitatja, utalva a foglalkozási statisztikai adatok tanulságaira is. Az ügynökök, bízományosok nagy száma is anomalia: itt saját tőkére nincs szüksége s igen tág tere nyílik a kizsákmányolásnak.

tálynak a kartell által megesorbitott üzleti érdekeit más áruknál erősebben érvényesíteni s így a közönségre háritani a szenvedett veszteséget? az további hatalmi kérdés. Ha sikerült, a fogyasztónak abból, hogy egyes cikkek tekintetében a kereskedő nyeresége megcsappan, semmi haszna nincs.

A kartell vagy magánmonopol nem egyenlően nyomja a nagy tőkével rendelkező s ilyennel nem bíró kereskedőt. Amannak a hitelezés megszorítása kevésbé árt s módjában van nagyobb készlet tartása által kihasználni a kedvező kartellárakat. Különben is a nagykereskedővel,¹⁾ nagy áruházzal szemben a kartell épügy kiméletesebb, mint a nagy magánvevővel, pl. állammal vagy egy ellenkartellel szemben, mint az a fentiekből következik.

III. A javak megosztása szempontjából a kartell hatását röviden abban foglalhatni össze, hogy az emeli a kartellben egyesült vállalkozók részét a nemzeti jövedelemben, valamennyi többi osztozkodó rovására. E tekintetben az egyéni monopol és a kartell közt csak az a különbség, hogy az előbbinél csak egy-egy óriási vállalat részesei, a fusionált vállalkozók, illetve részvényesek²⁾ teszik zsebre a hasznot, a kartellnél ellenben az egybefoglalt vállalkozók hosszú sora, illetve a részvényesek különböző csoportjai. Legalább az esetek túlnyomó nagy többségében tehát a kartellmonopol mégis többfelé, demokratikusabban osztja meg az ő nagy nyereségét, semmint a trust, mely utóbbi akkor jó létre, mikor már a szabad verseny annyira megőrölte a gyengéket, hogy csak néhány hatalmas vetélytárs marad fenn, kik azután egymással többé-kevésbé szorosán egyesülnek.

Bár meg kell engedni, hogy az európai kartellek általában kevésbé zsákmányolják ki a helyzetet, mint az amerikai

1) Az u. n. grossisták a kartelltől is kapnak „bonificatiót“.

2) Az amerikai trustok papírjai játékpapírok s nagyon is indokolt az a feltevés, hogy a trust vezetőemberei e körülményt felhasználják arra, hogy a részvényeket saját kezökbe egyesítsék s a kis részvényeseket kifoszszák. Ld. Levy von Halle jelentését a Verein für Socialpolitik iratai LX. kötetében s a Neue Zeit XVII. évf. II. kötete 50 számát, Beer M.: Trusts in den Vereinigten Staaten.

fuziók: ¹⁾ a kartellek hatása a csoportosult vállalkozók nyereségének nagyobbodásában és állandóságában nyilvánul, a mint azt a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok — a részvénytársaságok — mérlegei és osztalékai elárulják s a tőzsde mindannyiszor előlegezi, valahányszor függőben levő kartellalkotás dűlőre jut. Ám a nagy nyereség, ha nem is tisztán, tulnyomó nagy részében az árak megfelelő emelésének a következménye: károsul tehát általa, közvetlenül vagy közvetve, a közbeeső termelő által végzett áthárítás útján, az egész fogyasztó közönség, a munkástól a legfelső tizezerig — ez utóbbiak természetesen csak akkor, ha nem tagjai a kartellnek vagy nem részvényesei.

A mi a munkásosztályt illeti: a kartellek és trustök emberei szeretik e szervezeteket úgy föltüntetni, mint a melyek egyenesen javára válnak a munkásosztálynak. Javára annak következtében, hogy állandó foglalkozást nyújtanak neki, a mely, szerintök, többet ér, mint a szabad verseny korszakában néha-néha beálló nagy fellendüléskor fizetett magas bér, melyet a válság idején munkahiány követ. ²⁾ Ebben kétségkívül van valami s különösen a szervezetlen munkásosztály, mely a munkanélküliség idején a legszélsőbb nyomornak van kitéve, megköszönheti azt, ha állandóan, bár átlag valamivel alacsonyabb bér mellett, talál alkalmazást.

Tényleg, a munkásosztály s a kartellek és trustök közt elég jó viszony áll fenn. Angliában egyenesen azt látjuk, hogy a „combination“ mindjárt létrejöttékor szerződésre lép a munkásokkal s a nyereséggel váltakozó jutalékot biztosít nekik; ³⁾ létesít békéltető bizottságot, sőt elmegy odáig, hogy

¹⁾ Az elébb jelzett forrásokon kívül a *Schriften des Vereins für Socialpolitik* LXI. köt.

²⁾ Oszlja e nézetet az angol egyetemi tanár Ashley is fent id. értekezésében: „combinations have increased the stability of industry and to workmen continuity of employment and steadiness of remuneration are really more important than temporary high wages“.

³⁾ Macrosty fent id. cikkében hoz fel példákat. Rendszeresen azonnal 10% „bonus“ nyújt az alakuló óriás vállalat munkásainak, ígérve, hogy azt meg nem eszorítja.

kötelezi magát — csak a munkásszakegylet tagjait alkalmazni — persze azzal a viszontkikötéssel, hogy ezek csakis az egyesült vállalkozóknál vállalnak munkát s különösen nem szegődnek el oly iparoshoz, ki termékeit olcsóbban adja, mint azok. Bár ez utóbbi pontnál már kilátszik a lóláb: kétségtelen, hogy a megerősödött vállalkozókban megvan bizonyos hajlandóság arra, hogy előnyeikben munkásaikat is részesítsék. Ámde, nem is említve, hogy ez részökről jó politika, a mely a különben izgalomba jutó közvélemény ellenében nagy támaszt nyújt nekik: nem szabad feledni, hogy ez az eljárás ott van divatban, a hol a munkásosztály szervezete az összes kulturállamok közt legszilárdabb s a hol Elliotnak, a bányatulajdonosnak az összes angol szénbányák egyesítésére vonatkozó nagy port felvert tervezete is igen fontos szerepet jelölt ki a munkásosztály képviselőinek. Ám, minél inkább távolodunk keletre Angliától, annál gyengébb, annál szervezetlenebb a munkásosztály s így annál kevesebb súlyal bír a vállalkozók egyesüléseinek szemében.

Mint pozitív hátrány a munkásokra, számbaveendő az, hogy a kartell, de még inkább a trust a termelést sok — kevésbé jól berendezett — gyárban beszünteti s általában apasztja, mi nem jelenthet mást, mint a munkások elbocsátását s ezzel az általános bérvizonyok rosszabbítását. Ugyanezen irányban hat a munkáspótló gépek s általában technikai újítások fejlesztése, mi a tőkeegyesülések természetes kísérője szokott lenni s különösen trustöknél lép előtérbe. Mindezt a tanult munkások, a szakegyletekben szervezett élite legkevésbé fogja megérezni s az egész hatás egyelőre tán abban fog nyilvánulni, hogy ez egyletek exclusivabbakká válnak, hogy a közönséges munkás azokba be nem juthat s helyzete általában romlik. De nem kell nagy prophetai tehetség hozzá, hogy, a mint a kartell és trustképzés tovább halad s a vállalkozók belemelegednek az új helyzetadta előnyök kihasználásába: a munkásosztály lesz az, melynek mellére a hatalmában meghatványozott vállalkozói osztály óriási súlyával kimélet nélkül reánehazkedni fog. Azoknak a német posztógyárosoknak példája, a kik félmillió márkát tettek le kötbérül a biro-

dalmi bankba arra, hogy valamennyien el fogják bocsátani munkásaikat, ha csak egy gyárban is kiüt a strike¹⁾ s azok a harcok, a melyek tavaly az angol gépiparban s jelenleg az összes dán iparban munkások és munkaadók egyesületei közt lefolytak, illetve folynak: elég fogalmat nyújthatnak arról, hogy mit várhatnak a munkások a munkaadók további tömörülésétől.

De nemcsak a tulajdonképi munkásosztály, hanem az a középosztály is, melyet eddig az egyes vállalkozók versenye szükségessé tett, a vezető, felügyelő, technikai és kereskedelmi szolgálatot végző alkalmazottak is szenvednek a kartell, de leginkább a trust centralisáló befolyása alatt.²⁾ Jó részök feleslegessé válik, s ezt az ürt nem töltik be a kartelltagok kölcsönös ellenőrzésére s a leszámolások végzésére szükséges közegek — bár a kartellek szeretik az ár-emeléseket azzal indokolni, hogy az ellenőrzés és elszámolás nekik nagy költséget okoz.

A kartell és trust még azzal is fokozza a jövedelem-megoszlás egyenlőtlenségét, hogy a kistökét megfosztja versenyképességétől. Szemben a kartellel s még inkább a mammutvállalatokkal, a kis vállalkozó teljesen reménytelen harcot kezdene, ha az önállóság szeretete őt a versenyre készítené. Az önállósulás reménye, melyet a nagyüzem diadalai amugy is megcsappantottak, az új képletek felléptével általában kialvóban van az ipar nagy terein működő alkalmazottakra nézve.

Mint eddig tudtommal nem tárgyalt nyílt kérdést kell felvetnem, hogy nem volt-e a kartellnek és trustnek az ő tulmagas nyereségeivel kisebb-nagyobb része a kamatláb

¹⁾ Felhozva Schönlanknak az Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik“ III. kötetében „Die Kartelle“ czim alatt közölt értekezésében.

²⁾ Az Egyesült-Államok congressusa által 1898-ban kiküldött „Industrial commission“ kihallgatta Dowe-t, a kereskedelmi utazók ligájának elnökét, a ki előadta, hogy az újabb trustalkotások 35,000 utazót fosztottak meg állásától s a megmaradt 25,000 fizetését leszállították. Számítása szerint ez a kiadásesökkentés 110 millió dollárnak felel meg évente.

ujabban nagyon is érezhető emelkedésében? Ha volt: ugy ez csak egyik láncszem abban a sorozatban, melylyel a monopolos irányzat a tőke előnyeit a munkával szemben érvényesítette s ezzel socialpolitikailag hátrányosan hatott.

IV. A fogyasztást a kartell ép ugy, mint a magán-monopol csökkenti, és pedig annyival inkább, minél jobban emeli az árakat s minél inkább nélkülözhető, vagy helyettesíthető az illető czikk. De abban az esetben is, ha a monopol árfokozó hatása a kérdéses czikk fogyasztását nem csorbitja: rontja az az általános fogyasztási képességet s így a megszokott életmód rovására esik, mert arra kényszeríti az egyest, hogy a kiadási többletet más czikknél hozza be. Ha a kartellek terjedésével sok áru megdrágul: mindazok a termelők, kiknek termékei nem kartellálvák s általában a vállalkozó osztályhoz nem tartozók veszítenek, standard of life-ök romlik. S itt tűnik ki az is, mily porhintés a munkások szemébe az, hogy a monopolos vállalkozók megígérik, hogy nem szállítják le a bért, sőt néhány száztólival emelik. Mit ér ugyanis ez, ha a fogyasztási czikkek nagy csoportja megdrágul s az emelt bér sem teszi képessé a munkást a megszokott szükségletek fedezésére!

A kartell gazdasági hatásán tulmegy az, melyet az az egyegy szak vállalkozói közt létező viszony elkölesi oldalára gyakorol. A kartellek hivei büszkén mutatnak arra, hogy a régi ellenségekből jó barátok lettek, az egymást fojtogató vetélytársakból egymást támogató pályatársak. Bizonyos, hogy e hatás általában előnyös s hogy a tisztességtelen versenyt minden rendészeti beavatkozásnál jobban kiküszöböli a versenytársak közeledése.¹⁾ De az érem másik oldalán ott áll az outsiders ellen való kiméletlen, sokszor tisztességtelen verseny s a többi érdekkörrel szemben való elzárkózás rossz erkölesi hatása.

¹⁾ Matern: Die Industrie-Kartelle. 1897. azt mondja erről: „Das freie Spiel der Kräfte hat längst aufgehört heilsam zu wirken, es zeitigt nur noch den Wettstreit mit den denkbar unsanbersten Mittel und als Geschäftsmoral die Ansicht, dass auch der frechste Betrug höchst ehrbar ist, wenn er nur so begangen wird, dass er dem Staatsanwalte keine praktische Handhabe zum Zugreifen bietet.“

Ugyanezt kell mondani a kartell és trust politikai szerepéről is. Az érdekek képviselője és szervezése általában szükséges ugyan s mint ilyen jogosult tényező a politikában is, de nagy veszélyeket rejt magában, ha egyoldalú s ha a többi érdekkörök megfelelő szervezete nem ellensúlyozza. A nagytőke tulsulya, melyet annyi közgazdasági ok támogat: félelmetessé és végzetessé válik, ha az az állami akarat irányozására oly mértékben hat, hogy ez az összeség érdekeit alárendeli egy kisebbségének.

Visszatekintve arra, a mit a kartellek hatását illetőleg egész általánosságban megállapítani lehetett, röviden a következő eredményekre mutathatók rá.

1. A kartellek a közgazdasági élet minden ágára, a termelésre, a forgalomra, a megoszlásra s a fogyasztásra igen jelentékeny hatással vannak, sőt a gazdasági életen túl is éreztetik befolyásukat.

2. A kartellek, nevezetesen a szilárdan szervezett és a kérdéses termelési ág nagy részét felölelő kartellek hatása közel áll a trust vagy bármely egyéb néven ismeretes egyéni monopolhoz, azonban a kartellek legtöbb irányban mérsékelttek és kevésbé veszélyesek az összeségre, mint az egyéni monopolok.

3. Minden kartellnek, trustnek közös ellenszere egyfelől a verseny, másfelől az ellenkartell, ellentrust. A versenynek már pusztán lehetősége is mérsékletre utalja a monopolost s a vele érintkező termelési ágak megfelelő szervezése többkevesebb biztonsággal egyensúlyba hozza a gazdasági erőket s megakadályozza a kizsákmányoló árképzést.

4. Hogy a kartell minő mértékben él, esetleg él vissza monopolos helyzetével, az ár és a termelési költség közti különbséget nagyságából ítélhetni meg; miután azonban ez kívülről nem látható nagyság: a vállalkozói nyereség mérsékelt vagy mértéktelen volta juttatja legtömörebben kifejezésre a kartell jellegét. Bizonyos ponton tulemelkedő nyereségné kizsákmányoló, az összeségre káros a kartell, míg azon alul annak jótékony, a termelést egyenletessé tevő, válságokat elhárító s az érdekelteket békés együttműködésre szervező

hatása tulsulyban van. Nagyon természetes, hogy a kérdéses határpont nem valami állandó, minden időben és nemzetgazdaságban, sőt annak minden ágában egyenlő százaléka a befektetésnek, de azt hiszem, általános érvénynyel körülírható úgy, hogy az a százalék tekintendő határnak, a mely a vállalkozói nyereségnek a kartell által megteremtett biztosságot és állandóságot szemmel tartva, hosszabb idő átlagában oly hasznot nyújt, melyet az illető nemzetgazdaság kartell által nem támogatott vállalkozói egyremásra szintén elérnek. Szemben a korlátlan verseny okozta termelési anarchiával, a kartell nagy mértékben állandósítja a vállalkozói nyereséget: állandó, bár alacsonyabb nyereség felér bizonytalan, nagyobb nyereséggel.

Mikor fentebb¹⁾ elvettem a kartellek szokásos felosztását védelmi és monopolos kartellekre, jeleztem, hogy e megkülönböztetés alatt egy gyakorlatilag nagyon is értékesíthető gondolat lappang. Rossz ez az osztályozás, mert hisz eléggé láttuk, hogy minden kartell monopolra törekszik, habár teljesen nem is éri azt el. De igenis fontos a megkülönböztetés a rendes vállalkozói nyereséget meg nem haladó s az azt meghaladó haszonnal működő kartellek közt. Ez utóbbiak ugyanis tényleg monopolos²⁾ előnyökkel rendelkeznek, s így a többi gazdasági osztály helyzetét többé-kevébé rontják, míg az előbbieket nem. A kartellpolitika szempontjából tehát egészen más megítélés alá esnek a két csoport tagjai.

6. §. A kartellpolitika vezérelvei.

Nem mondok új dolgot, ha azt állítom, hogy a modern kartellmozgalom testére szabott törvényhozás még nincs. Az ókori törvények úgy, mint a XIX. század küszöbe körül

¹⁾ Lásd a 26. lapot.

²⁾ A termelési technika javításából folyó rendkívüli nyereségeket nem szabad figyelmen kívül hagyni. Mivel azonban szabad verseny esetén ez előnyök csakhamar közkincesé lesznek, azok az árak megfelelő leszállítását vonják maguk után, a mikor is a vállalkozói nyereség ép a verseny folytán leszál a rendes színvonalra. Ez extra-profit tehát muló, míg a monopolé állandó.

keletkezett jogszabályok egészen más viszonyokra vonatkoztak. S ami az amerikai Egyesült-Államok tucatszámra keletkezett trust-ellenes törvényeit illeti, ezek keletkezési ideje új ugyan, de szellemök sokkal drasztikusabb, semhogy az európai kartellekre alkalmazhatók volnának, még akkor is, ha teljes hatálytalanságuk máris ki nem tűnt volna. Európában pedig mindössze egy, csak nagyon kis körre, a fogyasztási adó alá eső cikkek kartellállására vonatkozó modern törvényjavaslat van: az 1897. évi osztrák kartelljavaslatot értem, a melynek hiányosságát és büneit csak azért is felesleges volna feltárni, mert az egész javaslat sorsa immár meg van pecsételve.

Ily körülmények közt és szemben a tudományos irodalomban úgy mint a gyakorlat emberei közt, a parlamenti pártok s a nagy gazdasági osztályoknál uralkodó legellentétesebb nézetekkel vagy legalább is hangulatokkal: a kartellpolitikus helyzete csakugyan nehéz. Mint minden új politikai feladatnál, tapasztalatok hiányában, csak extrémálláspontokat talál, s el kell készülnie lennie, hogy az aranyközéputat kereső javaslatai egyik oldalról sem találjanak visszahangra.

Teljes tudatában bár annak, hogy a kartellpolitika ma csak a kísérletezés jegyében állhat s hogy, mint az egész forrongásban levő mozgalom végét, úgy az azt szabályozó intézkedések hatását sem lehet szabatosan előrelátni: azt hiszem, hogy a kartellek hatásáról mondottak alapján a következőkben foglalhatni össze a kartellpolitika — már ma felállítható — vezérelveit.

Először is: a dolgok már jóval előbbrehaladnak, semhogy az állam a nemtörődöm mottójával beérhetné. Ha a kartelleknek csupa merő jó hatásuk volna, akkor is meg kellene nekik adni a törvényes kereteket s kiemelni őket a jelenlegi bizonytalan helyzetükből. De ha vannak árnyoldalaik is: szabályozni kell őket, lenyesni káros kinövéseiket. A „*principiis obsta*“ elvét kell alkalmazni, nehogy a kartellek arra hivatkozassanak, hogy a közönség kizsákmányolására való jogot mintegy elbirtokolták.

Am az állami beavatkozás nem állhat sem a teljes eltiltásban, sem a kartellalkotás kötelezővé tételében, a kartellkényszerben, mely utóbbit egyes társadalomreformerek ajánlanak. E rendszabály ugrás volna a sötétbe s különben is kívül esik a mai pártviszonyok által adott reformok keretén. A kartellalkotás eltiltása pedig, ha egyáltalán eredményes volna, megfosztaná a gazdasági életet az abban rejlő termelészabályozó és vállalatkonzerváló erőtől s a teljes egybeolvadás, a magánmonopol s ezzel tovább, a radikális socialis forradalmi pártok malmára hajtaná a vizet. Legalább is mindazokban a termelési ágakban, melyekben a nagyüzem előnyei a kartell vagy monopol alternatíváját helyezik előtérbe.

Következik ebből, hogy a kartellek ellen általában sem büntetőjogi fenyegetésekkel, sem a szerződés magánjogi érvénytelenségének kimondásával harcolni nem szabad. A kartellalkotás nem „turpis causa“ magában véve s a szabad verseny kieroszakolása nem teszi egészségesé a gazdasági életet. Az ellenkező hit, mely egy századdal előbb kezdte meg diadalutját, ma már elavultnak tekinthető. Az a félrendszabály, mely a kartellszerződést semmisnek mondja ki, erkölcsi szempontból is elvetendő, mert a megbizhatatlanságnak kedvez s mert naiv hiszékenység kell ahhoz, hogy azokban, kik a kartellt felbontani kívánják, a közérdek képviselőit lássa valaki. A kartell ellen feltámadó tagok azok sorából kerülnek ki, a kik bármely okból elérkezettnek vélik az időt, hogy a fegyverszünetet, mely eddig jó volt számukra, felbontsák és szabad kézzel érvényesíthessék erejüket.

Egyébiránt az osztrák törvényjavaslat egyik elvitathatlan érdeme, hogy e két kartellpolitikai rendszabály hatálytalanságát szerzett tapasztalatok alapján kimutatta.¹⁾

Marad tehát a kartellpolitika vezérelveül a kartellek nyilvántartása, ellenőrzése s oly rendszabályok életbeléptetése, melyek a kartellekből eredő veszélyeket elhárítani alkalmasak. Vagyis az u. n. közizgatási beavatkozás.

¹⁾ Lásd az 1897. évi ülész. 180. mellékletének 21. és következő lapjait.

A mi az első pontot illeti, a kartellek nyilvántartása oly mérsékelt óvintézkedés, mely ellen magoknak a felvilágosodottabb kartelltagoknak sincs semmi kifogásuk s a melyet a szakirodalom kevés kivétellel épügy sürget, mint az érdekelt ellenfelek. De ha nem így volna is: e nyilvántartásra okvetlenül szükség volna a végből, hogy az állam positiv kartellpolitikájának alapot teremtsen. Ezen kívül azonban e nyilvántartásban egyuttal praeventív kartellpolitikai eszköz is rejlik. A kartell a közvélemény ellenőrzése alá kerül s kétségkívül inkább fog óvakodni kizsákmányoló ár-szabásoktól, ha minden fontosabb lépését a nyilvánosság színe előtt kénytelen megtenni, mintha a sötétség leple avagy csak a sajtó sokszor hatálytalan ellenőrzése alatt végezhetné műveleteit.

A nyilvánosság mértéke, a kartellajstrom és kartellhivatal, illetve tanács berendezése már részletkérdés lévén, itt elég arra utalnom, hogy a nyilvánosságot hovatovább ki kell terjeszteni a kartelltagok nyereségére is. A nyilvános számadás kötelezettségét a mai jog az összetettebb társulási alakokra máris egyik sarkalatos intézménynek tekinti s annak kiterjesztése a nagy magánvállalatokra, a melyek kartellben állanak, nélkülözhetetlen előfeltétele a céltudatos kartellpolitikának s a közvélemény tájékoztatására is szükséges. Nem szükséges az u. n. ethikai iskola egy általánosan felállított tételére hivatkoznom, mely a vállalkozóban általában a társadalom egy functionariusát látja, a ki az illető termelési ágat mintegy az összeség megbizásából és előnyére kell, hogy művelje: az a tény, hogy a közgazdasági élet nagy tényezői, a bankok, biztosító és nyilvános szállítási intézetek máris teljes nyilvánosság mellett működnek, indokolja azt, hogy a kartell tagjai, kik bevallottan magokra veszik a termelés és forgalom szabályozását egész nagy termelési ágakra nézve: ezen szerepökről számot adjanak. Az államnak, mint az összeség képviselőjének nem csak joga, de kötelessége is tisztán látni.

Mindez nem teszi feleslegessé, hogy az állam rendes nyilvántartó szervei, a statisztikai hivatalok, figyelmüket a

kartellek egész működésére kiterjeszszék. Különösen fontos feladat jut e részben a munkásstatisztikai organumnak, a melynek kötelességévé kell tenni, tüzetes adatokat szerezni be a kartellbe lépett vállalkozók munkásainak számáról s az abban, valamint a munkafeltételekben beállott változásokról, a munkabér hullámzásáról, stb.

Ám a kartellek nyilvántartása csak alapja a positiv kartellpolitikának s eszköz arra, hogy az állam megítélhesse, mikor kell rendes vagy rendkívüli intézkedésekkel közbelépni a közérdek megvédésére. A positiv kartellpolitikát magát ezután két részre oszthatjuk: az egyik közvetlenül hat a kartellre, a másik közvetve.

A közvetett rendszabályoknak olyanoknak kell lenniök, melyek ne csak a kartellben, hanem mindennemű monopóliumban rejlő veszélyek ellen irányuljanak. Mert elhibázott volna minden rendszabály, mely a kevésbé súlyos kollektív monopólió egyéni monopólióval helyettesitené. A jó kartellpolitika egyik legfontosabb vezérelve az, oly rendszabályokat alkalmazni, melyek mindennemű magánkézben levő monopólió veszélyeit egyaránt elhárítani képesek. Oly politika, mely lehetlenné tenné vagy megrendszabályozná a kartellt, de szabad folyást engedne a magánmonopólió érvényesülésének: eserből vederbe juttatná a közérdeket.

Minden monopólió ellen jó a verseny fentartása, ha ilyen még van s annak előmozdítása, felkeltése, ha már nincs. Az első cél érdekében védeni kell az egyes vállalkozót a kartell fojtogató versenyétől, kiterjesztve a tisztességtelen verseny fogalmát mindazon esetekre, a melyekben bebizonyítja a vállalkozó, hogy vele szemben a monopólió kivétel, az ő üzletét veszélyeztető¹⁾ vagy vevőit elidegenítő magatartást követ. Ily esetben a megtámadott vállalkozónak jogot kell adni a teljes kártérítés követelésére.

¹⁾ Ide volna sorozható az az eset is, a mikor a monopólió, csak hogy a versenyfelét tönkretégye, ideiglenesen olcsón, esetleg veszteséggel is, ad el. Az ily esetek megítélése kényes ugyan, de a körülményeket szabadon mérlegelő bíró el fogja találni a helyes criteriumot.

Uj verseny felkeltése érdekében az állam külön kedvezményeket biztosíthat oly vállalatoknak, melyek kartellbe nem lépnek, sőt egyes kivételes esetekben, mint egy orosz pénzügyminiszter tette,¹⁾ az állam a külföldről vásárolhat be árut s így a kínálatot fokozva, mérsékli a monopol áremelő hatását. Idetartozik a vám mérséklése vagy felfüggesztése, a mi azonban nagyon erős rázkódtatásoknak teszi ki az egész közgazdaságot s nemzetközi kartellek által hatásában ellen-súlyozható. Mint rendkívüli eszköz azonban a vámpolitika egyike a monopolelles gazdasági politika erősebb fegyvereinek, melynek tüzetesebb méltatása különben nagyon messze vezetne.

A verseny megkönnyítésén kívül azonban nagyjelentőségű közvetett eszköze a kartellpolitikának a kartell által érdekeikben fenyegetett termelők és fogyasztók szervezkedésének előmozdítása. A kartellt saját fegyvereivel tartja sakkban az a politika, mely ellenkartellekbe és szövetszervezetekbe²⁾ tömöríti a gazdasági érdekköröket. Az egyoldalú szervezkedésnek tulsulya és monopolo's előnyei azonnal végetérnek, mihelyt általánossá válik a szervezkedés. Hogy a szövetszervezetek előmozdítása különben is egyik legfontosabb része a mai állam sociálpolitikai feladatainak, azt nem szükséges kiemelni.

A szervezkedés támogatása az állam részéről a munkások érdekében is elengedhetlen követelmény, szemben a monopolból reájuk háramló nagy veszélyekkel. A legkevesebb, mit az állam tehet, jó szemmel nézni a munkások egyesüléseit és erőgyűjtését a bérharczok alkalmára. E mellett azonban az egész munkásvédelmi és munkásbiztosítási törvényhozást ki kell építeni, hogy a munkásosztály sorsa lehetőleg függetle-

1) A czukorkartell ellen, 1892-ben, 6·2 millió rubel értékben vásárolt az orosz kormány czukrot, mely üzletnél 3·2 millió nyereségre is tett szert.

2) Fogyasztási szövetszervezetek egyfelől, közös anyagbeszerzési, raktártartó, illetve általában értékesítő szövetszervezetek másfelől, egymás közt további szövetszervezéssel, míg azok a kartellel mérközni képes hatalmakká válnak.

nitve legyen a monopolos vállalkozók önkényétől. Felesleges mondani, hogy az e rendszabályokból a munkaadókra háramló terhet a monopolosak sokkal könnyebben elviselhetik, mint a szabad verseny hatása alatt állók.

De a közvetett eszközök magokban nem lesznek elégségesek. Versenyt nem lehet mindig teremteni¹⁾ s a gazdasági érdekkörök szervezése nem megy gyorsan, s nem is lesz egyenletes. A kartellekre közvetlenül is kell hatnia az államnak, hogy esetleges visszaéléseket megakadályozzon s hogy általában visszatartsa őket a monopolos helyzet kiaknázásával járó kizsákmányoló árképzéstől.

Hogy a kartell sem valamelyik tagja, sem outsiders vagy a munkásosztály ellenében a mai jogérzetet, avagy a közérdeket sértő eljárást ne kövessen, azt bizonyos fokig biztosítani lehet azzal, hogy ily rendelkezések felvételét a kartellszerződésbe az állam eltiltja, sőt súlyosan bünteti a kartellt, melynek tagjai egymás közt ilyenmü titkos megállapodást kötnek. A kartelltagok érdekeinek megóvására szükségesnek mutatkozhat — ha e részben tapasztalataink bővülnek — a kartellek szervezetének bizonyos jogi szabályozása, bizonyos társulási alaknak megteremtése;²⁾ egyelőre azonban a szabad mozgást, a még meg nem érett forrongást akadályozni és a kiforrást mesterségesen gátolni nem látom indokoltnak; ellenben igenis szóba jöhet a kartellből eredő viszályok elintézésének a rendes bíróság elé utasítása, mint a mely megvédi az egyest a kartellvezetők esetleges tulkapásai ellen. Annyival inkább szóba jöhet ez, mert a választott bíróság intézményének szüksége elesik, mihelyt a tételes jog elismeri a kartellszabályok magánjogi érvényét.

A mi azonban a kizsákmányoló árképzést illeti, annak megakadályozására a legszélsőbb eszközöket hozták javas-

1) Az állami vállalkozásról, melynek lehetősége mindig megvan, alább.

2) A kartellek belső szervezetének közgazdasági fontosságára joggal utalt Schmoller, a Verein für Socialpolitik 1894. évi bécsi ülésén tartott elnöki záróbeszédében. A fejlődésnek itt a közérdek képviselése felé kell haladnia.

latba. A hatósági árszabás, a taxák rendszere csakugyan gyökeres orvosság volna, de a mai bonyolult nemzet- és világgazdasági coniuncturák közepette lefolyó termelési viszonyok közt méltányos árak megállapítására az állam nem vállalkozhatik. A helyi kartellek, nevezetesen az élelmiszerek kartelljeinél lehet indokolt ez a drásticos rendszabály, bár ott is jobb, ha a piacz kellő szervezése, fogyasztási szövetkezetek megteremtése feleslegessé teszi azt: a nagyipar és bányászat terén azonban egyszerűen képtelenség. De nem érne célzt az a rendszabály sem, melyet az osztrák 1897. évi javaslat alkalmaz: a kizsákmányoló árakat megállapító határozat kivételének eltiltása, esetleg a kartell feloldása. Ha a helyes ár a kormány ismeri, ha a javaslat szavaival élve, megtudja mondani, melyik a „mindenkori, árképzésre és versenyviszonyokra vagy különben a coniuncturára irányadó körülmények által megokolt“, vagy „a népesség adó- és fogyasztási képességét nyilván sértő ár“: akkor csak félrendszabály a káros árszabás betiltása a helyes ár megállapítása helyett és nagyon messze megy a feloszlatással való fenyegetés. Az egész rendszabálynak különben is az volna a hatása, hogy a kartellek lemondának az ár nyilvános egyöntetű megszabásáról s vagy titkos megállapodások vagy egyéb módokkal érnék el a közönség rovására a kizsákmányoló árakat.

Nézetem szerint a kívánatos áralakulást szemben az összes érdekeltekkel, még a munkásokkal is, legjobban közvetett uton lehet elérni. Nem az egyes árak, illetve a munkabér rendészeti befolyásolása vezet célhoz: legkevesebb surlódással meglehet ezt közelíteni azzal, hogy a monopolost kiveszszük azon lelki motívum hatása alul, mely őt a monopol kiméletlen kiaknázására ösztökéli. E motívum az önző haszonvágy, mely őt nagy, igen nagy nyereség elérésére sarkalja. Megengedem, hogy nem minden kartellvezetőség áll e motívum hatása alatt. Vannak derék, messzelátó, hatalmuk tudatával socialis kötelességeik tudatát egyesítő vezetők, kik sohasem élnek vissza helyzetökkel. De vannak másfélék is. Hogy utóbbiakat a nyereségvágy el ne ragadja, arról gondoskodni kell az összeség érdekében.

Legalaposabban és mégis legkiméletesebben, mert az üzletmenetbe való beavatkozás teljes kikerülésével lehet elérni e czélt a méltányos vállalkozói nyeregséget meghaladó haszonnak igen erős progressiv megadóztatásával. Bár ez a rendszabály a nagy monopolos bankokkal szemben, sőt bár igen szelid alakban Ausztriában a részvénytársaságokkal szemben is már alkalmazást talált s általában az osztalékmaximum és kamatmaximum megállapítása még a távol nyugat legliberalisabb tudományos közvéleményében is hovatovább mindinkább tért hódít: szükségesnek látszik ez adóztatás előnyös hatását igazolni.

Mindenekelőtt szabadon hagyja e rendszabály az ugynevezett tisztességes polgári hasznot, melyet csak a rendes adó ér. Nem mondhatják tehát a kartellek tagjai, hogy az állam a tőkével, az iparral szemben ellenség gyanánt viselkedik, hogy lehetetlenné akarja tenni a tőkés, a vállalkozó megélhetését. Sőt tovább megyek; ott a hol az ipar fejlesztése érdekében új, esetleg külföldi tőkék odaédesgetére van szükség, az érintetlenül maradó nyereséghatár megfelelő megvonása által biztosíthatja az állam az előnyös, nemcsak megélhetést nyújtó, hanem azon messze tulmenő elhelyezés lehetőségét. A kartell törvényes elismerése s a szabad mozgás érintetlenül hagyása mellett a megengedett nyereséghatár szabadelvű megvonása valóban oly engedmény, melylyel a nagytőke meg lehet elégedve.¹⁾

A további nyereségtöbblet nagy arányu elvonása adóztatás útján nemcsak a vagyonmegoszlás egyenletesebbé tételét szolgálja, bár maga e czél is elég fontos volna. De — s erre fektetem a fősulyt, mintegy automaticæ odavezet, hogy a monopolos lemond a közsákmányoló ár- és bérszabásról. Nemesak azért, mert tudja, hogy ez eszközökkel nyereségét legjobb esetben is alig számbavehetően gyarapíthatja csak. De azért is, mert, ha mégis alkalmazni akarná azokat,

¹⁾ A mit a kartellek hívei a munkások megnyerésére felhoznak, hogy az állandó kereset jobb az ideiglenesen magasabb béreknél, azt a kartelltagok nyereségére is alkalmazni kell. A kartell által nyújtott biztonság, a tőkeközokázatot apadása egyenesen igazságossá teszi a nyereség mérséklését.

oly mértékben kellene ezt tennie, mely egyenesen kihivná a visszahatást. Ha az adó bizonyos ponton túl a nyereségtöbblet tulnyomó nagy részét elveszi: egy és ugyanazon nyereséghányad (pl. 1⁰/₀ többlet) elérésére már igen magas arányú áremelést (illetve munkabér, nyersanyagárcsökkentést) kellene alkalmazni, a mi a fogyasztás oly csökkentését (illetve a munkások strike-ját, a nyersanyagtermelés apadását) vonná maga után, melynek előidézése ellenkezik a kartell jól felfogott érdekeivel s ha mégis megtörténnék, hamarosan beállanának a kijózanító következmények, a melyek jobb irányba terelik a kartellvezetőséget. Hogy egy hasonlattal éljek: mint a nagy jegybankokkal szemben az indirekt kontingentálás rendszerével az állam bizonyos összegben túl megengedi ugyan a jegykibocsátást, de, nehogy a bank a saját nyereségét fokozandó, kedvezzen a tulspeculatióknak, a többlet-kép kibocsátott jegyek után erős adót szed s ezzel elejét veszi a jegykibocsátási szabadsággal való visszaélésnek: épúgy a monopolos nyereségek bizonyos ponton túl alkalmazott erős megkurtítása indirekte, az árszabás megállapítása nélkül, letöri a monopolos tulfeszített nyereségvágyának élet s elveszi kedvét és képességét kizsákmányoló árak megállapításától. Ezért mondtam, hogy az adóztatás kellő mértékben alkalmazva automaticæ hat — látszólag repressiv, lényegileg azonban praeventiv eszköz, mely azért, mert a lehető legkevesebb állami beavatkozással jár, méltán mondható a kartellpolitika legliberálisabb fegyverének.

Hogy e fegyverre az állam azoknál a kartelleknél, melyek a fogyasztási adók tárgyait vonják működésök körébe, már azért is reászorul, hogy a fogyasztás esetleges csökkenéseért, mit a kartell magas árai okozhatnak, magát kárpótolja, azt nem szükség mondanom. Hogy a fiskális érdek ily czikkeknél adott esetekben nem kívánja-e a kartelltagok nyereségének nagyobbfoku bevonását, mint az adóztatás körén kívül eső kartelleknél: azt már csak a tapasztalat döntheti el.

A nyereségtöbblet erős progressiv megadóztatása ellen emelhető aggályok közül némi jogosultsággal csak az bír,¹⁾

¹⁾ Hogy ez az adó nem hozna sokat: az épen nem szól ellene, sőt egyenesen akkor éri el célját, ha csak keveset hoz, mert ez azt

hogy a nyereség korlátozása csökkentheti a haladásvágyat, a technikai javításokra való ösztönt. Ámde először is nem szabad feledni azt, hogy az adó nem nyeli el teljesen a nyereség magasabb százalékait s hogy ép a technikai javítások, a takarékos termelés megengedi a nyereség fokozását a nélkül, hogy a fentebb esetelt visszahatások beállanának. Mert azok ép azt idézik elő, hogy áremelés, munkabérlészállítás nélkül is fokozódik a nyereség, tehát sem a kereslet apadásától, sem strike-től stb. tartani nem kell. De továbbá a technika mindenkori előnyeit kihasználó verseny fellépésének veszélyei is nőnek abban az arányban, a melyben a kartell e téren elmarad. Végül nincs kizárva az, hogy az adóztatásnál a technikai haladás praemiumban részesüljön olykép, hogy a kartelltag jogosítva legyen igazolni ily befektetések nyereségemelő hatását s ezen nyereségrész adója erősen mérsékeltenék.

Nyilvánvaló, hogy a nyereség biztos és egyöntetű megállapítása, a tőkefelöntés (watering) s általában álügyletek kizárása megfelelő szabályozást igényel, a mire különben a modern jövedelmi adó céljaira is szükség van. Hogy itt az üzleti könyvek betekintése és megvizsgálása ellen óvást emelni a kartelleknek annyival kevesebb joguk lehet, mert hisz azok tagjai ugyanezt egymásnak — volt és esetleg újból leendő versenytársaiknak — a legnagyobb mértékben megengedik: azt nem szükséges hangsúlyoznom.

Közvetlenül hathat az állam a kartell árszabásaira mindazon esetekben, a mikor mint vállalkozó, belép a kartellbe. Ezen, elvileg egyáltalában nem kifogásolható lépés megadja neki a módot arra, hogy a kartell egész működését nagy erkölcsi és anyagi súlyával irányozza. Ha azonban az állam magának a döntő szót biztosítani nem képes, feltétlenül kívánatos, hogy fentartsa magának a jogot, bármikor kilépni. Ha a kartell fosztogató árakat szab: az államnak

jelenti, hogy a kartellek monopolos nyereségre nem igen tesznek szert. Hogy az ilyenmő rendszabályok kijátszásnak vannak kitéve: az természetes, de e hibában bármely rendszabály szenved.

jut a feladat, kilépésével és teljes erővel felvett versenyével jobb utra terelni a kartellvezetőséget.¹⁾

A végső, rendkívüli eszköz, mely a kartellel, de az egyéni monopollal szemben is, fenmarad: az államosítás, vagyis a magánmonopolnak állami monopollal való helyettesítése. Teljes monopolra ekkor is csak azon esetekben lesz szükség, a mikor más okok, mint pl. a föld természeti kincseinek óvása (bányák, kőolajforrások, stb.), kapcsolatban esetleg a közlekedésügy érdekeivel (kőszénbányászat fontossága a vasutak és gőzhajókra!) ezt kívánják. Rendes körülmények közt elég, ha az állam megszerzi magának a módot arra, hogy versenyre keljen a magánmonopollal. A mely termelési ágakban nem működik állami vállalat: ott e versenyt azzal kell lehetővé tenni, hogy kisajátítási jogot adunk az államnak arra, hogy szükség szerint egyes nagy vállalatokat, melyek kartellben állanak, államosítson. Ily általános jog megadja az állami verseny lehetőségét, a mely Damokles kardjaként fog függeni a monopolosok feje felett.

Még egy ilyen damokleszi kardot ad az állam kezébe az a felettébb indokolt és utánozásra méltó rendelkezés, melyet a német polgári törvénykönyvet életbeléptető porosz törvény állít fel, s a mely megadja a bíróságnak a jogot, feloszlítani a részvénytársaságot, ha az jogellenes cselekvéseivel vagy mulasztásaival a közjólétet veszélyezteti. Ezt a rendelkezést minden aggodalom nélkül ki lehet terjeszteni a kartellekre is, körülövezve természetesen a szükséges garanciákkal.

Egyébiránt azt hiszem, hogy a kartellekkel szemben e végső eszközök alkalmazására nem fog kerülni a sor. A nagytőke saját jól felfogott érdekében sokkal konzervatívabb, hogysém az állam erős kezének ne engedjen, s nem lesz szükség az államsociálizmussal vagy ép a kollektivismussal való fenyegetésre, hogy megértse az idők szavát.

¹⁾ Az állami vállalatoknak ezzel új közgazdaságpolitikai funkciójuk keletkezik, a mi azok megtartását egymagában is indokolja. Nem szabad ezenkívül feledni, hogy az állami vállalatok gyakorlatilag működő szakemberei nagyon becses kontingenst fognak szolgáltatni a kartelleket ellenőrző hivatal vagy bizottság összetételéhez.

II. RÉSZ.

Hazai kartelleink.

11. 1823

Handwritten text

1. §. A kartellstatisztikáról általában.

Ha a társadalmi jelenségek megismerésének egyre jobban terjedő módszere, a statisztika, valahol nehézségekkel küzd: ugy a kartellek statisztikájának tere az, a hol rosszul állunk. Nem mintha a kartellek titkolózási hajlama volna az egyetlen akadály a jó kartellstatisztika útjában. Ez a hajlam végre is egyre enyhül; igaz, hogy nem annyira nálunk, mint nyugaton. De annyit ma már nálunk is elmondhatunk, hogy kartelljeink nem félnek a napisajtó nyilvánosságától; szinte napról-napra olvasunk hirlapjainkban egy-egy új vagy régi kartellről — különösen feltűnő volt a vaskartell sűrű tárgyalása az utolsó hónapokban. A Közgazdasági Szemle, e legrégebb tudományos szakfolyóiratunk, mióta a Közgazdasági Társaság kiadásában s új szerkesztők vezetése alatt jelenik meg, Havi-szemle című állandó rovatában külön fejezetben egyesíti a sajtónak a vállalkozói egyesületekre, kartellekre vonatkozó közleményeit¹⁾ s elég jó képet nyújt a kartellmozgalom élénkségéről, ha már itt felemlitem, hogy e folyóirat a januári szemlében 13, a februárban 17 a márcziusiban 9 nagyipari és bányászati kartell valamely pozitív tényéről — rendszeren áremelésről — tesz említést. Azonban a jelentések, rendszeren sugalmazott közlemények, melyek napilapjainkban és a szaklapokban megjelennek, természetesen nem nyújtanak elegendő alapot a kartellstatisztikának. Csak annyit árulnak el, hogy egy-egy kartell létezik és mozog — de a kartellstatisztika nehézségei csak ezen a ponton tud kezdődnek.

¹⁾ X. fejezet, melynek címében: „a vállalkozói egyesületek, cartellek, áremelések“, az utolsó tag tulajdonkép heterogen elem, de jól jellemzi a mostani conjuncturát s a kartellek tendenciáját általában.

A kartellstatisztikának feladata az volna, összehordani mindazt a számszerű anyagot, a mely a kartellek jelentőségének és hatásának inductiv megítélésére szükséges. Tehát nem elég a kartellek számának ismerete, hanem tudnunk kellene azt, hogy a kártelekben szervezkedett vállalatok a kérdéses cikk termelésének mely részét képviselik, s minő tőkékkel s mennyi munkással dolgoznak. Csakis akkor alkotunk továbbá magunknak képet a kartellek jelentőségéről, ha az azok által uralt termelési ágaknak az összes nemzeti termeléshez való arányát is ismerjük.

Igy tehát már a kartelleknek, hogy úgy mondjam, alanyi statisztikája is az általános közgazdasági statisztikának magas fejlettségét feltételezi s a kartellek tüzetes nyilván-tartását kívánná meg.

De még nagyobb igényeket támaszt a közgazdasági statisztika egyes ágai iránt a kartellstatisztikának tárgyi része, az, mely a kartelleknek a résztvevő vállalatokra, az illető cikk, valamint az esetleges nyersanyag vagy további feldolgozás folytán létrejövő áruk termelésére, forgalmára, nevezetesen nemzetközi forgalmára és áaira s végül a fogyasztásra gyakorolt befolyását volna hivatva kideríteni. A termelési, ár és kereskedelmi, illetve nemzetközi forgalmi s a fogyasztási statisztikának mily sokirányú igénybevétele kell e célra! De ez még nem minden. Ismerni kellene a munkások számában, fizetésében, munkaidejében beállott változásokat, a kereskedelem és általában a közvetítők érdekköreire gyakorolt hatást, a hitelezési, engedményi kikötések változásait s mindezeket egybevetni a kartell által nem befolyásolt ágak, valamint más nemzetek hasonló termelési ágainak megfelelő viszonyaival.

Oly feladatok ezek, melyek megoldására kész anyagot a gazdasági statisztikát fejlettségének legmagasb fokára emelt országok sem képesek nyújtani. Akár az ipari termelés, akár a nemzetközi forgalom, akár a fogyasztási vagy a munkásstatisztikát vegyük is: még a mintaszerű német statisztika sem volna abban a helyzetben, hogy az összehasonlítást kartell előtti és utáni állapotok közt akár csak egy termelési

agnál is szabatosan keresztülvigye. Innét van, hogy a Verein für Socialpolitik 1894. évi kartell tárgyalásain, a mint azt az elnöklő Schmoller záróbeszédében is kijelentette, ¹⁾ az összes felszólalók egyetértettek abban, hogy a kartellpolitika alapjául egy nagyarányú, a nyilvánosság teljes világánál, törvény által előszabott bemondási kényszer segítségével tartott enquete szolgálhat csak. S innét van, hogy az észak-amerikai Egyesült-Államok, hol parlamenti bizottságok foglalkoztak volt a trustök ügyeinek felderítésével, legujabban a Department of Labort, e nagy hatáskörű és óriási eszközökkel rendelkező hivatal bizta meg a trustök hatásának tanulmányozásával, kiküldve ahhoz Jenks J. W. egyetemi tanárt, a Cornell University-nek e szakban régtől elismert tekintélyű tagját, a ki az Industrial Commission-nak is szakembere volt a trust és kartellkérdésben. A program, mely e kutatások alapjául szolgál, ²⁾ valóban dús gazdag s igaza van egy nagytekintélyű amerikai tudományos folyóirat rovatvezetőjének, hogy a feladat, melyet e program a hivatalra ró, alighanem a legnehezebb, melylyel az eddig foglalkozott.

Hozzájárul ezen nehézségekhez az, hogy ép a kartellügy legnagyobb érdekű vonatkozásai, a termelési költségek és az ár közti összefüggés s a technikai haladásra gyakorolt hatás, csak a legtüzetesebb technikai szakismeretek segítségével, az egyes iparágak viszonyainak legbelsőbb ismerete esetén deríthetők ki s már tulajdonkép tulmennek a statisztika feladatkörén.

Magyar közgazdasági statisztikánk hiányai sokkal ismeretebbek, sem hogy azokat ez alkalomból tüzetesen feltárni kellene. A magyar kir. központi statisztikai hivatal elismerésre méltó tevékenységet fejtett ugyan ki egyes ágak kiképzése körül, — így a nemzetközi forgalom, a hitel s a vasutak statisztikáját nagy áldozatokkal igen tüzetessé tette, — de viszont igen elhanyagolta az iparstatisztika nagy tereit.

¹⁾ Verhandlungen der am 28. und 29. September 1894 in Wien abgehaltenen Generalversammlung des Vereins für Socialpolitik . . . Leipzig 1895. a 237. l.

²⁾ Lásd a Quarterly Journal of Economics 1899. nov. számát.

Rosszul sikerült iparstatisztikai felvételeink hiányait az 1891. évi népszámlálás foglalkozási statisztikájának beható kiaknázása nem pótolhatta s a malomiparon kívül ez oldalról ipari viszonyaink tárgyi részének ismertetését nem kaptuk. Munkásstatisztikánk szót sem érdemel s így a statisztika ez ága, mely a nyugati kulturállamokban egy évtized alatt oly óriási lendületet vett, még mindig csak a vajadás állapotában van. Az iparfelügyelők különben oly fontos jelentései e hézagokat távolról sem pótolhatják; az évenként megvizsgált gyárak állapotáról szóló jelentések — eltekintve attól, hogy e vizsgálatoknál még mindig sok gyár marad el — legalább általánosan hozzáférhető összeállításukban igen fogyatékosak. ¹⁾

Feltűnő például, hogy az 1898-ra vonatkozó adatok összesen 5654 gyárról emlékeznek meg, de ezek közül 776-nál ismeretlen az, hogy nyers anyagát honnét szerzi be és 1270-nél ismeretlen, hogy termékeiket hol: a hazában, vagy azon kívül értékesítik-e? ²⁾

Kereskedelmi és iparkamaráink jelentései, habár nem hasonlíthatók is össze a német és a nagyobb osztrák kamarák gazdag és nagyon beható jelentéseivel, helylyel-közzel sok becses anyagot tartalmaznak ugyan, de azok összesítése és megnyirbálása legújabbban rontott a helyzeten.

Becsés adatokat szolgáltatott iparviszonyaink megismeréséhez a fővárosi statisztikai hivatal a részvénytársaságok üzleti eredményeiről szóló közleményeivel. E közlemények, melyekben Körösi a bécsi hasonló adatokat is felhossa, legalább a Budapesten székelő ipari vállalatok osztalékairól nyújtanak felvilágosítást. Nagyon természetes, hogy ez irány-

¹⁾ Így jellemző, hogy a Magyar statisztikai Évkönyv legutolsó, 1898. évi folyama III. lapján az iparfelügyelők 402 részvénytársasági gyárról tesznek jelentést, de ezek közül 96-nak, tehát 24%-nak alapítókéje szerintök ismeretlen, 169-nek, tehát 42%-nak pedig osztalékáról nincs tudomásuk. Holott ezek nyilvánvaló dolgok!

²⁾ Egyik legnagyobb akadálya e közzétett adatok felhasználásának az, hogy azok tulságosan össze vannak vonva. A XXII. iparcsoport közül pl. a IV. az élelmezési iparról szól: hogy ott mi esik a malmokra, mi a cukor s egyéb gyárakra, — nem tudhatni.

ban az egész országra szóló és a nyereség-veszteséget is mérlegszerűleg feltüntető részvénytársasági statisztikára volna szükség s hogy ilyenek összeállítása a központi m. kir. statisztikai hivatalnak volna természetszerű feladata.

A kereskedelemügyi miniszterium által legujabban végzett nagyipari termelés-statisztikai felvételek eredményei még nem kerültek nyilvánosságra. Ez adatok, valamint az új népszámlálással kapcsolatban a kisiparra vonatkozólag gyűjtendő adatok pótolni fogják az iparstatisztika sok hézagát, de — megfelelő előző felvételek hiányában — összehasonlításokra s az abból a kartellekre levezethető következtetésekre módot nem nyújthatnak.

Teljesen kielégítő alappal a kartellstatisztika csak a fogyasztási adók tárgyát képező cikkek tekintetében bír, a melyeknek előállítása és forgalma, s így fogyasztása is az adóztatás céljaira közvetlenül, vagy közvetve nyilvántartatik.

2. §. A kartellek elterjedtsége hazai iparunkban.

Hogy mikor keletkezett az első mai értelemben vett nagyipari kartell hazánkban, azt ép úgy bajos volna kimutatni, mint azt, hogy ma hány ily kartell áll fenn. Bizonyos az, hogy 1881-ben jött létre az első vaskartell, melyet magyar gyárak az osztrákokkal kötöttek. Ausztriában már 1878-ban meg volt a Wittgenstein-féle sinkartell.

Az „Industrie“, a német kartellek organuma, mely Steinmann Bucher szerkesztésében jelenik meg,¹⁾ 1888-ban már 18, 1889-ben 31, 1890-ben pedig 32 ausztria-magyarországi kartellről tesz említést statisztikai összeállításában, mely különben nemcsak a német kartelleket részletezi.²⁾ Hogy ez ugynevezett osztrák-magyar kartellek közül mennyi

¹⁾ Ma „Deutsche Industrie-Zeitung“ czim alatt, mint a „Centralverband Deutscher Industrieller“ organuma jelenik meg.

²⁾ Idézi Mandello Gyula. „Az ipari kartellekről“ czim alatt Budapest 1891. különnyomatban megjelent tanulmánya 34. lapján, továbbá „Kartellstatisztika a legujabb évekből“ czim alatt a Nemzetgazdasági Szemle 1891. évi februári számában.

volt tulajdonkép hazánkra is kiterjedő, nem tudjuk.¹⁾ Liefmann, a kartellek e rendkívüli szorgalmu monografusa, 1897-ben megjelent művében ép negyven „osztrák“, illetve magyar kartellt sorol fel.²⁾ Az első tiszta magyar kartell, ha eltekintünk kereskedők közös ármegállapításaitól s iparosok helyi kartelleitől, tán a budapesti nagy malmok üzemmegszorító megállapítása volt, a melyet helyi jellegűnek azért nem tekinthetünk, mert tudvalevőleg igen jelentékeny hányadát termelik e malmok magas fejlettségű malomiparunk összes termelésének. E megállapodás először 1887-ben jött létre s azóta gyakran ismétlődött.

Kereskedelmi és iparkamaráink az 1897. évi, a III. részben tüzetesen tárgyalt kereskedelemügyi miniszteri leiratra³⁾ adott válaszaikban következő kartellekről tesznek említést: jutakartell, czukorkartell, szörpkartell, mely utóbbival a miskolci és győri kamara foglalkozik tüzetesen, petroleumkartell, gyertya és szódakartell, sőt a miskolci kamara a vegyi áruk kartellében a keményítő, timsó, kénsav és állati enyv kartellét is említi, a zsinergyárak kartelléről a győri kamara emlékezik meg, a budapesti malmok már érintett kartelljén kívül árpagyöngykartell, a fémek körében réz és vaskartell állott fenn, mely utóbbi több részből volt

1) Mandello idézett kartellstatistikája csak a magyar hengermű-kartellt, négy rendbeli osztrák-magyar üvegkartellt, a magyar malmok üzemmegszorító kartelljét, a budapesti bőrkartellt és mészáros-kartellt említi. Nyilvánvaló, hogy itt az osztrák-magyar vaskartellek kimaradtak.

2) Liefmann: Die Unternehmerverbände (Konventionen. Kartelle), ihr Wesen und ihre Bedeutung. Freiburg etc. 1897. a 146. lapon a következő kartelleket említi, mint fennálló osztrák, illetve magyar kartelleket: „Braunkohlen, Roheisen, Stabeisen, Träger, Feinblech, Grobblech, verschiedenes Kleinmaterial, schmiedeeiserne Röhren, Drahtstifte, Achsen, Sense, Emailleprodukte, Weissblech, Rohzink, Gewaltter Zink, Rohmessing und Kupfer, Messing- und Kupferblech, Rohblei, Federweiss, Porzellan, Kaolin, Kalk, Tafelglas, Spiegelglas, Soda, Seifen, Kerzen, Zucker, Spiritus, Petroleum, Mühlenfabricate, Leim, Kaffeesurrogate, Papier, Graupappen, Patentpapier, Jute, Kattun, verschiedene Webereiprodukte, Bindfaden“.

3) 39,149. sz. a. julius 12. kelettel szétküldve.

összetéve; így a miskolci kamara szerint volt külön kartell a hengerelt vasárakra, a kereskedelmi öntvényekre, mint tüzhely-keret és lemez, ekefő, üst, stb., külön az öntött vascsövekre és külön a zománczozott főzőedényre. Ugyanezen kamara említi a tükörárkartellt s felhossa, hogy szénkartellről is beszélnek. Helyi kartellekről is esik szó; — így a kolozsvári kamara szerint Budapesten a mészárosok kartellje uralkodik s a miskolci kamara szerint gyakoriak a helyi kifli, zsemlye és faggyukartellek. Mint létezett, de megszűnt kartellt említik kamaráink a táblaüveg és szeszkartellt.

Az újabban létrejött kartellek közül a műtrágyakartellt,¹⁾ az 1899. évben négy Budapesten székelő szénbányavállalat közt létrejött megállapodást magánvevők kölesönös megtartására²⁾ s a budapesti és környékbeli téglagyárak kartelljét³⁾ a budapesti kereskedelmi és iparkamara újabb felterjesztéseiben tárgyalja.

Tény azonban az, hogy az eddig felhozottakkal létező kartelljeink sorozata távolról sincs kimerítve s hogy ép a legutolsó időben gombamódrá szaporodnak azok a kartellek, melyeknél az érdekeltek a kedvezőbb árviszonyok kiaknázására ármegállapító összebeszéléseket hoznak létre. Némi tájékozásul szolgálhat, bár teljességre nem tarthat számot a következő átnézet, mely az utolsó hónapok kartellmozgalmaikat tartalmazza, a már fentebb említettek kizárásával.

A szeszipar terén ez év folyamán jött létre a nagy ipari szeszgyárak közt megállapodás a szesz elárusításának egységes szabályozására.⁴⁾ Ezen u. n. elárusítási kartell (Verkaufskartell) máris célba vette a mezőgazdasági szeszfőzők bevonását s állítólag csak tartani akarja a kontingens-szesz árát.

1) A kereskedelemügyi m. kir. minister július 24-én 49,314/VIII. B. sz. a. kelt leiratára válaszolva, a budapesti kereskedelmi és iparkamara 1899. november 11-én 12645/99. sz. a. tárgyalja a fontosabb kartellek újabb tényeit.

2) Az elébbi jegyzetben említett felterjesztésben.

3) Ugyanazon kamara 1900. február 3-án 22,733/99. sz. a. kelt felterjesztése.

4) Neue Freie Presse 1900. évi február 6. száma szerint.

Ugyancsak folyó év elején megállapodás jött létre a három budapesti árpagyöngy és köleshántológár között az árak egységes megszabása iránt.¹⁾

A keményítőszirupgyárak ez év elején a szirup árát egyöntetűen métermázsánként 2 koronával emelték.²⁾

Az osztrák és magyar hajlított fabutorgyárosok elhatározták, hogy gyártmányaik árát 5—10⁰/₀-kal fölemelik.³⁾

Az üvegárak árát az osztrák és magyar üvegyárak egyértelműleg emelték,⁴⁾ mi az öblös üvegnél levő jelentékeny behozatal címén is terheli hazánkat.

A budapesti dobozgyárosok elhatározták, hogy a dobozok árait emelik,⁵⁾ utalva a papirlemez, papír, enyv drágulására.

Igen élénk a mozgalom a vegyi ipar terén. A folyó 1900. évben — a mütrágya és gyertyakartellt nem érintve, emelték az árakat a ceresingyárosok,⁶⁾ az enyvgyárosok,⁷⁾ emelték gyáraink a borax árát, de különösen nagy mértékben a karbolsavé⁸⁾; ugyancsak egyértelmű megállapodás történt a klórkáli ára tekintetében.⁹⁾

Mint új kartell alakul meg a f. év márczius havában a chromgyárak kartelle, mely a chromsó és egyéb vegyületek árait emelte.¹⁰⁾

Még 1899-ben jött létre a „Magyarországi bőriparosok szövetsége“, mely kartellt alkotott a talpbőr egyértelmű áremelésére.¹¹⁾ E kartell mindjárt kezdetben czéljául tűzte ki,

1) Közgazdasági Szemle 1900. évi februári száma 170. l.

2) Ugyanott a márcziusi szám 242. l.

3) Ugyanazon szám 243 l.

4) Ugyanazon szám 242. l. Szó van a fuvott üveg-, a solinüveg s a soküvegről.

5) Pesti Hirlap 1900. február 2. szám.

6) Közgazdasági Szemle 1900. évi márcziusi szám 242. l.

7) Ugyanott.

8) Ugyanott. Az áremelés 100⁰/₀, tekintettel arra, hogy Anglia kiviteli tilalmat bocsátott ki e czikkre.

9) Közgazdasági Szemle áprilisi száma 334 l.

10) Közgazdasági Szemle 1890. áprilisi szám 334. l.

11) Közgazdasági Híradó 1899. szeptember 9. szám. 6. l.

mozgalmat indítani arra, hogy a gyárosok a nyersbőrtermé-
nyeket is egységes áron szerezhessék be.

Az új évben a borjubőrgyárosok emelték gyártmányaik
árát¹⁾ s a szijbőrgyárosok egyértelműleg elhatározták, hogy
a szij-crouponok árát emelik.

Úgyancsak a folyó évben egyesült tíz osztrák és két
magyar ténagyár a tinta árának emelésére.²⁾

A textilipar körébe esik a szürposztógyárosok meg-
állapodása³⁾, a jutakartellnek, mely az egész monarchiára
kierjed, meghosszabbítása 1902. végeig⁴⁾ s a kékfestőgyárosok
kartellje, mely állítólag szintén az egész monarchiát magában
foglalja⁵⁾ s ismételve emeli az árakat⁶⁾.

Nagy mozgalom indult meg a papirgyárak körében
arra, hogy az egész monarchia gyárosai emeljék a papir
árát⁷⁾ s hogy a magyar gyárosok az osztrák kartellel egybe-
olvadjanak. E törekvést a magyar kereskedelemügyi miniszter
beavatkozása meghiúsította. Legújabb hír szerint azonban
tervben van az osztrák és magyar papirgyárak részéről az,
hogy a papircelluloidgyártást egy nagy részvénytársaság
kezeiben egyesítsék közös eladási irodával.⁸⁾

Még a múlt évben tanácskozás folyt az osztrák és ma-
gyar kalap- és gyapjutompgyárosok közt az eladási feltételek
közös szabályozása s esetleg az árak emelése tárgyában,⁹⁾
mely magánértesülésem szerint célhoz is vezetett.

A sárgarézkartell, mely egy újonnan keletkezett sárga-
rézárugyárnak távolmaradása s egy nagy gyárnak kilépése
folytan felbomlott, az 1900. év folyamán újra megalakult s

1) Közgazdasági Szemle 1900. februári szám. 169. l.

2) Közgazdasági Szemle 1900. áprilisi szám 634. la. Magyar Pénz-
ügy 1900 márcz. 8.

3) Közgazdasági Szemle 1900. februári szám 170. l.

4) Úgyanott.

5) Pestí Hírlap, Zerkovits Emil tudósítása.

6) Közgazdasági Szemle 1900. áprilisi száma 334. l.

7) A Közgazdasági Híradó 1900. febr. 25. száma szerint a nyomda-
papírnál 10%, egyéb papírnál 5% emelés volt elhatározva.

8) Közgazdasági Szemle 1900. májusi száma 409. l.

9) Lásd lent.

a sárgarézlemezek és sodronyok árát métermázsánként 8 koronával felemelte.¹⁾

A vastermékekre vonatkozó kartellek nagy számára ezuttal nem terjeszkedve ki, mint nagyobb feltűnést keltett új tényeket említem, hogy a magyar és osztrák vaggongyárosok megállapodtak még a múlt 1899. végén az iránt, hogy a magyar vaggongyárok nem vesznek részt az Ausztriában kiírt pályázatokon és viszont.²⁾ Ugyancsak 1899-ben történt egyik szaklapunk szerint, hogy a magyar és osztrák puhasöntők cikkeik eladását egy bécsi czégre ruházták.³⁾ Az 1900. év folyamán pedig az osztrák-magyar drót- és drótszegkartell megegyezésre lépett a német hasonló kartellel.⁴⁾

A fémipar körében fennáll még a horgany (cink) lemez-kartell, mely az 1900. év folyamán szintén emelte árait.⁵⁾

Hogy a szénárak közös emelése, melyről a napi és szaksajtó január végén megemlékezett,⁶⁾ valóságos újabb kartellmegállapodás eredménye-e, avagy a négy Budapesten székelő vállalat vevőire vonatkozó fentebb érintett megállapodással kapcsolatos — kérdés marad.

Kereskedőknek kartellszerű megállapodásairól szintén gyakran olvashatni. Kezdve a budapesti tejnagykereskedőkön, kik a tej árát 1—2 krral emelték s a budapesti zsákköcsönzők kartellén, mely szintén az 1900. év elején jött létre: legújabbán a vasnagykereskedőknek áremeléséről s vastartókereskedőknek tárgyalásairól értesülünk, melyek czélja az, hogy az osztrák eladási kartellbe bevonassanak.⁷⁾ A

1) Közgazdasági Szemle 1900. áprilisi száma 334. l.

2) Közgazdasági Szemle 1900. februári száma 169. l.

3) Magyar kereskedők lapja 1899. október 15. sz. 5. l. Kartell-hazafiság, iparpolitika és nemzeti kereskedelem cím alatt.

4) Közgazdasági Szemle 1900. februári szám 170. l.

5) Métermázsánként 2 koronával. Közgazdasági Szemle 1900. februári szám, a 170. lapon.

6) Közgazdasági Szemle 1900. februári szám 170. lapon. Az 1899. nyarán létrejött köszénkartell részesei a Salgótarjáni köszénbánya r.-t. a Magyar általános köszénbánya r.-t., az Északmagyarországi egyesített köszénbánya és iparvállalat r.-t. s az Urikány-zsilvölgyi köszénbánya r.-t. Magyar pénzügy 1899. szept. 14. száma 9. l.

7) Közgazdasági Szemle 1900. áprilisi szám 334. lap.

fővárosi papírkereskedők pedig, utalással a papírgyárak áremelésére, körlevélben tudatták a közönséggel, hogy a papír árát ők is emelni kénytelenek.¹⁾

Ellenben nem vezetett eredményre a gyufagyárosok abbéli törekvése, hogy a tulságos mértékű versenynek kartellel vegyék elejét. A monarchia két államában fennálló mintegy 120 gyufagyárat egy kalap alá vonni lehetetlennek látszik eddigelé.²⁾

Legujabban tervben van véve a cognacgyárosok kartelleje,³⁾ melynek bevallott célja az, javítani a magyar cognac minőségét és elejét venni az árak lejjebbzállásának.

Sajátságos kartell az, a mely állítólag a budapesti szeszgyárosok közt áll fenn évek óta. Nem egyéb ez, mint a nyersanyag közös beszerzésére fentartott bevásárlási iroda, mely nagy súlyal bírt a budapesti gabonatözsde kukoriczaforghalmában s különösen a hibás áru árát kénye-kedve szerint szabályozta.⁴⁾ A folyó 1900. év május havában ez iroda beszüntette működését, miután a szeszgyárak a kontingensből kifogyván, termelésüket abbahagyták. Ez esetben tehát a vevők kartelljével van, illetve volt kivételesen dolgunk.

A magyar, illetve közös kartellek e felsorolása kapcsán meg kell jegyezni, hogy hazánk fogyasztó közönségére nézve közvetlen jelentőséggel bírnak a tisztán osztrák kartellek is, mivelhogy a vámközösség folytán Ausztria sokkal fejlettebb ipara sok ágában, tulnyomó nagy részét látja el hazai szükségletünknek. Akár fiókvállalat, akár kereskedelmi raktár avagy bizományos útján, akár csak mint egyszerű szállító az osztrák ipar megannyi kartelleje döntő jelentőséggel bír a magyar fogyasztás szempontjából is. Oly mozzanat, melyet a magyar kartellpolitika feladatainak megítélésénél számon kívül hagyni nem szabad.

1) Ugyanott.

2) Magyar Kereskedők lapja. 1896. szept. 24. sz. 2. l.

3) A Honi ipar 1900. évi májusi számában.

4) Pesti Hírlap 1900 május 23. szám, a budapesti gabonatözsde vonatkozó tudósításban.

3. §. A malmok kartelljéről.

Legnagyobb általános hirnévnek örvendő iparunk, a malomipar, a nagyüzem előnyeinek köszöni sikereit. Csak természetes, hogy mint minden nagyipar, a túltermelés eshetősége alatt szenved s ha a szilárd vezetés nem is engedi válságok kitöréseig jutni a versenyt, időközönként oly árak állanak elő, a melyek a nyereséget erősen lepassztják s kívánatosnak tüntetik fel a termelés egyöntetű mérséklését.

Viszont, csak természetes, hogy malomiparunk mai összetétele mellett az egész iparra kiterjedő, a több mint 20,000 malmot egyesítő kartell nem képzelhető. A kis vízi- és szélmalomok ezrei azonban csak helyi jelentőséggel bírnak s a vezetés, a termelés és ezzel az árképzés sulypontja mindinkább és inkább a nagy gőzmalomokra megy át.¹⁾ Ez utóbbiak közt is kiváló jelentőséggel bírnak a budapesti malmok, melyek az 1894-re vonatkozó adatgyűjtésünk szerint 7.178,203 métermázsa gabonát őröltek meg, egy hatodrésztét az egész ország malmjai által megőrlött mennyiségnek.

A malmok között 1887-ben az eladási feltételekre, a zsákok visszavásárlására, a liszt csomagolására, valamint a lisztfajták számának és minőségének megállapítására vonatkozóan létrejött egyezmény nem oly tárgy, hogy az itt számba jöhetne; az árakra annak hatása nem lehetett.

Ellenben igenis találkozunk 1887. óta — szinte állandóan — üzemreductióra irányuló törekvésekkel. Az idevágó tanácskozások, kivált eleinte, nehezen vezettek sikerre. Nehéz volt a különböző tőkével, különböző felszereléssel működő nagy malmokat egyezsége hozni, mert a verseny egyeseknek még akkor is előnyösnek mutatkozott, mikor a többi már veszteséggel dolgozott. A viszonyok nyomása azonban erős vala. A

¹⁾ Az 1895. évi összeírás 15,194 kis vízi-, 712 szél- és 2033 száraz malmot talált. Ezzel szemben a 100 métermázsa őrlőképességgel s azon felül berendezett gőzmalomok száma csak 488 volt, míg a kisebbeké 1235. Tíz évvel elébb, 1885-ben nagyobb berendezésű gőzmalom csak 122 volt, kisebb 788, 1894-ben 16 malmunk napi őrlőképessége haladta meg az 1000 métermázst.

részvénytársasági statisztika hiányainál fogva be kell érni a budapesti nagymalmok üzleti viszonyainak feltüntetésével se ezélra elég legyen arra utalni, hogy részvénytársaság alakjával bíró malmaink osztaléka következőleg alakult százalékokban:

	1876—80.	1881—85.	1886.	1887.	1888.
	átlagában				
Első Budapesti ---	24.4	19.2	10	10	10
Concordia --- ---	5.6	7.2	0	5	6
Erzsébet --- ---	12.0	8.0	5	8	12
Hengermalom ---	9.0	7.6	0	5	5
Lujza --- --- ---	18.25	15.75	6.25	0	6.25
Molnárok és sütők	19.95	15.7	10	12.5	16
Pannonia --- --- ---	17.5	6	0	2.5	3
Victoria --- --- ---	21.24	6.08	0	0	6.66
Összesen	15.99	10.67	3.91	5.6	7.99

Látszik ez összeállításból, hogy nagy malmaink aranyévei a hetvenesek voltak, a nyolczvanasak elején még voltak kedvező mérlegek, de 1886-ban már oly apály állott be, a mely a kartell már nem egészen ismeretlen gondolatára vezette az illetékes köröket. Az 1887-ben folyt tanácskozások csakhamar eredményre vezettek s az 1887. évben négy, az 1889. évben hét havi, majd meghosszabítás által teljes egy esztendeig tartó üzemmegszorítási kartell jött létre.

Semmi kétség, hogy ezek a megállapodások a „szükség szülöttei“ voltak. Az 1887. év egyike volt a lisztüzlet legválságosabb és legmozgalmasabb éveinek.¹⁾ Fentebb láttuk azt, hogy már az előző év eredményei egyenesen aggasztók voltak a dus osztalékhoz szokott malom-részvénytársaságokra. Vámemelések mindenfelé — az agrárvámok felduzzasztása Németországban ez évben éri el tetőpontját, a liszt vámjá 7.5 márkáról 10.5 márkára emelkedik úgy, hogy azt csak ép a legfinomabb liszféleségeink képesek elviselni. Még Svájc is elhatározza a vám emelését. Anglia, legjobb piacunk, az amerikai olesó liszt által mindjobban elárasztatik és saját

¹⁾ Statisztikai haví füzetek. Kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 1887. évf. 134. l. A budapesti malomipar 1887-ben.

malomipara is mind versenyképessebbé lesz. Az előző évről maradt nagy készletek annyira nyomják az árakat, hogy malmaink szerint,¹⁾ az 1887 év egész első felében az örlemények ára a buza ára és termelési költség színvonala alatt mozgott, azért is, mert nálunk a buza, az előző év rossz termése folytán, drága volt. Fővárosi malmainkat a vidék növekedő versenye s a házi őrlés újabb, nem is sejtett méretű föllendülése is nyomta.

Ily körülmények összejátszása alatt történt, hogy az Országos iparegyesület malomügyi bizottsága 1887. április 10-én felhívást bocsátott közzé egy általános malomgyűlés megtartása ügyében. A gyűlés ugyanazon hó 17. és 18. napjain megtartatott s eredménye általános megszorítása a termelésnek, mely május hó 1-én kezdődött. E kartell kedvező hatását a lisztárakra fokozta az a körülmény, hogy a kitünő aratási kilátások folytán a buza, mely az év első felében a budapesti tőzsdén havi átlagban 9 frt 32 kr. és 9 frt 4 kr. közt kelt métermázsánként,²⁾ rohamosan olesóbbodott és augusztustól októberig 7 frt alatt állott. Hogy a buzaár e hanyatlását nem lehet malmaink üzemmegszorításának tulajdonítani, azt eléggé bizonyítja az, hogy 1887. évi buzatermésünk 5·4 millió hektoliterre rugott, szemben az előző évi 36·2 millió hl.-rel és 1886. évi 40·1 millió hektoliterrel; a világtermést pedig ugyanazon évekre 810·7 millió, illetve 721·4 és 712·4 millió hektoliterre becsülték, a mi teljesen elég magyarázat a buzaár

¹⁾ Statisztikai havi füzetek 1887. évf.

²⁾ Az Országos iparegyesületnek 1898. január 14. kelettel 114/898. sz. a. a kereskedelemügyi miniszterhez intézett felterjesztése, mely a 39,149/97. sz. leiratnak volt eleget teendő, a 2. lapon kedélyes zavart csinált. Miután az előző lapon megmondta volt; hogy 1887-ben jött létre az első malomkartell, a 2. lapon 1888-ra teszi az első üzemmegszorítást. Hogy ez nem sajtóhiba, az a közölt buzaárak jegyzékéből folyik. A memorandum szerint a „redukció egész tartama alatt a buzaárak folytonos javulást mutatnak“ s idézi a havi átlagárakat: „májusban 7·17, júniusban 6·9, novemberben 7·69-re emelkedett“. Hát biz ez 1888-ban körülbelül így volt, de — nem is említve azt, hogy novemberben már a 4 havi kartell rég lejárt volna, — a kartell ép egy évvel előbb létezett s bizony a gabonaárak annak tartama alatt egyáltalán nem emelkedtek!

súlyedesére. Malmaink egyébiránt szeptember elejével ismét teljes erővel hozzáláttak az őrléshez úgy, hogy az egész évet véve sem a budapesti tőzsde buzaforgalma, sem a budapesti malmok által megőrölt gabonamennyiség nem apadt, sőt lisztkivitelünk egészen számbavehetőleg nőtt, a mint ez a következő táblázatból kitünik:

	buzaforgalom a tőzsdén	budapesti malmok őrlése	lisztkivitel az országból
1885.	4.825,000 mm.	5.814,000 mm.	3.499,000
1886.	5.000,000 „	5.025,000 „	3.539,000
1887.	5.245,000 „	5.249,000 „	3.718,000

A körülbelül 50 malomra terjedő kartell tehát az egész évi forgalomban nyomot nem hagyott; mi természetesen nem jelenti azt, hogy az esetben, ha az 1887. évi aratás nem lett volna oly rendkívül kedvező, malmaink eljárása ne éreztette volna befolyását az egész vonalon. Annyit egyébiránt a budapesti malmaink fent közölt osztalékstatisztikájából is láthatni, hogy az 1887. évi üzleti haszon legalább is kielégítőnek mondható; de hogy ebből az eredményből mennyi esik a kartell javára, s mennyi az év utolsó harmadában beütött kedvező coniuncturára: azt a beavatottak mondhatnák csak meg. A kartell nélküli 1888. év még kedvezőbb mérlegei azonban arról tanuskodnak, hogy a coniuncturák ereje nagyobb lehetett a megállapodásénál.

A második malomkartell 1889. szeptember 1-től 1890. augusztus végeig volt érvényben.¹⁾ Létrejöttét ismét a szükség parancsszavának köszöni. Két igen jó aratásunk után a lisztkészletek nagyon felhalmozódnak, a vidéki malmok az olcsó buzát nyereséggel örölték, s bár a lisztkivitel 1889. első felében még egy kevésbé meghaladta az 1888. év első felének kivitelét:²⁾ az év igen rossz aratása a buzaárakat

¹⁾ Az Országos iparegyesület elébb idézett jelentése szerint csak 1890. április 1-éig lett volna érvényben. Lásd ezzel szemben a Statisztikai havi füzetek 1891. évi folyama 131. l.

²⁾ Tett ugyanis a kivitel 1888 első felében 2.236,945 mm., 1889 megfelelő szakában 2.352,931 mm. A második félév számai: 2.519,000 és 2.265,000 mm.

fokozván, a kivitel már nagyon megnehezedett, annyival inkább, mert Németország is, az őrlési forgalom segítségével, $1\frac{1}{2}$ millió métermázsa lisztet exportált. A malmok átlátták, hogy a verseny fentartása válságot hoz reájuk s a kartellben kerestek menedéket. Hogy az 1889. év mérlegét a kartell már nem volt képes lényegesen megjavítani, az kitűnik abból, hogy budapesti részvénytalmaink osztaléka ez évben $5\cdot1\%$ volt átlagban, tehát az előző két évinél alacsonyabb.

Annál kedvezőbben alakult az 1890. év. Malmaink szerint: a kartell helyreütötte a viszonyt buzaár és lisztár között s az új aratás ismét fényes volt, minek folytán a buza, mely még ez év tavaszán 9 frt körül állott,¹⁾ leszállott nyáron — augusztusra — 7 frt 34 kr.-ig. Ehhez járult az a nagy gőzmalmainkra különösen kedvező körülmény, hogy szárazság folytán vizimalmaink nem tudtak örölni s miután az Egyesült-Államok aratása rossz volt,²⁾ az általános conjunctura is kedvezett. A tőzsdei forgalmat, a budapesti malmok őrlési eredményeit, valamint a lisztkivitelt egyébiránt az 1888—90. évekre a következő kis táblázat tünteti fel:

¹⁾ Az Országos iparegyesület id. munkálata 2. l. itt is ki akarja mutatni, hogy az üzemreductio alatt a buza ára emelkedett. Miután szerinte a reductio 1890. április 1-én megszűnt, teljesen igaz van, hogy ez időig a buza egyre drágább lett, a mi azonban ez időszakban természet szerű jelenség s oly rossz világtermés után, mint az 1889. évi — 729·3 millió hektoliter 768 és 810·7 m. után, éppen nem lep meg. 1899. augusztusában is jóval magasabb volt az ár, mint az év tavaszán: 8 frt 66 kr. — szemben a májusi 7 frt 23 krral, mit bizonyynyal nem az augusztusban elhatározott őrlési reductio idézett elő. Ellenben 1889. augusztustól 1890. ápriliséig az áremelkedés minimalis; az O. J. szerint 24 kr. Tényleg azonban a kartell csak 1890. augusztusban járt le, a mikoris az ár ugyancsak alacsony vala s a tél felé lényegesen javult: augusztusi átlag 7 frt 34 kr., december 8 frt 25 kr. Ha tehát volt valami hatása a kartellnek, az bizonyára nem volt kedvező a buza-árrakra.

²⁾ 140·5 millió hektoliter az előző évi 172·7 m. hl. után.

	bp. tőzsde buzaforgalma	bp. malmok őrlése	lisztkivétel az országból
1888.	6.185,000 mm.	6.222,000 mm.	4.756,000
1889.	6.225,000 „	5.915,000 „	4.618,000
1890.	6.111,000 „	6.062,000 „	4.468,000

Az üzemreduktió hatása érezhető ugyan mind a három csoportban, de csak kis mértékben, mit az 1890. év utolsó harmadának a jó terméssel kapcsolatos kedvező viszonyaival nem nehéz megmagyarázni. De különösen feltűnik az 1890. év kedvező végeredménye budapesti malmaink mérlegeiben. Post tot discrimina rerum, az 1890. év bő aratást juttatott a malomrésztvényeseknek. Az osztalékátlag nem volt kevesebb 11·9⁰/₀-nál s az 1883. évre kell visszamennünk, hogy ily kedvező átlagot találjunk. Hogy e dus nyereségben a kartellnek is meg volt a maga része: az több, mint valószínű; bár a kedvező coniuncturák jelét élénken mutatja az, hogy még a kartell nélküli következő év is, az 1891., csaknem ugyanannyi — 11·4⁰/₀ átlagos osztalékot adott változatlan őrlési mennyiség mellett.

A kartellalkotásban ezzel nagy szünet áll be, mely egészen 1897-ig tartott el. Ez időszakot majd állandó jó termések és nagy malmaink technikai berendezésének nagy fejlődése jellemzik. A budapesti malmok felszerelésök tökélyesbítésével 1891-ről 1895-re vagy 30—40⁰/₀-kal emelték őrlési képességeket, mely az első időpontban 6·75 millió métermázsát tett ki és 1895-ben már csaknem 10 millió métermázsára rugott s a tényleges őrlés is 6 millió métermázsáról 1896-ban 8.285,000 métermázsára fokozódott. Lisztkivételünk is egyre fokozódik, s ugyancsak 1896-ban éri el legmagasabb színvonalát 7.189,000 métermázsával. De 1897-ben megváltozik a helyzet s a nehézségek, a melyekkel malmaink a lisztkivétel fentartásában egyre küzdeni kénytelenek voltak, azonnal végzetes erővel jelentkeztek, a mint buzaaratásunk kedvezőtlené vált. Az Egyesült-Államok versenye, mely ez ország óriási termelése és iparának fáradhatlan fejlesztése mellett egyre félelmesebbé lett, már elébb is szorította volt malmainkat: az angol import egyre veszített jövedelmezőségéből. Franciaország az őrlési forgalom erős fejlesztése által ért el nagy sikereket: míg ennek megrendszabályo-

zása az 1896. év januárjától megnehezítette a magyar liszt-kivitelt. Az 1897. év valóságos inséges termést adott: buza-termésünk a szokott 40 millió métermázsá helyett alig felét, 22·0 millió métermázsát adott csak. A buzaárak, melyek az év elején 8 frt körül mozogtak, júniusban már 8 frt 66 kr-ra emelkednek, de valóságos ugrásokat találunk az aratás alatt, július 11—17 közt már 9 frt 55 kr. a heti átlagár, a következő héten 10 frt 38 kr., azután 11 frt 36 kr. s augusztus első hetében már 12 frt 15 kr. Malmaink előtt ekkor már világossá lett, hogy örlési üzemeket teljes mértékben fentartaniok nem lehet; a tultermelés elébb már oly nagy volt, hogy Ausztria finom magyar liszttel tul volt tömve s a legfinomabb fajok árai egymáshoz szokatlanul közel állottak. Az a körülmény, hogy kormányunk a Fiumén át irányuló liszt-kivitel számára nyújtott vasuti szállítási kedvezményeket a teljes örlési üzem fentartásához kötötte, soká visszatartotta a malmokat a termelésmegszorító kartell megkötésétől, a melynek eszméje már augusztustól kisértett. Még szeptember havában is teljes üzemben voltak a budapesti malmok¹⁾, minek következménye az volt, hogy a lisztkészletek félmillió métermázsára halmozódtak fel s a lisztárak az emelkedett buzaáraknak nem feleltek meg. Amerikai, német és orosz buza, valamint német és amerikai liszt vonul be a cseh és morva piacokra s olesóságával kiszorítja a magyar lisztet, mely ellen különben is egyre élesebb agitációt fejt ki az osztrák agráriusok és iparosok egyértelmű ellenszenve. Hozzájárulva ehhez a bel-fogyasztás csökkenése, mely a magas árak s az általános pangás következménye volt: malmaink végre is realéptek a kartell sikamlós talajára. A Magyar fővárosi malomegyesület karöltve a két vidéki egyesülettel, a Magyar vidéki malomegyesülettel s a Vidéki malomiparosok országos egyesületével, 1897. október 25-én Budapesten tanácskozást rendezett, a melyben kimondották, hogy az örlést megszorítják. A buda-

¹⁾ A budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése a kereskedelemügyi m. kir. miniszter ur ő nagyméltóságához az 1897. évben, a 298. l.

pesti malmok, az outsider Hengermalom kivételével, 50%-al apasztották az őrlést, a vidéki egyesületek tagjai s azokon kívül álló egyes malmok is, összesen 42, körülbelül 24,000 mm. napi őrlőképességgel, átlag 33·5⁰ o-kal szállították le a termelést, úgy, hogy a budapesti malmok 25,000 métermázsájával — csakis a kartellmalmokat véve — körülbelül egyező vidéki termelés vett részt a kartellben. Az eredmény az volt, hogy változatlan buzaárak mellett a lisztárak fokozatosan 1 frrtal javultak.

Az 1898. év első felében a nagy lisztkészletek s a magas buzaárak folytán, szemben különösen a kivitel apadásával, néha teljes megszűnésével s belföldön a buzalisztfogyasztás csökkenésével nagyon rosszul fejlődött az üzlet s a budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése szerint ¹⁾ a félévi mérleg oly jelentékeny veszteségekkel zárult, melyek márís válság felé látszottak sodorni malomiparunkat, mely igen nagy tért veszített úgy Ausztriában, mint a vámkülföldön. Az eredetileg márczius végeig kötött kartellt az év közepeig meghosszabbították s miután az új aratás 34·89 millió métermázsa eredményével kapcsolatban az árak engedtek és pl. szeptemberben majd 3 frrtal alacsonyabban állottak, mint májusban, az üzlet helyzete javult, a liszt u. n. disparitasa megszűnt és malmaink ismét teljes erővel működtek.

Ám a kivitel megcsappanása csakhamar érezttette hatását s különösen a finomabb lisztfajokban ismét nagyon felhalmozódtak s készletek. Már november elejétől újból tanácskoztak a budapesti malmok az üzemkorlátozás tárgyában s elvileg megállapodtak abban, hogy hetenként szombat estétől hétfő reggelig nem örölnek; azonban a reductio életbeléptetése iránt nem tudtak megegyezni. A finom liszt kivitelének fentartása érdekében budapesti malmaink ahhoz a helyzetet igen jól jellemző eljáráshoz folyamodtak, hogy Angliába 2·2¹/₂ frrtal métermázsánként olcsóbb árakat számítottak mint a

¹⁾ Kereskedelmünk és iparunk az 1898. évben. Kiadja a budapesti kereskedelmi és iparkamara. Budapest 1899. Lásd a 258. lapot.

belföldön. A kivitel Ausztriába és a vámkülföldre 1898-ban így is 4·86 millió métermázsára szállott le, oly alacsonyra, minő 1891 óta nem fordult elő.

Igy történt, hogy az 1899. év elején 540,000 mm. liszt-készlettel kezdték meg a malmok az üzletet. A buza árának mesterséges felferése, az u. n. buzaring, még jobban megnegyeztette a liszt-kivitel is s a termés túlalacsony becslése még akkor is emelte az árakat, mikor már a ring kudarczot vallott. Az év vége felé azonban nagyon olcsó lett a gabona s bár a lisztár, a 0 számot véve, az év elejétől annak végeig 16 frt 50 krról 12 frt 60 krra szállott alá: a megnövekedett forgalom valamelyest javította malmaink különben nem kedvező mérlegeit.

Az 1899. év elmúlt, a nélkül, hogy malmaink, akár csak a budapestiek egymagokban, kartellt kötni, az üzemet egyöntetűen mérsékelni képesek lettek volna. De a termelés ebben az esztendőben is messze elmaradt a teljes munka mellett elérhető mennyiségtől. Az alábbi táblázat feltünteti a budapesti malmok által megőrölt gabona, továbbá a budapesti tőzsde gabonaforgalmának s végre a hazánkából kivitt lisztnek évi mennyiségét az 1891. évtől kezdve métermázsákban:

	bpesti malmok. örl	tőzsdei forgalom	liszt-kivitel
1891.	6.058,000	6.055,000	4.812,210
1892.	6.069,039	6.208,000	4.972,973
1893.	7.176,914	6.980,000	5.584,344
1894.	7.178,203	6.895,000	5.962,776
1895.	7.948,758	7.815,000	6.446,243
1896.	8.269,874	8.330,000	7.189,049
1897.	6.892,738	5.795,000	5.753,917
1898.	6.075,630	5.845,000	4.858,700
1899.	6.881,000	5.540,000	5.667,000

E sorozat harmonikus menete mindhárom rovatban azt mutatja, hogy malmaink tényleges termelése, éppogy, mint kivitele, 1896-ban érte el tetőpontját s immár — akár van üzemreductió iránt megállapodás, akár nincs, — a régi magaslatról erősen visszaesett. De hanyatlás van a malmok

osztalékaiban is, a mi azonban már a teljes termelés virágkorszakában állott be s a kartellévek számbavehető változást nem hoztak s csak arról lehet szó, hogy azok a hanyatlást feltartóztatták. Volt a budapesti malmok átlagos osztaléka a Körösy-féle összeállítás szerint: ¹⁾

1891. 11·4 ⁰ / ₀	1894. 6·4 ⁰ / ₀	1897. 6·1 ⁰ / ₀
1892. 7·7 „	1895. 5·3 „	1898. 6·2 „
1893. 10·1 „	1896. 5·9 „	

Tekintetbe véve azonban fővárosi malmaink 5·2 millió koronányi rendes és rendkívüli tartalékait, a jelzett kamatozás az utolsó két évben 4·8⁰/₀ körül jár csak, mit valóban igen mérsékeltnek tekinthetünk.

Malmaink kartellalkotása, mint láttuk, eleddig a legkezdetelegesebb alakot, a néhány hónapra terjedő termelés-megszorítást nem haladta túl s még ily alakban is csak nagyon nehezen volt létesíthető. Nagy malmaink sokkal féltékenyebbek egyéni állásukra, szabad rendelkezési jogukra, hogyszem azt súlyos válság esetén kívül feladják. Következik ebből az is, hogy e kartellek hatása minden irányban igen muló és jelentéktelen. Az utolsó 1897/8. évi kartelleknél a gabonaárak és reductio közt egyenes ellentét mutatkozik: a reductio alatt szédítően magas árak, azon túl folytonos ár-hanyatlás. ²⁾ Jelölül annak, hogy a termés eredménye s leg-

¹⁾ Budapest főváros statisztikai havifüzetei. 1899. szeptember hó 328. l.

²⁾ A buza ára ugyanis volt métermázsánként a budapesti tőzsdén:

1897. október . . .	12·80 frt.	1898. június	12·42 frt.
„ november . . .	13·14 „	„ július	10·84 „
„ december . . .	13·09 „	„ augusztus . . .	9·42 „
1898. január	13·08 frt.	„ szeptember . . .	9·20 „
„ február	13·28 „	1899. január	10·33 frt.
„ márczius	13·19 „	„ április	9·29 „
„ április	13·87 „	„ július	9·30 „
„ május	14·89 „	„ december	7·89 „

felebb ideig-óraig tartó tőzsdei üzérkedések, de nem malmaink üzeme döntenek a gabona ára felett.

Malmainknak az őrlési forgalom megszűnte folytán beállott nehéz helyzete azonban, úgy lehet, mégis elég erős ösztökül fog szolgálni a kartellnek újabb és pedig magasabb fejlettségű alakban való megkötésére. Mint magánértesülésből tudom, ép e napokban, 1900. június közepén tárgyalják a „magyar fővárosi malomiparegyesület“ s a „vidéki malomiparosok országos egyesületének“, valamint a „magyar vidéki malomiparegyesület“ tagjai azt a Haggemacher-féle tervezetet, a mely a fővárosi és vidéki malmok kontingensét egyenkint megállapítva, az azon túl termelő malmokat befizetésekre kötelezné a kontingensen alul maradó lisztgyárak javára, mely utóbbiak e szerint jutalomban részesülnek. Ez az alak tehát már a magas fejlettségű kartellek közé tartozik s minden bizonnyal erős ellenőrző szervezetet és központi vezetést kíván. Hogy sikerül-e egy kalap alá vonni az összes irányadó elemeket: az ma még kérdéses. Tény azonban annyi, hogy malmainkban nagyon élénk a tudat, hogy nyugodt és kedvező nyereséget biztosító viszonyokat csakis valamilyen kartell útján teremthetnek magoknak. Szemben a külföldi igen éles versennyel, mely a régi legjobb piacokon nagyon megnyírálta lisztünk uralmát és szemben azzal a körülménnyel, hogy bent az országban is igen sok kis gőzmalom lép versenyre: nem csoda, ha sóvárogva várják azt a mentő eszközt, mely szorongatott helyzetökben megerősítse őket. Ma már mindenestre más a helyzet, mint még ezelőtt egy évtizeddel, mikor a kis vizimalmok, szélmalomok tönkrejutásával nagy gőzmalmaink egyeduralmi állásról ábrándozhattak. Ma megannyi nagy és középbirtokos, a kinek heverő locomobilja és gépésze van, pár ezer korona költségen kis gőzmalmost épít s ott őrli gabnáját. A helyi szükségletre dolgozó vámmalmok is egyre szaporodnak.

Nagy gőzmalmaink súlyos napokat élnek. Kívánatos volna, hogy azokon úgy eshetnének át, hogy virágzásuk biztosítékait ne kelljen extrem kartellkötés s annak a közönségre háramló esetleges káros hatásai árán megtalálniok.

4. §. A czukorkartell előzményei.

A czukoripar hazánkban már több mint hét évtizedes multra tekinthet ugyan vissza, de igazi virágzásnak csak az 1888. évi XXIII. t.-cz. meghozatala óta indult. Ez a törvény-cikk, mely a kész termék megadóztatását s a nyílt kiviteli jutalmakat hozta be, felszabadította iparunk ez ágát az osztrák ipar leigázó tulsúlyától. Nem szüntette és nem szüntethette ugyan meg azokat a történeti fejlődésünkből könnyen megmagyarázható hátrányokat, melyekben iparunk Ausztriával szemben általában szenved; nem alakíthatta át a milieu-t, mely a Lajtán túl a régi routine és olcsóbb tőke előnyeit nyújtja — sőt továbbmenve, nem változtathatott a czukoripar egyik természetesen nagy jelentőségű tényezőjén, a nyersanyag, a répa bőségén és jóságán, mi eddig is Ausztria javára nyomta le a mérleget: de legalább megszüntette azt a kiáltó igazságtalanságot, mely az eddigi adóztatási rendszerben rejtett. Az 1850 óta érvényben volt fogyasztási adó ugyanis vagy a répa mennyiségét, vagy — s ez volt az újabb rendszer — a létermelő-készülékek termelőképességére fektetett általányozást vette kivétési alapul. Az adó tehát kisebb vagy nagyobb volt a szerint, a mint a gyár jobb vagy rosszabb répát dolgozott fel s a mint a berendezés jobb vagy rosszabb volt. Ha valamely gyár jobban kihasználta, többször töltötte meg edényeit: sokkal többet termelt, mint az általányozásnál alapul vett kulcs szerint termelhetett volna s így minden métermázsa kész czukor után tényleg kevesebb adót kellett lerónia, mint a régi technikával dolgozó vállalatoknak. Hogy minő nagy volt a különbség az adóztatásnál alapul vett s a valódi termelőképesség közt, azt legszembezőkőbben mutatta az adóvisszatérítés, mely oly nagy rejtett kiviteli jutalmat foglalt magában, hogy ez az adóbevétel nagyon megrövidítette, sőt kivételesen még meg is haladta azt, mignem az 1878. évi XXIII. t.-cz. vajmi mesterséges kapcsolatot létesített az adó hozadéka és az adóvisszatérítés közt, biztosítva bizonyos tiszta eredményt, de egyuttal egy ismeretlen tényezőt hozva be a czukor árképződésébe. Ám

mindebből az anomaliából csak Ausztriának volt haszna. Nem említve az osztrák kincstár hasznát, melyet a magyar állam rovására élvezett s a mely nem tartozik ide: az osztrák cukoripar jobb nyersanyagával és tökéletesebb berendezésü gyáraival ép az adórendszer folytán oly előnyben volt, melylyel a magyar ipar nem bírt megküzdeni s egész élete pangás, hanyatlás volt. Mutatják ezt a következő termelési adatok. Hivatalos kimutatás szerint volt a feldolgozott répa mennyisége métermázsákban:

1873/4	984.108	1878/9	2,476.422	1883/4	2,710.282
1874/5	1,038.416	1879/80	1,887.731	1884/5	2,526.742
1875/6	814.885	1880/1	3,325.905	1885/6	1,897.100
1876/7	1,096.842	1881/2	2,057.294	1886/7	2,631.362
1877/8	1,507.313	1882/3	2,809.313	1887/8	1,841.879

A nyersanyagstatisztikánál még jellemzőbb az a tény, hogy a magyar cukorgyárak száma 1875/6. évben még 18 volt, de 1887/8-ban már csak 11 gyár maradt működésben. Ez a tény s a munkások számának kimutatásai egybevetve a fenti táblázattal egyuttal kidomborítja az adóztatás hatását termelésünk menetére. Az osztrák versenynyel szemben csak a nagy termelőképességgel bíró legjobban felszerelt gyárak bírnak, úgy a hogy, megküzdeni, ezért apad a gyárak száma hullámszó, egészben stagnáló össztermelés mellett. A törvénynek a nagyüzem természetes előnyeit fokozó hatása Ausztriában is mutatkozik ugyan, a gyárak száma 1877/8-ról 1887/8-ra némileg, nem egészen 10%-kal, csökkenik s ez utolsó évben 192-re rug, de a feldolgozott répa mennyisége ugyanezen időközben 21·3 millió métermázsáról 40·4 millió métermázsára szökik fel.¹⁾ Hazánkban amugy is csekély része a monarchia cukortermelésében tehát ez idő alatt tovább apadt, mintegy 5%-ra zsugorodott össze.

Az 1888. XXIII. t.-cz. hatása valóban frappans volt.

¹⁾ A kedvezőtlen 1887/8. évben a feldolgozás 30·4 millió méterm. tett; a jelzett maximum az előző évre esik.

Az 1888/9 termelési időszakban négy új gyár: a hatvani, szerencsi, mezőhegyesi és botfalui kezdte meg működését s a következő évadban megnyílt a selypi gyár. Megannyi modern berendezésű nagy vállalat, egészen 3 millió métermázsá répa feldolgozásáig terjedő termelőképeséggel. Ezek hatása meg is látszik a termelési statisztikán, a mely most már, az új adórendszerből folyóan, a kész terméket is feltünteti. A régi számokkal való összehasonlíthatóság kedvéért a feldolgozott répa mennyiségéhez tartva magunkat, az 1890/1 termelési évben már 7.038,511 métermázsát használtak fel gyáraink, tehát egyre-másra háromannyit, mint a régi adótörvény uralma alatti utolsó években.

A magyar cukoripar tehát egy csapásra összeszedte magát, pótolta évtizedek stagnálását s mint versenyképes társ állott szemben az eddig mesterségesen nagyranövelt osztrák cukoriparral. Igaz ugyan, hogy az előbbi rejtett kiviteli jutalom helyébe lépett direkt jutalom sokkal nagyobb volt, mint a régi, a melyet az adó tiszta eredményének kontingentálása nagyon megszorított volt, különösen a reform előtti utolsó években.¹⁾ De egyrészt az új kiviteli jutalomnak is meg volt a szilárd felső határa, 5 millió forint összegben, melyet tul nem léphetett, másrésztől számításba kellett venni a külföld ily jutalmainak hatását s a nemzetközi áralakulást. Hogy a cukoripar helyzetét a kartellalkotás előestéjén megvilágítjuk, okvetlen ki kell terjeszkednünk a cukortermelés és forgalom nemzetközi főadataira. Nehogy azonban nagyon is nagyra terjedjen az adatok halmaza, be fogom érni az 1873—90 évek, vagyis a fentebb is tekintetbe vett időszak adataival.

A szakkörökben u. n. látható világtermelés, mely tehát az ázsiai nagy nádcukortermelő országoknál csak azok kivételét veszi számba, ez időszak alatt következőleg fejlődött:

1) A monarchia kivitele jellemzően tünteti fel ez apadás hatását, a mennyiben a nyolczvanas évek első felében elért 3·5 millió mm.-ről 1887/8-ra 1·8 millió mm.-ra hanyatlik.

év	czukortermelés millió métermázsákban			a répaczukor
	répaczukor	nádczukor	összesen	hányada
1873/4	13'17	18'49	31'65	41'6 %
1874/5	13'03	19'03	32'06	40'6 "
1875/6	15'33	19'02	34'34	44'6 "
1876/7	11'55	19'74	38'29	32'6 "
1877/8	15'41	19'01	34'42	44'8 "
1878/9	16'59	21'26	37'85	43'8 "
1879/80	15'40	19'89	35'28	43'6 "
1880/1	18'21	20'27	38'48	47'3 "
1881/2	18'98	22'05	41'03	46'2 "
1882/3	22'55	22'46	45'01	50'1 "
1883/4	25'00	24'21	49'21	50'8 "
1884/5	26'98	25'94	52'92	51'0 "
1885/6	21'74	25'90	47'63	45'6 "
1886/7	27'26	26'31	53'56	50'9 "
1887/8	23'83	26'26	50'08	47'6 "
1888/9	24'38	24'53	48'91	49'8 "
1889/90	35'24	25'07	60'31	58'2 "
1890/1	36'66	28'60	65'26	56'6 "

E táblázat alig szorul magyarázatra. Látható abból, hogy e 17 évi időközben a répaczukor, mely még az ötvenes években félmillió tonna termeléssel sem dicsekedhetik, legyüri a nádczukrot s bár mindkét czukorfaj termelése növekedik, a czukorrépából készült czukor majdnem megháromszorozódik. Megjegyzem mindjárt itt, hogy feltűnő ugrások vannak e sorban, természetesen a répaterméssel összefüggésben, a legfeltűnőbb ugrás azonban az 1889/90. évre esik s a következő évad még valamivel magasabb színvonalon áll. A monarchia adóreformját követett évek tehát nemcsak hazánkban, de az egész Európában igen erős lendület, a termelés nagy fokozásának éveit valának. Bármily tanulságos volna is a fenti táblázat részletes elemzése s különösen az európai vezető államok versengésének vázolója, a fogyasztási adórendszerben és kiviteli jutalmakban beállott változások hatásának jellemzése, e helyen meg kell elégednem azzal, hogy az 1884-ben beállott nagy ársülyedésnek s általában a czukorárak

hullámozásának feltüntetésére a következő összehasonlító táblázatra utaljak. Volt a finomított cukor métermázájának ára a Board of Trade szerint az egyesült királyságban fogyasztott (adómentes) finomított cukornál, Jankovich Béla összeállítása szerint¹⁾ Triestben :

	Angol cukorárak ²⁾ shill. d.	Triesti ár frt kr.
1873	48 4	38 70
1874	44 10	36 70
1875	42 4	35 10
1876	42 —	36 39
1877	51 6	44 36
1878	43 —	34 22
1879	40 6	32 15
1880	43 6	32 34
1881	43 6	33 84
1882	42 2	33 95
1883	40 2	30 26
1884	31 —	23 83
1885	27 8	23 85
1886	26 —	20 88
1887	24 2	19 52
1888	26 10	22 52
1889	30 10	23 30
1890	25 —	17 90

A két árjegyzés, a mint előre várható volt, csekély ingadozásoktól eltekintve párhuzamos. A legnagyobb hanyatlás 1884-ben jelentkezik, a mikor a német cukoripar először éri el a 10 millió métermázsa óriási termelést, rövid egy évtized alatt négyszeresre emelkedve. Ez emelkedésben kétségtelen nagy része van a rejtett kiviteli jutalomnak és Franciaország, hogy stagnáló iparának új rugót adjon, ez évben

¹⁾ Közölve a Közgazdasági Szemle XXIII. évf. 1899. 660. lapján.

²⁾ Az átszámítás egyszerűsítésére 1 hundredweight (cwt) 50·8024 kg. helyett 50 kg.-nak véve, mi itt számbavételre érdemes eltérést nem okoz.

áltér a kész termék megadóztatásáról a termelőképesség átalányozására. Ám a kiviteli jutalom hatása ugy az exportra, mint általában a termelésre 1890. körül érvényesül s kapcsolatban a monarchiánkban is mindkét irányban mutatkozó hatalmas lendülettel, főokává lesz az 1890. évi nagy devaluationnak. A három legnagyobb kivivő állam czukorkivitelének alakulását 1886-tól 1890-re a következő tábla tünteti fel millió métermázsákban:

	Ausztria- Magyarország	Német- birodalom	Francia- ország	együtt
1886/7	1'67	1'54	1'17	4'38
1887/8	1'13	1'53	1'54	4'20
1888/9	1'50	1'80	1'16	4'46
1889/90	2'46	2'25	1'40	6'11
1890/1	2'34	2'36	1'53	6'23

E számok is jelzik a czukorpiacz nagy megterhelését. a mit a termelési statisztika 1889—90. évi adatai már sejtettek s a minek tömör kifejezőjéül az 1890. évi átlagárakat kell tekintenünk. Ez esztendőben a triesti ár mélyen 20 frt alá sülyedt, mi eladdig elő nem fordult s viszonyitva az előző két év áraihoz, majdnem 25%-os csökkenésnek felel meg. A I centrifugal-pilé fob. Triest, mely még 1889. júniusában 27 frttal jegyzett, 1890. januárra leszállt 17 frt 45 krra és a következő év első hónapjában 16 frt 26 kron állott.

A tultermelés hatása a czukorárakban általában visszautkrözik; az árhanyatlás természetesen közös a nyers és finomitott czukorral. Ámde szembeszökő tény az, hogy a két faj közt létező különbszet nagyobb arányban sülyed, mind maga az alapár. A finomitók költségeinek fedezésére és a nyereségképzésre fenmaradó latitude nyersczukor és finomitott czukor közt rohamosabban csökkent, mint a finomitott czukor ára. A londoni jelentés szerint¹⁾ a különbszet méter-

¹⁾ A Board of Trade jelentése az angol fogyasztás áairól, idézve Martineau-nak »Statistical Aspect of the sugar question« címü, a Journal of the R. Statistical Society 1899. június 30. számában közölt tanulmányában. (324. l.)

mázsánként 1872-ben még 20 sh. 4 d. volt, 1880-ban le-
szállott 15 shillingre, a válságos 1884. évben már csak 10 sh.
10 d. volt, de ott sem állott meg, hanem 1885—90 közt átlag
8 shillinget tett, sőt 1890-ben már csak 7 sh. 4 d. volt.

Ugyanily fejlődést mutat természetesen a monarchia
piacza is, azzal a különbséggel, hogy itt a helyi befolyások
elhomályosítják, vagy legalább is zavarják az irányzat érvé-
nyesülését egy-egy kisebb időszakban, míg az angol világ-
piacon, mely teljesen nyitva áll az egész világ czukorter-
melésének, ily zavaró tényezők nincsenek. A finomítási marge
az aussigi jegyzések szerint 1890 januárában leszállott 6 frt
50 krra és egy évvel későbbben már csak 5 frt 50 krt tett,
sőt 1891 nyarán 4 frt 45 krra szállott alá.

Ezt az állapotot a finomítók versenye idézte elé. Hazán-
ban a szerencsi, botfalvi és mezőhegyesi nagy gyárak, Cseh-
országban a nestomítzi és schönrieseni — ez években lép-
tek fel a küzdés porondján és tért követeltek maguknak —
à tout prix. Hogy e verseny mily éles volt s minő követ-
kezményekkel járt, azt eléggé megvilágítja egy nagy vállal-
kozónknak az a bevallása, hogy az 1890/1. évi campagneban
a nyersczukornak finomított czukorra való átalakításánál —
üzleti könyvei tanúsága szerint — métermázsánként 50 kr.—
1 frt tiszta veszteséget szenvedett.

Ez volt a helyzet az első czukorkartell előestéjén.

5. §. Az első czukorkartell időszaka: 1891—94.

Az osztrák kormány egyik nyomtatványa¹⁾ azt állítja,
hogy az osztrák-magyar czukorgyárak kartellbe való egyesí-
tésének eszméje 1890-ben fogamzott meg és pedig az ép
ujjonnan épített nagy magyar finomítók vezetőinek fejében.
Ez állítás valóságát nincs okunk kétségbevonni, különösen

¹⁾ 180 der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordneten-
hauses XIII. Session 1897. Beilage II. Geschichte des Zuckerkartells. 47. l.

ha meggondoljuk, hogy az ujonan keletkezett magyar gyárak a kezdet nehézségeivel küzdöttek s hogy térfoglalási törekvésökben a régi routine minden fegyverével felszerelt osztrák gyárakkal kellett felvenniök a harcot. Ám tért foglalni mindig nehezebb, mint a már létezőt megtartani s annyiival nehezebb, ha az ellenfél oly erős, mint a támadó.

Az első czukorkartell, a vezető férfiak több hónapi tanácskozása után, 1891. június havában jött létre és pedig az 1891. évi október 1-től kezdődő hatálylyal. Részt vettek benne a monarchia czukorfinomítói, legalább is a tulnyomó többség. Csak egy évre szólott, de két ízben meghosszabbították egy-egy évre, úgy, hogy az 1894. szeptember végeig tényleg érvényben maradt.

A kartell lényegét tekintve, az a termelés-kontingentáló kartellek közé tartozik. Az egész monarchia fogyasztását 2,300.000 métermázsára véve fel, felosztották azt maguk között. Az árakat az írásbeli szerződés nem szabályozta: de szóbeli megállapodások az iránt is történtek. A külföldre irányuló forgalmat teljesen szabadon hagyták: az egész kartell csak a belföldi árak szabályozására irányult.

A kartell a szükség gyermeke volt. De szerencsés csilagzat alatt született, a mennyiben a reakövetkezett évek a nemzetközi czukorpiacz szempontjából kedvezők voltak. 1892. és 1893. években a londoni árak finomított czukornál javulóban voltak,¹⁾ a répaczukortermelés végösszege az elért magaslatról valamelyest lejjebb szállott.²⁾

A helyzet tehát magától engedett³⁾ — a kartell által korlátozott belföldi termelés pedig oly alacsonyán volt meg szabva, hogy annak elfogyasztására okvetlen lehetett számi-

¹⁾ A Board of Trade jelentése szerint volt 1891-ben a finomított czukor tonnája 1891. 16 l. 10 sh., 1892. 17 l. 2 sh., 1893. 18 l. 5 sh.

²⁾ Volt ugyanis 1890/1. évadban 36·66 millió mm.

1891/2. > 34·37 > >

1892/3. „ 33·72 > >

³⁾ Bizonyítja ezt a I. centrifugal pilé finomítvány trieszti jegyzése, mely 1891. évben csak 17 frt 25 kron állott évi átlagban, 1892-ben ellenben 19 frt 28 kr., 1893-ban 21 frt 25 kron.

tani. A kartell hatását részletesen alább elemezvén, itt elég a legszembeszökőbb jelenségre szorítkozni s az árak menetét jelezni.

A fogyasztásra rendelt finomítványok árfejlődését a következő táblázat tünteti fel Budapesten és Triestben, adó nélkül, összevetve a nyerscukorral: (forintokban)

	I. r. fin.	Budapest		Triest	ab Aussig
		koczká	pilé	I. centr. pilé	nyerscz. 88 pol.
1891. október	22 ⁷⁵	23 ⁷⁵	22 ²⁵	17 ³⁷	15 ⁶⁵
1892. január	25 ⁵⁰	26 ⁵⁰	24 ⁰⁰	19 ³⁰	18 ⁰³
április	26 ⁰⁰	27 ⁰⁰	24 ⁵⁰	18 ⁵⁶	16 ⁵²
július	26 ⁰⁰	27 ⁰⁰	24 ⁵⁰	19 ⁸	16 ⁰⁷
október	26 ⁰⁰	27 ⁰⁰	24 ⁷⁵	19 ⁴²	16 ⁹²
1893. január	26 ⁰⁰	27 ⁰⁰	24 ⁰⁰	19 ⁷¹	17 ⁶⁶
április	28 ⁵⁰	29 ⁵⁰	26 ⁵⁰	21 ⁹⁹	20 ⁸³
július	30 ⁷⁵	31 ⁷⁵	29 ²⁵	24 ¹⁵	21 ⁸²
október	27 ⁰⁰	28 ⁰⁰	25 ⁰⁰	20 ³⁷	17 ⁴³
1894. január	25 ⁵⁰	26 ⁵⁰	24 ⁰⁰	18 ⁰⁶	16 ²⁶

Az árak emelkedése tehát nagyon jelentékeny volt a cukor mindkét neménél, de különösen a finomítványoknál, úgy, hogy a nyerscukor és fogyasztási cukor ára közti latitúde erősen emelkedett és a finomítás nyers haszna az 1891. évi nyáron elért $4\frac{1}{2}$ forintról 1892. január havában 7 frtra, onnét lassankint 8 frtra ment fel s 1893. végén és 1894. elején 10 frt körül járt. A finomítókra tehát pompás idők jártak, a kartell édes gyümölcsöket hozott s az 1893. év osztlékai meghaladták a legvérmesebb reményeket is. A nagysurányi gyár, mely 1889–91 közt 8–7% osztlékot adott, 1892-ben 12⁵, 1893-ban pedig épenséggel 58³³%-ot fizetett részvényeseinek s az óriási tőkével alapított, a kezdet nehézségeivel küzködő Magyar cukoriparrészvénytársaság is adott 1893-ban 3⁵% osztlékot két teljesen meddő év után.

Az 1894. évvel azonban egy csapásra változott a helyzet. A cukoripar viszonyainak általános javulása a termelést lényegesen felbuzdította s már az 1893/4. üzleti évben úgy a nád-, mint a répacukor-produkció nagyobb volt az

előző évinél, sőt a nádcukor soha el nem ért mennyiségre, 32·7 millió mm. emelkedett. Az 1894. év európaszerte jó, sőt kitünő répatermést adott, csak hazánkban volt a termés közepes.

Ezen kedvezőtlen mozzanatokhoz hozzájárult az, hogy a finomítók kartellje, mely már 1893/4-re csak nehezen jött létre, — a mint egy nagyiparosunk mondja — egyes érdekeltek határtalan igényei következtében felbomlott. Már a kartell alatt keletkeztek új gyáarak, melyek a felettébb kedvező mesterséges árszínvonalat ki akarták használni s a kartell felbomlásával a régi verseny kitört az összes vállalatok közt. A közvetítő kereskedelem nagy készleteit, a melyeket a kartellben bizva halmozott fel, kénytelen volt értékesíteni s beáll az árak oly hanyatlása, minőre alig volt példa. A következő kis táblázat feltünteti a budapesti czukorárakat s mellettök az Aussigtól számított nyersczukorárt s ezek különbözetét az 1894. év egyes hónapjaiban:

	I. r. finomított czukor Budapesten	ugyanaz adó nélkül	Aussigból nyersczukor	különbözet
	frt	frt	frt	frt
január	36·50	25·50	16·26	9·24
február	35·75	24·75	16·86	7·89
márczius	34·75	23·75	16·80	6·95
április	34·75	23·75	16·05	7·70
május	33·25	22·25	15·39	6·86
június	32·75	21·75	15·88	5·87
július	32·75	21·75	15·32	6·43
augusztus	33·25	22·25	15·11	7·14
szeptember	32·25	21·25	14·54	6·71
október	30·25	19·25	13·31	5·94
november	29·75	18·75	12·48	6·27
december	29·25	18·25	11·67	6·58

A kartell nélküli 1894/5 üzleti év tehát nagyon válságos év vala czukoriparunk történetében, egyike a fekete éveeknek. A mint a már idézett szakemberünk írja, valóságos kálváriája

volt a cukorfinomítási iparnak. Látszik ez már táblázatunk utolsó rovatából, de a finomítási díj, mely már 1894 folyamán koronkint 6 frt alá hanyatlott, még lejjebb szállt 1895-ben a mikor is az július havában 5 frtot, szeptember havában pedig épen csak 4 frtot tett, tehát eddigelé soha nem tapasztalt alacsony színvonalra szállott alá. S hogy cukorgyáraink helyzetéről számszerű képet adjunk: az 1895. évre még a nagysurányi gyár sem adott osztalékot s a magyar cukoripar-részvénytársaság nyeresége ez évben leszállott 155.999 frtra (az előző évi 529.879 frt után), a mezőgazdasági ipar részvénytársaság pedig 113.488 frtot vesztett (előző évben 131.744 frtot nyert).

Az 1895. év elején a cukoripar kilátásai annyira setétek voltak, a tultermelés oly mennyiségű készletet halmozott fel, hogy a termelők kényszerítve érezték magukat a termelés csökkentésére. A német termelés, mely az 1894/5. évben egyszerre 18·3 millió métermázsára szökkent volt fel az előző évi — eddigelé legmagasabb — 13·7 millióról, vezetett volt a tulproductio létrehozatalában. A mint látta, hogy az 1895. év elején a világ készletek, a visible supply, 23 millió métermázsára rugnak az előző évi 18·5 millió helyett, a német cukoripar a répatérület megszorítására vetette magát. A gazdák költségeit alig fedező árakon, az elébbiekénél 20—25%-kal olcsóbban fedezték szükségleteiket¹⁾ több évre. A többi nagytermelő állam is követte a példát a termelés reductiojában, úgy hogy Ausztria-Magyarország, a Németbirodalom, Belgium, Németalföld és Oroszország együttvéve jó 10%-kal kisebb területet szenteltek a cukorrépának, mint az előző évben. A monarchia finomítói pedig, kik már megkóstolták a kartell gyümölcseit s most nagyon is kézzelfoghatóan tapasztalták, mit tesz az, a nélkül küzdeni végig a harcot egy nehéz évben: megkötötték az újabb kartellt.

¹⁾ Jahresbericht der Handelskammer zu Hannover für das Jahr 1895. 159. l.

6. §. A második kartellkorszak. 1895—1897.

A második kartell szintén csak a cukorfinomítók közt jött létre, mint az első, bár már 1894. óta meg-megujult a törekvés, a nyerscukorgyárakat is bevonni az érdekkörbe. Jellemző erre nézve az a felmerült terv, mely a nyerscukorgyárosokat olykép akarta a finomítók ügyéhez hozzáfűzni, hogy a kétféle cukor árkülömbözetének 6 frton felül emelkedése esetén a többletnek felét az előbbieknak biztosította volna; viszont természetesen ezek kötelezték volna magokat hogy a kartellben nem álló finomítóknak nem adnak el s hogy magok sem finomítanak nyerscukrot. Ám e tervnek nem sikerült megnyerni a nyerscukorgyárosok valamennyiét: ez idők teljessége még nem érkezett el.

Azonban a második kartell mégis különbözött az első-től és pedig nem csak, hogy mindjárt két évre szólott s hogy a belfogyasztási kontingens most megfelelően az időközi változásoknak, mintegy 3.000,000 mm. volt, tehát a négy év előtti 700,000 mm.-val meghaladta. A kontingentálás körül lényeges változtatás történt azzal, hogy nem csak az egyes gyárra eső évi kontingenst állapították meg, hanem megsabták azt, hogy egy-egy hónapban mennyi cukor bocsátható adóztatás alá, vagyis mennyi engedhető át a forgalomnak és fogyasztásnak. Ezzel elejét akarták venni annak a versenynek, mely az egész évi kontingens mielőbbi eladására való törekvésből származott volt s melyet az a félelem sarkalt, hogy a gyár esetleg nem lesz képes egész kontingensét a kartelláron értékesíteni s ezzel elesik a belföldi piacon elérhető nagy haszontól. Hozzájárul ehhez, hogy a gyárnak mindig bizonyos előnnyel jár az, ha raktárait mielőbb kiüríti. Az ekkép támadt verseny azonban nyomta az árakat és zavarta a kartellnek piaczkihhasználási törekvéseit. Az új kartell tehát szigorubb volt, mint a régi s egyuttal súlyos sanctiot is biztosított az áthágók ellen magának. A hány métermázsát valamely gyár havi kontingensén túl adóztatás alá bocsátott, annyiszor 10 frt büntetést kelle fizetnie. S hogy a szerződés megtartását biztosítsák, a finomítók óvadékul kötelesek voltak

letenni a kartell által közösen megvásárolt chropini cukorgyár őket illető részvényeit.

Az új kartell, mely ekként egyuttal egy fejlődési fokkal magasabban állott elődjénél, kedvező szelekkel kezdé meg pályafutását. A répatérség megszorítása Európában, a Cuba szigetén kiütött s a cukornád ottani óriási termelését a legkomolyabban veszélyeztető felkelés Amerikában megszilárdította a hangulatot: az Európában várt termelés-csökkenést 8 millió métermázsára tették, Cubán pedig 10 millió métermázsára nádcukor forgott kérdésben. A kartell 1895 októberében egyszerre közel 4 frttal emelte az árakat s a következő év júliusában 36 frtot meghaladó árt ért el. A finomítvány és nyerscukor árkülönbözete pedig az 1895. évi szeptemberi 4 frtról októberben 6 frtra, 1896. év január havában 8 frtra és 1896. július havában éppen 12 frtra szökött fel.

Miután alább a cukortermelés, forgalom és fogyasztás összes viszonyait összefüggőleg fogom vizsgálni: e helyen elég az új kartell történetére vonatkozó legfontosabb mozzanatokat kiemelni. Nem érintve tehát a német cukoradó-novella kiviteli jutalom felemelését s a nálunk arra válaszul alkotott 1896: XVII. t.-cz. hatását: a nyerscukorgyárak viszonyaira kell egy pillantást vetni.

A nyerscukorgyártás technikai haladása s a répa olcsóbb előállítására és jobb minősége egyre mérsékeltek ugyan az előállítás költségeit, de nem oly mértékben, hogy a kiviteli jutalmak által előmozdított tultermelés nyomása alatt leszalldott árak mellett a termelés nyereséges lett volna. Ha számbavesszük csak azt, hogy egymaga a Németbirodalom, mely leggyorsabban fejlesztette cukoriparát, az 1891/2. évvel szemben 1894/5-ben és 1896/7-ben több mint 6 millió métermázsával fokozta termelését s a világ répacukortermelése ez időközben éppen 14 millió métermázsával fokozódott, érthető az árak igen nagy süllyedése. A londoni nyílt piacot véve, látjuk, hogy ott a nyers cukor ára az 1892. évi 25 sh. 8 d.-ról (métermázsánként) 1895-re süllyedt 19 sh. 2 d.-re, sőt 1897-ben már csak 18 shilling vala. A

monarchiában irányuló Aussigtól számitott jegyzés pedig az 1891/2. campagne-beli 16^{sz2} frtos átlagárról — muló emelkedés után 1897 őszén 11 frt 94 kr-ra szállott alá. A budapesti kereskedelmi kamara a szakköröktől vett információja alapján jelzi,¹⁾ hogy a selypi nyerscukorgyár 170.000 frt, a marosvásárhelyi cukorgyár-részvénytársaság 100.000 frt, a garamvölgyi cukorgyár 274.000 frt s a vas megyei új cukorgyár 96.000 frt veszteséggel zárta le az 1896/7. üzletévet.

Ám a nyerscukor-ipar ezen válságos helyzete nem maradt hatás nélkül a finomítókra sem. A fogyasztási cukor magas árai nagy haszonnal kecsgették a cukorgyárosokat, ha nyerscukruk finomítására berendezkednek. Egyes ily kísérletek ugyan nehézségbe ütköztek, mert a kartell olcsóbb ajánlatokkal lépett versenyre. De az így fellépett verseny mégis kellemetlen volt a kartellre, s azzal a veszéllyel járt, hogy a kartell árszabását, autonóm rendelkezéseit aláaknázza. Már az 1896/7. üzleti év elején újból felmerült a finomítók körében az az eszme, hogy az 1894. évi nagyszabásu tervet ismét felvéve, a finomítók és nyerscukor-gyárak közös szervezetét hozzák létre. Annnyival szükségesebbnek mutatkozott ez, mert a nyerscukor-gyárak végre 1897. január 18-án Bécsben megalkották a közös eljárást garantáló szövetkezetüket, melynek neve „Genossenschaft der österreichisch-ungarischen Zuckerfabriken“, s mely az ujonnan alakított német cukorsyndikatussal karöltve a nemzetközi cukorpiacot egészen uralma alá akarta vetni.²⁾ A finomítók kartellje alatt megingott a talaj s attól kellett tartaniok, hogy a cukorgyárak szövetkezete felveszi ellenök a harcztot s finomításra berendezkedve, elárasztja a piacztot, ezenfelül

1) Ld. a kamarának 1897. deczember 15-én kelt »Bizottsági jelentését a vállalkozói kartellek törvényes szabályozása tárgyában«, a 16. lapon.

2) A szövetkezetben, melynek teljes czime „Genossenschaft der österreichisch-ungarischen Zuckerfabriken, registrierte Genossenschaft mit beschränkter Haftung“, először csak osztrák gyárak vettek részt s később csatlakoztak ahhoz külön a magyar gyárak. Az „osztrák-magyar cukorgyár“ kifejezés nyilván absurd.

pedig megvonva tőlük a nyersanyagot, kényszeríti őket, hogy a tisztán finomításra berendezett vállalatok magok állítsanak elő nyersczukrot.

E kritikus helyzet a finomítási marge csökkenésében is némileg kifejezésre jut. Az 1897. évben a finomítvány s a nyersczukor árkülönbözete leszáll 9—8 frtra. Hogy azonban a válság ki nem ütött: azt az 1897. július 26-án megkötött, a monarchia összes gyáraitra kiterjedő monstre-kartellnek kell tulajdonítanunk, melylyel a czukorkartellek történetében a harmadik — maig tartó — felvonáshoz jutottunk el.

7. §. Az 1897. évi czukorkartell tartalma és jellemzése.

Az 1897. évi czukorkartell tulajdonkép két kartell szabályozta a monarchia czukoriparát. Az egyik megegyezést¹⁾ a nyersczukor-gyárak már említett szövetzete kötötte kettő kivételével a monarchia összes nyersczukorgyárai képviselőiben a finomítók képviselőivel. A másik jegyzőkönyvi megegyezés²⁾ a monarchia vámterületén levő finomítók közt jött létre.

Mindkét kartell közös tárgya, röviden kifejezve, a belső fogyasztás szabályozása. A vámhatáron át való kivitelre termelés és ott az árak megszabása teljesen függetlenül történik. Ellenben a belső piac ellátása ugy mennyiségileg, mint az ár dolgában, szigoruan kötve van. Hogy ezt biztosítsák, a nyersczukorgyárosoknak tilos, másnak, mint a kartellben levő finomítónak adni el a finomításra vagy bármiméü befogyasztásra szánt czukrot, tiltva van nekik az, hogy magok finomítással foglalkozzanak,³⁾ vagy czukrot másként feldolgozzanak és finomítókat közvetve állítsanak fel, avagy a kartellhez nem tartozó finomítóban valamely módon résztvegyenek. Bármily gyárból, tehát az u. n. vegyes (finomítással és nyersczukorellőállítással is foglalkozó) gyárból eredő nyers-

¹⁾ Áll XV terjedelmes szakaszból s egy függelékéből.

²⁾ Összesen 27 szakasszal.

³⁾ Kivételével a kivitelre rendelt homokeczukornak.

czukor, avagy homokezukor forgalma olykép van szabályozva, hogy az eladó gyárnak a kötjegybe felvett megállapodással köteleznie kell a vevőt, hogy csak a kartellben álló finomítónak ad el, vagy kiviszi a czukrot a vámterületről, a miről szabadraktárba való elhelyezés esetén kezeskednie kell s kívánatra az értékesítés módját bizonyítani köteles.¹⁾

A nyers- és homokczukor forgalmának ezen megrendszabályozása adja az alapot azon rendszabályokhoz, a melyekkel a finomítók külön egyezsége van hivatva a vámterület ellátását megkötni. Fedezve a nyersczukorgyárak versenye ellen s biztosítva arról, hogy a kartellen kívül álló finomító nyersanyagot épen nem, vagy csak lehetetlen áron kap: a finomítók megszabják a fogyasztási adó alá kerülő összmennyiséget és azt egymás közt felosztják. E felosztott mennyiséget szabad csak az egyes gyárnak bizonyos szűkre szabott maximális és minimális árhatárral eladni a belfogyasztás számára. Az eladásra az engedélyt, melyet a „jegyzőkönyvi megegyezés“ jellemzően felszabadításnak²⁾ nevez, a később ismertetendő bizottság adja meg, és pedig nem az egész évre egyszerre, hanem tetszése szerint időszakonként úgy, hogy az egyezés csak azt állapítja meg, hogy a kontingensnek a monarchia szükségletét kell fedeznie³⁾ s hogy egyszerre „circa 5%“ szabadítandó fel az évi kontingensből, a mi annyit tesz, hogy „körülbelül“ 20-szor évente történik ily felszabadítás, mit a bizottság az időhatár s a kontingenshányad százalékos megjelölésével minden kartelltagnak azonnal s egyidejűleg ajánlott levélben, avagy táviratban köteles tudomására hozni. A finomító nem köteles kontingensének

1) E 10 frt többlet megfizetésére való igényt az eladó gyár a később említendő választmány kívánatára vagy maga köteles érvényesíteni vagy át kell azt engednie egy kartelltársának. Az igény érvényesítése az összes részes gyárak javára és terhére történik.

2) Az eredeti német nyomtatott szöveg szerint „Freiebung“ zárójelben „Liberirung“, a mely utóbbi kifejezés később uralkodóvá lesz.

3) „Auf Grund des jeweiligen Consumbedarfes in der österreichisch-ungarischen Monarchie, diesem Consumbedarfes in ausreichenden Maasse entsprechend“.

megfelelő hányadát a jelzett időszakban adóztatás alá bocsátani; a mennyivel kevesebb kész czukrot ad át a forgalomnak valamely időszakban, annnyival többet adhat el a későbbiekben. Többet azonban, az esetleg így visszamaradt mennyiségek beszámításának esetét kivéve, nem bocsáthat adóztatás alá.¹⁾ Kivételes esetekben a felszabadítás nem minden finomítóra egyenlő százalékban történik.

Ámde nem csak a termelés mennyiségét szabja meg szorosan a kartellvezetőség, hanem uralkodik az az árak felett is. Nem ugyan olyanformán, hogy az utolsó fillérig megállapíthatná az összeget, a melyen mindegyik gyár kész czukra métermázsáját eladni köteles, hanem úgy, hogy egészen szűk határok közé szorítja az árak mozgását. A bizottság havonként egy minimalárt s egy maximalárt szab meg. Az előbbin alul s az utóbbin felül eladni nem szabad. A minimalár a rendes termelési költséget volna hivatva képviselni, a melyen alul való eladás már — mint a megegyezés mondja, — tisztességtelen verseny volna. Annak megállapításánál a bizottság az átlagos általános költséget, a mindenkori szén- és anyagárakat, munkabéreket, fogyasztási adókat, nyerscukorárakat és minden idevágó körülményt tekintetbe veszi s az árszabást a gyárra, továbbá Prága, Brünn, Bécs, és Budapestre megállapítva, azokat a részes gyárakkal ajánlott levelekben közli.

A maximalár a minimalárt két és félforintnál többel meg nem haladhatja, s a nagyban való eladásra s a fentemlített főpiacokra állapítatik meg. A vételár annyira a jelzett piacokhoz van szabva, hogy a nem azokra szóló kötéseknel az eladott áru rendeltetési helyére számított hivatalos szállítási díjat hozzá szabad tenni a legközelebbi főpiacra megállapított árhoz s ez az ár lesz a megengedett maximalis ár. Ez az árszabás is egy hónapra szól s a másikhoz hasonlóan körlevelekben tudatandó az érdekeltekkel.

¹⁾ Adóztatás alá bocsátottnak tekintik azt a czukrot is, a melyet a gyár szabadraktárba helyez el, ha azt a vevő bocsátja adóztatás alá. Általában a vevő ténykedése a gyárat terheli.

A termelés és árak e megrendszabályozásának keresztülvitelét a bizottságok ellenőrzési joga, továbbá súlyos büntetések és ezek alapjául szolgáló óvadék vannak hivatva biztosítani. A bizottság úgy a gyárakban, mint a szabadraktárakban a helyszínen jogositva van a kimutatások helyességéről s általában rendelkezéseinek betartásáról meggyőződni s e célra ellenőrző közegeket alkalmazhat. Kívánbatja különösen az oly czukor kimutatását, a mely a szabadraktárban elhelyezve esetleg a szabad forgalomba (vagyis adóztatás alá) kerülhet.

A szerződést megszegő finomító, akár a kontingenst lépje túl, akár az árszabás ellen vétessen, a forgalomba hozott czukor minden metermázsája után 10 frtig terjedhető büntetést fizet, mit a bizottság szab ki. A fenti rendelkezéseket akár a termelés, akár az eladás tekintetében megszegő nyersczukorgyáros büntetése métermázsánként a piaci ár felét (tehát az utolsó évek árait véve, vagy 6—7 frtot) meg nem haladhatja s azt a választott bíróság szabja ki.

A nyersczukorgyárosok azért, hogy a finomítóknak versenyt nem csinálnak s hogy másnak, mint nekik, a monarchia határain belül nem adnak el, sőt, hogy egymás közt külön egyességre nem lépnek s nevezetesen nem fogják a nyersczukor árát a monarchiában a külföldi paritás fölé emelni¹⁾: bizonyos jutalmat kapnak E jutalom megállapítása következőleg történik.

1897. novemberétől kezdve a közös bizottság havi átlagárszámításokat végez, a melyek feladata megállapítani azt, hogy az első terméket képező nyersczukor Aussigtól számítva a prágai tőzsdén hogyan kel. Ha ez árjegyzés 11 frton alul szállana, ez utóbbi összeget kell a számításba felvenni.

A finomítók már most kötelesek a bizottsághoz beküldeni azt az összeget, a mely az általok havonta adózta-

¹⁾ Az egyezés X. szakasza. Viszont, a finomítóknak tilos, egymás közt oly megállapodásokat létesíteni, a melyek egy vagy több nyersczukorgyárosnak megnehezítenék termékei elárusítását vagy a nyersczukor árát bármily módon befolyásolnák.

tás alá bocsátott fehér cukor után, 100 kilo kész cukrot 110 kilo nyerscukorral véve egyenlőnek, kijő, ha a fentiek szerint kiszámított átlagárt 15 frt alapárból levonjuk. Vagyis, világosabban és rövidebben szólva, tartoznak az általok belföldön finomítottan elhelyezett nyerscukor árát métermázsánként 15 frtra kiegészíteni.

Az így begyült összeget s az ahhoz járuló kamatokat évente egyszer és pedig mindig a termelési évadot követő december hóig köteles a bizottság a nyerscukorgyárak közt felosztani, beleértve természetesen a vegyes gyárakat is, a melyek mint egyttal finomítók, a feldolgozott nyerscukrot a 89: 100 arányban számítják fel.

A nyerscukor előállítókra eső részesedés kiszámítása már most akkép történik, hogy az ausztriai gyáraknál az 1888/9—1896/7. évi legnagyobb netto nyerscukortermelés, a magyar gyáraknál az 1888/9—1897/8. hasonló termelés alapulvételével a monarchia összes nyerscukor előállítását $10\frac{1}{2}$ millió métermázsára redukálják s ezt a redukált összeget osztják fel. A kisebb, nevezetesen 35.000 métermázsánál nem több nyerscukrot előállító gyárak egészen megkapják a legnagyobb termelismennyiségüket, ellenben a többi gyár kontingense megfelelően mindig egyenlő százalékkal szállítatik le a maximális termelés színvonalán alul, úgy, hogy valamennyi gyár kontingensének végösszege $10\frac{1}{2}$ millió métermázsát adjon.

A kartell természetéből folyik, hogy a kontingensére eső jutalmat, vagyis osztalékot akkor is megkapja a gyáros, ha üzemét ideiglenesen avagy állandóan beszünteti, vagy bármely okból beszüntetni kénytelen még akkor is, ha gyárát másnemű iparteleppé alakítja át. Ha pedig bérlő kezén volt a gyár, s a bérlet véget ér, a bérlő megkapja a jutalékot, feltéve, hogy a gyár üzemen kívül marad.

A mi a kartell, illetve kartellek belső szervezetét illeti, úgy a közös, mint a finomítók külön kartellét egy bizottság igazgatja. A nyerscukorgyárosoknak és finomítóknak közös kartellje fölött egy hat tagu bizottság uralkodik, melyben három tag a finomítókat, három a nyerscukorgyárosokat

képviseli. Érdekes, hogy e három-három tag megoszlik a czukorgyárak három csoportja közt, u. m. a cseh, a morva és a magyar csoport közt. Hazánk tehát egyharmadrész sulylyal szerepel a vezetésben; a gyárak számát és termelését véve bizonytalán elég magas hányaddal. A három csoport mindegyikében egy-egy póttag is jelöltetett ki a rendes tag akadályoztatása esetére. Az osztrák nyerscukorgyárak képviselőinek kinevezése tulajdonképen a „Genossenschaft der österreichisch-ungarischen Zuckerfabriken“ előjáróságának jogköréhez tartozik.

Bonyolultabb a finomitók külön kartelljét vezető hatagú bizottság összetétele. Itt is a fenti három csoport áll fenn,¹⁾ de az egyes csoportok négy-négy taguak, s ez utóbbiak közül választatik a két-két képviselő, még pedig úgy, hogy elsősorban a kijelölt négy tag a saját kebeléből választja meg a fungáló két tagot s ha ez nem sikerülne, az illető csoporthoz tartozó összes vállalkozók közgyűlése jelöli ki azokat. Az egyes csoportoknak a szerződés szövegébe felvett képviselői csak egy évig tartó mandátummal bírtak; az 1898. év októberében a finomitók csoportonként újra választották a négy-négy képviselőt — a régieket ismét meg lehetett választani.

Mellözve azon rendelkezéseket, melyek a két kartellbizottság ügyrendjének, irodai, hivatalnoki szervezetének, az ellenőrző közegek jogkörének s a költségek beszedésének mikéntjére vonatkoznak, csak a két kartell felbontásáról szóló pontokat említem meg, a melyek élénk világot vetnek a kartellek egész jellegére.

A finomitók kartelljének felbontását minden részes indítványozhatja, ha :

- a) az osztrák-magyar vámterület egysége felbomlanék,
- b) ha a jelenlegi adórendszer megváltoznék,
- c) ha a vámterületen egy új — nem kartelltag birtokában levő vagy nemcsak a külföldi üzletre dolgozó — finomító jönne létre.

1) A második csoport neve itt nem morvaországi, hanem «a birodalmi tanácsban képviselt egyéb királyságok és országok csoportja».

Ily indítvány esetén a bizottság bizonyos határidőt tűz ki arra, hogy a részes finomítók annak el vagy el nem fogadása iránt nyilatkozzanak. Ha annyi finomító van a felbontás mellett, hogy az általok képviselt kontingens 300,000 métermázsára rug: a kartell felbomlik és pedig az első két esetben a vonatkozó törvények életbelépte napján, az utolsó esetben pedig a compagne befejeztével.

A közös kartellt, illetőleg a finomítókat megilleti a jog felbontani a közös kartellt azokban az esetekben, melyek reájok nézve a kartellbontást, mint az előző pontban láttuk, megengedik. De joguk van ezt akkor is tenni, ha a kartellben kikötött pénzbírsággal sujtandó áthágásai az egyezménynek 100,000 métermázsánál nagyobb mennyiségnél fordulnak elő. A nyerscukorgyárosoknak csak vámsorompó felállítása vagy a cukoradórendszer megváltoztatása esetére van felmondási joguk. Ellenben ki van mondva, hogy a finomítók által fizetendő jutalékra csak addig van joguk, míg a finomítványok vámvédelmét a törvény nem mérsékli, illetőleg megszűnik ez igényök, ha a finomítók külön kartelljét az állam hatályon kívül helyezi vagy annak kivételét megakasztja. Utóbbi esetben egyébiránt a választott bíróság ítélkezik.

Uj nyerscukorgyárak keletkezése nem jogosít kartellbontásra, sőt egyenesen ki van mondva, hogy az egyesült finomítóknak joguk van nyerscukorgyárakkal fennálló kartellt azokra is kiterjeszteni, az ezeket megillető jogokkal és kötelezettségekkel.

A két kartellből a netán felmerülő jogviták elbírálására mindkét egyezmény gondoskodik választott bíróságról és tüzetesen szabályozza annak eljárását. Mellőzve az idevágó részleteket, legyen elég azt a különbséget jelezni, hogy míg a közös kartell egyenesen kijelenti, hogy más panasz és más jogorvoslat ki van zárva, a finomítók egyezménye megengedi, hogy a bizottság vagy annak egyes tagja által, illetve ellen indított perekben a bizottság vagy annak tagja, a bécsi, illetve budapesti állami bíróság elé viheti az ügyet.

Az ekként összes főbb vonásaiban jellemzett két kartellal a cukorgyártást érdeklő egyezmények kimerítve nin-

csenek. Nem is említve azt, hogy néhány nagy vállalatunk a finomitrányok eladására közös megbizottul egyes bankokat választott, úgy, hogy összes forgalmát e bankok megfelelő osztálya bonyolítja le: létezik a nyerscukorgyárosok közt már régebben a répa bevásárlására területfelosztó kartell. Ez u. n. rayonálás hivatva van teljesen kizárni azt, hogy a cukorgyárak egymással a répa beszerzésénél versenyre keljenek.

Mindent összefoglalva tehát cukoriparunk a legmagasabb fokú kartelláltság állapotában van. Az a két cukorgyár, a mely a közös kartelltől távol maradt ¹⁾ egyrészt nem számít, másrészt bár kötelezettség nélkül, de egészen hozzásimul a kartellhez, s azzal tényleg üzleti összeköttetésben is van. A finomítók kartellje ugyan szorosabb, mint a nyerscukorgyárosoké, mert teljes kontingentálást és ármegállapítást tartalmaz: de a közös kartell is egészen szoros határfalak közé utalja a belföldi czélokra szolgáló nyerscukor-termelést s ezzel befolyást gyakorol annak árfejlődésére; az által pedig, hogy a finomítók bizonyos jutalékban részesítik a nyerscukorgyárakat: ezek nyereségét is szabályozzák, nevezetesen — bizonyos fokig legalább, — függetlenítik a világáraktól. S mivel az osztrák-magyar vámterület általános vámtarifája ²⁾ a 19. számú hollandi standartól felfelé a cukrot 11 aranyforinttal, vagyis mintegy 26·4 korona behozatali vámmal terheli meg: a cukorkartell csakis ezen szerfölött magas, tiltó jellegű védvámot utolérő áremelés esetén volna a nemzetközi versenynek kitéve. Így körülbástyázva tehát a cukorkartell azzal a hatalommal uralodik a monarchia belpiacza fölött, a melyet csak egy teljes kollektivmonopol kifejthet.

¹⁾ Az Auspitz R. és társa rohatetz-bisenzi cukorgyárjai és a Salm herceg-féle cukorgyár Raitzban.

²⁾ Az 1899. évi XVI. t.-cz. 1. §-a szerint. Ezen felül természetesen az adót is fizeti.

8. §. A cukoripar helyzete az utolsó évtizedben.

Hogy a kartell, illetve kartellek hatását megítélhessük: figyelemmel kell kísérni a cukoripar egész fejlődését. Nevezetesen a termelés, a forgalom és fogyasztás fő mozzanatain kívül a vállalatok nyereségének alakulását s az árak menetét kell vizsgálni, s azután az általános nemzetközi coniuncturákat is tekintetbe venni: mert nyilvánvaló, hogy cukoriparunk helyzete — a kartell alatt is — az általános gazdasági és különleges cukoripari coniuncturák függője, s csak ezek szerepének mintegy levonása után állapíthatni meg, mi volt a kartell hatása.

Termelésünk haladását a következő táblázat tünteti fel egészen az 1885/6. évi campagne-ig visszamenőleg:

É v	Czukorrépa- val beültetett terület hekt.	répatermés metern.	G y á r a i n k á l t a l				
			feldolgozott répa mm.	előállított czukor metern.			
				99,5% alul	legalább 99%	összesen	
1885. illetve 1885/6. ...	31,741	5.954,179	1.897,100	—	—	—	
1886. „ 1886/7. ...	38,353	6.257,066	2.631,362	—	—	—	
1887. „ 1887/8. ...	33,811	4.996,488	2.088,013	—	—	—	
1888. „ 1888/9. ...	42,410	8.057,027	3.836,881	185,658	309,604	495,262	
1889. „ 1889/90. ...	54,692	11.091,536	6.119,035	291,512	491,747	783,259	
1890. „ 1890/1. ...	65,592	9.845,926	7.038,511	376,944	554,977	931,921	
1891. „ 1891/2. ...	69,118	13.202,095	8.485,965	497,426	598,273	1.095,699	
1892. „ 1892/3. ...	73,734	13.449,398	8.622,969	495,749	649,453	1.145,202	
1893. „ 1893/4. ...	83,848	15.562,543	9.915,922	663,108	723,106	1.386,214	
1894. „ 1894/5. ...	92,332	14.684,873	10.776,777	677,484	802,788	1.480,272	
1895. „ 1895/6. ...	75,483	12.638,062	11.295,712	836,008	862,016	1.698,024	
1896. „ 1896/7. ...	75,900	15.175,234	13.753,668	841,199	847,322	1.688,521	
1897. „ 1897/8. ...	72,104	14.301,629	12.944,984	876,048	1.154,407	2.030,455	
1898. „ 1898/9. ...	75,015	15.013,250		907,350	1.560,450	2.467,800	

Számaink egyrészt hiven visszatükrözik az 1888. évi új adórendszer jótékony hatását, melyről már fentebb¹⁾ volt szó, másrészt azt a fokozatos, sőt az utolsó években már ugrásszerű haladást, melyet a kiviteli coniunkturák javulása hazai termelésünkben előidézett s a mely mellett a belföldi fogyasztás később jelzendő igen jelentékeny lendülete nem kiesnylendő tényező ugyan, de sokkal lassabban hat, mint az előbbi, mely az utolsó két-három évben és napjainkban — mint az ki fog tűnni — döntő súlyllyal esett a mérlegbe.

Az első kartell idejétől számítva az utolsó termelési időnyig igen erős megkétszereződését látjuk termelésünknek; oly haladás, mely messze túlmegy a világtermelés s egyuttal Ausztria termelésének fokozódásán. Volt ugyanis a világ s a monarchia össztermelése a rendelkezésünkre álló kimutatások szerint:

	világtermelés millió meterm.			a monarchia
	répaczukor	nádczukor	összes	termelése nyerscukor
1890/1.	36·7	28·6	65·3	7·674
1891/2.	34·4	31·6	66·0	7·745
1892/3.	33·7	29·5	63·2	7·930
1893/4.	37·2	32·7	69·9	8·340
1894/5.	46·9	31·7	78·6	10·445
1895/6.	41·7	23·5	65·2	7·810
1896/7.	47·2	22·6	69·8	9·299
1897/8.	46·2	24·0	70·2	8·217
1898/9. ²⁾	49·8	27·9	77·7	10·418

Nagyon természetes, hogy a szembeállításnál nem szabad feledni azt, hogy hazánkban 1888-ig mesterségesen elnyomott, kiskorúságban tartott iparág volt a czukoripar s hogy a mint az végre békéből kiszabadult, teljes erővel pótolta mulasztásait. Ellenben Európa többi országa csak lassan fejleszthette tovább a kiviteli jutalmak által már megelőzőleg is a túltengésig nagyranövelt czukoriparát. Kivételt képeznek

¹⁾ Ld. a 29. l.

²⁾ Licht-féle becslés az Economist „Commercial History and review of 1899” című, 1900. február 17. kiadott melléklete 10. lapján. Valamivel magasabb kelleténél.

a déli országok: Spanyországnak¹⁾ Olaszországnak, s a Balkán államok közül Románia, hol most a 35 frankos vám és 16 frank jutalom támogatása folytán már öt modern berendezésű cukorgyár működik s készül a hatodik, úgy, hogy ez állam már jövőre nemcsak saját szükségletét lesz képes el látni,²⁾ hanem kivinni is fog dél és kelet felé. Görögországban a trikolai nagy gyár fedezi Thessalia szükségletét.

Hazai termelésünknek mindig csak egy része, rendszeresen nem egészen fele kerül idebent fogyasztásra. Bár a belfogyasztásra jutó mennyiség 1891. óta valamelyest növekedett s így részt vett örvendetesen gyarapodó fogyasztásunk kielégítésében: cukoripari termelésünk belföldi piaczapak növekedése elenyészően csekély, ha azt a kivitel növekedésével vetjük össze. Álljon itt a monarchia s aztán hazánk cukorkivitelének statisztikája 1885-től kezdve. Volt a kivitel³⁾ métermázsákban:

	a monarchiából hazánkból		a monarchiából hazánkból		
1885.	2.413,819	255,472	1893.	4.533,598	629,235
1886.	2.407,954	170,680	1894.	4.402,140	635,071
1887.	1.228,721	206,865	1895.	4.387,915	661,647
1888.	2.348,031	172,429	1896.	5.194,265	866,153
1889.	3.078,260	285,503	1897.	4.797,057	1.014,898
1890.	4.006,448	333,529	1898.	4.916,278	1.233,119
1891.	5.032,219	401,389	1899.	5.700,000	1.301,955
1892.	3.950,405	402,878			

Kivitelünk tehát 1891. óta megháromszorozódott s míg azelőtt majd kizárólag Ausztriába ment, addig ujabban már igen távoli piaczkokat is meghódított. Nem tartozik ide a

1) Spanyolország már legujabban kivitelre számít, Angliát s a dél- és középamerikai államokat, valamint északnyugat Afrikát vonva piaczkörébe.

2) Románia még 1898-ban nagyjából Magyarországból fedezte cukorszükségletét, melyet 160,000 métermázsza finomított cukorra tettek.

3) Hivatalos kimutatásaink szerint — tehát nem redukáltan. Nyerscukorra redukálva a mennyiségek kissé nagyobbak.

kiviteli irányok fejlődésének tárgyalása; e változatos fejlődésből elég legyen annyit jelezni, hogy Olaszország s a Balkánállamok hányada visszamenőben van; az Egyesült-Államokba megindult kivitelünknek a Dingley-bill vetett egy időre végett; ellenben igen nagy jelentőségre emelkedett az utolsó években, 1898. óta, a britt kelet-indiai kivitel, melyet a jutalmak ellen irányuló 1899. évi márczius 20-án életbeléptetett vám sem zavart meg; ehhez járul legujabban a Japánba irányuló kivitel, úgy hogy nagy exportezukorgyáraink kiviteli képességének kristálycukorban — a mi e forgalom kizárólagos tárgya — némelykor egyenesen csak a hajók hiánya, illetve a Fiumén át való tengeri fuvarozás bizonytalansága szab határt.

Nyilvánvaló ezekből, hogy czukortermelésünk legujabb nagy lendülete csak a kristálycukornak erős felkarolásából származik és tulnyomólag a távol keleti kivitel javára irandó.

A forgalommal összefügg az árak alakulása. Mivel azonban belföldön a védvám által fedezett kartell befolyása alatt állunk: az árak jellemzésére a belföldi árak mellé a kiviteli árakat is oda kell állítani s ezenkívül össze kell azokkal vetni a külföld árait is. Mivel azonban az adó csak 1889-től fizettetik a kész termék után s így annak hatását csak 1890-től tudjuk pontosan kiküszöbölni s egyuttal a külföld adót nem szedő vagy a kész termék után adóztató államaival az összehasonlítást aggálytalanul csak ez időponttól lehet keresztülvinni: árstatisztikám csak 1889-től kezdődik s adó nélkül értendő métermázsánként:

Év	Magyar I. finomítvány ¹⁾		Nyerszucker I. termék fr. Aussig	I. centrifug pilé fr. tr. Triest	Német (Magdeburg) ²⁾		Angol (London) fob. Hamb.				
					finomítva	nyers	finom.	nyerszucker	88 ^o /o		
1889.	22·25—25	frt	19·54	frt	22·06	frt	—	—	39 sh. 4 d.	30 sh. 10 d.	33 sh. 8 d.
1890.	19·5 —21·75	„	15·25	„	17·12	„	—	—	32 „ 8 „	25 „ — „	25 „ 1 ¹ / ₂ „
1891.	22·5 —25·5	„	16·12	„	17·25	„	—	—	33 „ — „	25 „ 8 „	27 „ — „
1892.	23·5 —25·5	„	16·98	„	19·28	„	—	—	34 „ 2 „	26 „ — „	27 „ 3 „
1893.	26 —30	„	19·33	„	21·28	„	—	—	36 „ 8 „	28 „ 4 „	30 „ 10 ¹ / ₂ „
1894.	19·5 —25·5	„	14·97	„	16·72	„	27·55márka	21·83márka	31 „ — „	22 „ 10 „	23 „ 1 ¹ / ₂ „
1895.	19·5 —21·5	„	12·77	„	14·10	„	26·11 „	20·37 „	26 „ 8 „	19 „ — „	19 „ 9 „
1896.	22·25—23·5	„	13·74	„	15·23	„	30·20 „	23·53 „	27 „ 2 „	20 „ 10 „	21 „ — „
1897.	21·5 —24·5	„	11·85	„	13·03	„	26·52 „	19·39 „	24 „ 6 „	18 „ — „	17 „ 9 „
1898.	24·5	„	12·68	„	13·35	„	27·62 „	20·78 „	—	—	18 „ 11 ¹ / ₂ „
1899.	24·5	„	—	„	—	„	28·86 „	21·75 „	—	—	20 „ — „

¹⁾ Franco Kassa, Zahr és Szakmáry nagykereskedő cég adatai szerint, adó nélkül. A budapesti jegyzések eltérései igen csekély.

²⁾ Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik III. F. 19. B. 4. H. Conrad: Die Entwicklung des Preisniveaus in den letzten Dezennien etc. 5311.

Teljesség kedvéért megjegyzem még, hogy a folyó 1900. év folyamán a látható készletek újabb apadása következésképpen ¹⁾ s mivel a kilátások a cubai termelés hirtelen fellendülésére nem mutatkoztak alaposoknak, továbbá a répa a tavaszi hidegek következtében rosszul indult s az Egyesült-Államok nagyobb bevitelre szorultak: újabb emelkedés állott be a cukor árában, úgy hogy a nyerscukor prágai jegyzése június havában 28.5 koronával ²⁾ már nem jár messze a 15 frt régi ártól. Hogy belföldi finomítvány-árainkat ez emelkedés nem ragadta magával: azt a kartellnek kell ugyan tulajdonítani, de nem szabad feledni, hogy — eltekintve attól, hogy a finomítók már az idény elején beszerezték a nyerscukrot — finomítóinknak a nyersanyag 15 frtba kerül a kartell folytán akkor is, mikor a nyerscukor 11 frton áll s így e tekintetben helyzetök nem rosszabbodott.

Hogy azonban az árszínvonal nálunk, úgy a nyerscukorhoz s a kivitelre kerülő finomítványhoz képest, mint a külföld finomítványaihoz hasonlítva jelentékenyen magasabb: az kitűnik a fenti táblázatból. A nyerscukor még ma is sokkal olcsóbb, mint volt 1889. és 1890-ben, a kartell előtt: a finomítvány azonban jóval drágább, úgy, hogy — a szélsőségeket véve, a harmadik kartell érvényének első évében, 1898-ban, majd 7 frttal olcsóbb nyerscukorár daczára a finomítvány drágább volt, mint 1889. átlagában. S ha az új, a teljes kartell éveit vesszük, a magyar finomítvány forintokban majdnem ugyanannyiba kerül — mindig adó nélkül — mint a német vagy angol márkákban, illetve shillingekben.

A megdrágítás mértékét illetőleg egészen pontos számítást tenni természetesen nem lehet, már azért sem, mert a finomítványok, melyek az egyes piacokon forognak, nem teljesen egyenlők s a kristálycukor például olcsóbban állit-

¹⁾ A List-féle becslés szerint 1900. június elején a látható világkészlet 1.798,000 tonna, szemben a tavalyi 1.961,000 tonnával.

²⁾ Magdeburg 88% Kornzucker 12., fob Hamb. 10.925 m. London 10 sh. 11¹/₂ d., 50 kiló illetőleg angol mázsánként.

ható elő, mint a süvegczukor. Megközelítőleg azonban feltüntetik azt a következő számítások, melyek a folyó év elejére vonatkoznak s így már ezért is mérsékeltebbnek mutatják a különbséget, mint az 1897—99. évek adatai — a mikor a nyersczukor még olcsóbb volt.

Véve a pilé jegyzését, mely alacsonyabb a süvegáruénál, 1900. márczius elején Budapesten 87 koronát találunk,¹⁾ miből az adót levonva, kapunk 49 korona árt. Ugyanakkor a pilé tr. fr. Triest 27 korona volt, mihez a kiviteli jutalmat teljes nagyságban hozzáütve,²⁾ ellenben a szállítást nem számítva 31·6 korona árt kapunk: a különbözet tehát 17·4 korona.

A londoni Economist 1900. márczius 24-re vonatkozó jelentése szerint ott az ausztriai finomított czukor angol mázsánként 12 sh. 6. d. kelt, vagyis egy metermáza volt 25 sh. Ez, még 1·2 koronájával számítva is, 30 korona. Ha tehát ismét a teljes kiviteli jutalmat számítjuk, ellenben szállítási költségül 2 koronát levonunk, a belföldi gyár tisztán 32·6 koronát kap, tehát 16·4 koronával kevesebbet, mint a belföldön.

Egy nagy gyárunk exportára a tavaszon 30·5 korona volt. Ehhez ismét hozzáütve a jutalmat, 35·1 koronát kapunk, mi a belső árral szemben 14—12 korona különbözet.

Ha a német árakat vesszük, mint azok a fentebb adott táblázatból kitűnnek, ott a nyers és finomított czukor közt az árkülönbözet átlag 7 márka, mit a fenti kulcs szerint számítva, 8·4 koronát kapunk. Nálunk e marge, az adózatlan finomítványt 48 koronával, a nyersczukrot 26 koronával számítva, f. é. tavaszán 22 koronát tett, tehát 13·6 koronával többet. 25 és 24 koronás nyersczukorárak mellett 1897. és 1898-ban a különbözet 14—16 korona vala. A kivitelnél gyáraink ujabban, a kiviteli jutalmat is számítva, 5·5 koro-

¹⁾ Magyar Lloyd, a Magyar Kereskedők lapjának a melléklete 1900. márczius 11.

²⁾ Holott a kontingentálás folytán az utolsó időben csak 4 koronát számíthatunk.

nával felérő marge-ot mutatnak csak fel,¹⁾ tehát ez alapon a belföldi haszon még ma is 16—17 koronára tehető.

De legyünk a legóvatosabbak s fogadjuk el, hogy a kivitel a jutalom daczára semmi hasznot nem hajt, csak ép azt teszi lehetővé, hogy gyáraink a nagyobb termelés folytán olcsóbban állíthassanak elő és számítsunk a finomítás javára is a német marge-nál jóval nagyobb hasznot nyújtó különbözetet: igen szerény számítással még akkor is 10 koronát meghaladó árfokozást találunk. Ez a monarchia fogyasztásánál évi 40 millió korona felé járó, a magyar fogyasztásnál évi 8 millió korona körül álló megterhelést képvisel.

Nem keresve most azt, hogy a fogyasztók a kiskereskedelem esetleges czukoreladási árkartellei révén²⁾ minő további megterhelést viselnek: áttérek gyáraink helyzetére s nevezetesen a részvénytársaságok osztalékainak feltüntetésére, a mennyiben ily adatok rendelkezésemre állanak. Budapestén székelő nagy czukoripari részvénytársaságaink osztaléka³⁾ az 1889. évtől 1898-ig így alakult százalékokban, a részvénytökhöz viszonyítva:

¹⁾ Alapul véve pl. az 1898. évi aussigi paritást 12.68 frtot s a trieszti centrif. 13-frt 35 kr árát és 2 frt praemiumot számítva, a különbözet 5.34 kor.

²⁾ Sajnos, hogy a Magyar statisztikai Évkönyben közölt kiskereskedelmi árak feltűnő ellemondásaiknál fogva megbízhatókul el nem fogadhatók. Így pl. 1896-ban 1 kiló czukor Budapesten 77 fillér, Kolozsvárott és Pozsonyban 92 fillér lett volna évi átlagban, 1898-ban pedig Budapest és Pozsony 90 fillért, Kolozsvár 96 fillért jegyez.

Hogy kiskereskedői kartellmozgalmak igen nagyban folynak, az kitént az idej budapesti tárgyalásokból, melyek a „Kis és középkereskedők társulatában” folytak, a nagykereskedők és a fűszerkereskedők egyesületének kezdeményezésére.

³⁾ Budapest főváros statisztikai havifüzetei. 1899. december hó. 562 lap.

	1889.	1890.	1891.	1892	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.
Nagysurányi cukorgy. r.-t.	8	8	7	12·5	58·33	50	0	0	8	16	—	—
Magyar cukoripar r.-t.---	—	—	0	0	3·5	4·5	0	4·75	4·5	7	12	12·5
Mezőgazdasági ipar r.-t.---	—	—	0	0	0	4	0	0	0	3	7	—
Selypi cukorgyár r.-t. ---	—	—	0	0	8·5	4	0	0	0	0	—	—
Vas megyei cukorgyár r.-t.	—	—	—	—	—	—	—	4	0	4	—	—
Nagyczenki cukorgyárak részvényt, ¹⁾ --- --- ---	25	7·5	5	22·5	25	11·25	0	5	0	12·5	20	—

¹⁾ A Wischniowszky G. J. által kiadott „Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn 1899/1900.“ 775. l.

Ezen kimutatás a tartalékalapokat ugyan nem vette számba, de ez a körülmény nem okoz lényegesebb zavart, mert jelentékeny tartaléka csak a Magyar cukoripar részvénytársaságnak van,¹⁾ a mely különben márczius végén lejárt üzleti évében (1899—1900) nemcsak 1.500,000 koronát osztott szét részvényeseinek, hanem az értékesítkenési szám-lára 509,139·5 koronát utalt át, a rendes tartalékalapot 200,000 koronával — s így már a tőke 25⁰/₀-ára — emelte s egy ujonnan létesített rendkívüli tartalékalap javára 350,000 koronát, a munkássegélyző tartalékalap javára 20,000 koronát fordított s még 96,194 korona nyereséget átvitt a következő év számlájára: összes nyeresége tehát 2.470,000 koronát — az alaptőke 20·6⁰/₀-át meghaladta.²⁾

A mennyire tehát a 20—21-re menő cukorgyárunk közül a jelzett részvénytársaságok által képviselt 9 gyár viszonyaiból következtetni lehet: a kartellek lényegesen javították a gyárak helyzetét.

Az 1891—4. évek már jóval kedvezőbbek valának a megelőzőknél; az 1894/5. kartell nélküli év szomorú következményeit mutatja az, hogy osztalék egyik társaságnál sem jutott. Ám az újabb kartell igazi hatása csak a nyerscukorgyárak és finomítók közös szervezkedése óta érezteti magát és kapcsolatban a fellendült kivitellel igen kedvező, egyiknél-másiknál kitünő üzleti eredményekre vezetett. Hasonló viszonyokat találunk Ausztriában,³⁾ bár ott a kivitel emelkedése nem szerepelt tényező gyanánt.

1) Az 1898. évi mérleg szerint 1·4 millió korona, 1899. 2.256,000 korona és u. n. értékelhasználati alap 4·2 m. korona. Ezenkívül volt a nagysurányi cukorgyár r.-t. 2·4 millió korona részvénytőke mellett 207,284 korona tartalékalapja, a nagycezeni cukorgyárak részvényt. 2·4 m. korona alaptőke mellett 29,890 korona hasonló alapja.

2) Tehát a kétrendbeli tartalékot is véve 13·7⁰/₀ nyereség az összes tőke után.

3) Így pl. a Wischniowsky-féle Finanzielles Jahrbuch szerint a 3 millió korona alaptökével és 4 gyárral bíró Böhmische Zuckerindustrie-Ges. 1890/1-től 1898/99-ig következő osztalékot adott: 0, 2, 2, 5, 0, 6, 4, 6, 8⁰/₀. A leipnik-lundenburgi cukorgyár rt. 1893/4-től 1898/99-ig 6, 4, 6, 7, 10, 10⁰/₀. A lobositz-i cukorgyárak rt. ugyanezen években 6, 6, 10, 0, 8, 16⁰/₀. Az első cseh cukorfinomító rt. 1889/90-től 1898/99-ig: 10, 0, 6, 8, 0, 0, 0, 8, 10, 12⁰/₀. A k. k. priv. mödritz-i cukorgyár rt. 1892/3-től 1898/9-ig: 0, 6, 0, 0, 5, 6, 6⁰/₀. A troppai cukorfinomító rt. 1891/2-től 1898 9-ig 5, 13·5, 20, 24, 8, 20, 16, 22⁰/₀.

Hátra volna még a cukoripar eme lendületéből a magyar mezőgazdaságra háramlott előnyök kutatása. A mennyire magánuton nyert hézagos értesüléseimből kitűnik,¹⁾ a cukorrépa beváltási árai a nyolczvanas évek óta emelkedtek, a kilenczvenesek eleje óta pedig legalább is nem romlottak.²⁾ Tekintve azt, hogy a cukor ára ez időközben igen erősen leszállott: ez az eredmény elég kedvező és csak a répa cukortartalmának emelkedésére, valamint a gyártás olcsóbodására vezethető vissza. Nagy uradalmainkban, a hol a termelés intenzitását fokozni okszerű gazdálkodás által tudják, a répa katasteri holdankint 150—200 mm. termést is ad és ezzel a legmagasabb tiszta hozadékot. A beváltási árak a Vág völgyén 1 frtra is felragnak, de leginkább 80—90 kr. közt mozognak, a mihez 40—50⁰/_o répaszelet, s esetleg bizonyos mézsziszap visszaszolgáltatása járul.

Nem taglalhatom természetesen azokat a panaszokat, a melyek a gyárakkal szemben a szerződés merev magyarázata, a beszállítási vagy répavisszaszállítási idő kedvezőtlen, szeszélyes kitűzése, a polarizatio helytelen felszámítása, illetve megállapítása czimén felmerülnek. Tény az, hogy egyes gyárak népszerűtlensége oly nagy, hogy azok magoktól annyira elidegenítették a termelőket, hogy kénytelenek voltak vásárolt és bérelt földön saját regieben répát termelni, a mi természetesen már nem gazdaközönségünk földjét és mérlegeit javította. Ezzel szemben igaz, hogy gyáraink nagy mértékű

¹⁾ Egyes kisebb közvetlen értesüléseken kívül Messkó Pál urtól, a nyitramegyei gazdasági egyesület titkárától kaptam tüzetes adatokat a környék répatermelési viszonyairól.

²⁾ A gr. Károlyi Lajos tót-megyéri jószágfelügyelőségétől és br. Wodianer Albert komjáthi uradalmától Messkó P. ur közvetítésével beszerzett adatok szerint volt a répa métermázsájának ára krajczárookban:

Tót-Megyér		Komjáth	Tót-Megyér		Komjáth
1885.	72 ⁵	88	1893.	82 ⁵	85
1886.	72 ⁵	88	1894.	82 ⁵	90
1887.	76	80	1895.	85	82
1888.	78	85	1896.	85	89
1889.	85	88	1897.	85	84
1890.	85	85	1898.	85	86
1891.	82 ⁵	85	1899.	85	86
1892.	82 ⁵	85	1900.	85	86

előlegezéssel segítenek a gazdaosztályn, hogy azonban ez viszont ez osztályt függőségbe hozza a cukorgyáraktól: szintén kétségtelen és hatását a kartell ellen irányított mozgalmak alkalmával nagyon is érezte.

9. §. A cukorkartell hatása.

A fentiek után nem nehéz megállapítani azt, hogy a cukorkartelleknek igenis volt hatása és pedig annál nagyobb, minél tökéletesebb, minél teljesebb lön azok szervezete.

Kétségtelen az, hogy a kartellel sokat nyertek a résztvevők, bár nem egyformán a nyerscukorgyárak s a finomítók. Az oroszlánrész a nyereségből az utóbbiakat érte; a nyerscukorgyárosok az új kartell megkötésekor válságos helyzetben voltak s attól féltek, hogy a nyerscukor világára még tovább fog sülyedni s ezzel romlásuk meg lesz pecsételve. Ám ennek ellenkezője következett be s a 15 frtra való kiegészítés ma édes-kevés külön nyereséget nyújt e gyáraknak, annyival inkább, mert azok rendszeren alacsonyabb saionárakon adnak el, mint a minő átlagárak alapján a kiegészítést kapják. Hozzájárul ehhez az, hogy e gyáraknak a bel-földi fogyasztás alá kerülő termelése azok össztermeléséhez képest hovatovább kisebb lesz, tehát a belprémium az összes termelésre felosztva mind kisebb töredéket képvisel. Már pedig el kell ismerni, hogy a nyerscukorgyártás egyrésről a mezőgazdaság szempontjából sokkal fontosabb, más részről, mint ipar, a termés és világárak szélszélyes alakulása folytán sokkal kockázatosabb, mint a finomítás. Az a tény, hogy ép legnagyobb és legmodernebb cukorgyáraink a kivitel céljaira szolgáló kristálycukor többé-kevésbé kizárólagos előállítására tértek át: mutatja azt, hogy a kartell által nyújtott előnyök ez ágban nem voltak valami nagyon vonzóak. Kétségtelennek látszik az is, hogy a jelenlegi kartell lejártával, tehát 2 év múlva, nyerscukorgyáraink nagyobb kedvezményeket fognak maguknak biztosítani.

A mi az érem másik oldalát illeti: a kartell termelésünket ugyan mennyiségileg fokozni engedte, de a vállalatok

száma nem növekedett. Az 1897. év óta minden idényben olvasunk ismételt igen komoly gyáralapítási tervekről, élükön a mezőgazdasági egyletekkel és nagy nevekkel. Egy czukorgyárberendezéseket készítő budapesti gyárvállalatunk szinte tucatszámra készíti a czukorgyárak terveit s mikor már minden együtt látszik lenni: szépen elalszik az egész mozgalom. A kartell, a mely 1897-ben be tudta kényszeríteni a selypi czukorgyárrészvénytársaságot¹⁾, a mely tudvalevőleg egy sokszoros milliomosunk kezében van, megtalálja az eszközöket arra, hogy a köreit fenyegető versenyt távoltartsa. Hogy a legeslegujabban felmerült tervek, a Stummer Ágost br. által Vág-Szeredre tervezett czukorgyár s a Lanich és Koran által napi 10,000 mm. répa feldolgozásra Trencsénben tervezett czukorgyár, mely 3 millió korona tőkével létesülne: nem fogták a kartell érdekeit megtámadni, az következik abból, hogy ez alapítók máris részesek a kartellben.

Már most igaz, hogy a czukoripar jövője nem egészen biztos, s hogy nevezetesen a nádcukor versenye, az európai nagy répaczukortermező államok premiumpolitikája s a többi világrészben az ellen érvényesített megtorló vámok s általában az ugynevezett tultermelés réme kísértenek és nagy merészség kellene ahhoz, hogy valaki a világ répaczukor-kereskedelmének alakulását előre megmondani akarja. De viszont igaz az is, hogy hazánk mezőgazdasága nágyon is reá van utalva a répa fokozott termelésére, hogy talajunk — ellentétben a némettel — épen nem „rübenmüde“, hogy répánk czukortartalma elég nagy s hogy modern berendezésű nagy gyár oly gazdasági előnyökkel bír a nyugati országok régibb vállalataival szemben, a melyek a gyártást lényegesen olcsóbbá teszik — ha nem biznánk is a keleti kivitel jövőjében, a mit pedig földrajzi helyzetünk eléggé kedvezőnek

1) A miskolci kereskedelmi és iparkamara 753/98. sz. felterjesztése 2. l.: „Érdekes az az eset, hogy a mult évben a selypi czukorgyár a kartellbe belépni vonakodott s hogy a belépésre kényszerítsék, mindazon kereskedőknek és czukorgyárosoknak, a kiktől megtudták, hogy szükségleteiket a selypi gyárból fedezik, a czukorgyárak kijelentették, hogy czukort eladni egyáltalában nem fognak“.

tüntet fel: mondom, mindezeket összevéve azt kell hinnünk, hogy a cukoripar kiterjesztésére nálunk még nagy tér kínálkozik s egyáltalában nem indokolt, hogy a világ cukortultermelése czimén lemondjunk ez iparunk fejlesztéséről. Különösen mezőgazdáink s azok szövetezete volnának hivatva arra, hogy a cukorgyártást felvegyék és sikerrel folytassák még akkor is, ha az árak hanyatlanak: a répatermelés közvetett haszna oly előnyöket biztosít nekik, hogy a mainál sokkal alacsonyabb értékesítés alapulvételével is nyereséggel járna e vállalkozás. Maga az a körülmény, hogy a fentemlített új gyáralapítások ép azon másfél millió métermázsára becsült répa feldolgozására lesznek hivatva, a mi a Vág völgyéből hosszú uton morva gyárakba megy: mutatja azt, hogy a cukoripar terjeszkedése viszonyaink közt természetes szükség.

Hogy a kartell a belföldi fogyasztást megdrágítja, azt láttuk. Az 1897. évi osztrák kartelljavaslat harmadizben való előterjesztése alkalmából az akkor már kész új cukorkartellről az indokolás egészen nyíltan kimondja, hogy: „das neue Cartell geht daher auf eine nur durch den bestehenden Prohibitivzoll begrenzte Ausnützung der Consumenten aus ohne Rücksicht auf die Belastung des Consums in Folge der Besteuerung.“

Miután legújabbán a f. évi június 1-től terjedő hatálylyal a német cukortermelés 98⁰/₀-át képviselő gyárak egy, a nyercukorgyárakat a finomítókkal az osztrák-magyar mintára egy kalap alá hozó kartellt létesítettek, módunkban van megállapítani azt a különbséget, mely a német és a mi kartellünk árfelhajtása közt van. A német kartell¹⁾ ugyanis a nyerscukorgyárak javára métermázsánként 25·5 márka alapárt állapít meg, tehát a mai nyerscukorárak mellett aránylag alacsonyabbat, mint az 1897. évi kartellünk az akkori

¹⁾ Ld. a tervezetet a Handels-Museum 1900. évi május 17. száma 233. s. k. l.

árakhoz viszonyítva.¹⁾ A finomitóknak métermázsánként 8 márka finomitási költséget számít fel, s csak 1 márka tiszta kartellhasznót akar nyújtani. Már most meg kell engedni, hogy a 8 márka finomitási költségből már van hasznuk a finomitóknak, szemben az utolsó évek átlagával, igaz, e haszontöbbség csak 1 márkára tehető métermázsánként; helyzetük tehát annyival lesz jobb a kartellben, mint előbb, hogy 7 márka helyett 9 márka lesz a marge. Mindent összevéve a kartell adó nélkül 34·5 márkáért fogja adni a kész cukrot, vagyis 41·4 koronáért, szemben a mi 49·5 koronás árunkkal. S ez áremelés is csak a harmadik évben fog teljesen életbelépni. Nyilvánvaló az is, hogy a német cukorkartellben a nyerscukorgyártás aránytalanul nagyobb haszonban fog részesülni mint nálunk, a nemzetközi árconiunkturák bizonytalan esélyei azonban ott is be fognak hatni annak nyereségére.

Mezőgazdaságunk a nyerscukorgyárosok rayonálása folytán kétségkívül csak veszíthetett. Tudjuk, hogy nálunk az Országos magyar gazdasági egyesület törvényhozási intézkedést kért arra, hogy a cukortermelést korlátozó s a területeket elhatároló kartellek megakadályoztassanak s a gazda szabadon választhassa a gyárat, a melynek termelni akar. Az osztrák parlament adóügyi bizottsága pedig az 1896. évi cukoradótörvény tárgyalása alkalmával azt a határozatot hozta, hogy a kormány felhívandó arra, hogy a cukorgyárosok kartelljének viszonyairól és hatásáról pontosan tájékozódjék s ennek alapján törvényhozási intézkedést fogantossiton, hogy lehetetlenné váljék a répaárak leszoritása és a cukorárak mesterséges felesigázása.

Az 1897. évi kartelljavaslat az adóügyi érdekeken kívül csakugyan e mezőgazdasági érdekeket is hivatva volt képviselni. Legujabban pedig a cseh helytartóság tárgyal ez ügyben — mint közvetítő — a cukorgyárosokkal.

¹⁾ 1900. áprilisban a magdeburgi ár 20·6 márka, tehát a különbség nem egészen 6 korona; 1897. júniusban az aüssigi ár 11·6 frt, a különbség (15—11·6) 3·4 frt vagyis 6·8 kor. Most június közepén különben az ár 21·8 m.

A mi a kereskedőosztályt illeti: az a kartell által nemcsak az árconiuncturák kihasználásából eredő speculationalis nyereségtől esett el, hanem a közvetítői jutalékában is meg rövidült. Ha volt is eddig számbavehető különbözet a nagyban, waggonnal való rendelésnél,¹⁾ ezt legujabban tudomás szerint megszüntették, úgy hogy a nagykereskedő ma alig látja költségeit fedezve. A czukornak a kiskereskedésben való sajátzerü szerepe, annak mintegy vevőfogóul való használata kizárja azt, hogy e cikken a kiskereskedők nyeresz- kedjenek.

A forgalom szempontjából említést érdemel a kartellnek azon hatása, hogy a földrajzi távolságokat nem véve számba, Magyarországon minden szállításnál a fővárost veszi alapul, úgy, hogy pl. a miskolczy kereskedő, a kinek többszomszédságában van a szerencsi nagy gyár, ennek gyártmányait a Szerencs—Budapest és vissza Budapest—Miskolczvonal fuvardíjával megdrágítva kapja.

A mi a fogyasztást illeti, az igaz, a magas árak daczára is emelkedett. Ámde nem szabad feledni, hogy czukorfogyasztásunk a multban szinte nevetségesen csekély volt a nyugati országokhoz s még Ausztriához képest is, s e viszony ma sem változott meg valami gyökeresen. Nem is említve Anglia s az Egyesült-Államok fejenként 30 kilót meghaladó fogyasztását, Németországban legalább 12, Ausztriában legalább 10 kilóra tehető az, míg nálunk 4 kiló körül jár. S hogy gyümölcsünk értékesítése, úgy mint czukrársziparunk mennyit szenved a magas árártól, azt szintén nem lehet egykönnyen felbecsülni.

10. §. A szörpkartell. (Keményítőszirupkartell).

A czukorkartellnek mintegy kiegészítése a szirupkartell. Mai alakjában fennáll 1894. óta és teljesen központosított szervezettel bir. Közös elárusítója valamennyi gyárnak a bécsi cs. k. szab. osztrák Länderbank. Itt tehát egy oly osztrák-

¹⁾ Egyes ügynökök tényleg felhasználták azt az eladás közvetítésére.

magyar kartellel van dolgunk, melyben a magyar gyárak egy idegen intézetet ruháztak fel képviselőikkel.

A szörpkartell az árakat csakhamar erősen emelte: metermázsánként 16—17 frtról 24 frtra,¹⁾ a mit a czukorka- és czukrozott gyümöleskészítők nagyon is megéreztek, mert egyfelől a czukor-, másfelől a szirupkartell nyomta őket.

Az áremelés hatása az volt, hogy külföldi, nevezetesen amerikai szörpöt hoztak be. Az amerikai szörpből rövid idő alatt 5000 mm. jött be a határon. De a kartellgyárosok küldöttséget menesztettek a két kereskedelemügyi miniszterhez, hogy a kivételes vám, mely technikai czélokra szánt szörp behozatalára vonatkozik, mellőztessék és minden külföldi szirup, mint emberi fogyasztásra alkalmas, a rendes elvámolás alá essék. Kérelmök kedvező elintézését nyervén: e természetes védelem a szörpkartellel szemben elesett, a behozatal megszűnt.

A szörpkartell egyidejűleg szigoruan szabályozta a fizetési és megrendelési feltételeket. Mig azelőtt a fizetés 30 nap készpénz és 2% engedménnyel történt — a szokott 4 havi hitel kedvezményével: ez 14 napi készpénzfizetésre változott át, 2% engedménnyel.²⁾ Együttal kizárták azt, hogy a vevő előre, meghatározott árban biztosítsa magának a szükségelt mennyiséget. Mindenkor csak azonnal való szállításra szólhatnak a megrendelések.

A szirupkartell is a szükség szülötte³⁾. Egy 1892. végén kötött, árat és termelést egy időnyre megállapító kartell után ugyanis — részben az akkor elért nagy haszon által ösztökélve, felszaporodtak a gyárak s 1893/4-ben a régi vállalatok az ujjakkal a végletekig menő versenyre keltek. Árengedményekkel, a szállítási költség átvételével, a hitele-

¹⁾ Ld. erre, valamint a következőkre a miskolci kereskedelmi és iparkamara 753/1898. sz. a. felterjesztése (keresk. m. 33,116/98. sz.) 4. lapját.

²⁾ Gyakran 50% előrefizetést követelt a bank s utánvétellel küldött

³⁾ E kartell történetét és szervezetét tüzetesen leírja a »Denkschrift der Handels- und Gewerbekammer in Prag in Betr. des Kartellwesens. Prag, 1896. 61. s. k. l.

zés kinyújtásával teljesen lehetetlenné tették az új gyárosokat. De e küzdelem őket is kimerítette és megmételtyezte az egész iparág viszonyait. Az 1894. őszén 17 érdekelt belépett a már jellemzett kartellbe, 3 kívül maradt azon. Az összkontingenst 71.200 mm. szirupra vették fel, benne az egyesek 0.6—15.7%-ig részesülnek. A termelés ellenőrzése az adóztatás révén egyszerűsítve van; az ármegállapítást a részesek közgyűlése végzi, a mely négytagú végrehajtó bizottságot választ a kartell vezetésére s az elárusítást végző bank felügyeletére. A bank számadásainak elfogadása is a közgyűlésnek van fentartva, mely egyébiránt körözés útján írásbeli szavazással is dönthet az őt illető fontos ügyekben: a tagok összejövetele ezzel feleslegessé válik.

A szerződés nagyon szabatosan megállapítja az egyes gyár felelősségét a reáutalt szállítás tekintetében, valamint a bank jogait és kötelezettségeit. A bank viseli a delcredere-t — a mi megmagyarázza az eladási feltételek szigorát — s a gyárat, ha a vevő kifogás nélkül átvette az árut, a következő hó 15. napján elégíti ki, a 2% pénztári levonás s a jutalék leszámításával. A kartell költségeire s egy alap céljaira 1%-ot vonnak le.

Ugyancsak történt gondoskodás arról az esetről, ha valamely gyár bármely oknál fogva nem tudná eladni kontingensét. Ha a gyár a végrehajtó-bizottság által nyújtott haladékba vagy a szerződés megváltoztatásra irányuló tervbe nem megy bele: a rendkívüli közgyűlés határoz, s esetleg el-elárverezi a hiányzó részt a gyár javára.

A bizottság a termelésre s a kivitelre is gyakorol befolyást, az egyes gyárnak azonban joga van cikkei után magasabb árakat követelni s ha a bank ilyeket el tud érní, a gyár megkapja a többletet is, de természetesen kontingensen túl nem mehet. Mintegy ellensúlyozására e jognak, bírság terhe alatt tilos közvetlenül vagy közvetve bárminemű előnyöket ígérni bizonyos jegy alatt forgó áru kívánása esetére.

A kötelezettségek biztosítására óvadékot kell letenni. A büntetéseket a végrehajtó-bizottság szabja ki. Jellemző az

egész szervezetre, hogy a birságok ellen a közgyűléshez, sőt onnét tovább a bécsi kereskedelmi és iparkamara választott bíróságához lehet felebbezni. Ez ítélet tehát végső fokban a magyar gyár ügyében is.

Hogy a nagykereskedők érdekét ne sértse, sőt őket a kartell irányában megpuhítsa: a kartell nekik nagyban olcsóbban adja az árut, mint közvetlenül a banknál a fogyasztóknak. Ez a különbség oly nagy, hogy hazai fogyasztóink is tényleg ily közvetítők¹⁾ útján szerzik be szükségleteiket. Sőt legujabban a bank egyenesen le is mondott arról, hogy kis mennyiségben közvetlenül adjon el úgy, hogy maga a kartell utalja fogyasztóit a nagy közvetítő cégekhez.

A mi a kartell hatását illeti: az tényleg uralkodik a monarchia keményítő-szörp, szőlőcukor és burgonyacukor termelésén, valamint árain. A keletkezésekor kívülmaradt termelőket rövid, de heves harc után belépésre kényszerítette; egy ujonnan megnyílt gyárt bojkottált s arra kényszerített, hogy felajánlja belépését, vagy legalább raktára átvételét kérje: az utóbbi meg is történt.

A mi a résztvevőkre való hatását illeti: az eleinte mérsékelten megszabott árak a leggyengébb vállalatoknak nem nyújtottak elég alapot a megélhetésre; az első két évben 5 gyár szüntette meg működését, kívülök három kárpótlást kapott a kartelltől. A fenmaradt 15 gyárból hazánkra csak három, Morvaországra 6, Csehországra 5 esik.

Az árak felesigázása egészen 27¹/₂ frtig sikerült; ujabban mérséklés állott be.

A kartell hatása a minőségre állítólag jó s ezt, valamint a gyárak bevételeinek emelkedését annak tulajdonítják, hogy a kartell kizárta a tisztességtelen versenyt, levette a termelőről a piaczszerzés gondját s így egyenesen a vállalat

1) Így a kassai cégek a brünni Horowitz és Witrovsky cégtől hozattak, mely métermázsánként 1 frttal olcsóbban szállított, mint a Ländlerbank s azonfelül megadta a szokásos hitelfeltételeket.

belső fejlesztésére utalta őt. A technikai haladás útját egyengeti az, hogy a jó minőség jobb árakat követelhet.

Hogy a kartell a magyar érdekekre tekintettel nincs, az szervezetéből következik.¹⁾

11. § A műtrágyakartell.

Ismeretes a kartellek fejlődésének az a vonása, hogy a vegyi ipar terén találkozunk legtöbb kartellel. A magyaráztat talán abban van, hogy ez iparág gyorsan nőtt nagyra, nagy anyagi és szellemi tőkével dolgozik, vagyis nagyipari és magas technikai képességeket igénylő jellege van, mivel karöltve jár a verseny éles volta, de egyúttal az is, hogy e verseny romboló hatása hamar kiviláglik s a versenykorlátozás szükségének gondolata is hamar testté válik a nagytőkés és nagy értelmiséggel rendelkező vállalkozók körében.

Agrikol országban, mint hazánk, egy vegyi terméknek sincs olyan fontossága, mint a műtrágyának. Különösen alacsony árak mellett, a mikor a gabonaneműek olcsóságát csak a termelés fokozása ellensúlyozhatja.

Ehhez járul hazánkban az a fontos körülmény, hogy állatállományunk a nyugati intenzív kulturájú országokéhoz képest csekély, sőt, ha a szarvasmarhaállományt a szántóföld területéhez viszonyítjuk, még az Egyesült-Államok és Románia is kedvezőbb arányt mutatnak fel, mint hazánk²⁾, holott ez országokban a hektáronkinti termés átlaga csekélyebb a hazainál. Szakköreinkben teljes az egyetértés az iránt, hogy földeink természetes trágyával való termékenyi-

¹⁾ A győri kereskedelmi és iparkamra egy referense egyenesen hazaárulást lát e kartellben. (2803/97. sz. feletj. 67361/97. k. min. szám.)

²⁾ Az 1895. évi állatszámolás szerint volt 6.738,365 drb szarvasmarhánk, úgy hogy 1 □ km. szántóföldre épen 50 drb (pontosan 50·3) esik. Ezzel szemben az Egyesült-Államokban 91, Romániában 55 szarvasmarha jutott egy négyszögkilométerre, míg Ausztriában 81, Németalföldön s N.-Britanniában 172, illetve 131.

tése távolról sem elégséges a talajerő fentartására. S ha a műtrágyák alkalmazása a legujabb időben óriási haladást mutat a külföldön, nevezetesen a Németbirodalomban¹⁾, ez ékesszóló jele annak, hogy még a mienknél sokkal virágzóbb állattenyésztés mellett is szükség van a mesterséges trágyafélékre.

A műtrágyák óriási elterjedésére döntő jelentősége van annak a körülménynek, hogy azok az utolsó évtizedek alatt nagyon megolcsóbbodtak. Ujabb, egymást helyettesítő trágyafajok jöttek alkalmazásba; fellépett a mult évtized közepe, 1885 körül, a Thomassalak — s a gyártás is mind tömegesebb s egyuttal olcsóbb is lett, a gyárak versenye is megtette a magáét. Németországban, hol egy kiváló szakember becsülése szerint 1897-ben mintegy 8 millió métermázsa Thomassalakat és 7 millió métermázsa superphosphatot használtak fel, a legfontosabb trágyanemek árai következőleg alakultak:

	100 kiló chilis- salétrom	100 kiló kén- savas ammoniak	1 kiló vízben oldh. super- phosphat	1 kiló phos- phors Thomas- salak	100 k. gőzölt csontliszt
1870	—	—	86 fillér	—	20 márka
1875	—	—	79 „	—	19 „
1880	31.4 márka	38 márka	65.5 „	—	16.5 „
1885	20.3 „	22.9 „	61 „	22 fillér ²⁾	15 „
1890	16.2 „	23.0 „	62 „	22 „	14.25 „
1895	16.55 „	19.8 „	43.5 „	22 „	11.5 „
1896	15.1 „	17.5 „	37 „	22 „	9.6 „
1897	14.9 „	15.75 „	35 „	22 „	9.5 „

Egyremásra tehát, ha csak 1880-ig megyünk is vissza, 50⁰/o-kal hanyatlottak az árak. Csupán a Thomas-salak nem mutat változást, mi onnét van, hogy e czikk Németországban valóságos monopol tárgya. Ugyanis Hoyermann G. és

¹⁾ Hoppenstedt a Journal für Landwirtschaft 1897. évi folyama 117. l. egy északnyugatnémetországi nagygazdaságban 1864—75. és 1886—95. közt a munkabéreknél 84⁰/o, a takarmánybevásárlásnál 15⁰/o, ellenben a műtrágyánál 566⁰/o növekedést mutat ki, mit általánosan vehetni. Ld Holdefeiss: Die Preise der käuflichen Düngemittel in den letzten 25 Jahren.

²⁾ „Parität Oberhausen“ (Düsseldorf).

társai magukhoz kerítették az egész német- és csehországi Thomasphosfatliszt előállítását s óriási reklammal nagy elterjedést biztosítottak annak; árát azonban állandóan fentartották. A szállítási költség számításával az a phosphorsav, melyet e salakban a birodalom nyugati széléről visznek Sziléziába, 30 fillérbe is belekerül, tehát alig áll a superphosphat ára alatt.

Hazánk egészen a kilenczvenes évekig Ausztriából és Németországból kapta a superphosphatot. Az akkori árak mellett ez a magyar gazdának Prágában, Bécsben vagy Ratiborban 35—38 krba került kilószázalékonként s ha a szállítási költséget is számítjuk, belejött 40 krba is.

A kilenczvenes években megindult a superphosphát gyártása hazánkban. 1890-ben alakult meg a Hungaria műtrágya-, kénsav- és vegyipar részvénytársaság (eredetileg Magyar általános kénsav-, műtrágya- és vegyipar rt. név alatt). Az új részvénytársaság 3 millió forint alaptökével alakult s kötelezve volt két műtrágyagyár felállítására; azonban csak 2 millió frtot fizettek be a részvényesek. 1891-ben alakult a Műtrágyagyár-részvénytársaság Nagyváradon 40,000 frt tőkével; a következő évben a Magyar tőzeg- és műtrágyaiparrészvénytársaság Budapesten 145,800 frt alaptökével és losonci gyárral. 1893-ban jött létre az Első szegedi cs. és kir. szabadalmazott műtrágyagyár részvénytársaság 100,000 frt alaptökével.

A verseny tehát megindult és pedig nagyon is hevesen. Az osztrák gyárok, hogy a magyar versenyfeleket tönkretegyék, 18—19 krért ajánlották a superphosphat kilószázalékát a magyar állomásokon. Igaz, hogy sokszor csak arra való számításal, hogy a magyar gazda nem vegyelemeztesse: a tartalom nem felelt meg a kikötésnek, a tisztességtelen verseny orgiákat ült, mignem az 1895. évi XLVI. t.-cz. „a mezőgazdasági termények, termékek és czikkek hamisításának tilalmazásáról“ a hazai termelőt és elárusítót az áru minőségének szabatos megjelölésére kényszerítette és felelőségét szigoruan szabályozta. Az osztrák és német verseny azonban szabad maradt.

A superphosphat ára ennek következtében továbbhanyaglott. A 16%-os superphosphat egész kocsirakományokban métermázsánként 1894. és 1895-ben 5 frt 4 krba, 1896-ban 4 frtba, 1897-ben pedig már csak 3 frt 75 krba kerül s a vízben oldható phosphorsav kiló %-a 1891-ben 39, 1892. 35—36, 1893. 31—34, 1894. 33—32, 1895. 26¹/₂—28¹/₂, 1896—97. 23 kr volt. Az utóbbi ár mellett egyik legnagyobb gyárunk állítólag már métermázsánként 25 krt veszített.

Az 1897. tavaszán létrejött műtrágyakartell, mely a superphosphaton, csontliszten, enyven kívül egyes vegyi termékekre is kiterjed, a monarchia irányadó vállalatait egyesítette, s a mennyire tudomásom terjed, összeköttetésben van a német superphosphat-kartellel.

A kartell központi vezetése, tudomásom szerint, egy Prágában székelő irodára van bízva, a mely az árakat és az egyes tagok termeléskontingenseit megállapítja s a kartell betartását ellenőrzi. Az egyes gyár azonban önállóan köt ügyleteket. Az árak a vevőhöz szállítva értetnek az egész országban, csupán a délvidékre s az erdélyi megyékre magasabbak az alapárak kilószázalékonként ¹/₂ krajczárral. A csontliszt ára a superphosphátéhoz simul, s annál kilószázalékonként 1 krral drágább.

Az árakat 1898-ban felemelték 4 frtra, 1899-ben pedig azzal az indokolással, hogy a nyersphosphát ára Ámerikában métermázsánként 2 frt 94 krról 4 frt 40 krra emelkedett, felfokozták 4 frt 64 krra, míg a folyó 1900. év tavaszán valamelyest lejjebb szállva, 4 frt 56 kron adják a 16%-os superphosphatot. A kilószázalék ezek szerint 1898. őszén 25 kr. volt s onnét 29 krra emelkedett, hogy legeslegujabban 28¹/₂ krra szálljon alá.

Tekintve azt, hogy a nyersphosphatok ára¹⁾ a cubai háboru óta ismét leszállott, s hogy a nyersphosphat előállítás költségei közt ez valami jelentékeny tételt úgy sem

¹⁾ A „Hungária“ magánközlése szerint volt a 78%-os nyersphosphat ára ab Fiume 1890—91. 3-80 frt, 1892. 3-51, 1893. 3-22, 1894. 3-22, 1895. 2-59, 1896—97. 2-34, 1898. 2-83, 1899. 3-61 frt.

képvisel, miután a szállítási költség s a gyártás költsége határoz a termelvény előállítás feltételeire nézve: nyilvánvaló, hogy a kartell nem lényegtelen áremelése már jelentékeny hasznot nyújt a termelőknek.

A kartell a viszontelárusítókkal is létesített megállapodásokat, melyek értelmében ezek 6⁰/₀-os engedményt kapnak, de köteleztetnek arra, hogy az engedményben sem a fogyasztókat, sem a kereskedőket nem részesítik, s ha a műtrágyagyárak egyesülete az árakat emelné, a közvetítők tartoznak hasonlóan emelni az árt. E feltételek megszegése esetén waggonkint 100 korona bírságot tartoznak fizetni, kisebb mennyiségnél esetenként legalább 60 koronát; a szállító gyárak pedig feljogosítatnak a függő, még el nem szállított mennyiségeket visszatartani s a kötést törölni.¹⁾

A kartell tehát a tökéletesen szervezett kartellek közé tartozik s mint ilyen, összeköttetésben a német hasonló kartellel, feltétlenül uralkodik a monarchia piaczaiban. Az a kivételes eset, a mikor a sopronmegyei gazdasági egyesület, a hazai gyáraktól a 29 kros kartellárból engedményt nem kapván, egy németországi céggel lépett összeköttetésbe, a mely 27 kron szállította az árut a megrendelő vasuti állomására,²⁾ értesülésem szerint a közvetítőkereskedelem ténye s nem fogja a kartell köreit zavarni. Ugyancsak nagyon kérdéses, hogy lesz-e valamely hatása földmivelésügyi miniszterünk azon rendeleteinek, a melyek szerint a superphosphátrágyák alkalmazását a kisbéri, bábolnai, mezőhegyesi és fogarasi ménesbirtokokon s a gödöllői koronauradalomban beszüntette s a gazdasági tanintézetek gazdaságaiban is csak kísérleti célokra hagyta meg.

A kartell hatása gyárainkra az idő rövidege miatt sem ítélhető meg, különben is a superphosphatgyárak közül,

1) Az utóbbi részleteket a Köztelek 1900. márczius 4-iki számában „A műtrágyakartell ellen“ cím alatt megjelent cikkéből vettem át.

2) Felhozta a „Köztelek“ 1899. évi augusztus 2. számában Hensch Árpád ismert szakemberünk „A műtrágyakartellről“ cím alatti vezércikkében.

melyek összes száma hazánkban tudomásom szerint csak négy, kettő magánvállalat, a részvénytársaságok¹⁾ pedig műtrágyaelőállításán kívül egyébvel is foglalkozván, mérlegükből a műtrágyák megdrágításának hatását ki nem választhatni. Tény azonban, hogy legnagyobb vállalatunk, a „Hungária,” osztalékot éveken át nem adott,²⁾ s csak az 1899. évben oszt ismét 6%-ot, miután ez évben 262'518 frt hasznot mutat ki, mi eddig elő nem fordult s a részvénytőke 13%-kának felel meg.³⁾ E gyár azonban állami kedvezményben részesül (1906. illetve 1907-ig) és a kénsavon kívül legujabban a rézgálicz előállításával is foglalkozik.

A mondottakkal összefüggésben megemlítem, hogy superphosphatból az utolsó két évben 103,865, illetve 140,013 métermázsát hoztunk be s már a folyó évben, 1900. első negyedében is 53,895 métermázsá jött be, tulnyomólag, szinte elenyésző kivétellel, Ausztriából. Sokkal kisebb trágya-gypsz és csontlisztbehozatalunk.

A fogyasztás egyébiránt mérsékeltlen bár, de állandóan emelkedik, habár tudvalevőleg még igen messze van attól, hogy a mezőgazdaságunk szempontjából kívánatos kiterjedést elérje. A kartell első évében egyébiránt hamar el is fogyott a kontingens s a termelés megszorítása egyenesen megakadályozta a fogyasztás terjedését. Ám ezen a kontingens emelése segített.

Egyik fontos műtrágyafaj, a Thomassalak, mely hazánkban nem állittatik elő, szintén monopol és pedig szilárdan szervezett monopol tárgya. Eladása hazánkban Bubenz csehországi központtal történik s összfoszforsavtartalmat véve 1898-ban 12 kr., 1899-ben 13 kr., 1900-ban 29¹/₂ fillér volt a kiloszázalék alapára, tehát legujabban szintén emelkedő irányt követ, mi némileg menthető ugyan a vas drágulásá-

1) T. i. a „Hungária” s a zalathnai kénkovand és műtrágyagyár r.-t.

2) Utoljára és előzőleg egyedül 1894-ben 6%-kal.

3) A 25,000 frt rendes és 20,000 egyéb tartalékot s a 255,000 frt értéksökkenési alapot nem számítva.

val, de mezőgazdaságunknak szintén hátrányára van. A Thomassalakból hazánk az utolsó két évben 82,912, illetve 88,977 metermázsát hozott be.

12. §. A kalapgyárosok és kalapnagykereskedők kartellje.

Az osztrák kalapgyárosok és nagykereskedők részéről 1899. folyamán kezdeményezés indult ki az osztrák és magyar érdekelteknek egy közös kartellbe egyesítésére. Az osztrák gyárosok és nagykereskedők Budapestre rándult képviselőjének — egyik nagy vállalatunk vezetője által támogatva, sikerült az eleinte tulsúlyban volt ellenzékét megnyerni. Az osztrákok meghívására azután az 1899. év utolsó napjaiban Bécsben összejöttek az érdekeltek, a mely alkalommal a magyar gyárosok és nagykereskedők köréből ugyanaz az uttörő szakemberünk következő tervvel lépett fel:

Utalva arra, hogy Magyarország agrikul ország, mely csak egyszer egy évben, aratás után, rendelkezik pénzzel, hangsúlyozza, hogy a magyar nagykereskedő sokkal kedvezőtlenebb helyzetben van, mint az osztrák. A tőke nálunk lasabban forog és a hitel nehézkesebb, drágább, mint a Lajtán tul. Ezért az osztrák gyárosok szigorubb fizetési feltételeket köthetnek ki, mint a magyarok. Tény szerinte az, hogy a hitelnyujtás néhány év óta olyannyira elvadult, hogy azon gyökeres eszközökkel kell segíteni, hogy a kalapárúk üzlete ismét visszanyerje szolid jellegét. Kijelenti, hogy a kalapszakma magyar képviselői csak az esetre hajlandók belépni a kartellbe, ha valamennyi osztrák és magyar tomp- és kalapgyáros, továbbá kalap- és kalapkelléknagykereskedő csatlakozik ahhoz; ha csak egy is távortartja magát, a magyar végrehajtó-bizottság nem tartja a kartellt elfogadhatónak.

A fizetési feltételeket — budapesti szaktársaival egyetértve — úgy véli megállapítandóknak, hogy hitelben szállításnál a szállítási hónap végétől számított hat hónapnál nem

később esedékes váltóval történjék a fedezés. Hosszabb lejáratot csak úgy engedne meg, ha az összegnek ugyanolyan része már a 6 hónapot megelőzőleg válnék esedékessé. Folyószámla hitelt még a legelsőrendűbb vevővel szemben sem volna szabad nyújtani. Kis összegeknél, ha az adós váltót nem akar adni, fizessen a hó végével készpénzben. A készület a szállítási hó végétől 30 nap alatt való fizetéssel járjon, a pénztári sonto 5⁰/₀-ot meg ne haladhasson. Az ingyenes csomagolás és viteldijmentesítés kizárását kívánja. A megbízás alkalmával mind a vevő, mind az eladó írják alá a bizományi nyilatkozatot. Arra az esetre, ha a tagok kijátszák a kartellt, ne csak a letett kötbért veszítsék el, hanem bojkottot kell velök szemben alkalmazni. Fizetéképtelen vevővel szemben a kartelltagoknak tiltva lenne hitelezni addig, míg a kiegyenlítési összeget teljesen le nem fizette.

Javasolja végre, hogy úgy Bécsben, mint Budapesten három-háromtagu központi irodát állítsanak fel tudakozódások és panaszok elintézésére; ez irodák egyttal a szakmabeliek hitelképességére vonatkozó felvilágosításokat is adnának bizonyos kis díjért, a mit annyival alaposabban tehetnének, mert a tagoknak kötelessége volna, minden fizetési mulasztást, prolongatíot, beperlést ott bejelenteni s a lebonyolításról az irodát értesíteni.

A magyar szakember javaslata, mely teljes organismust, közgyűlést és tisztviselőket, még pedig fizetéses tisztviselőket és választott bíróságokat akart az új kartellnek adni, ármegállapításról csak annyiban beszél, a mennyiben felajánlja szolgálatait a gyárosoknak, ha ilyent létesíteni, illetve „szolid eladási árakat fentartani“ kívánnának.

Magántudomásom szerint a kalapkartell a gyárosok és nagykereskedők közt létrejött és pedig mindjárt ármegállapítással kapcsolatban. A körlevélileg tudatott áremelés¹⁾ csak

¹⁾ A körlevelek, melyeket láttam, 1900. január 17-éről keltezték és a gyapjutompnál 10—12⁰/₀, kész kalapnál körülbelül 5⁰/₀ áremelést jeleznek.

5⁰/₀-ot tesz, de tudomásom szerint a minőséget egyidejűleg megváltoztatták és a régi megjeléléssel rosszabb árut szállítanak, úgy, hogy az áremelés a valóságban mintegy 17⁰/₀-nak, sőt czilinderkalapoknál 23⁰/₀-nak felel meg, míg egy vidéki kalapkereskedő nyulszőrkalapoknál 12⁰/₀-ra, gyapjúkalapoknál 6—7⁰/₀-ra és selyemkalapoknál 14⁰/₀-ra becsli a bekövetkezett áremelést, mit a nyersanyag s a különböző kellékek megdrágulásával magyaráznak, illetve indokolnak a gyárosok.

E kartellben benne vannak hazai kalapgyáraink, a legújabbban üzembe helyezett, tulnyomólag osztrák tőkével keletkezett „Első délmagyarországi kalapgyár részvénytársaság” beleértésével.¹⁾

A kartell mai alakjában csak üzletkötési feltételeket és árakat megállapító kartell s így — mint szerényen induló kartell — valami nagy hatást egyelőre attól várni nem lehet. Ha a Magyar gyapjutomp- és kalapgyárrészvénytársaság eddigi kedvezőtlen üzleteredményeit²⁾ általánosítani lehet: ez iparágra hazánkban nem járnak jó idők s a kartellre csakugyan szükség van. Ámde úgy tudom, hogy vállalataink csekély forgótőkéje és rossz hitelviszonyaink okozzák a bajokat.

13. §. A téglakartell Budapesten s a vidéken.

A fővárosi téglakartell, a mely az 1899. évnek köszöni létrejöttét, szintén homlokán viseli a szükség szülte bélyegét.

Mint minden válságot, az 1899. évi építkezési válságot is a tulspeulatio korszaka előzte volt meg. A kilenczvenes

¹⁾ Létrejött 1899-ben, 600,000 korona 1200 részvényre osztott alaptőkével. Ugy az államtól, mint Temesvár városától jelentékeny kedvezményt élvez.

²⁾ E vállalat, mely 1895-ben keletkezett, 500,000 korona 2500 drb részvényre osztott alaptőkével, állandóan veszteséggel dolgozott s az 1898. évi mérleg 56,949 kor. veszteséggel már ez időpontban 104,265 korona veszteséget vitt át számlájára.

évek első fele egész hazánkra, de különösen fővárosunkra, nagyon kedvező időszak vala: a főváros fellendülése addig nem tapasztalt gyors tempóban haladt: az építkezési statisztika pedig számokban is megmérni engedi azt a lázas tevékenységet, mely Budapest fejlesztése körül folyt. Ime a számok. Épült ujonnan: ¹⁾

	ház és pedig emeletes:						műhely,	
	földszintes	I.	II.	III.	IV.	nyaraló	összesen	gyár
1876—80 átlag	82	23	9	9	2	—	124	16
1881—85 „	143	47	22	17	2	35	266	41
1886—90 „	261	70	55	57	6	35	484	24
1891 „	252	38	60	95	12	40	497	44
1892 „	231	60	80	100	12	52	535	44
1893 „	309	94	84	118	19	45	669	34
1894 „	310	67	81	123	23	72	676	89
1895 „	361	109	88	198	40	59	855	75
1896 „	318	65	82	160	22	36	683	53

A toldalékokat, ráépítéseket, átalakításokat stb. nem is nézve, e táblázatból is kitűnik, hogy a főváros építészeti fejlődése a kilenczvenes évek folyamán egyenesen tüneményes volt. Nemesak a lakóházak s ipari épületek gyarapodása volt eladdig meg sem közelített mértékű, hanem ezek minősége is olyan volt, hogy aránytalanul több téglára volt szükség, mint elébb. Feltűnik ez a három-négyemeletes házak rovatainak rohamos emelkedésénél. Még az előző öt éves időszakban az új házak 13·5⁰/₀-a volt ily magas, míg 1891—95. évek átlagában már 24·7⁰/₀, tehát közel kétannyi. Az általános fokozott építkezési tevékenységből tehát ez években már egynegyedrészt az óriás házakra esett, mi azt jelenti, hogy a téglaszükséglet jóval nagyobb arányban emelkedett, mint a hogy azt az épületek számának alapulvételéből következtetni lehet.

¹⁾ Budapest székesfőváros statisztikai Évkönyve II. évfolyam, 1895—6. a 258. lapon.

A millenáris év előrevetett árnyéka folytán e valóságos építkezési láz tetőpontját látszólag 1895-ben érte el. De csak látszólag, mert a fővárosi statisztikai hivatal legújabbán kiigazitott és kibővített adatai,¹⁾ melyek egyuttal egy igen érdekes fejezettel gyarapítják a közigazgatás bürokratikus szervezetéből a statisztikai adatgyűjtésre háramló nehézségek történetét, bizonyítják, hogy a házakba fektetett tőke azontul is növekedett. E tőke évről-évre kimutatva, felettébb jellemző képét adja fővárosunk fejlődésének. Minimumát 1878-ban érve el 433 millió koronával, 1881-ben még csak 11697 millió korona s tíz évvel később, 1891-ben vagy hárommannyi. Ime a számok:

1891.	33.870,000 korona	1895.	54.080,000 korona
1892.	38.780,000 „	1896.	73.950,000 „
1893.	50.320,000 „	1897.	98.360,000 „
1894.	52.670,000 „		

Eddig az adatok, melyeket kiegészíthet az, hogy 1897-ben már 221 háromemeletes és 29 négyemeletes lahbház épült, vagyis a 652 ház 383°/_o-ka az óriás házakra esett, holott még 1896-ban is csak 336°/_o az arány.

A főváros lendülete természetesen maga után vont a téglagyárak szaporodását s a létezett gyárak kiterjesztését. Budapesten és vidékén 1899. már 24 téglagyár állott működésben, az évi termelés pedig az 1897. és 1898. években 450—480 millió téglát tett.²⁾

¹⁾ Fővárosi statisztikai havi füzetek 1899. évfolyam 483. lap.

²⁾ A budapesti kereskedelmi és iparkamara 1900. február 3-án 22733/99. sz. a. kelt felterjesztéséből

A budapesti építőipari vállalatokról a fővárosi statisztikai havi füzetek adnak számot. A gyártás és eladás az 1899. szeptember havi füzet 333. l. szerint tett: 1885—90. években átlag vagy 90 millió darabot, ellenben

	gyártás	eladás		gyártás	eladás
1891.	96 ^o millió	103 ^o millió	1895.	3407 millió	3369 millió
1892.	115 ^o „	1167 „	1896.	3048 „	2899 „
1893.	148 ^o „	151 ^o „	1897.	3289 „	3406 „
1894.	3022 „	2324 „	1898.	3580 „	3390 „

Az 1899. évben a tulépitkezés fenyegető bajaihoz egyéb, általános gazdasági és különleges, az építési hitelt érő nehézségek csatlakoztak és valóságos válságot idéztek elő. A kamatláb általános emelkedése maga után vont a zálogleveleink visszaözlését, annyival inkább, mert a nem aranyra szóló értékeket ujabban már a berlini tőzsde is visszautasította. Hitelintézeteink megszüntették a jelzálogos kölcsönök engedélyezését: az építkezés terén teljes pangás állott be.

Téglagyáraink nem voltak eléggé előrelátók. Még az 1899. év első felében is teljes erővel dolgoztak, a minék következménye — szemben az építkezés összezsugorodásával, az lett, hogy tégláikon nem tudtak tudadni. Hogy felhalmozott óriási készleteiket apaszszák, versenyezve szállították le az árakat s az előző évek 20—24 frtos árai után az ezer darab téglá ára lesüllyedt 12—13 frtra.

Természetes, hogy ez utóbbi árak már nem igen fedezték a kiadásokat sem. Vállalataink, melyek a nyolczvanas évek második felétől szokva voltak a magas nyereséghez s a mint az a 12 építőipari részvénytársaság osztalékainak kimutatásából ¹⁾ kitűnik, még 1898-ban átlagosan 10·9 százalékos osztalékot adtak ²⁾, erre gondolkozóba estek s 1899. második felében csakhamar kijegezesedett egy téglakartell terve. Már november végén ³⁾ teljesen készen állott a berlini min-

¹⁾ A Budapesten székhelyvel bíró építőipari részvénytársaságok osztalékairól a Budapest főváros statisztikai havifüzetei XXII. évf. 316. sz. (1899. szeptember hó) 333. lapján a következő érdekes összeállítást közli. Volt az átlagos osztalék százalékokban :

1873.	3·6	1878.	0·3	1883.	4·9	1888.	8·9	1893.	10·8
1874.	0·2	1879.	0·6	1884.	8·1	1889.	9·7	1894.	9·2
1875.	0·3	1880.	1·1	1885.	7·8	1890.	7·4	1895.	8·6
1876.	0·2	1881.	5·1	1886.	8·8	1891.	7·8	1896.	7·5
1877.	0·3	1882.	4·8	1887.	9·8	1892.	10·5	1897.	8·1

²⁾ Legnagyobb osztalékot a Kőszénbánya és téglagyár részvénytársaság adott volt: 220⁰/₀-ot (44 frt a 20 frtos részvény után), azt követte a Budapest-szt-lőrinczi 160⁰/₀-kal (32 frt a 20 frtos részvény után) Ellenben veszteséggel dolgozott a Magyar építő részvénytársaság, mely 1.400.000 korona részvénytőke mellett 98.002 koronát veszített.

³⁾ Pesti Hírlap 1899. november 29.

tára kovácsolt kartellrésvénytársaság alapszabálytervezete. E résvénytársaság »Közönséges tömör faltéglát árusító résvénytársaság Budapesten« czég alatt 1900. január 2-án alakult meg. Résvényeit, melyek száma ezer és egyenként 1000 koronára szólnak, a kartellben résztvevő 17 téglagyár jegyezte s az új társaság, mint a neve is mutatja, nem egyéb, mint elárusító közege a kartellnek.

Erről egészen nyílt tanúságot tesznek az új résvénytársaság alapszabályai. A 4. § ugyanis a társaság czélját úgy fejezi ki: „kézzel vagy géppel gyártott közönséges tömör faltéglák megvétele és elárusítása és ily téglakészletekre való előlegek nyújtása“. De az 5. § mindjárt hozzáteszi ehhez: „a résvénytársaság az általa elárusítandó téglákat kizárólag az alapítók és résvényaláírók gyárából tartozik egyenlő feltételek alatt és aránylagos mennyiségben felosztva beszerezni, minden egyéb gyártmány vétele vagy elárusítása tilalmaztatik“, mely nem épen ékes magyarsággal kifejezett korlátozás jelzi azt, hogy itt csak a kartellben résztvevő vállalatok egyik szervéről van szó. Megerősítik ezt a 12—14. §-ok rendelkezései. Ezek szerint a résvények, sőt az ideiglenes résvényjegyek szövegébe is felvételik a „nem rendeletre“ kitétel, s a résvények az alapítástól 5 évi időtartamra vinculáltatnak, mindazonáltal átruházásuk előzetes bejelentés s az igazgatóság előzetes hozzájárulása mellett megengedtetik. E hozzájárulás nem tagadható meg abban az esetben, a midőn a résvények átruházása egy részes téglagyár elidegenítése okából következik be.¹⁾

Miután a kartell-téglagyárak a résvények tulajdonosai: őket illeti a nyereség is s a 45. § gondoskodik arról, hogy az máshova ne folyjon. A tisztanyereség 5⁰/₀-ka ugyanis e szakasz értelmében egy tartalékalap képzésére és gyarapításra fordítandó, a maradék 95⁰/₀ pedig, mint osztalék, a résvényeseknek adatik ki.

¹⁾ A 13. §. utolsó pontja ezt úgy írja körül: „Meg nem tagadható a résvény átíratása abban az esetben, a midőn ezekkel (sic) együtt oly téglagyár tekintetében áll be a birtokváltozás, mely gyár a jelen alapszabályok alapján megalakult társulattal üzleti összeköttetésben áll.

Az igazgatóságban, mely 15 tagból áll, körülbelül benne vannak az összes részes vállalatok vezetői. Az első 3 évre különben az alapítók nevezték ki azokat, később — a törvény így kívánván, a közgyűlés, vagyis a kartellált vállalatok képviselői, választják őket. Jellemzők még az alapszabályoknak, melyek különben jó részben csak a kereskedelmi törvény 169—170, 173, 176—183, 186, 194. és 195. §-ainak rendelkezéseit tartalmazzák,¹⁾ 37, 47. és 50. §-ai. Az első kimondja, hogy az igazgatóság tagjai működésükért díjazást nem huznak. A 47. § kimondja, hogy „a társaság feloszlását 1904. december vége előtt csakis oly közgyűlés határozhatja el, melynél az összes részvénytőke háromnegyed-részének tulajdonosai jelen vannak és azt egyhangulag kimondják. E pont, a mely természetesen a kereskedelmi törvény ott is felemlített 201 §-ának korlátai közt alkalmazható csak, épügy, mint a részvények 5 éves vinculatioja, azt mutatja, hogy a kartell ugyan határozatlan időre jött létre, de 5 éven túl csak a többség akaratából fog fenállani. Az 50. §, mely egyuttal az utolsó, a részes vállalatok csödjére vonatkozik, s az ily vállalat vezetőjét megfosztja igazgatósági tagságától s minden jogaitól, melyek a társaság ügyeinek irányzására vonatkoznak. Az igazgatóságnak kötelessége a csödbe jutott részvényes számláját azonnal lezárni, vagyis többé téglát tőle át nem vehet, stb.

Az új részvénytársaság a kartellált gyárak kizárólagos kereskedelmi szerve: a megállapodások szerint, a melyek természetesen nem jutottak bele az alapszabályokba, a részes téglagyárak saját számlájukon nem adhatnak el semmit sem, s ha a szerződést megszegik, minden ezer darab téglá után 20 korona birságot tartoznak fizetni. A részvénytársaság az eladott téglák ezre után 40 fillér provisiót fog szedni, s ez a jutalék lesz a társaság egyetlen jövedelmi forrása, a mely

¹⁾ A kinyomatott alapszabálytervezet szerint (29. §.) az első igazgatóság, melyet az alapítók neveznek ki, az 1904. évi közgyűlésig vezette volna a társaság ügyeit. Az 1875. XXXVII. t.-cz. 183. §-a legfeljebb három évről szólván, e pontot megfelelően 1903-ra kiigazították.

természetesen az elárutási iroda költségeinek fedezésére fog fordítani s az ezeket meghaladó részben a fenti módon osztik meg a részvényesek között. Az eladási árakat a részvénytársaság igazgatósága fogja megállapítani minden építkezési évad elején, esetleg még a második félév első hónapjában — júliusban — is.

A kartell azonban, ha közelről nézzük, nemcsak ármegeállító, hanem termeléskontingentáló kartell is. Ugyanakkor, a mikor a téglák árát megszabják, meghatározzák az érdekelt vállalatok a téglaszükségletet is, a melyet aztán az egyes gyárak közt fekvésök és termelőképességek szerint százalékos arányban felosztanak. Az ármegeállítás tehát a várható téglakereslet alapján történő termeléskontingentálással van kapcsolatban.

A budapest-környéki téglagyárak e kartellje tehát a teljes kartellek sorába tartozik s mint ilyen, tárgyának, a faltéglának egyneműségénél fogva¹⁾ nagy nehézség nélkül oldja meg a kereslet és kínálat egyensúlyozásának feladatát. Mivel pedig a közönséges faltégla súlyához viszonyítva csekély értékkel bír s így a távolról szállítást meg nem engedni, s mivel a kartellbe lépett 17 téglagyár az itt tekintetbe jövő évi 450 milliónyi téglatermelésből mintegy 433 milliót képvisel, tehát több, mint 90%-ot: elmondhatjuk, hogy e kartell a monopolos helyzet minden előnyeit élvezi.

A kartell hatásáról, miután az csak 1900. elején lépett hatályba, ma még alig lehet valamit mondani. Az 1900-ra megállapított egységár, 32 korona 1000 téglá után, nem magas ugyan, az előző válságárakkal szemben azonban mégis emelkedést jelent.²⁾ Az építkezés majd teljes pangása

¹⁾ A társaság igazgatósága jobb minőségért jobb árakat kívánhat, de ilyeneket állítólag nem fizet.

²⁾ A L. Schönbergers Börsen- und Handelsbericht 1899. évi szeptember 10-ki számában „Briefe aus Ungarn“ cím alatti közleményeiben 300 millióra teszi az 1899. évi téglaelőállítás. Az 1900. évre szóló kötések a jelzett időpontig 40—50 millió darabra szóltak 14—14 frt 50 kr. közt mozgó árakkal. A kartell, újabb újságközlemények szerint, a 32 koronán alul kötések nem újítja, illetve nem hosszabbítja meg.

egyelőre természetesen nem nyújt fényes kilátásokat s az 1899. év rombolását visszatükrözik e vállalatok részvény-árfolyamai. Volt pl. ez árfolyam koronákban:

	1899. jan. 1.	1899. decz. 30.
Az Egyesült tégl- és cementgyár r.-t. ...	173	50
Ujlaki tégl- és mészégető r.-t. ...	478	264
Magyar gőztégla, cement és gypszgyárak r.-t.	160	150
Köszénbánya és téglagyár (Drasche) ...	690	516
Kőbányai gőztéglagyár ...	1450	1100

Ez árfolyamok az új év folyamán — legalább június hóig — szintén nem javultak, sőt romlottak¹⁾, mi természetesen egy részben az általános üzleti pangás tartósságának és a tőzsde gyengeségének is következménye. A nélkül, hogy jóslásokba bocsátkozni feladatommak tartanám, a téglakartell jövőjét mégis fényesnek szabad jeleznem.

Néhány sovány év természetesen jöhet még: de végre is egy oly szoros szervezet, oly legmagasabb fokú kartell, mint a budapesti téglakartell, ezeket kiheverve, kedvezőbb koniunkturák bekövetkeztével monopolos helyzetét tetszése szerint aknázhatja ki a tégláárak felverésére. Ügyesen vezetve elejét veheti minden új versenynek s mivel téglát messziről szállítani nem lehet: állandósíthatja a magas árakat és nyereségeket. Hogy ez a lakások, s így elsőrendű szükségleti cikk megdrágulásával fog járni s a főváros egész fejlődésére káros befolyást fog gyakorolni: azt előre lehet látni.

Felettébb érdekes volna a tégláárak kartellozásának vidéki eseteit is tanulmányozni. Hogy a budapestinél lazább szervezetű, de hatásukban nagyon is jelentős kartellek a nagyobb vidéki városokban gyakoriak, az köztudomású.

¹⁾ A f. 1900. év június 3-án voltak az árfolyamok a fenti sorrendben: 10—20 kor., 180—182 kor., — a Magyar gőztégla stb. rt. részvényei nem jegyeztettek — a továbbiak 340—350 kor. illetve 1020—1030 koronán állottak, tehát jóval az évváró színvonal alatt.

14. §. Kartelljeink összefoglaló méltatása.

A fentiekben a negyvenet meghaladó fenálló kartelleinknek csak kisebb része volt megvilágítva. Az igen nagy jelentőségű petroleum-kartell, mely a monarchia petroleumárait diktálja s a végtelenül fontos vaskartell érintve sem voltak. Az előbbi viszonyait azonban a folyó év tavaszán illetékes helyről kellőleg tisztázták s az utóbb — legalább részben — a két állambeli szervezetek közt kiütött harc folytán egy időn át vajadásban van.

Am a hazai kartellekről mondtak s egyébként is tudomásra jutott tények feljogosítanak arra, hogy bizonyos következtetéseket azokból levonjuk. Ez általános tanulságok a következők:

1. Kétségbevonhatatlan az, hogy a kartellek gyorsan szaporodnak s mind több és több tárgyra terjeszkednek ki hazánkban.

2. Tény az, hogy azok szervezete egyre szilárdul; hogy a laza ármegállapító vagy üzemmegszorító kartelleket mind fejlettebb, szorosabb köteléket képező alakulatok váltják fel s hogy az újabb és legújabb kartellek részben már kezdettől fogva ily tökéletes szervezettel lépnek életbe. Gyakori eset az is, hogy a kartellbe a viszonteladók is bevonatnak.

3. Általános jelenség az, hogy kartell csak a szükség nyomása esetén, válságos időkben, vagy legalább válság előestéjén jő létre.

4. A kartellek általában emelik az árakat s ha a teljes monopol birtokában vannak, vagyis belföldi verseny nem zavarja őket, megvan bennük az igyekezet, a vám által engedett egész árkülönbözetet kihasználni, tehát az árakat odáig fokozni, a hol már a külföldi termék behozatala vám és szállítási költség dacára lehetővé válik.

5. Hogy a teljes monopolt megszerezzék, kartelljeink akadályozzák versenytársak fellépését, illetve bojkott vagy árharcz útján lehetetlenné igyekeznek azokat tenni. Nem szól ez azon esetekre, mikor a kívülmaradók hallgatag hozzásimulnak a kartell árszabásához.

6. A kartellek az árakat állandósítják és egységesítik,

a tisztességtelen versenyt csökkentik vagy megszüntetik s a kereskedőosztály nyereségét mérséklék; az árkülönbözeti speculatiót legalább is korlátozzák.

7. A kartellek az illető termelési ág helyzetét javítják, a hozzájuk tartozó vállalatok nyereségét fokozzák és állandósítják: mintegy kockázat elleni biztosítást képviselve.

8. A vámközösségnél fogva és iparunk gyengesége folytán is, tiszta magyar kartell csak kivételesen jó létre, hanem vagy mindjárt az osztrák gyárakkal közös kartellt alkotnak, vagy legalább szoros viszonyba lép a magyar kartell az osztrákkal. Ennek következménye az, hogy a termelés a két állam iparára bizonyos kulcs — rendszeren a status-quo alapján — rögzítettik.

E pontnál meg kell jegyezmem, hogy a magyar ipar jövője szempontjából a kartell intézményét mint feltétlenül előnyöst odaállítani nem lehet és nem szabad.¹⁾ Mert igaz ugyan, hogy a kartell párnáján megpihenő magyar vállalatok biztosítva vannak az osztrák ipar versenye ellen: de ezzel egyuttal a további fejlődés útja is el van vágva. Oly iparainkra tehát, melyek veleszületett gyengeségöknél fogva ki vannak téve annak, hogy az osztrák ipar őket szabad verseny esetén elnyomja: a kartellnek tagadhatatlan conserváló hatása van. Ott azonban, hol élet- és fejlődésképes iparág buvik elő a földből hazai talajunkon, a kartell annak növekedését egyenesen lehetetlenné teszi. Ha egy új iparágunkban keletkezett első vállalat mindjárt azon kezd, hogy kartellre lép az osztrák vállalatokkal: sohasem lesz hazánknak ipara. S ha megvalósul az, hogy²⁾ a mint illetékes helyen tartanak tőle, a nemzetközi versenyből kiszorult, a külföldön iverő osztrák ipar teljes súlylyal Magyarországra fogja vetni magát: tudni fogja a módját annak, hogy hazánk ez állítólagos védbástyáját, a kartellt, megkerülje. Hazai iparunk jövőjét nem a kartell, hanem egészen más valami fogja biztosíthatni.

¹⁾ Ezt teszi Pap Dávid „A kartellek“ czim alatt az „Új Magyar Szemle“ 1900. évi márcziusi számában megjelent értekezésében.

²⁾ Ld. Kereskedelmünk és iparunk az 1898. évben. Kiadja a budapesti kereskedelmi és iparkamara. Budapest, 1899. a 11—12. lapon.

I. A kartellekre vonatkozó jogszabályok és Juttatásuk a működésük során

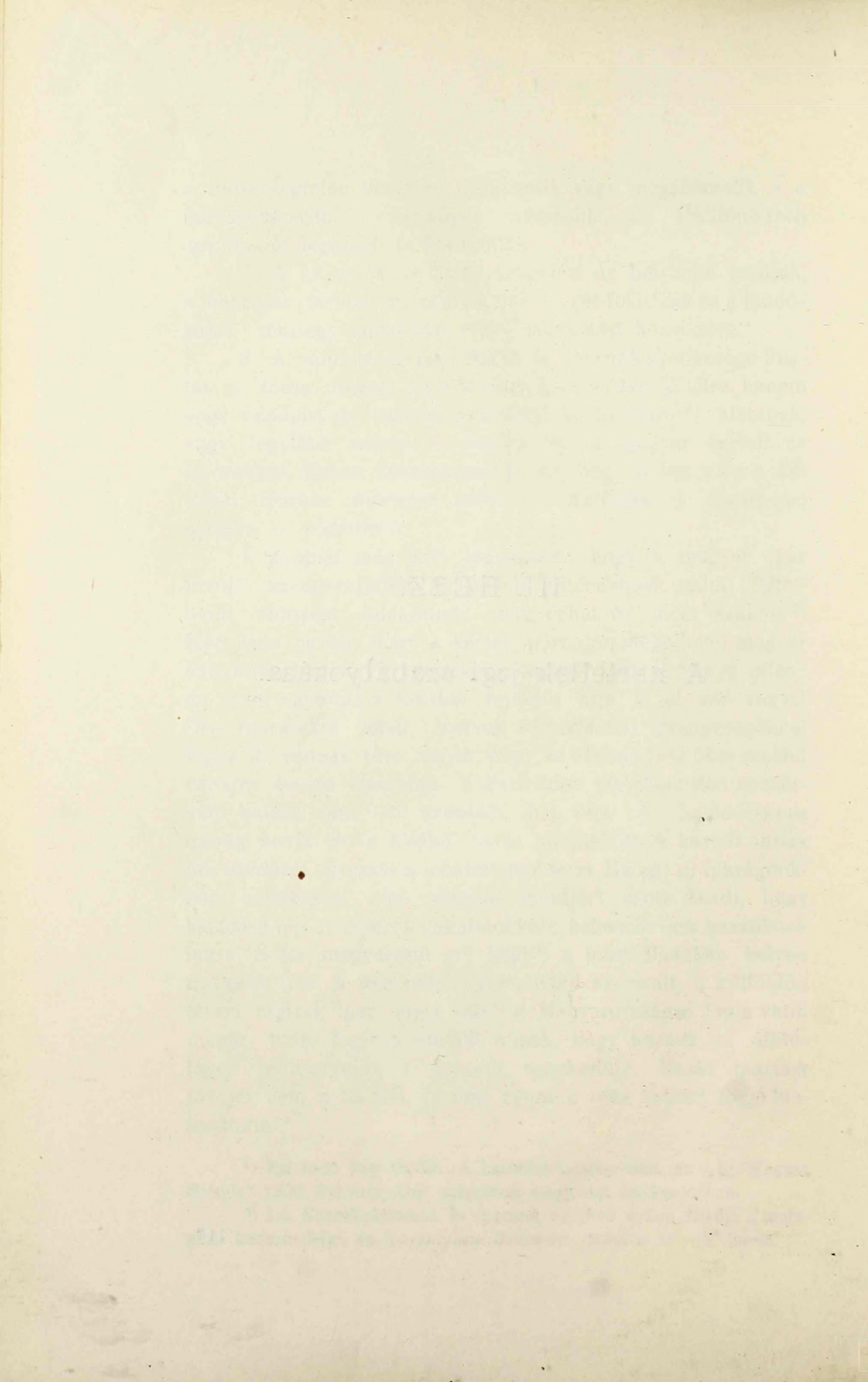
I. Bevezetés

...

III. RÉSZ.

A kartellek jogi szabályozása.

...

A) A kartellekre vonatkozó törvényhozás és judikatura a multban és jelenben.

1. §. Bevezetés.

Mint az I. résznek a kartellek történetére vonatkozó adataiból kitűnt, azok a képződmények, melyek ma a közvéleményt s ezzel a kormányokat is legnagyobb mértékben foglalkoztatják, a nagyipari kartellek — egészen modern jelenségek. Felléptök és eleinte lassan, ma azonban már viharzerű gyorsasággal haladó terjeszkedésök meglepte, sőt megdöbbentette a gazdasági szabadság aegise alatt álló s a szabad versenyhez szokott nemzeteket. A meglepetés és tájékozatlanság nem vala csekélyebb a törvénykezési ter-
mekben. A bíróságok, melyek feladata az élet minden jelentőségét beleilleszteni a létező jogi keretekbe, előszedték régtől érintetlen poros köteteket letűnt századok jogalkotásainak, hogy azokból kikeressék a rendelkezéseket, melyeket az új képletekre alkalmazni lehet. Kutatásuk többnyire nem volt eredménytelen: a monopol problémái egészökből véve éppen nem újak, csak alakot változtatnak. Igaz, hogy áll a tétel: „forma dat esse rei“. Ám az új alaknak megfelelő öltönyt szabni a monopolra: ez a törvényalkotók dolga, s napról-napra szaporodnak a jelek, hogy azok e feladat alól már tovább nem vonhatják ki magokat. Hogy az új öltönyhöz a régi anyagából többet-kevesebbet fel kell használniok: ez nemcsak a jogfolytonosság nagy elvéből folyik, hanem következik abból, hogy a cél, a monopolok korlátozása, marad a régi. A régi s az érvényben levő jog megismertetése, történeti és geográfiai sorrendben, feladata a következő fejezeteknek.

2. §. A római jog.

A római jog magas fejlettsége ép úgy, mint annak a mai jogrendszerre gyakorolt hatása, annak u. n. receptiója indokolja, hogy problémánkat annak világába kövessük.

Nyilvánvaló, hogy a monopol kérdésének szabályozását a régi *ius civile*-ben, abban a — mint ma mondanánk — parasztjogban, mely a kisgazdákból álló nép számára készült, hiába keresnők. De nem találunk arra rá abban a praetori jog által kibővített, külön kereskedelmi jogot ugyan nem tartalmazó, de a forgalom érdekeit nagyon is szíven hordó technikailag befejezett jogban sem, melyet Róma virágkora érlelt meg, s mely a Pandektákban foglaltatik. Ez a teljesen szabadelvű, hogy ne mondjam, egyenesen merkantilistikus jellegű jog, melynek receptiója az ujkor küszöbén annyi zavart csinált az egészen más viszonyok közt élő Európa gazdasági életében, s nevezetesen oly végzetessé vált a jobbágyosztály helyzetére: ez a „*ratio scripta*“ édes-keveset törődött az erősek visszaéléseivel, a gyengék kizsákmányoltatásával. Maga a római hatalom a tartományok gazdasági kiaknázásából tartotta fenn gazdagságát s az ipar és kereskedés szabadsága megadta a módot arra, ez utakon a rab-szolgákat értékesíteni s így a gazdagodás új forrásait nyitni meg. Csak a birodalom hanyatlásával a császárság korában változik a szellem a kereszténység hatása alatt. Az új, humanus szellemű intézkedések ugyan nem változtatták már át a római jog Justinian által megrögzített képét, sőt, mint egy jeles német jogász mondja,¹⁾ inkább mint tarka rongyok tűnnek fel annak testén: de annyit legalább is mutatnak, hogy a szabadsággal visszaélés mérges gyümölcsei ellen szükséges volt a védekezés. E korban találjuk meg a magán és kollektív monopol szigorú üldözését. Zeno császár egy 483. évi constitúciója, mely a *Codex rep. prel. IV.* könyv címébe felvétel, tartalmára akár egy modern amerikai trust-kartell-törvénnyel hasonlítható össze. Már fel-

1) Bernhöft a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. II. Supplementband „*Bürgerliches Gesetzbuch*“ feliratu cikkében.

irata jellemző: „De monopolis et conventu negotiatorum illicito vel artificio ergolaborum, necnon balneatorum, prohibitis et pactionibus illicitis.“ E törvény egy kalap alatt tárgyalja az egyéni monopolt s a vállalkozók szerződésein alapuló kollektív monopolt — tehát a kartellt, sőt azokat a megállapodásokat is, melyek arra irányulnak, hogy a pályatársak által megkezdett, de abbahagyott munkát a többiek ne folytassák. Hogy itt csak az ármegállapító és pedig az eladók minimális árt és bért megállapító kartelljeiről van szó,¹⁾ az természetes s éppen nem megszorító intézkedés; az akkori kistermelés mellett az áraknak termelés megszorítás útján való szabályozása vagy a piac felosztása tekintbe nem is jöhetett, gyakorlati jelentőséggel nem bírt. Nem csekély gazdasági érzékre vall azonban a törvénynek az a felfogása, mely a monopolhoz hasonló jelenséget lát az árszabályozó összebeszélésekben s hogy ezek révén az összezésre komoly veszélytől tart, azt bizonyítja az a kemény büntetés, melyet az abban résztvevőkre szab — 40 font arany — s a mely enyhébb ugyan a magánmonopolt gyakorlóira kirótt örökös száműzés és teljes vagyonek kobzásnál, de az akkori viszonyok közt nagyon is érzékeny pénzbüntetés.

Ha nagyon hizelegni akarnánk az ókori törvényhozónak, azt mondhatnók, hogy a büntetések e skálája jelzi azt, hogy az egyéni monopolt mennyivel veszélyesebbnek tartotta a kollektívmonopolnál. Hogy azonban elég éleslátással bírt arra nézve, hogy büntető rendelkezései végrehajtásánál nagy akadályokkal fog küzdeni s nevezetesen az érdekeltek részéről a hivatalnokok megvesztegetésétől, részrehajlásától kell tartania, azt bizonyítja a constitutio befejezése, melyben a császár Constantinus praefectus praetoriust, a kihez rendelkezéseit illeti, ötven arany font büntetéssel fenyegeti, ha rendelésének érvényt nem szerez.

¹⁾ . . . neve quis illicitis habitis conventionibus coniuret aut paciscatur, ut species diversorum corporum negotionibus, non minoris, quam inter se statuerint, venundentur

Sajnos, hogy hiányzanak az adatok, a melyekből e nagyérdékű constitutio hatását s nevezesen annak kivitelét a gyakorlatban megítélni tudnók. Kétségen kívül áll, hogy ha azt tényleg végrehajtották : a versenyt kizáró monopolok¹⁾ uralmát megtörték. Annyi bizonyos, hogy e másfélezeréves multu kartelltörvény élénk világot vet letünt kulturkorszakok gazdasági viszonyaira s mutatja azt, hogy a monopolok visszaélései kihívták már az ókor törvényhozóinak figyelmét s nem rajtok mult, hogy ha e visszaéléseket orvosolni, a közönséget megóvni nem tudták.

A gabonamegdrágítás elleni intézkedések²⁾ szintén idetartoznának, de a római gabonaellátási politika, mely később teljesen ingyenes kenyeret juttatott a népnek, elvette e tárgynak socialpolitikai jelentőségét, miért is az idevágó joggal e helyen nem foglalkozom.

3. §. A közép- és ujkor a XVIII. század végeig.

Az az óriási visszaesés, mely az ókori kultura bukását követte, gazdasági téren is átalakította a viszonyokat. Az ipar és kereskedelem jelentősége összezsugorodott; emez a jogbiztonság hiánya folytán csak kivételes vállalkozás tárgya, amaz pedig igen kis körben mozgó, vándor, majd megtelepedett, tisztán városi foglalkozássá lőn. Hogy mily csekély volt a kereskedelem még az ujkor küszöbén is, azt egy legujabb író beható kutatásai³⁾ elég jellemzően tüntetik fel.

1) Érdekesek a magánmonopolra a törvényben felhozott példák : „ne quis cuiuscunque vestis vel piscis vel pectinum forte aut echini, vel cuiuslibet alterius ad victum, vel ad quemcunque usum pertinentis speciei“.

2) Id. Menzel által a Schriften des Vereins für Socialpolitik LXI. köt. 32. lap.

3) Ld. Naudé: Getreidehandelspolitik vom 15—17. Jahrhundert és Sombartnak e munkáról a Schmoller-féle „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft“ 14. kötet 317. l. irt ismertetését.

A fűszerek voltak a legfőbb kereskedelmi cikk, s mégis egy nagy kereskedőház összes borsimportja a XVI. században nem volt nagyobb, mint a mennyit ma minden jó üzlettel bíró szatócs raktáron tart. Stettin gabonaforgalma virágkorában évente csak egy mai hajórakománynyal ért fel. Hamburgé pedig két ilyenrel. Az ipar pedig, mikor az az uri hatalom alul felszabadul s önálló, szabad élethivatássá válik, csakhamar czéhekben szervezkedik s úgy azokon belül, mint azokon kívül a verseny kizárására törekszik. A kereskedelemnél a forgalom csekélysége, támogatva a társulás különböző alakjai által, az iparban a városok önálló vámterülete és piaci rendszabályai s a czéhek uralma megteremtette és biztosította a monopolt. A középkort s az ujkor javarészét is a jogi meg tényleges, rendszeren collectiv-monopolkorának kell tekintenünk. Az árak megállapítása nem a kétoldalu szabad és tényleg jelentkező verseny dolga volt, hanem a kereskedők és iparosok tetszésétől függött, természetesen azon határig, a meddig a fogyasztók egyéni becsülése, fizetőképessége megengedte. Hogy az ilyenformán előállott monopolárak ellen a fogyasztók nem reagáltak élesebben, mint azt látjuk, annak magyarázata ép abban a tényben keresendő, hogy a szóban forgó hosszú századok alatt a kereskedelem és ipar csak nagyon szerény szerepet játszott, csekély forgalmat csinált s így a túlnyomólag naturalgazdaság jellegével bíró egyes gazdaságot annak árszabásai csak kevéssé sértették. Ha a gazda szorgalmának meg volt a maga gyümölcse: nem sokat törődött vele, hogy feleslegéből valamivel többet vagy kevesebbet kelle átengednie az idegen gazdaságokból jövő fűszerért, sóért, szörméért s egy-két nélkülözhetetlen, otthonn nem készülő iparcikkért. Különben is hiányzott az „iustum preitum“ mértéke; nem lévén szabad verseny, nem tudhatta a fogyasztó, mennyivel többet fizet, mintsem okvetlen szükséges.

Csakis kiáltó visszaélések és pedig minden valószínűség szerint a különben is méltán rossz hirben álló kereskedelem részéről szolgáltatnak már korán okot a beavatkozásra. S mivel a rossz gabonatermés, miután a szállítás messzebb vidé-

kekre lehetetlen volt, mindannyiszor inséget idézett elő: a közvélemény először is azon kereskedők ellen irányult, kik ily időkben méregdrágán adták el készleteiket. A francia jogi „accaparement“ fogalma egyenesen a gabona összevásárlására és uszorás nyereséggel továbbadására van szabva s a capitularektól¹⁾ egészen századunkig²⁾ nagyon sűrű rendelkezések lettek volna hivatva az uszorához hasonló ez ügyleteket büntetni és kiirtani. S hogy minő jelentőséget tulajdonítottak ez ügynek, azt legjobban jellemzi az a tény, hogy egy 1709. évi rendelet az „accaparement“-perek utolsó fórumául külön bíróságot rendelt ki. Hogy itt általában a kereskedők monopolos árképzése ellen irányuló harcról van szó, mutatja az, hogy a büncselekmény fogalmát kiterjesztették gabonának lábon való megvásárlására (achats de blés en vert) s gabonának a rendes piacokon kívül, az utakon vagy közvetlenül a parasztoktól való megvásárlására is.

E rendelkezéseknek azonban, a mint ép azok gyakori ismétlése bizonyítja, nem sok sikerök lehetett a gyenge, párt-illetve osztályérdekek által vezetett államok kezében. A XVIII. század küszöbén működött gabonauzsora pusztításairól „a borzalom egy nemével“ emlékezik meg egy szakember³⁾ s tudva van, hogy a királyság elleni gyűlölet nagyranövelésében része van annak, hogy a királyi hatalom támogatta e visszaéléseket, sőt XV. Lajos maga is nagy haszonra fektette pénzét kereskedők ily czélu egyesületének üzérékébe.

Németországban szintén sikertelenek az összevásárlások elleni birodalmi rendeletek, melyek a XVI. században nagyon tekintélyes számra rugnak. Az 1577. országos rendészeti

1) I. 454., 806. évből: „turpe lucrum exercent, qui per varias circumventiones lucrandi causa inhoneste res quaslibet congregare decertant“.

2) Felsorolva Babled: Les syndicats de producteurs et détenteurs de marchandises, au double point de vue économique et pénal. Paris, 1893. a 116. s köv. l.

3) Savary des Brûlons, Dictionnaire du commerce. Monopole. Paris, 1741.

szabályzat¹⁾ „monopoloknak,“ továbbá „betrüglische, gefährliche und ungebührliche Fürkauff“-nak nevezi azokat s élenken panaszkodik, hogy a nagy büntetés, a javak elkobzása s az országból való kitiltás nem használt. A római jog receptiojával az elmélet és gyakorlat kiképezte a „monopol“ vagy „dardanarius“ bűncselekményének fogalmát, mely magában foglalta egyes áru-fajoknak, úgy az egyesek, vagy társaságok által történő összevásárlását, mint az e célra irányuló szerződéseket, valamint végül az élelmiszerek visszatartását s az illő áron való eladás megtagadását. Ám a büntetés, melyet a bíróságok alkalmaztak, nem felelt meg sem a római, sem a német törvényeknek, hanem a bírói belátás szerint pénz- vagy fogházbüntetésből állott. E fogalom több-kevesebb változtatással átment a XVIII. században s a mostani elején codificált országos büntetőjogokba.

Hasonló az angol jog fejlődése. A gabonauzsorától való félelem oly nagy, hogy VI. Eduard 5. és 6. statutumának 14. szakasza büntetni rendelt mindenkit, a ki gabonát vásárolt azzal a szándékkal, hogy azt továbbeladja, ha a gabonakereskedésre engedélye nem volt, mit csakis kipróbált jellemű ember kaphatott.^{2) 3)}

Ám nemcsak a kereskedők corner-ei vagy ringjei, a mint ma mondanók, voltak büntetőjogi üldözés tárgyai. Az iparos, is tehát a termelő, büntetésnek tette ki magát, ha a fogyasztók érdekében megállapított árszabást átlépte.

A mint ugyanis a czéhek monopola azok tulkapásainál fogva mindinkább vizásznak tünt fel. a városok előljárósága, a territorium ura, majd és mindinkább az atyáskodó állam veszi védelembe a népet. Főleg a kenyér, hus s általá-

¹⁾ Idézi Menzel Ad. a Verein für Socialpolitik 1894. évi kartellügyi tárgyalásaira készített referatumban (Schriften des V. f. S. LXI. 34. l.)

²⁾ Ld. Smith Ádám: An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations Book IV. Ch. V. Digression concerning the corn trade and corn laws.

³⁾ II. Károly 15. statutuma a buza 48 shillinges árán alul megengedi a közvetítő kereskedést, három hónapon túl való tovább eladással.

ban a mindennapi fogyasztás tárgyainak árát szabja meg a hatóság: de előfordul a szellemi táplálék taxálása is az u. n. frankfurti taxában, mely szerint a Majna melletti Frankfurtban a könyvek árát a városi tanács s a császári könyvbizottság állapította meg a XVII. században.¹⁾ A taxák maximalis ármegállapítások, a melyek tisztességes nyereséget vannak hivatva az iparosnak biztosítani, de egyuttal megakadályozni a czéh visszaéléseit. A hatósági árszabások tehát nem egyebek, mint általános kísérletek arra nézve, elhárítani a monopolból a közönségre háramló veszélyeket. A czéh, mai nyelvünkre átültetve, kényszerestület s egyuttal kényszerkartell (ha ugyan a kényszer a kartell adott fogalmával nem ellenkeznek), a hatósági árszabás ennek ellenzere a fogyasztók érdekében.

Csak természetes tehát, hogy a tételes jog egyenesen megtiltja a czéhtagok ármegállapító egyezségeit. Az 1548. évi német rendészeti szabályzat az egész birodalomban eltiltja a kézművesek összebeszéléseit, a melyek oly árakat szabnak meg, melyeket a hatóság el nem fogadott s még a porosz általános Landrecht is megállapítja, hogy a czéhtagok által végzett munka árát a czéh nem szabhatja meg.²⁾ A czéh tehát, hogy a hasonlatot folytassuk, termeléscontingentáló kényszerkartell maradt ugyan, de az ármegállapító kartell jellegét, mely minden valószínűség szerint veleszületett és a visszaélések lábrakapásáig megillette — megvonja tőle az állam. Rendkívül tanulságos folyamat, mely a kollektiv-monopolok élettanához még — ha a történeti kutatás továbbhalad — nagyon sok beces adatot fog szolgáltatni.

Fokról-fokra, lassanként, a mint a gazdasági élet fejlődik, gazdagodik, a mint a kézműipar mellett fellép a nagyipar, a szállítás könnyebb, a vállalkozási szellem élénkebb lesz: megtörik, magától összeomlik a kereskedelem és ipar monopola s helyét a szabad verseny foglalja el. A physiocraták

¹⁾ Ld. Rohrscheidt cikkét „Preistaxen“, a Handwörterbuch der Staatswissenschaften V. kötete 260. l.

²⁾ Ugyanott idézve a 262. l.

és Smith liberalis közgazdasági politikája, a *laissez faire* elve kétségtelenül összefügg ugyan a XVIII. század általános társadalombölcészeti irányával, nevezetesen a politikai szabadelvűség, az általános emberi jogok tanaival is: de annak alapját, mindenkinek imponáló, mert kézzelfogható tényeken észlelhető indokolását az egyre növekedő verseny hatásában találjuk fel. Az emberek látták, hogy olcsóbbak az árak, ha a kereskedelem, az ipar szabadon mozog, mint ha az egyesnek vagy a testületeknek kizárólagos joga ezek üzése. Smith Ádám korszakalkotó műve tele van a monopol ártalmasságának inductiv bizonyítékaival s a monopoladományozás körül a parlament és az uralkodóház közt lefolyt küzdelmek mutatják, hogy a közvélemény ellene volt azoknak már Smith előtt is. A mint Anglia a XVIII. század második felében gyorsan fejlődő iparos és kereskedőországgá alakul át, megszűnik a monopol uralma s csak a kor parancsoló szavának enged III. György, mikor 1772-ben az árfokozó és speculáló kereskedelem megrendszabályozására vonatkozó statutumokat hatályon kívül helyezi. A czéhek a nagyipar előnyomulásával angol földön maguktól összeomlottak; Franciaországban, hol Turgot bukása részben időelőtti szabad-ipart teremtő edictumának tulajdonították, a forradalom szele fujta el azokat. Poroszországban a híres Stein-Hardenberg-féle törvényhozási program felvette céljai közé az ipar felszabadítását s az 1808. edictum megvalósította azt. Belgiumba, Olaszországba a francziák diadalmas fegyverei vitték be ez intézményt. Egyszóval tehát elmondhatjuk, hogy a XIX. század küszöbén a monopolok uralma véget ért s legalább Európa nyugati felében uralomra jutott a verseny jogi szabadságával annak minden jó következménye.

4. §. Franciaország a XIX. században.

A francia forradalom emberei nem elégedtek meg azzal, hogy eltörölték a létezett monopol, hogy véget vetettek a czéheknek: tovább akartak menni, és örökre lehetlenné tenni a testületi szervezkedést, a kollektív monopol e természetes forrását.

Jellemző e részben már az 1791. évi június 14—17. decretum 1. szakasza¹⁾, mely így szól: „A francia alkotmány egyik alaptétele levén az egy állású és foglalkozású polgárok mindennemű testületeinek megsemmisítése: tilos azokat bármely ürügy alatt és bármely alakban visszaállítani.“

Hogy a testületek alkotása ellen irányuló tilalom a gazdasági térre is tekintett, sőt, hogy ennek egyik kifejezett czélja a kartellszerű szervezkedés kizárása volt, következik a rendelkezés 4. szakaszából, mely hangzatos, erős forradalmi zamatu kifejezések kíséretében eltiltja az ármegállapító egyezségeket. Szövege a következő:²⁾ „Ha az egy hivatáshoz, művészethez vagy mesterséghez tartozó polgárok a szabadság és az alkotmány elvei ellenére megállapodnak vagy egymásközt megegyeznek arra nézve, hogy egyértelműleg visszatartják vagy csak meghatározott áron adják áruikat vagy munkájukat: enemű megállapodásaik és szerződéseik alkotmány-elleneseknek, a szabadságba s az emberi jogokba ütközőknek s érvényteleneknek nyilvánítatnak, a szerzők és felbujtók egyenként 500 font birságra s politikai joguk gyakorlásának egy évig terjedő felfüggesztésére ítélandók“.

¹⁾ „L'anéantissement de toutes espèces de corporations de citoyens du même état et profession étant l'une des bases fondamentales de la Constitution française, il est défendu de les rétablir de fait sous quelque prétexte et sous quelque forme que ce soit“.

²⁾ „Si, contre les principes de la liberté et de la Constitution, des citoyens attachés aux mêmes professions, arts et métiers prenaient des délibérations ou faisaient entre eux des conventions tendant à refuser de concert ou à n'accorder qu' à un prix déterminé le secours de leur industries ou de leurs travaux, lesdites délibérations et conventions sont déclarées inconstitutionnelles, attentatoires à la liberté et la déclaration des droits de l'homme, et de nul effet . . .“

Akkora volt a mult tanulságain felépült ellenszenv a monopol ellen, hogy a mint Le-Chapelier jelentésében a javaslatot indokolja, a polgároknak minden testületi szervezkedésében veszélyt láttak a közérdekre s azt tartották, hogy minden egyes magánérdeke s a közérdek közt semmi közbeeső elemet nem szabad megtűrni: ilyen elem volna a testületi érdek. Minden érdektömörülés megakadályozása s e célra a közgazdaság teljes atomizálása, az egyénig lemenő elaprózása volt a jelszó az individualismus e nagyszabásu forradalmában.

Nem tartozik ide azon drákói rendszabályok tárgyalása, a melyeket a forradalom emberei a megzavart gazdasági élet következményeiül fellépett inség alkalmával 1793-ban a kereskedők vélt visszaélései ellen hoztak. Bár nagyon jellemző a gabonaárak maximumának megállapítása s az a kulcs, mely a nagykereskedőknek 5⁰/₀-os, a kiskereskedőknek 10⁰/₀-os hasznot kívánt nyújtani: az egész kísérlet kudarcza, beleértve a közélémezési bizottság (commission des subsistance) rossz gazdálkodását, feleslegessé teszi e radikális reform méltatását. Az accaparement bűncselekményének új törvénybeiktatása csak annyiban érdekel e helyen, mert e cselekmény s az ármegállapító szervezkedés csakhamar egy kalap alá kerültek az 1810-ki Code pénal 419. §-ában, mely e téren ma is érvényes jogszabály. E szakaszt, fontosságánál fogva, egész terjedelemben eredeti szövegében idézem:

„Tous ceux qui par des faits faux ou calomnieux semés à dessein dans le public, par des suroffres faites au prix que demandaient les vendeurs eux-mêmes, *par réunion ou coalition entre les principaux détenteurs d'une même marchandise ou denrée, tendant à ne pas la vendre, ou à ne la vendre qu'à un certain prix,* ou qui par des voies ou moyens frauduleux quelconques auront opéré la hausse ou la baisse des prix des denrées ou marchandises ou des papiers et effets publics au dessus ou au dessous des prix qu'aurait déterminés la concurrence naturelle et libre du commerce, seront punis

d'un emprisonnement d'un mois au moins, d'un an au plus, et d'une amende de 500 fr. à 10.000 francs.¹⁾

E szakasz nyilván több büncselekmény fogalmát tartalmazza. Vannak benne cselekmények, melyek elkövetéséhez elegendő egy személy csalárd viselkedése — és van benne egy cselekmény, melyet csak többen együttesen követhetnek el s ez az, mely a kartellekre vonatkozik. A szövegben kiemelt rész ugyanis büntetni rendeli „egy és ugyanazon áru vagy élelmiszer fő birtoklóinak egyesülését, a mely arra irányul, hogy vagy egyáltalán ne adjanak el, vagy csak bizonyos áron adjanak el“; természetesen abban az esetben, ha szervezkedésnek meg van a szakasz következő részében valamennyi cselekményre nézve közöskül kijelölt hatása, mely abban áll: „a szabad verseny által különben létrehozandott árnál magasabbat vagy alacsonyabbat érni el“.

A „coalitio“ vétségéhez tehát, melyet a C. p. 419. §-a körülír, következő tényálladék tartozik. Először is: valamely áru fő birtoklóinak kell a szervezkedésben részt venni. A „principaux détenteurs“ kitétel természetesen felette rugalmas, viszonylagos valami, mely sok kételyt vet fel. Hogy a „détenteur“ nem csak a kereskedőre, hanem a termelőre, tehát pl. a nagyiparosra is vonatkozik, az kétségtelen; a termelő az első birtokosa a terméknek s mint ilyet, nem lehet kizárni a birtoklók köréből. A francia iudicatura e tekintetben teljesen összhangzó. A mi a „principaux“ jelzöt illeti, annyi bizonyos, hogy kis vállalkozók, kis iparosok az alá nem vonhatók: a törvény egyenesen az erőkre gondol, azok ellenében védi a nagy közönséget és a gyengéket. Hogy azonban a „coalitio“ fogalmát nem rontja le, ha a nagy vállalkozók oldalán kis emberek is részt vesznek abban, az természetes. A határt már most, a hol a nagyvállalkozó kezdődik, elvileg megállapítani bajos: itt a iudicatura van hivatva dönten. A büncselekmény fogalmának

¹⁾ A szakasz ezenkívül megengedte, hogy a tetteseket két évtől öt évig terjedő időre a „haute police“ felügyelete alá helyezték. E rendelkezést 1885-ben hozott törvény eltörölte s a tartózkodási hely szabályozásával helyettesítette.

egyik eleméből, a mely az árak tényleges befolyásolását kívánja meg, annyi következik, hogy az ilyesmire nem képes elemek nem követhetik el a büncelekményt. Hogy viszont egy birtokos, termelő vagy kereskedő, ha még oly nagy hatalmat képviselne is az árak megszabása tekintetében, nem követheti el a „coalition“ vétségét, azt nem szükség említeni. Több természeti vagy jogi személy kell a „coalition“ fogalmához; de már a kartellek és trustök mai legmesszebbmenő kiképződése mellett igenis gyakorlati kérdéssé válhat, hogy egy egyesület vagy kereskedelmi társaság mezébe öltözött vállalkozó-csoport egy személy-e vagy több? Az 1884. évi syndicatus-törvény¹⁾ Franciaországban kifejezetten megengedi a munkások és munkaadók szakszerű szervezkedését s bizonyos irányban jogi személyekké teszi azokat. Ám a büntető törvénykönyv 419 §-ának egész jelentősége alá volna ásva, ha a vállalkozóknak csak egy „syndicat professionnel-t“ kellene létesíteni s e cég alatt tetszés szerint monopolisálhatnák a piacot azon czimen, hogy nem több személy összebeszéléséről, hanem egy jogi személy cselekedetéről van szó, mely nem eshetik a „coalition“ fogalma alá. E vélemény tényleg felmerült²⁾ de nem tartható. A syndicats professionnels nem kereskedelmi társaságok, s ha üzleti megállapodásokat létesítenek, akkor ezek nem mint egy személy akaranyilvánítása, hanem mint több személy — a tagok összességének összebeszélése, szerződése igenis a coalition fogalma alá eshetik.³⁾

A törvény szövegéből különben nézetem szerint azt kell következtetni, hogy az áru nagy-termelőinek vagy a

1) Az 1884. évi márczius 21. és május 25. törvények.

2) Tárgyalva Babled id. munkája 172. s köv. lapjain.

3) Babled meggyőző érveléssel mutatja ki, hogy a törvényhozás a „syndicats professionnels“ megteremtésekor egészen más tevékenységi kört jelel ki nekik, mint a mely a 419. §-ba ütközhetik s ugyancsak kifejti, hogy ez intézmények jogi személyi jellege nagyon is korlátolt. Műve 176. lapján két bírósági ítéletre is hivatkozik annak bizonyosságául, hogy a syndikátus örve alatt való átlépése a 419. § rendelkezéseinek tényleg büntetett.

nagykereskedőknek egy kereskedelmi társasággá, pl. részvény-társasággá való egyesülése is büntetés alá esik, ha az illetők már az egyesülés előtt birtokában voltak a kérdéses árunak; ellenben, ha csak az egyesülés után szerezték azt meg (beleértve az utóbb való termelést is) e fogalom alá nem tartoznak, mert nem tekinthetők úgy, mint „réunion des principaux détenteurs“.

Másodszor: a szervezkedésnek hatásakép kell, hogy az árnak mesterséges megváltozása álljon be. Csakis az a „coalition“ büntethető, a mely tényleg eltérítette az árakat attól a színvonaltól, a melyet a szabad verseny magával hozott volna. Hogy az eltérés fel vagy lefelé irányul, az nem határoz. Igaz ugyan, hogy a fogyasztókat közvetlenül csak az áremelések károsítják meg, de a törvény határozottan kiterjeszti a tényállást az árcsökkenésre is. S hogy, legalább közvetve, ez is sújthatja a fogyasztókat, azt a kartellek története eléggé igazolja. A kartell egyik mindennapi fegyvere alkalmatlan outsidersok eltávolítására ép az, leszállítani az árakat, legalább rövid időre, oly alacsony színvonalra, mely mellett versenytársaik nem bírnak megélni. A végeredmény természetesen az, hogy a kartell a verseny eltiprása után ismét emeli az árakat és pedig oly magasra, hogy az ideiglenes olesóságért is kárpótlást szerezzen. A Code pénal tehát a fogyasztók kárára a versenytársak ellen intézett támadást is megragadhatóvá teszi, a tisztességtelen versenynek e nemét utoléri.

Hogy a „coalition“ által előidézett ár különbözik-e a szabad verseny által létrehozott ártól, azt természetesen a bírói böles belátásnak kell eldöntenie. A hol ily különbséget nem vett észre, a franczia bíróság egészen helyesen felmentette a terhelteket a büncselekmény vádja alul. ¹⁾ Pusztá kísérlet ily áreltolásra nem állapítja meg „coalition“ fogalmát, nem büntethető, mert a törvény a pozitív behatást kívánja meg.

Ellenben az, hogy az árváltozás valakinek tényleg kárt

¹⁾ Idézve Babled munkájában a 154. l.

okozott, vagy nem, hogy az jelentékeny volt-e, hosszasan tartott-e vagy sem, a „coalition“ tényálladéka teljesen közömbös.

Nehezebb a harmadik kellék helyes értelmezése. A 419. § a „coalition“ fogalmához megkivánja, hogy az „áru visszatartására vagy csak bizonyos áron való eladására irányuljon“. Alapjában véve minden kartell és ring arra irányul, hogy csak kedvező, jó nyereséget hajtó árak mellett adjon el. Nemcsak az árlimitáló, hanem a termelésmegszorító, contingentáló kartell is e czélt tartja szemelőtt. Ha azonban szóról-szóra, illetve betű szerint vesszük e kellékeket s azt a meg egyezést tekintjük csak a „coalition“ fogalma alá esőnek, a mely *határozott árt* szabott meg az eladásra: a C. p. 419. §-ának alkalmazhatósága csakugyan megszükül, összezugsorodik. S jellemző, hogy a Cour de Paris a Secrétan-féle hirhedt rézring felett való ítélkezése alkalmával, 1890. augusztus 5., megváltoztatta a Tribunal correctionnel de Seine marasztaló ítéletét s felmentette a Société des Métaux-t azzal, hogy nem volt ellene bebizonyítható, hogy elvállalta volna a kötelezettséget, csak bizonyos ár mellett adni el. Ez elvi határozat valóban egészen átváltoztatta a judicaturát: a vonatkozó kikötésnek alakszerű bizonyítását kívánta, mit az eddigi gyakorlat nem tett s a mi nézetem szerint sem olvasható ki a törvény szövegéből. A szöveg ugyan említi az árlimitatiót, de megelégszik azzal, hogy a „coalition“ e felé irányul: „*tendant à*“, tehát nem pl. „*stipulant*“. Nem kell mondani, hogy ha e „*tendentiát*“ a bíró fenforogni látja, a törvény szövege értelmében elmarasztalhat akkor is, ha ily megállapodást perrendszerüleg bebizonyítani nem is lehet. A hirhedt rézring törekvése az volt, a lehető legmagasabb áron eladni az egész világ bányáinak összevásárolt réztermelését; fölverte az árt 1886. juniustól 1889. decemberéig 36 £-ról tonnánként 100 £-ra, míg nem aztán a ring bukásával ismét 40 £-ra ment le a réz ára. A szabad verseny áraitól nyilván messze eltávozott e mesterséges árfelhajtás — nyilvánvaló tehát, hogy a megegyezés arra irányult, hogy bizonyos (extravagans) ár mellett adjanak el. Itt a tényekből

lehet következtetni az egyesülés czéljára; tovább menni és a büncselekmény fogalmához megkivánni határozott ármegállapító szerződés létét: valóban nem folyik a törvény szelleméből, sőt egyenesen tág kaput tár annak kijátszására. Nem kell egyebet tenni, mint szóval vagy magánlevelezés útján megállapítani az árakat s nincs bíróság, mely elítélhetné a legvadabb cornert vagy kizsákmányoló kartellt üzelméiért.

A Code pénal 49. §-ának érvényét tehát nem rontotta ugyan le a szokás, a mint némelyek állítják¹⁾, nem ronthatta le, mert a francia jog egyik elvitathatlan alaptétele, hogy a törvénykönyvek egy szakaszát sem érvénytelenítheti a desuetudo — de a bírói gyakorlat említett példája igenis aláásta annak jelentőségét.

A munkabér megállapítására irányuló összebeszélések, szerződések már a törvény szövege szerint sem vonhatók büntetés alá; kifejezetten megengedte azokat az 1884. évi syndicatus-törvény. Csak a munkabért szabályozó kartell tehát a francia jog szerint nem üldözhető.

A mi a kartellszerződések magánjogi elbírátását illeti: a francia bíróságok gyakorlata e tekintetben egyezően az, hogy azok a Code civil 1131. §-a²⁾ alá esnek s mint ilyenek, semmisek. A mint a fent idézett 1791. évi törvény szabadságellenesnek bélyegzi és semmisnek mondja ki az egy szakmabeli vállalkozók és munkások ármegállapító szervezkedését: úgy a bírói gyakorlat mindig a Code civil jelzett szakaszát kiegészítő 1133. §-a³⁾ látja fenforogni s a közrendbe ütközőnek találja a versenyszabadság, a „concurrency naturelle et libre du commerce“ megszorítását. A

¹⁾ Ld. Babled idézett munkája 161. l. Naquet 1885-ben elévültnek mondta a C. p. 419. §-át. Ezzel szemben interpellációk alkalmából két igazságügyminiszter s 1890-ben a Cour de Paris is érvényben állónak vallotta azt.

²⁾ „L'obligation sans cause, ou sur une fausse cause ou sur une cause illicite, ne peut avoir aucun effet“.

³⁾ „La cause est illicite, quand elle est prohibée par la loi, quand elle est contraire aux bonnes moeurs ou à l'ordre public“.

Cour de Paris, mely a C. p. 419. §-ának megszorító magyarázata által a büntetőjogi utat körülbelül elzárta, ép a rézring ügyében 1890. december 18-án hozott határozatával¹⁾ kimondta, hogy „meg nem engedett és a közrendbe ütköző, s mint ilyen hatálytalan az oly coalitio, mely a világ réztermelésének legnagyobb részét egy társaság kezében központosítja s így minden szabad versenyt lehetetlenné tesz. S a semmisséget ki kell mondani akkor is, ha a coalitio nem esik a C. p. 419. §-a alá“. Egy bányatársaság pedig, hogy szerződése érvényét biztosítsa, angol bíróság illetékességét mondta ki. Az angol bíróság el is ítélte a Société des métaux-t, a bánya ez ítélet végrehajtását kérte, de a társaság felszámolói azzal érveltek, hogy a réz összevásárlását célzó szerződés a kereskedelmi szabadságba ütközik s mint ilyen, a francia jog szerint tiltott szerződés. A Tribunal de la Seine helyt adott ez érvelésnek s megtagadta az exequatúr-t.

Természetesen a birói bölcshatóság dolga megítélni, mikor ütközik valamely szerződés a közrendbe. Hogy pedig a bíróság elé nem vitt, valamint a külön választott bíróság által elintézett ügyekben e magánjogi érvénytelenség nem zavarja a kartellek köreit, azt mondani sem kell. Tényleg állanak fenn, és pedig nem kis számban kartellek, s azok egyikére-másikára ki is mondta a bíróság, hogy nem esnek a 419. § alá.²⁾ A mennyiben pedig a szervezkedés e módját aggályosnak találják az érdekeltek, vagy egy kereskedelmi társasággá egyesülnek — ideiglenesen³⁾ vagy állandóan⁴⁾ —

¹⁾ Idézve Babled műve 183. lapján.

²⁾ Így a keleti és déli sóbányák kartelljéről s a phosphatgyárosok kartelljéről. Babled id. m. 153. s. k. l.

³⁾ Az u. n. associations en participation a Code de commerce 47—50. § szerint.

⁴⁾ És pedig vagy société en nom collectif (pl. a syndicat de la quincaillerie), société anonyme par actions (syndicat des fabricants de cêruse) vagy société à capital variatte (pl. a hires comptoir de Longwy) alakjában. Ld. Claudio-Jannet értekezését: Des syndicats entre industriels pour régler la production en France czim alatt a Verein für Socialpolitik IX. k. 3. s. k. l.

vagy egy nagy központi társaságot hoznak létre, a mely az egyes részvénytársaságok részvényeinek többségét megszerzi s ez által azok vezetését kezébe keríti. Ezt az alakot a francziák omniumnak nevezik: mintaképe a Sociéte centrale de la dynamite, mely 20 millió frank részvénytökével alapítva, déleuropai és amerikai dynamitgyárak felett rendelkezik. A francia jog tehát, mint egy nagynevű nemzetgazda¹⁾ mondja, ki van téve a rejtett és nyilvános kijátszásnak, s ha a 419. §-t alkalmazni akarnák, az száz vagy ezer eset közül csak egyben történnék, a mi a legtűrhetlenebb önkényvel volna egyértelmű.

5. §. A Németbirodalom kartellügyi judicaturája.

Németországban a ring- és kartellszerű szervezkedések büntetőjogi tilalmazása a XIX. században megszűnt; a birodalmi büntetőtvénykönyv ily szakaszt nem tartalmaz. Ugyancsak szabadabbá lettek a munkásoknak és munkaadóknak a bérre s általában a munkaviszonyok szabályozására irányuló összebeszélései is²⁾ úgy, hogy erőszakoskodásoktól eltekintve,³⁾ semminemű kollektív — monopolképező szervezkedés nem esik büntetés alá.

Egészen más kérdés természetesen az, hogy a kartellek magánjogi hatálylyal bírnak-e vagy sem? E kérdést a német magánjog nem dönti el. Csak a munkaviszonyok szabályozására irányuló megegyezések magánjogi érvénytelenségét mondja ki az 1869. évi északnémet, később birodalmivá előléptetett ipartörvény 152. §-a.⁴⁾ A mennyiben tehát valamely

1) Leroy—Beaulieu P.: Traite théorique et pratique d'économie politique. IV. köt. 51. l.

3) Az 1869. ipartörvény 152. §-a: „Alle Verbote und Strafbestimmungen gegen Gewerbetreibende, gewerbliche Gehilfen, Gesellen oder Fabrikarbeiter wegen Verabredungen und Vereinigungen zum Behufe der Erlangung günstiger Lohn- und Arbeitsbedingungen werden aufgehoben“.

1) Ugyanott a 153. §.

2) „Jedem Theilnehmer steht der Rücktritt von solcher Vereinigungen und Verabredungen frei, und es findet aus letzterem weder Klage, noch Einrede statt“.

kartell ily megállapodást tartalmaz: ez a pontja sem kere-
setre, sem kifogásra alapot nem szolgáltatathat, azt tisztelet-
ben tartani nem kell. Egyekben azonban a szerződésszabad-
ság általános elvei uralkodnak s a birói böles belátás dolga,
azok érvénye fölött dönten a magánjog alapelvei segítségével.

A német főbiróságoknak ismételtén volt alkalma a
kartellek ügyével foglalkozni, bár a dolog természeténél fogva
ez alkalmak épen nincsenek arányban a kartellek gyakorisá-
gával és terjeszkedésével: mint az I. részben is láttuk, minél
tökéletesebben szervezett a kartell, annál kevésbé van meg
a lehetőség annak kijátszására s annyival kevésbé van szük-
sége annak a rendes birói utra. Ám megelégedve a Reichs-
gericht elvi jelentőségű ítéleteivel, jeleznem kell, hogy a főbiró-
ság már egy 1890. június 25-én hozott ítéletben¹⁾ érinti a kar-
tellek kérdését s kimondja, hogy a „Börsenvereine der deutschen
Buchhändler zu Leipzig“ az által, hogy a vevők rabattját az
összes tagokra egyöntetűen akarja szabályozni, az árakra
jogellenes befolyást nem gyakorolt. Kimondja, hogy a szabad
árképződés jogellenes befolyásáról s az iparszabadság sérel-
méről s így a körend megsértéséről vagy a jó erkölcsök
megtámadásáról szó csak akkor lehetne és Ringről csak úgy
lehetne beszélni, ha személyek oly egyesülése forogna fenn,
a mely ezek nyereszkesedő céljaira uralni akarná a piacot
s a gazdasági erők szabad működését, mely e céljuknak
utját állaná, megakadályozni törekednék. Ám az ily egye-
sülésektől nagyon is meg kell különböztetni üzlettársaknak
jóhiszemű célzattal létrejött egyezségét, a melynek
feladata valamely iparágat termékeinek elértéktelenítése ellen,
valamint egyeseknek áron aluli kínálataiból eredő veszélyek
ellen megvédeni és életképességét fentartani. Kimondja végül
az ítélet, hogy az iparszabadság elvéből nem következik az,
hogy a gazdasági erők szabad játéka oly értelemben érint-
hetetlen lenne, hogy az iparüzőknek tilos volna megkísérteni

¹⁾ Ld. Entscheidungen des Reichsgerichts. Herausgeg. von den
Mitgliedern des Gerichtshofes und der Reichsanwaltschaft. Entschei-
dungen in Civilsachen. XXVIII. Band. Leipzig, 1892. 54. sz. 238. s. k. I.

szövetkezeti uton szabályozni ez erők működését és károsnak ismert tulkapásokat megakadályozni.

Ez az ítélet tehát, bár mellékesen, kellő határozottsággal kifejti a legfőbb bíróságnak álláspontját a kartellek ügyében s különbséget tesz megengedett és meg nem engedett czélu szervezkedés közt. Röviden szólva, a védelmi kartellt jogosnak ismeri el, a monopolt teremtő, kizsákmányolásra irányulót azonban a közrendbe és közérkölesbe ütközőnek bélyegzi. Ám ez az ítélet még egyáltalán nem dönti el azt a kérdést, hogy a kartelltagok által szerződésileg kötelezett jogvédelemben részesülnek, vagyis keresethők-e s megelégszik azzal, hogy a bajor „oberster Landesgericht“ egy 1888. évi ítéletének¹⁾ e kérdésre adott igenlő megoldását például felhossa. E kérdésre határozott választ csak az 1897. évi február 4-iki ítéletében adott a Reichsgericht VI. p. senatusa.²⁾ Ez ítélet egyenesen a kartellek jogállásával foglalkozik s óriási apparatussal dönti el azt a kérdést, mely a kartellek jogi hatályára irányadó. Ezért tüzetesebben kell ez ítélettel foglalkoznom.

A drezdai törvényszék előtt megindított keresetben a felperes „szász faanyag-gyárosok egylete“ (Sächsischer Holzstoff-Fabrikanten Verband) azért kérte marasztalni alperes czéget, a mely az egyletnek tagja volt, mert ez a kartellszerződésben kikötött kötelezettségének, csakis a közös elárusítási iroda útján adni el, nem felelt meg, hanem egyenesen papírgyárosoknak szállított. A szerződés megszegése folytán alperest a kikötött pénzbüntetés megfizetésében kérte marasztalni. A Landesgericht elutasította felperest, mert az egyletet nem tekintette oly félnek, mely perben állhat; a drezdai Oberlandsgericht azonban helyt adott felperes kérelmének. A Reichsgericht a revisió kapcsán feloldotta ugyan a másodbíróság ítéletét, de egyidejűleg alapla-

¹⁾ Idézve Wengler (Francke) Archiv für civilrechtliche Entscheidungen, N. F. 1890. S. 404 s. k.

²⁾ Hogy ez ítélet összhangban van az I. senatus most tárgyalt ítéletével, azt alább látni fogjuk.

³⁾ Id. gyűjtemény 38. kötet 41. sz. 155. s. k. 1.

lannak jelentette ki alperesnek azt a két kifogását, hogy először is az egész szerződés, melyre az egylet épült, érvénytelen; másodsor, hogy neki joga volt az egyletből tetszése szerint bármikor kilépni.

A mi az első, legfontosabb s a második kifogás szempontjából is döntő kérdést illeti, hogy a szerződés magánjogilag érvénytelen-e vagy sem, a Reichsgericht két szempontból vizsgálja a kartellek legalitását. Először az ipar-szabadság szempontjából, tagadó választ adva. A Reichsgericht ugyanis megállapítja azt, hogy a kérdéses egylet célja az volt: megakadályozni a szász faanyag-gyárosok káros versenyét és lehetővé tenni magasabb árak elérését, mint a melyek a szabad verseny mellett előállanak. A kérdés tehát az, hogy iparosok oly egyesülései, a melyek célja bizonyos minimalis árak betartása, megegyeztetetők-e a törvényhozó intencióival, a melyek az iparszabadság által az összeség érdekeit kívánják előmozdítani?

A Reichsgericht beismeri, hogy e kérdésre a felelet több oldalról tagadó. Hivatkozik a bíróság Pohle,¹⁾ Claudi Jannet,²⁾ Jollos,³⁾ Levy v. Halle,⁴⁾ Kohler,⁵⁾ Friedrichowicz,⁶⁾ Schönlank⁷⁾ idevágó tanulmányaira, de a maga nézetét ezzel szemben a következő, valóságos közgazdaságpolitikai okoskodásban fejti ki, mit szó szerint idézek: „Sinken in einem Gewerbszweige die Preise der Produkte allzu tief herab, und wird hierdurch der gedeihliche Betrieb des Gewerbes unmöglich gemacht oder gefährdet, so ist die dann eintretende Krisis nicht nur dem Einzelnen, sondern auch der Volkswirtschaft im allgemeinen verderblich, und es liegt daher im Interesse der Gesamtheit, dass nicht dauernd unangemessen

1) Die Kartelle, Preussische Jahrbücher Bd. 85. S. 407 flg.

2) Schriften des Vereins für Socialpolitik Bd. LX. Th. 2. S. 20 flg.

3) Ugyanott: Kartelle in Russland czim alatt, S. 43 flg.

4) Ugyanott: Unternehmerverbände in den Vereinigten Staaten von Nord-Amerika. S. 112. flg.

5) Archiv für Bürgerliches Recht. Bd. 5. S. 218. flg.

6) Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Bd. 51. S. 646.

7) Braun's Archiv für Sociale Gesetzgebung Bd. 3. S. 493. flg.

niedrige Preise in einem Gewerbszweige bestehen. Die gesetzgebenden Faktoren haben auch dementsprechend schon oft und bis in die neueste Zeit hinein unternommen, durch Einführung von Schutzzöllen auf die Steigerung der Preise gewisser Produkte hinzuwirken. Hiernach kann es auch nicht schlechthin und im allgemeinen als dem Interesse der Gesamtheit zuwiderlaufend angesehen werden, wenn sich die an einem Geschäftszweige beteiligten Unternehmer zusammenschliessen, um die gegenseitigen Preisunterbietungen und das dadurch herbeigeführte Sinken der Preise ihrer Produkte zu verhindern oder zu mässigen; es kann vielmehr, wenn die Preise wirklich dauernd so niedrig sind, dass den Unternehmern der wirtschaftliche Ruin droht, ihr Zusammenschluss nicht bloss als eine berechnete Bethätigung des Selbsterhaltungstriebes, sondern auch als eine dem Interesse der Gesamtheit dienende Massregel erscheinen.“ A Reichsgericht tudós birái itt a válsághelméltre helyezkedve, egyenesen közérdeknek tekintik a versenynök oly korlátolását, melynek czélja a veszteséghezó árképzödés megakadályozása s ezzel a válságok elhárítása. Nem említve már most azokat a közzgazdasági forrásokat, a melyekre az indokolás hivatkozik, hogy a kartellek közérdekü szolgálatait igazolja, utal a Reichsgericht arra, hogy bíróságok ismételtén kimondták¹⁾ azt, hogy az iparszabadság s a közérdek nines megtámadva, ha egy iparág üzöi jóhiszemüleg egyesülnek a végből, hogy termékeik elértéktelenedésének utját állják s iparuk életképességét fentartsák. A kartell tehát, a Reichsgericht szerint, az iparszabadság által védett közérdek szempontjából általánosságban nem, de igenis az egyes adott esetben kifogásolható. A Reichsgericht nem árul zsákban macskát, hanem kimondja azt is, hogy mikor tartja a kartellt a közérdekbe ütközönök. Ismét szó szerint idézek: „... wenn

¹⁾ Idézi itt a bíróság az első polgári tanács fentebb elemzett ítéletét s az ott hivatkozott bajor főtörvényszéki ítéletet (ld. a 25 lapon), továbbá a dresdai Oberlandesgericht egy 1893. szept. 13-iki ítéletét, továbbá hivatkozik még Kohlernek „Aus dem Patent und Industrierechte“, Liefg. 1. S. 85., 86. idézett olasz ítéletekre is.

es ersichtlich auf die Herbeiführung eines tatsächlichen Monopoles und die wucherische Ausbeutung der Konsumenten abgesehen ist, oder diese Folgen doch durch die getroffenen Vereinbarungen und Einrichtungen tatsächlich herbeigeführt werden“. E körülírása a közérdekellenes kartellnek valóban nagyon figyelemreméltó hitvallást tartalmaz a legfőbb bíróság részéről. A „tényleges monopolképzés“ s „a fogyasztók uzsoraszerű kizsákmányolása“, tehát két közgazdasági mozzanat együtt, megállapítja a káros s a közérdekből kifogásolható kartell fogalmát. És pedig akár csak a nyilvánvaló célzat irányul e hatásra, akár az eredmény vezet erre: a bíróság nézete szerint fenforog a káros kartell lényege. Elég volna tehát bebizonyítani, hogy a kartell létrehozói a jelzett célra szervezkedtek, de elég azt is bizonyítani, hogy — akarva, nem akarva — ezt az eredményt érték el. A kezdetben tultermelésmérséklésre irányuló, védelmi kartell később monopolizáló, kizsákmányoló kartellé változhatik át s a bíróság által felállított fogalom alá kerül, bármily ártatlan volt is az eleinte. Viszont, tényleges monopol egymagában és kizsákmányoló árszabás egyedül nem állapítja meg a káros kartell fogalmát, mivelhogy az önmagát mérséklő monopolos kartell nem árt a közönségnek s viszont, a kizsákmányolás lehetetlen, ha a kartell tényleges monopol nem élvez, hanem ki van téve a versenynek. Ebben az esetben ugyanis a közönség az olcsóbban eladó outsidershez fog fordulni s nem engedi, hogy a kartell kizsákmányolja.

Meg kell adni tehát, hogy a berlini Reichsgericht tudós bírói ez ítéletben nem csekély közgazdasági és jogpolitikai elmeélről tanuskodó meghatározását adják a káros kartellnek s ezzel óriási mezőt nyitnak meg a modern iudicaturának e felettébb kényes kérdésben. Az adott esetben kétségtelenül nem kis gondot okozna annak megállapítása, hogy mi a tényleges monopol (különösen szemben az u. n. részletes monopol kérdéssel¹⁾) s hogy hol kezdődik az uzsoraszerű

¹⁾ Ez a kérdés felmerült az 1899. szeptember 13—16-án tartott chicagói nagy trust-konferencián is. Hon. William Bourke Cockran, az egyik főszereplő, képtelenségnek tartja azt, holott annak gyakorlati értelmet kétségbevonhatlan.

kizsákmányolás: mindazonáltal ez ismertető jelekben adva van az az archimedesi pont, a melyből a hatalmukkal visszaélő kartelleket sarkaikból ki lehet fordítani, feltéve, hogy az ügy a bíróság elé kerül. Mert, bár a Reichsgericht ez alkalommal nem is mondja ki: a contrario következtetnünk kell arra, hogy az ily káros kartellektől a jogvédelmet megtagadni el van tökélve.

A második szempont, a melyből ítéletünk a kartellek legitimitását tárgyalja, az egyéni szabadság kérdése, melyet a kartell bizonyos fokig érint. Ám kimondja a Reichsgericht, utalással más ítéletekre is, hogy az ipartörvény által létesített iparszabadság nem jelenti azt, hogy az egyes egyáltalán ne vethetné magát szerződés útján oly korlátozások alá, a melyek megszabják, hogy üzzön-e vagy hol és hogyan üzzön bizonyos iparágat. A Reichsgericht tehát azt tartja, hogy az egyéni szabadság megszorítása, ha nem tulságos mérvű, nem ellenkezik az iparszabadság elvével. Hogy hol van a határ, arra megfelel a Reichsgericht III. polgári tanácsának 1893. május 19-én hozott ítélete,¹⁾ a mely felláttítja azt az elvet, hogy az egyes személyes szabadságát és keresetképességét tulságosan korlátozni nem szabad és csak indokolt érdeket szabad védeni. Adott eset körülményei döntik tehát el, hogy az iparos szabadságát megengedhetően korlátozhatja-e a szerződés vagy sem. Miután azonban ugyanezen ítélet kimondja azt, hogy meg van engedve oly korlátozás, mely szerint a szerződő fél ugyanazt a foglalkozást bizonyos időben és helyen üzni nem fogja: a kartellekben foglalt korlátozások, melyek nem ily mérvűek, általában nem ütköznek az egyes

¹⁾ Közölve az idézett gyűjtemény 31. kötetében 18. sz. a. 97 s. k. I. N. alperes C. esernyőgyáros üzletében kötelezte volt magát arra, hogy ha a képviselt céghez való utazói viszonyát felbontaná is, sem ez árut előállítani, sem az eladását közvetíteni nem fogja. Kötérül 10,000 márkát kötöttek ki a szerződésben. Mindazáltal alperes ugyanazon helyen versenyzületet kezdett. A két elsőfoku bíróság elmarasztalta őt a bírság fizetésére, a Reichsgericht azonban elutasította a felperest azzal, hogy e szerződés érvénytelen volt, mert alperes szabad hivatásválasztási jogát korlátozta.

elidegeníthetlen szabadságjogaiba. A kartell a feleket csak a termelés mértékében, az eladási stb. árakra nézve, az eladás mikéntjére stb. korlátozza: tehát nem vonja el tőlük a keresetképeességet, sőt egyenesen fokozni van azt hivatva. Csakis akkor volna a Reichsgericht álláspontja szerint sérelmes a korlátozás, ha az egyes az illető kereseti ágból teljesen ki volna zárva, mi az egyes tagok üzemét beszüntető szoros kartelleknél előfordulhatna ugyan, de akkor is oly kárpótlás mellett történik, mely a korlátozást az illetőre nemcsak hátrányosul nem engedi tekinteni, hanem egyenes előnnyel jár arra nézve.

A felhozott okoknál fogva tehát a Reichsgericht érvényesnek jelentette ki a szerződést, melyet a szász faanyaggyárosok kötelékének tagjai egymással kötöttek s megítélhetőnek mondta ki az abból eredő pénzbírságot. Ez utóbbi kijelentése, mely az 1890. évben hozott, fentebb elemzett ítéleten tulmegy s így további indokolást igényel, az 1869. évi ipartörvény 152. §-ára van alapítva. E már ismertett szakasz elvonja a keresetőséget a munkaviszonyokat szabályozó megállapodásoktól, de nem érinti az egyéb tárgyú megállapodásokat. A Reichsgericht tehát, utalva arra, hogy az ipartörvény keletkezésének időpontjában már léteztek kartellek, habár nem oly nagy számban, mint jelenleg s hogy azok ismételen szabályoztattak is egyes törvényhozások által¹⁾, a contrario arra következtet, hogy a vállalkozók termelés- és árszabályozó megállapodásai a közönséges jog alá esnek, s mint ilyenek, keresetők.

A Reichsgericht ez ítéletében még állást foglal abban a kérdésben is, hogy lehet-e a kartellból tetszés szerint kilépni? Alperes ugyanis a felperes Verband elnökéhez intézett levélben kijelentette volt, hogy kénytelen az egyletből kilépni. A Reichsgericht felemlíti Kohler²⁾ azon nézetét, hogy a

¹⁾ Hivatkozik az ítélet a Verein für Socialpolitik idevágó kötetében Cl. Jannet, Jollos és Lery von Halle értekezéseire, az 1852. évi osztrák büntető törvénykönyvre s a Porosz általános Landrecht II. 8. 199. §-ára.

²⁾ Archiv für Bürgerlich. Recht. Bd. 5. S. 218 flg. és Aus dem Patent- und Industrierechte Liefg. 1. S. 87.

kartellszerű köteleket minden résztvevő tetszése szerint felbonthatja, hogy természetes szabadságát visszanyerje. Azonban nem fogadja el azt, hanem ismétli, hogy az ipar-szabadság nem jelenti az erők szabad játékának érinthetlenségét s nem jelenti azt, hogy az iparosoknak tilos volna megkísérteni, a társulási önszegély útján szabályozni ez erők működését és kizárni károsnak tartott tullépéseket. Következésképp az egyes kartelltag nem bonthatja fel a szerződést csak arra való hivatkozással, hogy kötelezettségei akadályozzák az erők szabad játékát s öt ipara folytatásában zavarják.

Nyitva hagyja ellenben a Reichsgericht ezen ítélete azt a rendkívül fontos elvi kérdést, hogy a kartellszerződés alapján lehet-e a kikötött korlátozások betartására indítani keresetet. E hézaga a német judikaturának gyakorlatilag annyiban kevésbé jelentős, a mennyiben a pénzbírságra irányuló kereset felér a teljesítésre irányulóval.

Ellenben igenis állást foglalt a Reichsgericht a kartell által outsiders ellen alkalmazott kényszerítő eszközök egyikének, a bojkottnak jogi megítélése által. Nem ugyan az 1897-ki, hanem a már első helyen tárgyalt 1890. évi ítéletben. A német könyvkereskedők tőzsdeegylete Lipésében ismételten hangoztatta, hogy a tagoknak kötelességük azokat, a kik a megszabott engedményen (rabatt) tulmennek s elharácsolják a könyveket, kizárni forgalmukból, nekik kiadványaikat el nem küldeni. E körleveleihez az egylet jegyzéket mellékelte, a melyekben felperes kövér nyomtatásban azon czégek közt volt feltüntetve, a melyeknek semmit sem szabad szolgáltatni. Sőt a közvetett szállítástól is eltiltotta tagjait az egylet s nyomtatványjaiban kijelentette, hogy az a tag, a ki a bojkottot be nem tartja, szintén felpereséhez hasonló elbánás alá kerül. Az alsó fórumok a tőzsdeegylet e harcziás kijelentéseiben nem láttak jogsértést, mert felperes e fenyegetések megvalósítása esetében sem lett volna üzletvitelében lehetetlenné téve, miután az egyleten kívül állóktól kaphatott volna kiadványokat. A Reichsgericht nem osztotta e felfogást, hanem egyenesen kimondta, hogy oly

intézkedések, melyek a siker kilátásával szándékosan arra irányozták, hogy valamely iparost oly termékek beszerzésétől, a melyeket ipara üzésénél nem nélkülözhet s a melyek különben a forgalombahozatalra szánják, kizárják, jogellenes vagyonmegkárosításnak minősítendők. Ez esetben a tőzsde-egylet kijelentései egyenesen megakarták nehezíteni az üzletet felperesnek, a mire az egyletnek joga nem volt. De hozzátette a Reichsgericht azt is, hogy az egylet előjáróságának a Börsenverein lapjában, a melyet a tagok kapnak, de a melyre nem tagok is előfizethetnek s a mely általában köztekintélynek örvend, közzétett nyilatkozatai a felperes üzleti hírnevét aláásni, őt megbélyegezni voltak hivatva. Sőt ép üzletemberrel szemben az oly kijelentések, hogy a forgalmi viszonyok tekintetében több irányban korlátolva van, egyenesen sértők és felperest nemcsak üzletemberi hírnevében, hanem üzlete anyagi hasznát tekintve is megtámadták. Mindezeknél fogva a Reichsgericht a jogtalan károsítás ellenében felperes kártérítési igényét elvben megállapította, sőt közvetve azt is kijelentette, hogy ily igényt az egylet azon tagjai részére is hajlandó megállapítani, a kiket a bojkott be nem tartása miatt az egylet kizárna és bojkott alá vetne,¹⁾ még pedig még abban az esetben is, ha az egyleti tagok e büntetésnek az alapszabályok szerint az egyletbelépéskor alávetették volna magokat. És pedig azért nem, mert a Reichsgericht szerint ilyen kikötéssel egész gazdasági existenciájuk aláásására kötelezték volna magukat, a mi ellenkezik a jog szellemével s így az ilyen kikötés eo ipso érvénytelen lenne.

A német judikatura álláspontja a Reichsgericht ez ítéleteiben elég szabatosan kidomborodik. Miután azonban a német magánjog az új polgári törvénykönyvnek 1900. január 1-én történt életbelépésével átalakult s a régi partikularis jogok helyébe egy egységes és modern szellemben kidolgozott codex lépett: szükségesnek látszik az utóbbira is egy pillan-

¹⁾ Ld. az „Entscheidungen des Reichsgerichts in Civilsachen“ 28. kötete 250. lapját.

tást vetni. Az új codex érvénye még sokkal újabb ugyan, hogysen annak judicaturájáról szólhatnánk — e nélkül pedig ép ez a sok elvi ujitást tartalmazó s ép azért bírói magyarázatot igénylő mű rendelkezéseinek hatását megállapítani lehetetlen: mindazonáltal indokoltnak látszik azon szakaszokat kiemelni, a melyek a kartellek megítélésénél tekintetbe jöhetnek.

Egyik híres és méltán híres szakasza az új polgári törvénykönyvnek a 138. §, a melyet uzsoraszakasznak is szokás nevezni, bár e név csak annak második bekezdésére illik. Tartalma az eredeti szövegben így hangzik: „Ein Rechtsgeschäft, das gegen die guten Sitten verstösst, ist nichtig. Nichtig ist insbesondere ein Rechtsgeschäft, durch das Jemand unter Ausbeutung der Nothlage, des Leichtsinns oder der Unerfahrenheit des Anderen sich oder einem Dritten für eine Leistung Vermögensvortheile versprechen oder gewähren lässt, welche den Werth der Leistung dergestalt übersteigen, dass den Umständen nach die Vermögensvortheile in auffälligen Missverhältnisse zu des Leistung stehen.“

Alig szükséges megjegyezni, hogy a második bekezdés idézett szövege nem egyéb, mint az uzsora büncselekményének magánjogi következményét továbbfejlesztő rendelkezés. Az uzsora modern fogalma, a melyet a német szövegből az 1883. évi XXV. törvénycikkünk¹⁾ magyarrá is lefordított: a gyengék kizsákmányolására vonatkozik s mint ilyen, kiterjesztett értelmében nem csak a hitelügyletekre értendő, hanem magában foglalja az adásvételi s egyéb kötetmi ügyleteket is, az u. n. Sachenwucher-t. Az új p. törvénykönyv már most a Reichstag bizottságában előterjesztett s elfogadott indítvány alapján — szemben a

¹⁾ Az 1. § így hangzik: „A ki másnak szorultságát, könnyelműségét vagy tapasztalatlanságát felhasználva, olyan kikötések mellett hitelez vagy ad fizetési halasztást, melyek a neki vagy egy harmadiknak engedett tulságos mérvű vagyoni előnyök által az adósnak, vagy a kezesek anyagi romlását előidézni vagy fokozni alkalmasak; vagy oly mérvűek, hogy az eset körülményeihez képest a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közt szembeötlő aránytalanság mutatkozik, az uzsora vétségét követi el.“

kormányok érvelésével¹⁾ — felvette e fogalmat s annak oly tágabb értelmet adott, hogy nem csak a szokásszerű, hanem már az egyes adott esetben elkövetett kizsákmányolást is oly ismérvnek minősíti, a mely a jogügyletet semmissé teszi.

A 138. § nagy jelentőségét általában kétségbevonni nem lehet. Maga a törvénykönyv indokolása megjegyzi e szakaszhoz, hogy itt a birói belátásnak oly szabad teret nyitnak, a minő nagy jogterületeken eleddig ismeretlen vala, s hozzáteszi, hogy tévedések, hibák a bíróság részéről épen nincsenek kizárva. Hogy fogják-e azt a bíróságok a kartellekre alkalmazni és minő mértékben, az ma még nyílt kérdés és csak valószínűségekről beszélhetünk. Ha azonban a Reichsgericht 1897-évi február 4-ki ítéletének fentebb²⁾ szó szerint közölt kijelentésére gondolunk, a hol a közönség uzsora-szerű kizsákmányolása van odaállítva, mint a tilos kartell ismertetőjele: valóban alig kételkedhetünk, hogy a XX. század német bírója a 138. § második bekezdését nem fogja használatlanul hagyni a kartellperek megítélésénél. Ha a kartell tényleges monopolit teremt: a vevők úgy, mint a kartell s érdeklő nyersterményeladók stb. kényszerhelyzetben vannak s ha a kartell ezt kiaknázva, aránytalan árakat szab: meg van az uzsora minden jele s ezzel a semmisség, melyet a bíró habozás nélkül ki fog mondani. Esetről esetre nem lesz ugyan könnyű a kérdéses ismertető jelek, illetve fogalom-elemek elbírálása: de ismerve a német főbíróságok lelkiismeretes közgazdasági tanulmányait, fel kell tennünk, hogy a német iudicatura hovatovább oly gyakorlatot fog teremteni, mely el fogja tudni választani a konkolyt a búzától.

Fontos a kartellek szempontjából az új polgári törvénykönyv 343. §-a is, a mely megengedi a bíróságnak, hogy a nézete szerint tulmagasra szabott kötbért az adós kívánóságára mérsékelhesse.³⁾ A modern kartellek egyik legerősebb

¹⁾ A kormányok képviselői magától érthetőnek jelezték e semmisséget.

²⁾ Ld. a 29. lapon.

³⁾ „Ist eine verwirkte (Conventional) Strafe unverhältnissmäßig hoch, so kann sie auf Antrag des Schuldners durch Urtheil auf den

fegyverét tompítja le e szakasz, a mely megadja a szerződés-szegő kartelltagnak a módot, a rendesen tulmagas kötbér lefizetése alul kisebb-nagyobb részben kibujni. Ha tehát valamely tag például csak annyiban vét a kartell ellen, hogy a kikötött áron alul ad el száz métermázsa czukrot, s a kartell értelmében ezért kétezer korona bírságot kellene fizetnie: kértére a bíróság kimondhatja, hogy a kartell többi tagjai ez által sokkal kisebb sérelmet szenvedtek, semhogy annak fejében ily összeget követelhetnének. S mivel a 343. § idézett szövege egyenesen „jogos érdekről“ szól a melyet a kötbér megszabásánál számba kell venni: nagyon sok gyakorlati esetben kérdésessé fog válni a kötbér megítélése általában, mert hisz itt nagyon rugalmas kitételrel van dolgunk s a bíróságnak nagyon sok oly megállapodással lesz dolga, a melynél a kartelltag olyasmire kötelezi magát, a mi a többieknek „jogos“ érdekében nem áll.

Összefüggésben áll e ponttal, de outsiders szempontjából is fontos az új polgári törvénykönyv 226. §-a, mely megengedhetetlennek jelenti ki bármely jog oly érvényesítését, a melynek célja csupán csak az, másnak kárt okozni;¹⁾ továbbá a 826. §, mely kártérítésre kötelezi azt, a ki másnak a jó erkölcsökbe ütköző módon szándékosan kárt okoz.²⁾ Ha tehát a kartell kiköti, hogy tagjai oly kereskedőnek, a ki a kartellvezetőség által megállapított eladási feltételeknek magát alá nem veti, bírság terhe alatt nem adhatnak el: e bírságot nem fogja a bíróság a szerződés-szegő kartelltag ellenében megállapítani, ha e rendszabályban csak károkozási törekvést lát s nem talál oly előnyt,

angemessenem Betrag herabgesetzt werden. Bei der Beurtheilung der Angemessenheit ist jede berechnigte Interesse des Gläubigers in Betracht zu ziehen.“

1) „Die Ausübung des Rechtes ist unzulässig, wenn sie nur den Zweck haben kann, einem Anderen Schaden zuzufügen“. Ez az u. n. „Chikaneparagraph.“

2) Wer in einer gegen die guten Sitten verstossenden Weise einem Anderen vorsätzlich Schaden zufügt, ist dem Anderen zum Ersatze des Schadens verpflichtet.“

mely azt a kartell szempontjából indokolná. De a kereskedő is felhasználhatja e szakaszokat, a mennyiben a kartelltagok őt bojkottálják, s ennek folytán üzlete szenved: ő ezért teljes kárpótlást igényelhet. Ugyanugy a termelő, a ki outsider létére nem kap a kartellben levő vállalkozóktól nyersanyagot — pl. a cukorfinomító, a ki nem, vagy csak lehetetlen áron kap — teljes kárpótlást követelhet a kartell-vezetőségtől, a miért neki szándékosan s a jó erkölcsökbe ütköző módon kárt okozott. A monopol megszerzésének, a kivüállók tönkretételének egyik legveszélyesebb fegyverét csavarja ki az új német polgári törvénykönyv a kartell kezéből ezzel a rendelkezésével. De még tovább mehetünk s feltehetjük, hogy a fogyasztó, a kit a kartell kizsákmányoló áraival megkárosított, a 138. §-on kívül e szakaszokra is hivatkozik majd s nem a semmisséget, hanem a teljes kártérítés kötelezettségét kéri kimondani a kartellel kötött jogügyletből reája háramlott kár ezimén.

Még egy nagyon fontos új rendelkezésről kell megemlékeznem, a mely nem az egész birodalomra szól ugyan, de szoros összefüggésben van az új polgári törvénykönyvvel, illetve az azzal egyidejűleg életbeléptetett új kereskedelmi törvényvel. Az új törvénykönyveket életbeléptető porosz törvény IV. szakasza ugyanis a két ház közti tárgyalások után¹⁾ a következő szövegben állapított meg: „Részvénytársaság, valamint részvényekre alapított betéti társaság felbontható, ha az jogellenes cselekmények vagy mulasztások által a közérdeket veszélyezteti.“ E szakasz, melynek végrehajtása a közigazgatási utra tartozik,²⁾ megadja a lehetőséget arra, hogy a kartellek visszaélései által fenyegetett közérdek érvényesüljön. Ha ugyanis a kartell monopol

1) A javaslat szövege valamivel részletesebben szólott ugyan, de lényegileg ugyanigy hangzott. A porosz képviselőház több nagy kereskedelmi kamara előterjesztéseinek engedve, törölte volt a javaslat e szakaszát. Az Urakháza azonban a fenti fogalmazást kívánta s a képviselőház ismételt tárgyalás után hozzájárult ahhoz.

2) Első fokon a Bezirksausschuss határoz, panaszt a Regierungspresident emelhet.

teremt és kizsákmányolja a közönséget, a vagy csak bojkottálja az outsidersokat: a benne résztvevő részvénytársaságok jogellenes cselekmények czimén feloszlatathatók. Már pedig a nagyipari kartellek legfontosabb tényezői, rendesen vezetői ép a részvénytársaságok: azok feloszlatásával a kartell életerejét támadná meg az állam.

Különös hordereje leszen a porosz életbeléptetési törvény e szakaszának akkor, ha, mint kilátásban van, a kartellek törvényes szabályozás alá kerülnek. Bármily legyen is e szabályozás: az a részvénytársaság, mely az eléje irt rendelkezést nem tartja meg, mint kartelltag, az idézett szakasz súlyát fogja érezni, mert cselekményei és mulasztásai — szemben a kartelltörvénnyel, a megsemmisítés büntetését vonhatják maguk után. A porosz kereskedelmi jog e rendelkezése egy damokleszi kardot akasztott a részvénytársaságok feje fölé, melylyel az állam agyonsujthat minden kartellt, a mely helyzetével visszaél.

Hogy a porosz kereskedelemügyi miniszternek a folyó 1900. év elején tett kijelentése a kartellek és syndikátusok törvény utján való szabályozása iránt mikor ölt testet s hogy az erre vonatkozó tárgyalások minő irányban mozognak, az tudomásom szerint még nem került a nyilvánosság elé.¹⁾ Egyik tekintélyes organuma a német sajtónak, az „Allgemeine Zeitung“ nem tartja valószínűtlennék, hogy a javaslat bizonyos fokig az osztrák javaslatra fog támaszkodni.²⁾ A mennyire a német államférfiak hangulatára parlamenti tárgyalásokból következtetni lehet, a javaslat nem fogja a kartellek alakítását eltiltani, csak azok nyilvántartása és a visszaélések megakadályozása lehet annak czélja. A porosz közmunkaügyi miniszter 1899-ben³⁾ s a kereske-

1) Jellemző, hogy Dr. Dove H. Landgerichtsraht a D., a berlini kereskedők társulatának syndikusa, kihez e tárgyban kérdést intéztem, még f. é. ápril 22-én sem tudott a javaslatról semmit.

2) Idézve Steinmann-Bucher „Deutsche Industrie-Zeitung“ cz., a kartellek ügyét képviselő organum f. é. 7. számában a 85. lapon.

3) Ugyanazon folyóirat 1900. évi 3. számában.

delemügyi miniszter a folyó évben¹⁾ kijelentették, hogy a nagy szén- és vaskartellek működését előnyösnek tartják s az utóbbi statisztikailag is bizonyította, hogy a szén- és kokszyndikátus legujabb árai mérsékeltebbek a régi, kisebb lendülettel járt korszakok árainál s hogy a syndikátus egyenesen mérséklőleg hatott az áremelkedésre. Sok bányatulajdonos csak azért nem lépett a kartellbe, hogy jobb árakat érhessen el s a kartellben fellépett emelési tendenciák sem érvényesültek. A széndrágaságot a másod-, harmadkezek okozták, melyek a helyzettel visszaéltek.

Igaz ugyan, hogy a ma legaktuálisabb széndrágulási kérdésben nem szabad figyelmen kívül hagyni a rajna-westpháliai hatalmas szénsyndikátus működésének azt a következményét sem, hogy a termelés állandósításával utját állta a növekedő szükségletek kielégítésének s így vétkes abban, hogy a német szénbányászat nem bír elegendő szénet előállítani, a mi lehetségessé teszi a kereskedők uzsorás ár-szabásait. Annyi azonban bizonyosnak vehető, hogy a kartellek Németországban nagy önmérséklést tanusítanak s ennek köszönhetik, hogy ügyük el nem mérgesedett. Hogy azután ez önmérséklésben minő része van a német ipar óriási fejlettségének s az ebből folyó élénk versenykedvnek mely igazi monopolt létrehozni nem enged s minő része van annak az előrelátásnak, mely a kartellek vezetőit egyfelől iparáguk állandó előnyeinek s ezzel a fogyasztók kímélésének szempontjára helyezi, másfelől a közvélemény s a német államok szociálpolitikai érzékenysége mellett hamarosan bekövetkezhető reakcióra való tekintet nem engedi szem elől téveszteni — azt természetesen eldönteni nem lehet. Hogy ily viszonyok között mégis megérett az ügy a törvényhozás beavatkozására: az jele annak, hogy az állam maga is szükségesnek tartja, hogy e rendkívül fontos ügyben tisztán lásson és ha kell, közbelépjen.²⁾

1) „Deutsche Industrie-Zeitung“ 1900. évi 6. sz. a 68. lapon.

2) A javaslatra vonatkozó magántudakozódásaim ez ideig eredményre nem vezettek. Hogy a kartellügy általános érdeklődéssel találkozik, mutatja az is, hogy a Humboldt-akadémián Stillich O. dr. elő-

6. §. Ausztria kartelljoga s az 1897. évi javaslat.

A XIX. század elején a monopol ellen mutatkozott általános ellenszenv nyilatkozik meg az osztrák 1803. évi büntetőtörvénykönyvben is, a mely a coalitiot büntetéssel sújtja. E törvény intézkedései átmentek az 1852. évi május 27-iki büntetőtörvénykönyvbe, melynek 479—481. §-ai minden ár- és munkabérszabályozásra kiterjesztik a tilalmat. E szakaszok, melyek a strike-ot is büntetni rendelték, az ipari vállalkozók minden oly összebeszélését, mely az árak emelésére irányult vagy hiányt volt hivatva előidézni, kihágásnak minősítette.¹⁾

Az osztrák kormány 1897-ki kartelljavaslatához csatolt indokolás²⁾ hatálytalannak mondja e rendelkezést, melyet különben az 1870. évi ápril 7-ki törvény (R. G. Bl. No 43.) törölt, illetve oda módosított, hogy az ily megállapodások csak bizonyos sulyosító körülmények, nevezetesen fenyegetés, ijesztés és erőszak alkalmazása esetén büntetendők. Mivel e bűncselekmény lényegét a jelzett tiltott eszközök adják meg, az a kartellügyre nem tartozik.

Ellenben igenis erre vonatkozik az említett törvény 2. §. és 4. §-a, melyek együttvéve, ha nem is minden kartellt, de legalább s az összes árfelhajtó kartelleket a magánjogi érvénytelenség bélyegével látják el.

A törvény ugyan első sorban csak a munkások és munkaadók munkafeltételeket megállapító összebeszéléseire mondja ki az érvénytelenséget, de aztán a 4. §-ban hozzá-

adási cyclust tart a f. évben a kartellekről, trustokról és syndicatusokról. Vázlatát lásd „Deutsche Industrie-Zeitung“ 1900. ápril 12. számában, a 181. lapon.

1) „Verabredungen von Gewerbsleuten, Fabriks- oder Arbeitsunternehmern oder Dienstgebern, um eine Umänderung in den Arbeits- oder Lohnverhältnissen zu erwirken, oder um den Preis einer Waare oder einer Arbeit zum Nachtheile des Publikums zu erhöhen, oder zu ihrem eigenen Vortheil herabzusetzen, oder um Mangel zu verursachen, sind als Übertretungen zu strafen“. 479. §,

2) 180 der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses; XIII. Session, 1897. 21. és köv. l.

teszi, hogy a munkaviszonyokra vonatkozó rendelkezéseinket alkalmazni kell „iparosok összebeszéléseire is, a melyek czélja valamely áru árát a közönség hátrányára emelni, valamint támogatni azokat, a kik e megállapodások mellett kitartanak vagy sujtani azokat, a kik azokat be nem tartják.“¹⁾

Ám a törvényt magyarázás a judicatura dolga s a hivatkozott szakasz csakugyan reászorul a magyarázatra. Míg a 2. § világosan hatálytalanná teszi az oly kartellt, melynek tárgya csak a munkásviszonyok iránt való megállapodás és természetesen hatálytalanná teszi bármily kartell ily tárgyú megegyezéseit: addig a 4. § kiterjedésére nézve több irányban kétség merülhet fel és merült is fel.

Az első kérdés az, kiket ért a törvény a «Gewerbsleute» név alatt? A második az, hogy az összebeszélésnek kifejezetten az áremelésre stb. kell-e irányulnia vagy sem? Egy további kérdés, hogy mily áruk árának emeléséről van szó? miután a törvény azt mondja, hogy az áremelésnek csak a közönség hátránya esetén van a kérdéses hatása: tehát ugy is tehetjük fel a kérdést, hogy mily áruk áremelkedése válik a közönség hátrányára?

Ha törvénytiszakaszunk magyarázatánál annak eredetére megyünk vissza s a parlamenti tárgyalást vesszük alapul, elég sajtóságos megvilágítást kapjuk a legis ratio-nak. Tény ugyanis, hogy az 1870. évi „Coalitions-gesetz“, a hogy azt röviden idézni szokták, nem egyéb, mint az 1803. évi büntetőtörvénynek az 1852. évi codexbe is átment, tulajdonkép azonban az 1731/32 kézművesrendszabályon alapuló rendelkezéseinek átültetése a büntetőjog mezejéről a magánjogéra. A Coalitions-gesetz tárgyalásakor a 4. §-hoz szót emelt egyetlen képviselőnek kijelentette az akkori igazságügy-miniszter, Herbst, hogy e szakasz semmi újat nem akar

¹⁾ A 2. §-ból kiegészített alakjában ugyanis a 4. § így hangzik: „Verabredungen von Gewerbsleuten zu dem Zwecke, um den Preis einer Waare zum Nachtheile des Publikums zu erhöhen, sowie Vereinbarungen zur Unterstützung derjenigen, welche bei diesen Vereinbarungen ausharren, oder zur Benachtheiligung Jener, welche sich davon lossagen, haben keine rechtliche Wirkung.“

mondani, hanem az eddig büntetés alá esett cselekménynek ez alul felmentését és a magánjogi érvénytelenségnek kitüntetését tartalmazza. Ha tehát az egész 1870. évi április 7-ki törvénynek keletkezésére reállók e magyarázatot elfogadjuk, nyilvánvaló, hogy a régi világ, a XVIII. század viszonyait kell lelki szemeink elé idéznünk, hogy a szakasz eredeti értelmét kitaláljuk. Az 1803. évi btkv. 226–240. §§-ai, valamint az 1852. évi codex fentjelzett, onnét átvett szakaszai tulajdonkép a czéhekre vonatkozó taxák áthágásait¹⁾ és elsörendü szükségleti cikkek készleteinek eltitkolását, valamint ki nem adását²⁾ rendelik büntetni, kapcsolatban az ár- és munkabérmegállapító összebeszélésekkel. Kétségtelen ebből a környezetből, de magának a kornak viszonyaiból is, hogy régi büntetések a czéhbéli kisiparosok helyi monopolai ellen irányultak s Gewerbsleute alatt a kézműiparosokat értették s azon áruk megrágítását akarták megakadályozni, a melyek a mindennapi fogyasztás tárgyai: a közvetlen szükségleti cikkekét. Az 1870. évi legislatio a munkaviszonyok összebeszélés által való szabályozásával egyetemben az iparosok árfelhajtó megállapodásait is szabadelvű megbírálásban részesíti, mikor azokat kiveszi a büntetőjogi sanctio alul s csak a magánjogi érvénytelenséget alkalmazza reájuk, hogy a forgalom szabadságát fentartsa. Hogy 1870-ben a törvényhozók a modern nagyipari kartellekre nem gondoltak, de nemcsak Herbst szavaiból tűnik ki, nemcsak abból, hogy a parlamenti vita a 4. §-t ugyszólván nem is érintette: hanem kétségtelenné teszi azt az a körülmény, hogy ez időben Ausztriában még ily kartell nem is létezett. A Coalitions-gesetz 4. §-a, mint egy tekintélyes osztrák organum³⁾ jogá-

1) „Übervortheilung gegen Satzungen und Taxordnungen“. 1803. 226. §. 1852. 478. §.

2) A 230., illetve 480. §: „Gewerbsleute, welche den Vorrath von Waaren nothwendigen Lebensbedürfnisse verheimlichen oder zu verabfolgen verweigern“.

3) Lásd Dr. Max Hirschmann értekezését: „Cartelle vor Gericht“ a Handelsmuseum 14. k., 46. számában (1899. november 16.).

sza helyesen mondja, nem tekinthető kartelltvörvénynek, nincs a modern kartellek testére szabva.

Az 1897. évi kartelltvörvényjavaslat indokolása,¹⁾ melynek szükségkép foglalkoznia kellett a fenálló joggal, az 1870. évi törvényről azt mondja, hogy a 4. § fogalmazása mellett „legalább is kétséges, hogy azt a termelendő mennyiség megállapítására, a fogyasztási terület felosztására s általában oly megállapodásokra, a melyek csak közvetve hatnak az ár emelkedésére, lehet-e alkalmazni.“ Hozzáteszi aztán, hogy „bizónynyal nem találja a szakasz: a) azokat az összebeszéléseket, a melyeknek célja nem az árak emelése, hanem azok fentartása oly körülmények közt is, a mikor a termelési viszonyok kedvezőbbek — úgy, hogy a conjuncturából eredő előnyt a szerződött vállalkozóknak biztosítják s a fogyasztókat abból kizárják; b) féglyártmányok, nyersanyagok stb. beszerzési árainak leszállítására irányuló direct vagy piaczosztás által ható megállapodásokat, c) egyéb termelési feltételek kedvezőbbé tételére irányuló összebeszéléseket. pl. szállítás-biztosítási költségre vonatkozókat.“

Az osztrák kormány tehát még ezelőtt három évvel hivatalos álláspontjának azt vallotta, hogy az 1870. évi Coalitions-gesetz egyuttal kartelltvörvény jellegével bir ugyan, de az csak korlátolt körben érvényesíthető a kartellek ellen. Hozzátette egyuttal az indokolás, hogy a törvényt még a korlátolt körben is „majdnem sohasem (fast nie)“ alkalmazták, minthogy a kartellek rendesen választott bíróságokra bizzák jogvitáik elintézését.

Am az osztrák jogélet ép az utolsó években oly jelenségeket mutat fel, melyek a kormány idézett álláspontját teljesen megingatják s nagyon is határozottan vágják ketté a kartellek magánjogi érvényének vitás kérdését.

Ausztria legfőbb polgári bírósága, az Oberster Gerichtshof 1898-ban egy vitriolkartellt, 1899-ben pedig egy zsirkő (talkpala) bányakartellt mondott ki érvénytelennek s az utóbbi esetben egészen tüzetes magyarázatát adta az 1870. évi

¹⁾ Id. nyomtatvány 23. és 24. lap.

április 7. törvény 4. §-ának. Az utóbbi eset tanulságos volta indokolja annak kimerítőbb előadását.

Több stájerországi zsirkőfejtőtulajdonos 1896. őszén kartellre lépett azzal a bevallott czélzattal, hogy „iparukat emeljék.“¹⁾ Korlátozták a termelést, Bécsben közös eladási irodát létesítettek, megállapodván, hogy birság terhe alatt nem adnak el önállóan tíz év tartamán át. F. és társa stájer „Talksteingewerkschaft“ már félévvel később beperelte társait az iránt, hogy ismerjék el a szerződés érvénytelenségét, mert az a jó erkölcsökbe ütközik. A gráci törvényszék elutasította felperest, mivel az árak 10⁰/o-kal történt emelése egészen szerény s a mélyreszállott árak után megfelelő is, tehát nem lehetett a közönséget megkárosító szándékot bebizonyítottak látnia. A felebbezésnek a gráci országos főtörvényszék nem adott helyet, mert a különben is jelentéktelen áremelés nem a közönség kárára történt, hanem csak a közbeeső üzletek rovására, mert továbbá egyes bányatulajdonosok egyetértése még nem alkothat monopol. A stejerországi főtörvényszék nézete szerint tehát a kartell csak akkor semmis, ha az összeség érdekeinek árt vagy árthat s ha az gazdasági előnyök elérésére a megengedett mértéken tulmegy. Egyes közvetítők vagy vevők hátránya ehhez nem elegendő, a törvény nem védi a továbbfeldolgozót vagy azt, a ki segédanyagul használja a kartellezikket, hanem csak a közönséget oltalmazza a mindennapi élet szükségleti czikkei tekintetében — ezekhez pedig a sikkor nem tartozik.

Ezen előzmények után az Oberster Gerichtshof revíziója alá került az ügy. E legmagasabb forum megváltoztatta a két alsó fok ítéletét és érvénytelennek mondta ki a kartellszerződést, egyttal tüzetes magyarázatát adva az 1870. évi törvény 4. §-ának. E szerint a résztvevők száma nem határoz; már kis számu vállalkozó együttvéve gyakorolhat befolyást az árra s megnehezitheti a többiek versenyét, különösen, ha valamely tartomány termelésének jelentékeny része felett uralkodik. Az összebeszélésnek továbbá nem kell kifejezetten

1) „Zum Zwecke der Hebung der Federweissindustrie“.

az áremelésre irányulnia, mert különben a szerződő felek megkísérlenék e czélt a szerződésben lehetőleg elrejtteni. Már az előző ítéletben kimondott elvet erősíti meg ezzel a legfőbb bíróság, mely szerint az áremelés pusztja lehetősége is elég arra, hogy a kartellt semmisnek kelljen tekinteni.¹⁾ Továbbá nem lehet a törvényt a mindennapi élet szükségleti czikkeire szorítani: a termelésre szolgáló segédanyag megrágitása is oda tartozik. A közönség hátránya, melyről a törvény szól, nem jelent más megszorítást, mint azt, hogy általános forgalom tárgyairól, általános szükségleteiről van szó, tehát nem oly javakról, melyeket csak egyesek keresnek, minők pl. műtárgyak s hasonlók. Hogy az áremelésből bekövetkezett hátrány jelentékeny legyen, szintén nem tartozik a dologhoz, a népesség érezhető megterhelése nem kívántatik meg: a törvény a fogyasztókat általában meg akarja védeni a termelőktől eredő mesterséges drágítás ellen.

A legfőbb törvényszék tehát elég világosan nyilatkozott s a kartellek magánjogi érvénytelenségét oly általánosságban kimondta, hogy az alul adott esetben alig fog valamely modern kartell kibujhatni. Nem csak a kisiparos, hanem a gyáros, sőt kereskedő is az alá esik,²⁾ mert a „Gewerbe“ szó újabb használata oly általános, hogy az ipartörvény alá eső minden foglalkozást fedi a „Gewerbsleute“ kifejezés. Minden kartell oda tartozik, a mely közvetve bár, áremelésre vezethet — tehát odatartozik a termeléskontingentáló vagy rayonáló kartell is³⁾ — csak a kifejezetten visszafelé írá-

¹⁾ Ez elv tulajdonkép annyit jelent, hogy minden kartell, a czélhoz nem vezető is, ha csak áremelő hatása képzelhető, érvénytelen lesz még akkor is, ha az áremelés nem a közönség ellen irányult volna. Igaz, hogy az utóbbi eset, bár előfordulhat, áthárítás folytán rendszeren a közönség hátrányává alakulna át.

²⁾ Kimondta a bécsi kereskedelmi bíróság is ugyanezen kartell ügyében: Unter Gewerksleuten werden nicht nur handwerksmässige Gewerbe, sondern auch fabrikmässige Betriebsunternehmungen verstanden; eine Unterscheidung zwischen Produktion und Handelsgewerbe ist unzulässig.

³⁾ Az a kartell, mely csak az eladási feltételeket szabályozza, pl. a hitelnyújtási időszakot megrövidíti, szintén okozhat áremelkedést.

nyuló kartellek, a vevők kartelljei, hol a megegyezés tárgya csak a nyersanyag, segédanyag, eszközök olcsóbb beszerzése, a hol tehát megdrágítási szándékra nem lehet következtetni, nem lesznek a Coalitions-gesetz alá vonhatók. Ám ezek az egyoldalú kartellek a gyakorlatban nem igen jelentkeznek — úgy, hogy tényleg igaza van Menzelnek, a Verein für Sozialpolitik 1894. évi tárgyalásait jogi szempontból előkészítő osztrák szakembernek, mikor azt állítja, hogy az osztrák Coalitions-gesetz minden kartellre talál.¹⁾

A mai judikatura álláspontja szerint tehát Ausztriában a kartell (legfeljebb a jelzettem kivétellel) nem ad kereseti jogot s a bíró, ha ily ügy eléje kerül, a szerződést semmisnek tekinti. Érvénytelen a kartell-szerződésnek bírságot megállapító kikötése is, s ha ezek biztosítására óvadékot tett le valamelyik fél, azt bármikor visszakövetelheti. Csak az önként lerótt szolgáltatásokat nem lehet visszakövetelni — tehát pl. a befizetett bírságpénzt, kivéve, ha a teljesítő menthető tévedésben volt.²⁾ Meg kell még jegyezni, hogy az új osztrák perrendtartás értelmében választott bíróságoknak a kartellből eredő ítéletei is hatálytalaníthatók, mert a törvény az ily ítéleteknek a kötelező jogszabályokba ütköző megállapításait érvényteleneknek jelenti ki.³⁾ E rendelkezés a tőzsdebíróságra is kiterjed⁴⁾ s így a kartell alapján elmarasztalt félnek mindig módjában van kibujni a kötelezettség alul s megakadályozni a választott bíróság ítéletének végrehajtását. Az új perrendtartás életbeléptető megelőző időben a választott bíróság ítéletét csak csalás czimén lehetett megsemmisíteni; rendes esetben tehát megtámadhatatlan volt.

1) Schriften des Vereins für Socialpolitik. LXI. k. Verhandlungen von 1894. 39. lap.

2) Az osztrák polgári törvénykönyv 1432. § értelmében, ha valaki fizetést teljesít, a melyről tudja, hogy nem tartozik vele, azt nem követelheti vissza.

3) Az 1895. augusztus 1. törvény (R. S. Bl. Kr. 113.) 595. § 6. szám és 598. § szerint.

4) Az e törvényt életbeléptető törvény 25. § szerint. Idevág az 1896. évi május 27-ki végrehajtási eljárást életbeléptető törvény 30. § is.

A kartelljudikaturának most vázolt álláspontja annyira új, hogy ma még megközelítőleg sem lehet megítélni, hogy annak minő hatása lesz az osztrák s azzal kapcsolatban a magyar kartellekre is. Egy fecske végre is nem csinál nyarat s ha az érdekeltek jól érzik magukat a kartell kötelekében és betartják a szerződést: kívülről azt megbontani nem lehet. Az üzletvilág elite-je bizonyosan nem fogja magát a szőszegés és megbízhatlanság vádjának kitenni üzlettársai részéről. Azok a szerződők, kiket e tekintetek nem befolyásolnak érdekeik érvényesítésében vagy a kik a kartellbírótság ítélkezéseit sérelmesnek találják: igénybe fogják venni a magánjog védelmét s esetleg nem kis zavart okozhatnak a kartellek köreiben. Annyi bizonyos, hogy a Coalitions-gesetz hatása egyenlőtlen s egyáltalán nem biztosít az ellen, hogy a közönség kizsákmányoló árszabások alatt ne szenvedjen, míg esetleg egészen ártatlan szervezkedések csirájokban elfojtathatnak.

Az osztrák jogállapot vázolója után nem mulaszthatom el, bár röviden, kitérni az *1897. évi kartelljavaslatra*, mely törvénynyé ugyan nem lett, de mint egyetlen modern kartell-törvénytervezet, figyelmet érdemelne még akkor is, ha nem volnának benne oly rendelkezések, melyeket az ügy törvényhozási szabályozásánál mindenesetre tekintetbe kell venni.

A 21. §-ból álló javaslat a kartelleknek csak egy kis körére szorítkozik. Arra a körre, melyet a magyar pénzügyi jog is a kiegészések terminológiája révén úgy ismer, mint „az ipari termeléssel szoros kapcsolatban álló indirekt adózás” tárgyainak körét. A cukor, szesz, sör, ásványolaj és só csak példakép vannak felemlítve,¹⁾ egyenes utalással arra, hogy a törvényhozás változásával e kör változhat.

A fogyasztási adók alá eső cikkek kartelljei már most egész terjedelmökben szabályoztatnak. Nem csak a termelők megegyezései, hanem a kereskedők megállapodásai, tehát

¹⁾ 180 der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses XIII. Session 1897. 30. lap. „Aufzählung erfolgt nur beispielsweise“.

az u. n. ringek is.¹⁾ Az indokolás ugyan némi korlátozást állít fel a termelők kartelljei tekintetében, csak azokra akarván vonatkoztatni a javaslatot, a melyek a szóban forgó termékeket oly termelési fokon érintik, a melyben azok a fogyasztási adók (monopolok) tárgyai. E szerint kifejezetten nem tartoznának a törvény alá a répatermelők kartelljei, ellenben odatartoznak a nyerscukorgyárosoknak a répa beszerzésére irányuló kartelljei, mivelhogy a répatermelő nem esik adó alá, a nyerscukorgyáros pedig az alá tartozik. Amde nem hiszem, hogy a törvényjavaslat szövegéből e szörszálhasogató megkülönböztetést kiolvasni lehessen. Az 1. §. általánosságban szól²⁾ mindennemű megegyezésről, mely a kérdéses cikkek termelési-, ár- és kelendőségi viszonyaira igyekszik befolyjni — hogy a cukorgyáros vagy a gazda teszi ezt: nem tesz különbséget, sőt az ép idézett példában nyilván jobban érdekli a közönséget s az államot, mely utóbbinak érdekköre az egész javaslaton uralkodik, a répatermelők kartellje, mely a cukrot megdrágíthatná, semmint a nyerscukorgyárosok répaárcsökkenő szervezkedése.

Csak egy neme a kartellnek, illetve csak egy iránya a szervezkedésnek nincs befoglalva a javaslat által a közönséges kartelljog teréből kiemelt körbe, bár tárgyilag hozzátartoznék: a munkaviszonyokat szabályozó kartell, illetve a kartellnek ezekre vonatkozó pontja. Ha egy cukorkartell, stb. oly megállapodást tartalmaz, mely pl. a munkabért szolidarisan csökkenteni akarja: e megállapodás tovább is az 1870. évi Coalitions-gesetz alá esik,³⁾ azzal a különbséggel mégis, hogy ily megállapodás esetén az egész kartell betiltandó⁴⁾ s a megállapodást végrehajtó egyén még büntetés

1) Ugyanott 31. lap. „Ist ausdrücklich festgestellt, dass . . . auch die gewöhnlich unter dem Namen von Ringen begriffenen Vereinigungen des Handels und Spekulation (darunter) fallen.

2) „Verbinden sich selbständige Unternehmer zu dem Zwecke . . . auf die Productions-Preise, oder Absatzverhältnisse solcher Verbrauchsgegenstände bestimmend einzuwirken, die . . . einer . . . indirecten Abgabe unterliegen . . .“

3) Id. javaslat 3. §.

4) Ld. 8. § utolsó bekezdését.

alá is esik.¹⁾ A munkásokkal való viszonyban tehát a helyzet csak annyiban változik, a mennyiben a reájuk vonatkozó megállapodások nemcsak érvénytelenek, hanem az egész kartellt ilyené teszik s büntetőjogi sanctio alá esnek.

A kartelljavaslat lényege különben röviden az, hogy a jelzett tárgyú kartellek állandó állami ellenőrzés alá kerülnének, az állam betilthatja azok kivételét, de a mennyiben ezt nem teszi: azok teljes magánjogi érvénnyel ruháztatnak fel.

Sorba véve e rendelkezéseket: az állami ellenőrzésnek feladata az, biztos tudomására jutni mindennemű kartellnek, mely a fogyasztási adótárgyakra vonatkozik és biztos értesülést szerezni e szervezetek minden oly megállapodásairól, a melyek a közérdeket érintik.

A javaslat e czélból a bejelentési kényszert s a betekintési jogot állítja fel s a kartelleket a nyilvánosságnak teszi ki.

A bejelentési kényszer kiterjed a kartell-statumumra, mely közjegyző előtt készitendő,²⁾ ennek hasonló alakszerűséghez kötött minden megváltoztatására³⁾ és bizonyos, tüzetesen megszabott határozatokra, nevezetesen mindazon megállapodásokra, a melyek az árakra, a termelés mennyiségére s a bevásárlási és eladási viszonyokra vonatkoznak.⁴⁾ Az indoklás ez utóbbi pontok magyarázására megjegyzi, hogy az árak direkt és indirekt megállapítása egyaránt a javaslat rendelkezése alá tartozik; ebből az következik, hogy pl. a külföldi árjegyzéstől x koronával fel- vagy lefelé eltérő ár megszabása is bejelentendő. Nem érinti azonban a javaslat azt az igen fontos kérdést, hogy mely határozatokat tekint olyanoknak, a melyek a bevásárlási és eladási viszonyokat szabályozzák? Itt óriási tételről van szó s nem is kell mondanom, hogy pl. a nyersanyagbeszerzési ár közös megállapítása

1) A 16. § 4. pontja értelmében.

2) A 2. § értelmében.

3) Ld. a javaslat 4. § 3. bekezdését.

4) Ugyanazon § utolsó bekezdése: „Cartellbeschlüsse, die eine Festsetzung der Preise, der Produktionsmengen, der Einkaufs- oder Absatzverhältnisse zum Zwecke haben, sind . . . anzuzeigen“.

egészen más jelentőségű, mint egy-egy eladási bizományos személyének kijelélése, holott mindkettő a szöveg alá vonható. Kétségtelen, hogy e pont értelmezése a végrehajtási rendeletnek egyik legkényesebb feladata lett volna.

Az állam betekintési joga, melyet a pénzügyminiszterium volna hivatva gyakorolni, kiterjed a kartellre vonatkozó minden könyvre és üzleti feljegyzésre, továbbá a kartell s a tagok üzleti és raktári helyiségeire s kiterjed arra, hogy a kartell vezetőitől, üzletvivőitől, valamint a tagoktól annak „minden üzleti viszonyára vonatkozólag” — úgy a külső, mint a belső üzleti összeköttetéseket értve, felvilágosítást követeljen.¹⁾ Korlátul egyedül csak az szolgál, hogy a titokban tartott technikai berendezésekre és eljárásra nem terjed ki a felvilágosításadás kötelezettsége.²⁾

A nyilvánosság érdekében a kartellek legfontosabb lépései, a kartellalkotás, felbontása, valamint ár, termelés-mennyiség vagy bevásárlási viszonyok megállapítása, továbbá a belföldi piac felosztása az u. n. kartelljegyzékbe kerül. E jegyzék nyilvános, abból hiteles másolatokat lehet szerezni s — a mi ennél is több, minden vonatkozó bejelentést a miniszterium által megjelelendő nyilvános lapokban haladéknélkül közzétesznek.

A javaslat eddig tárgyalt rendelkezései s az azok át-hágására szabot büntetések, melyekre még vissza kell térni, a legnagyobb mértékig felderíteni hivatvák a kartellek eljárását. A kartellt megalkotó szerződéstől kezdve, minden be- és kilépés, minden a közönséget érdeklő határozat nyilvánossá

¹⁾ A 7. § 2. bekezdése: „über dessen sämtliche Geschäftsbeziehungen, sowohl nach aussen als gegenüber seinen Mitgliedern . . .“

²⁾ A 7. § utolsó bekezdése szerint. Hogy azonban a szóban forgó üzleti ügyek megismeréséből a vállalkozókra veszély ne háruljon, a felvilágosítás követelésére jogosított tisztviselők s a kartellbizottság tagjai titoktartásra vannak kötelezve, mire nem államhivatalnokoknak a 12. § szerint esküt is kell tenniök. A titoktartási kötelezettség megsértése állami hivatalnokoknál fegyelmi büntetést von maga után, egyéb bizottsági tagoknál esetleg egészen 1000 frtjg terjedő pénzbüntetéssel sújtatik.

lesz. Az állam megtudja, kik vesznek részt a kartellben, mikép van az szervezve, nevezetesen mik a tagok jogai és kötelességei, minő büntetések várhatnak reájuk szerződészegés esetén, melyek a nyújtandó biztosítékok. Megtudja, hogy a felmerülő vitás kérdések elintézésére minő megállapodások vannak, hogy van-e külön organuma, képviselte a kartellnek, hogy a külföldi kartellt a belföldön ki vezeti vagy képviseli? E pontokon kívül, melyeket a közjegyző előtt kiteendő statutumba be kell venni,¹⁾ az üzletmenet minden mozzanataira kiterjed az állam ellenőrzési joga. A javaslat az eddig jórészt homályban, a titokzatosság leple alatt működő kartellekre a delelő nap egész verőfényét rá akarja vetni, indokolva ezt²⁾ azzal, hogy a társadalomnak joga van a jólétét oly közlelről érdeklő e megállapodásokat megismerni s kifejezve azt a reményét, hogy a nyilvánosság fénye el fogja oszlatni a kartellek ellen általában mutatkozó ellenszenvet és gyanakodást.

Am a javaslat nem állapodik meg a megismerésnél és nem is tartja elegendő biztositéknak a kartellek tulkapásai ellen a közvélemény pusztá itéletét. A javaslat legfontosabb rendelkezése elmegy addig, megiltani bizonyos kartellek létrejöttét, fennállását, illetve bizonyos határozatok végrehajtását. Az államnak jogot ad, közbelépni a kartell visszaélési esetén, lesujtani reá, semmisnek nyilvánítani azt és büntető karjával megfenyíteni mindenkit, a ki tilalom ellenére végrehajtja a kartell határozatát.

A kartell betiltása, mely történhetik mindjárt kezdetben a megszületés pillanatában és később, a kartell élete folyamán bármikor: két főokból következheth be. Az első, a kettő közül a fontosabb az, a mikor a kartell oly czélokot követ vagy oly határozatokat hoz, a melyek a közérdeket sértik; a második az, a mikor a kartell a törvény parancsait bizonyos fontos pontokban megsérti.

¹⁾ 2. § szerint.

²⁾ Id. nyomtatvány 34. lapján, hol egyuttal hivatkozik a kormány arra, hogy a közélet számos tényezője kívánta a kartellek nyilvánosságra hozatalát.

Az első betiltási ok kartellpolitikai hordereje, oly nagy, hogy a javaslat idevágó rendelkezését az eredeti szövegben szóról-szóra ideigtatom.

A javaslat 8. §. így hangzik:

„Das Finanzministerium kann die Ausführung der im letzten Absatze des § 4. bezeichneten¹⁾ Cartellbeschlüsse untersagen, wenn sie geeignet sind, in einer durch die objektive wirthschaftliche Sachlage des betreffenden Industriezweiges (namentlich durch die jeweilig für die Preisbildung und die Concurrenzverhältnisse oder sonst für die Coniunktur massgebenden Umstände) nicht begründeten und das Erträgniss der im § 1. begriffenen Abgaben oder die Steuer- oder Consumtionskraft der Bevölkerung offenbar schädigenden Weise die Preise einer Waare oder Leistung zum Nachtheile der Abnehmer oder Besteller zu steigern, oder zum Nachtheile der Erzeuger oder Leistenden herabzudrücken.

Ebenso kann der Bestand eines Cartells selbst, sowie die Abänderung eines Cartellstatutes untersagt werden, wenn das Cartell einen der im vorigen Absatze bezeichneten Zwecke verfolgt.“

Ezekhez járul még a fentebb már letárgyalt tilalom a munkaviszonyok egyetértő szabályozása iránt. E tilalom megszegése szintén a kartell betiltását vonja maga után.

A 4. §-ból kiegészített 8. § tehát nyilván a dolog lényegét keresve, a kartellek életerét képező árszabályozásokat — e szó legtágabb értelmében, — kívánja korlátok közé szorítani s az e korlátokat átlépő kartellt agyonsujtani. A szó legtágabb értelmében vett árszabályozásokat tehát úgy a közvetlen, mint a közvetett, a termelés mennyisége, a piac felosztása vagy anyagok stb. beszerzése tekintetében hozott szabályok útján működő ármegállapításokat érte; valamint a szolgálatok díját is odavéve²⁾ s a munkások bérét is befoglalva.

¹⁾ Tüzetesen idéztem fentebb az 54. lapon.

²⁾ A javaslat indokolása e szakaszhoz például felhossa a vámörleszt, a mikor is az örlési díj megállapítása nem árunak árát, hanem a szolgáltatását szabja meg.

A korlát már most, melyen túlmennie a kartellnek nem szabad — a munkaviszonyok feltétlenül eltiltott szabályozásától eltekintve — tulajdonkép összetett. Két előfeltételnek kell egyidejűleg fenforognia, hogy a kartellt be lehessen tiltani. Az egyik: az objektív árképzési mozzanatok által nem igazolt árszínvonalra való törekvés, a másik a népesség adó- és fogyasztási képességét vagy a kérdéses fogyasztási adók hozadékát nyilván megkárosító módja az árszabásnak. Hogy a vevők szenvednek-e magas árak folytán, vagy az eladók az ár lenyomása folytán, az közömbös. Mihelyt ezek fogyasztási képessége vagy adófizetési képességének csökkenésétől avagy az adó eredményének apadásától tarthatni: fenforog a 8. § által felállított kriteriumok egyike, míg a másikához nyilván az kell, hogy az árakat a kartell mesterségesen eltérítse attól a szintenaltól, a melyet azok kartell nélkül foglalnának el.

A javaslat bírálatától egyelőre még tartózkodva, meg kell jegyezmem, hogy ezen kriteriumok fenforgását a javaslat szerint a pénzügyminiszter lett volna hivatva megállapítani. Neki kell megítélnie, hogy melyik az objektív árszínvonal s vajjon a kartell czélja s az adott határozat olyan-e, mely „alkalmas“ e szintenaltól eltéríteni az áralakulást s a fogyasztási adókat vagy a népesség adózó és fogyasztási képességét csökkenteni. Mert nem a bekövetkezett eredményt kell neki megállapítania és a szerint eljárnia, hanem elejét kell venni a jelzett eredményeknek a kartell azonnal való betiltása útján. Hogy e nyilván nehéz feladatot megoldhassa, e nagyfoku előrelátást gyakorolhassa, támaszul egy külön bizottságot rendel melléje a javaslat. Ám e bizottság elnöke a pénzügyminiszter vagy általa kijelelt helyettese és tizenkét tagja közül hatot ugyanő nevez ki a saját miniszteriuma s az érdekelt tárczák hivatalnokai közül, míg hatot más szakemberek sorából hív meg. E bizottságot kell minden kartellbetiltó rendelkezés előtt meghallgatnia. Meg kell azonkívül hallgatnia ily esetekben magokat az érdekelt kartell vezetőit, esetleg az abban résztvevő tagokat is. Hogy azután mint

határoz, az teljesen a pénzügyminiszter szabad belátásának¹⁾ van fentartva.

Ugyancsak e minisztertől függ a kartell betiltása a második helyen említett okokból. Joga van erre, ha a kartell a javaslat szerint tartozó felvilágosításokat ismételten megtagadja,²⁾ valamint akkor, ha a kartell az óvadékot, melynek letételére a miniszter kötelezheti, 14 nap alatt le nem teszi, avagy a büntetésképp megcsonkított óvadékot ugyanezen idő alatt ki nem egészíti.³⁾ A betiltás ez esetei tehát nem egyebek, mint fokozásai a csökönös kartellvezetőség és tagok ellen alkalmazott büntető rendszabályoknak, mint végső eszköz azok megpuhítására.

Az állam tehát a monopolos helyzetével visszaélő kartellt a javaslat szerint egyenesen betiltja avagy legalább egy adott határozatának végrehajtását tiltja meg. Mindezen tilalmak hatása attól függ, minő következményekkel járnak azok, minő sanctiot képes nekik biztosítani az állam?

A javaslat e részben magánjogi és büntetőjogi eszközökkel dolgozik. A magánjogi eszköz a tilalom alá eső kartellnek, illetve határozatnak érvénytelensége, sulyosbitva ez érvénytelenség nyilvánossággrahozatalával. Az állami tilalom ugyanis belekerül a már ismertetett kartelljegyzékbe és a kartellügyi közlemények felvételére kiszemelt hirdapokba.

A büntetőjogi eszközök kétfélék: a kartellektől bekövetelhető óvadék elkobzása és ezen kívül szabadságvesztés és pénzbüntetés együttvéve.

Az óvadékot a kartell vezetősége kívánatra és pedig 14 nap alatt tartozik letenni. Legmagasabb határa 200,000 frt. Az óvadékot elsősorban igénybe lehet venni pénzbüntetéseknel, akár a vezetőség, akár egyes tag kövesse el a törvény áthágását. De azonkívül, ezektől függetlenül, egészen

1) A 8. § utolsóelőtti bekezdése: „Ob die erwähnten Voraussetzungen vorhanden seien, hat das Finanzministerium auf Grund einer sorgfältigen Prüfung nach freiem Ermessen zu beurtheilen“.

2) A 14. § utolsó bekezdése szerint.

3) A 20. § utolsó bekezdése szerint; de a miniszternek joga van az óvadék befizetése iránt közigazgatási végrehajtást foganatosítani.

el lehet azt kobozni, ha bárki betiltott kartellben részt vesz vagy betiltott határozatot foganatosít.¹⁾ Az óvadékat, ha az büntetések folytán megcsappant, a kartell köteles kiegészíteni az eredeti összegré, a már érintett következmény terhe alatt.

A büntetések mértéke: egytől hat hóig terjedő elzárás és 200 frttől 10,000 frtig terjedhető pénzbüntetés.²⁾ Nemcsak a dolus, hanem a culpa lata, a vastag gondatlanság is büntetettik, tehát rendszerint nem mentheti magát a tettes azzal, hogy nem tudta, hogy megsérti a tilalmat. S miután a tilalom közhírré tétele kötelező: a törvény sujtó keze utólérhet minden, betiltott kartellben résztvevő vagy betiltott határozatot foganatosító kartelltagot, miután e közzététele tudomásul nem vételét bizonynyal vétkes gondatlanságnak fogják minősíteni az e cselekmények elbírálására illetékes rendes bíróságok.

Az osztrák törvényjavaslat tehát egészen komoly eszközökkel igyekszik érvényt szerezni a közérdekre károsnak tartott kartellek ellen kibocsátott állami tilalmaknak. Vonatkozó rendelkezései természetesen egyaránt sujtják a zugkartelleket is, vagyis azokat, a melyek statutum nélkül,³⁾ vagy bár statutummal jöttek létre, de ennek bejelentését elmulasztották.⁴⁾ Azok a kartellek, melyek bejelentett statutumukat meg nem tartják,⁵⁾ vagy más megállapodásokkal jöttek létre, mint a melyek a bejelentett statutumokban foglaltatnak,⁶⁾ szintén a titkos kartellek rovatába tartoznak s mint ilyenek, ugyanazon sanctio alá esnek, mint a betiltottak. S miután a bejelentéstől számított 14 nap előtt sem az új kartell, sem annak valamilyen módosítása életbe nem léptethető:⁷⁾ az

1) A 20. § 2. bekezdése szerint: nach Anhörung der Commission.

2) A 16. § 1. és 2. pontja. Az összbüntetés átváltoztatás esetén sem haladhatja meg a 6 hónapi elzárást (ld. 18. § utolsó bekezdését).

3) Ld. a 16. § 3. számának d) pontját.

4) Ugyanott az a) pontban.

5) Ugyanott a b) pontban.

6) Ugyanott a c) pontban.

7) A javaslat 4. §-ának utolsóelőtti bekezdése szerint. Lásd a 13. §-t is.

ily kartellt végrehajtó tag úgy tekintetik, mint a ki betiltott kartell foganatosításában bűnös.¹⁾

Kevésbé súlyosan, de azért elég érzékenyen kívánja sujtani a javaslat azon kartellvezetősegeket és kartelltagokat, a melyek a nyilvántartási, illetve bejelentési kényszer és betekintési jog ellen követnek el mulasztásokat, vagy az utóbbi érvényesítésének útjába akadályokat gördítenek.²⁾ Legyen elég kiemelnem, hogy a javaslat a rendes bíróságok hatáskörébe utalja és 8 naptól 3 hónapig és egyuttal 100 forinttól 5,000 forintig terjedő pénzbüntetéssel sujja a törvény által megkivánt bejelentések vagy szerinte nyujtandó felvilágosítások dolgában tudva vagy vastag hanyagságból történő minden oly nyilatkozatot, a mely valótlan avagy a kartell hatályának megítélésére fontos pontokban lényegesen hiányos.³⁾

Még egy, nem ugyan parancsoló, de előreláthatólag mégis érvényesülő intézkedését kell a javaslatnak felemlítenem. A javaslat a kartellek ellenőrzésének nagyfontosságú feladatát, mint láttuk, épügy, mint a megrendszabályozást, a pénzügyminiszteriumnak tartja fenn. Segédközegül csak a kartellek betiltása körüli határozat előtt meghallgatandó külön bizottságot rendeli ki kötelezőleg. Ám a javaslat maga is érezni látszik, hogy a feladatok ezen halmozása s nevezetesen az ellenőrzés és döntés egyesítése egy kézben monstruozus gondolat. A javaslat tehát megengedi, hogy a pénzügyminiszterium az őt megillető felügyeleti jog gyakorlását a bizottságra ruházza át, megengedi továbbá, hogy esetről-esetre avagy állandóan kirendelt egy vagy több biztosra ruházza át a felügyeleti tennivalók egy részét. Az esetleg a felügyelettel megbizható bizottság is alkalmazhat ily biztost vagy biztosokat.⁴⁾ Mig azonban a kormány által kirendelt kartellbiztosban csak annak egy egyszerű közegét kell látunk, a kartellbizottság vagy tanács megbízatása — akár

1) A 16. § 1. száma szerint.

2) A 14. és 15. § értelmében.

3) Lásd a javaslat 15. §-át.

4) Lásd a 11. § utolsó három bekezdését.

küld ez ki kartellbiztost, akár nem, — a felügyeletnek a rendelkezéstől való elvi elválasztását teszi lehetővé. Hogy ez elválasztás tényleges, anyagi különválást jelent-e, az a bizottság szellemén fordul meg, a mi viszont az összetételétől függ.

A vázoltam törvényjavaslat, melynek indokolása mellékletképen egészen hosszú jegyzékét tartalmazza azoknak az egyes tartománygyűléseken és magában a Reichsrat kebelében felmerült indítványoknak, javaslatoknak, resolútioknak és interpellatióknak, melyek a kartellügy törvénnyel való szabályozását kívánják, három ízben terjesztetett az országgyűlés elé. Először 1897. június 1-én a XII. ülészakban, azután, mivel tárgyalás alá nem került, a XIII. ülészakban 1897. október 12-én és végül a következő ülészakban, 1898. márczius 29-én. A második előterjesztés, melynek szövege után indultam, valamivel tüzetesebb, mint az első; a kormány itt már értékesítette a tudományos irodalomban felmerült bírálatok egy részét. A harmadik előterjesztés szövege teljesen azonos a másodikéval.

Mint látjuk, az osztrák kartelljavaslat első előterjesztésének időpontja összeesik a legujabb és legtökéletesebb czukorkartell megszületésének előestéjével. Ez összeesés nem a véletlen műve: a nagy sietséggel elkészített első javaslat egyenesen a keletkezőben levő czukorkartell ellen irányult. Bilinski pénzügyminiszter már 1896. október 1-én, mikor a fogyasztási adók emelését bejelentette — a mely emelés tudvalevőleg a Magyarországgal készülő kiegyezéssel volt összefüggésben — egyenesen kimondta, hogy a kartellek kérdését legjobban a czukoradó kapcsán lehet megoldani. A czukoradó tervezett emelése ellen felmerült aggályokat a kormány azzal akarta eloszlatni, hogy a czukorkartell lehetőtlenné teszi vagy legalább megrendszabályozza s ezzel elejét veszi annak, hogy az államon kívül a gyárosok is mintegy megadóztassák a fogyasztókat.

A kartelljavaslat mintegy kortesfogásnak készült a czukoradó emelése s így egyuttal a kincstár érdekében. Ezt azért volt szükséges felhozni, hogy a javaslat megítélését megkönnyítsem.

Mert valóban csakis a fogamzás e jegye magyarázhatja meg az osztrák kartelljavaslat máskülönben az érhetetlenségig óriási visszásságait, a melyekkel röviden végezhetni.

A javaslat, melynek indokolása élénk és egészen helyes színekkel festi a ringek és kartellek tulkapásaiából az összeségre s az érdekelt termelőcsoportokra és a munkásokra háramló veszélyt, úgy jár el, mint a magyar közmondásban emlegetett mészáros: nem oda vág, a hová néz. Az összes kartelleket elítéli, de csak azok kis körét szabályozza: kiragadja közülük azokat, melyek a kinstár köreit zavarhatják, a fogyasztási adótárgyakra vonatkozókat. A fiskalitás lólába nagyon is kilátszik azon naiv indokolás alól, hogy az állam nem engedheti, hogy polgárai az adótörvények szükséges terhén túl is szenvedjenek a magánmegegyezések oly következményeitől, melyek a fogyasztási adó új fajául tekinthetők.¹⁾ Mintha bizony a polgárok jobban szenvednének attól, ha kávéjok vagy teájuk czukra kílönkint néhány krajezárral drágább lesz, mintha a vas vagy kőszén, minden iparezikk de még hovatovább az őstermékek előállításának is e nélkülözhetlen előfeltételei drágulnak meg a kartell folytán. Ez legalább is van oly fogyasztási adóféle, mint az elébbi.

Hogy a kartellek ily kettéválasztása s egyeseknek állami ellenőrzés alatt való szentesítése szemben a többiek érvénylenségével a jogérzést mélyen sértő rendszabály lenne, valamint, hogy az osztrák politikai viszonyok mellett ép a mezőgazdasági iparágak különállása a czukornál, szesznél elsősorban érdekelt nagybirtokosok hatalmi súlyánál fogva, meg a petroleumforrások galicziai tulajdonosaira való tekintettel aggályos volna: nem szükség hosszasabban bizonyítgatni. Annnyival kevésbé, mert az egész kettéválasztás rendszere felett már maga az osztrák kormány is pálcát tört. Dipauli báró kereskedelemügyi miniszter 1898. december 14-én a Reichsrat kiegyezési bizottságának ülésén kijelentette,²⁾ hogy «a kormánynak semmi kifogása sem lesz az ellen, ha a

¹⁾ A többször idézett nyomtatvány 11. lapján.

²⁾ Ld. a Neue Freie Presse 1898. évi decemberi számának 9. és 10. lapját. (Der Economist).

javaslatnak tárgyi vonatkozásban nagyobb kiterjedést adnak», tehát — más szóval — a kormány maga sem ragaszkodik javaslatának azon alapgondolatához, hogy csak a fogyasztási adótárgyak kartelleit rendszabályozza meg.

A javaslat második feltűnő vizsássa, hogy a pénzügyminisztert valóságos diktatorrá teszi a megrendszabályozott kartellcsoport fölött, szintén csak a fiskalitás szemüvegén át válik érthetővé. A fiscus legfőbb képviselője, a pénzügyminiszter ellenőrzi a kartelleket s ő ítél felettök, ha neki úgy tetszik, szentesíti megállapodásaikat, ha nem tetszik, megtiltja azok végrehajtását, sőt feloldja az egész kartellt. Igaz, hogy ítélethozatal előtt meg kell hallgatnia a kartellbizottságot: ámde ennek összetétele teljesen a pénzügyminisztertől függ; ő nevezi ki annak tagjait s ő vagy helyettesse elnököl abban. A tagok közül egy rész, ép a fele, állami hivatalnok és pedig részben magának a pénzügyminiszteriumnak, részben más miniszteriumok hivatalnoká. Ez a bizottság tehát szinte teremtvé van arra, hogy a miniszter szócsöve legyen. S általában mit várhatni ily kényes, a közgazdasági élet legfinomabb árnyalatait érintő kérdésben egy oly bizottság tudásától, melynek összesen hat „egyéb szakembere“ közt a dolog természeténél fogva jó, ha egy is akad olyan, a ki a kérdésben forgó kartell ügyeit közéről ismerné, az illető iparágnak valóban szakembere lenne. A bizottság üléseiben tehát, ha igazolatlan befolyásoktól eltekintünk, a miniszter nézete fog érvényesülni. Az indokolás, mely elég őszinte arra, hogy kijelentse, hogy a felügyelet s a betiltás együttvéve képezik az állam szemét és karját, nem veszi észre, hogy ezzel a hasonlattal az egész rendszert elítélte. Mert ha kormány van hivatva az ellenőrzés eszközeit érvényesítve a kartell hatását feltűntető adatokat begyűjteni és a bizottság véleményezése elé terjeszteni: ez az adatgyűjtés már magában rejti az ítéletet is, utat mutatna a bizottságnak még akkor is, ha az csupa önálló emberekből és nem felerészben bürokratákból állana.¹⁾

¹⁾ Mint már a fentebb, a 62. lapon mondottakból következik, valamivel javítana a helyzeten az, ha a kartell-bizottság maga vinné az

Egyébiránt a bizottság csak véleményez s azítélkezés a pénzügyminisztert illeti. Őt terheli természetesen annak odiuma is, a gyanúsítás politikai tekintetekkel s még annál is rosszabb eshetőségekkel. A miniszter helyzete, szemben a kartellek iránt rendszeren nagyon is éles ellenszenvvel viseltető közvéleménnyel s viszont az azokhoz fűződő, a modern nagyipart szolgáló óriási hatalmi és érdekkörökkel — valóban nem lenne irigyelésreméltó.

Nem könnyíti meg a miniszter feladatát, sőt elmondhatjuk, egyenesen megnehezíti a javaslat azon szakaszának szövegezése, a mely a kartell egyes határozatainak, esetleg az egész kartellnek megsemmisítéséről szól.¹⁾ A szakasz szövege nem kevesebbet kíván a minisztertől, mint hogy előre megítélje, alkalmas-e a határozat az árakra olykép behatni, hogy azok az objektív ipari viszonyoktól igazolatlanul eltérjenek s a népesség adó- és fogyasztási képességét nyilván megtámadják. Nem is említem az objektív viszonyok közelebbi megjelölésére — zárójelben — hozzatott mozzanatok közül azt, a mely a versenyviszonyokra irányadó körülményeket kívánja tekintetbe vétetni, tehát, miután a kartell egyenesen a versenyt zárta ki, nem kevesebbet kíván, mint kitalálását annak, hogy minő lenne a helyzet kartell nélkül. Nem egyébről van itt szó, mint az *iustum pretium* középkori problémájának megoldásáról az akkorihoz nem is hasonlítható nehézségek mellett. Ha a miniszter e feladatra képes, valóban nehéz átlátni, mért nem hatalmazza fel a javaslat az ármaximum egyenes megállapítására, legalább is olykép, hogy a kartell ez ármaximum túllépése esetén volna megsemmisítendő.

A javaslat oly feladatot rak a pénzügyminiszter vállaira, a melyet az csakis a szakemberek egész sorozatának állandó

ellenőrzést. Ez inkább képesitené az önálló véleményre s a szem és a kar e különválasztása, melyet a javaslat esetleg megenged, megosztaná a functiókat.

¹⁾ A javaslat 8. §-ának első bekezdése, szó szerint idézve az 57. lapon.

együtműködése útján volna képes úgy, a hogy megoldani. Ily együtműködő szakközegekről azonban a javaslat, mint láttuk, épen nem gondoskodik. Az eredmény valószínűleg az volna, hogy a miniszter „in dubio mitius“ járna el s a legmagasabb árak mellett sem érezné magát indíttatva a drákói betiltásra, mert hisz a kartellben résztvevő vállalatok közt mindig lesznek egyesek, melyek csekély, vagy épen semmi nyereséggel nem dolgoznak, s mert maga a szakasznak szövegezése csak akkor kívánja a közbelépést, ha az áralakulás nyilván — „*offenbar*“ sérti a fogyasztók adó- és fogyasztási képességét, a mit bebizonyítani, illetve bizonyos gyanánt előrelátni vajmi nehéz. Hogy a kartellek vezérférfiai csakugyan a dolgoknak ily fejlődésére számítottak, azt bizonyítja a czukorkartell egyik megteremtőjének, Stummer A. bárónak a Neue Freie Presse 1897. évi június 6-iki számában közzétett körlevele,¹⁾ a mely a javaslatról egyenesen kimondja, hogy az a czukorgyárosok törekvéseinek nem ártani, hanem inkább használni fog. A javaslat által a miniszternek adott óriási hatáskör tehát magában rejti a veszélyt, hogy a miniszter visszaretten jogának igénybevételétől s így az egész rendezés inkább szentesíteni, semmint megakadályozni fogja a kartellek tulkapásait.

A javaslat hibái ezzel kimerítve nincsenek. Föbenjáró büneül a javaslatnak még kettőt hozhatunk fel: az egyik az, hogy a kartellek megrendszabályozása mellett teljesen elhanyagolja a magánmonopolok majdnem oly fontos ügyét s hogy a munkások védelméről nem gondoskodik.

A mi az elsőt illeti: a javaslat, ha csakugyan szigoruan alkalmazzuk, lehetetlenné tenné a kizsákmányoló kartellek nyílt fentartását, de nem bántaná, sőt egyenesen előmozdítaná a magánmonopol különböző nemeit, kezdve egy óriás vállalat tényleges gazdasági monopolán a részvényeket összevásárló syndikatus monopoláig s egy két hatalmas vállalat titkos, ellenőrizhetetlen kartelljáig. Előmozdítaná, mert mi sem való-

¹⁾ Idézve Wittelhöfer O. értekezésében az Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik XIII. kötetében, a 147. lapon.

szinübb, mint hogy a felbontott kartell tagjai szorosabb egységbe lépjenek, egy jogi személy ruháját öltsek fel, vagy legalább titkos egyetértéssel folytassák működésüket a megkezdett irányban. A monopól ellen irányuló közérdek védelmét a javaslat csak egyik ponton s nem is a legveszedelmesebben igyekszik keresztülvinni, mivel aztán a monopolirányzat legextremebb hajtásainak malmára hajtja a vizet.

A mi a munkásokat illeti, nem mondhatjuk, hogy azok ügyét a javaslat teljesen elejti. A CoalitionsGesetz már 1870-ben megfosztotta magánjogi érvényétől azokat a vállalkozói megállapodásokat, a melyeknek éle a munkások helyzetének rosszabbítására irányul.¹⁾ A javaslat az ily megállapodásokat egyenesen eltiltja, sőt bünteti. Az osztrák állam tehát ezzel nyíltan elismeri, hogy a jogegyenlőség munkás és munkaadó közt nem teszi a viszonyokat egyenlővé, sőt igazságot csak úgy teremthetni, ha a munkások pozitív védelemben részesülnek. A helyzet ugyanis az lenne, hogy a munkások összebeszéléseit nem védi a jog, de a munkaadókat egyenesen eltiltja és bünteti, ha bizonyos tartalommal bírnak.

Bármily nagy elvi jelentőséggel bírjon is azonban az a különböző elbánás, melyben a kartellé tömörült vállalkozók és munkásaik részesülnek: az osztrák javaslat távol áll attól, hogy a két fél közt az anyagi egyensúlyt megteremtse, hogy a munkásokat a kartell révén fenyegető óriási veszély nyomása alól kiszabadítsa. A javaslat, mint a hivatkozott szakasz idézett szövegéből kitűnik, csak egyes módjait a munkásokra gyakorolt nyomásnak — azok teljes vagy részleges elbojcsítását — veszi tekintetbe, a melyben ez megállapodásból folyólag s kifejezetten a munkabér csökkentése stb. érdekében és célzatával történik. Ha tehát megállapodást nem

¹⁾ Az 1870. évi április 7. törvény 2. §-a, melyre a kartelljavaslat 2. §-a utal, így hangzik: „Verabredungen vom Arbeitsgebern (Gewerks-leuter etc.), welche bezwecken, mittels Einstellung des Betriebes oder Entlassung von Arbeitern, diesen eine Lohnverringung oder überhaupt ungünstigere, Bedingungen aufzuerlegen, . . . endlich alle Vereinbarungen zur Unterstützung derjenigen, welche bei dem erwähnten Verabredungen ausharren . . . haben keine rechtliche Wirkung.“

lehet kimutatni vagy a munkaadók más uton, pl. a munkamódozatok változtatásával rontják a munkás helyzetét: a javaslat ez ellen nem tartalmaz segédeszközt.

Ha munkások strikeolnak — s ezt könnyű készakarva előidézni: a vállalkozókra szabad a vásár, bármely feltételeket szabjanak is, reájuk a szakasz nem alkalmazható. Megállapodhatnak az iránt is, hogy mihelyt egy gyárban kiüt a strike, valamennyi gyár beszünteti a munkát. S aztán szabad minden oly megegyezés, mely megakadályozni van hivatva a munkabér emelkedését, a munkafeltételek javítását, pl. a munkaidő leszállítását. A kartell az ő félelmes hatalmával tehát utját állhatja a munkások felfelé irányuló törekvéseinek, bármily jogosultak legyenek is azok általában s adott esetben. Hogy a javaslat teljesen elmulasztja a kedvező alkalmat, a kartellek szabályozása alkalmával a munkások részére bizonyos pozitív előnyöket kieszközölni, nekik a vállalkozók biztosított helyzete mellett azoktól méltán elvárható részesülést biztosítani, a munkásvédelmet fokozni s így tovább: azt az előzmények után nem szükséges kiemelni.

Az osztrák javaslat egyetlen erős oldala a kartellek viszonyainak feltárása, a kartellpublicitás a szó legjobb értelmében. A javaslat megadja a módot az államnak arra, hogy tisztán lásson s a közvéleményt is tájékoztassa a kartellek viszonyairól. Nem szükség mondanom, hogy ez az alap gondolat helyeslésre és pedig osztatlan helyeslésre talált a szakirodalomban. S ha tekintetbe vesszük, mennyi minden eszköz áll a modern állam kormányának rendelkezésére, hogy a nagytőkével szemben befolyását a felismert közérdek javára érvényesítse: el kell ismernünk, hogy az osztrák javaslat a miniszternek adott absolut hatalom lenyесése után is érhetett volna el eredményeket a kartellekkel járó veszélyek elhárítására.¹⁾

1) Az osztrák kartelljavaslat irodalmából legyen elég felhozni a következőket: Landesberger J. dr.: „Der österreichische Kartellgesetzentwurf“ a Grünhut-féle Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart XXIV. kötete 35. s. k. lapjain. Loen E. dr. a Sociale Praxis VI. évf. 37. sz. Wittelsböfer O. „Der österreichische Kartell-

7. §. Az Egyesült-Államok törvényhozása.

Az Egyesült-Államok, mint egykori angol gyarmat, az elszakadásig az angol joggal éltek s az angol common law, a mint azt a függetlenségi harc kiütésekor volt, ma is anyajoga a nagy köztársaságnak.¹⁾ A régi angol tilalmak a forgalom korlátozására²⁾ a jogászok, nevezetesen a bíróságok egy részének felfogása szerint is még érvényben vannak. A kereskedői társaságok — corporations — joga kifejlett ugyan, de legtöbb államban a charter-rel bíró társaságon kívül mást nem is ismer el a jog, másnemű egyesületek jogi személyszerű léttel nem bírnak. A bíróságok, főleg az alsó fokon, egész sorát az ítéleteknek hozták, melyekben a ringek és kartellek semmiséknek mondtak ki.³⁾ Megtörtént, hogy e szervezetek egyes tagjaik ellen indítottak pert vagy kívülálló akarta rajtok követelését behajtani, de a törvénytelen jogalpból a bíróságok semmi jogi következményt nem engedtek levonni s a feleket keresetökkel elutasították. Megtörtént, hogy érdekeikben sértett üzletemberek indítottak pert e társulások ellen s a bíróság kimondotta azok törvénytelen-ségét, sőt néha büntetéssel fenyegette őket, ha fel nem oszlanak. Sőt hivatalból is üldözték őket itt-ott, az attorney general a közérdek nevében kérte és elérte a felbontás kimondását.

gesetzentwurf“ a Braun-féle Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik XIII. k. 1—2. füz. 122. s. k. i. Targyalja azt még Pohle „Die Kartelle der gewerblichen Unternehmer“, Leipzig 1898. megjelent tanulmányában és pedig a 131—145. lapon. Ismételten foglalkozik e javaslat egyes rendelkezéseivel Schäffle: „Zum Kartellwesen und Kartellpolitik“ című nagy értekezésében a Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft 54. évf. 3. és 4. füzetében.

1) Van olyan jogásziskola is, mely azt tartja, hogy az angol bíróságok ítéletei irányadók Amerikára is.

2) Ld. fentebb.

3) Idézve Cook W. W. által, a „Treatise on stock, stockholders and general corporation law“ című, Chicagóban 1884. megjelent könyvében. Ld. E. Levy von Halle értekezését „Industrielle Unternehmerverbände in den Vereinigten Staaten.“ Schr. des Vereins für Socialpolitik. Bd. LX. 15. l.

A vállalkozói egyesülések törvényhozási szabályozására a lökést az Egyesült-Államokban a vasutak adták. A fojtogató verseny és folytonos válság végeredménye az amerikai vasutrendszer monopolos szervezése lön: egyes vasuttulajdonosok kartellre léptek és zsarnokilag uralkodtak egész nagy vidékek kereskedelme és ipara felett. Tehették ezt, mert tetszés szerint szabták meg a viteldijakat, kedvezményeket osztogattak egyes nagy vállalkozóknak s ezáltal tönkretették a többieket. Mikor már a közvélemény nem bírta tovább tünni a nagyhatalmasságok gazdasági és politikai igáját: 1887-ben a congresszus létrehozta az interstate-commerce-act-ot, mely véget akart vetni a vasutak tulmagas viteldijainak és igazságtalan differential-tarifáinak (injust discriminations) s egyuttal eltiltotta a versenyző vonalak oly megállapodásait, a melyek a nyereség bizonyos arányban való megosztására vonatkoznak.¹⁾ S mivel különben is a vasutak ügye szorosan össze volt forrva a trustokkal, mely utóbbiak sikereiket egyenesen a részükre létesített kedvezményes tarifáknak köszönheték: a kartellkérdés a szó amerikai értelmében egész nagyságában fel volt vetve. Egyidejüleg foglalkozott azzal a congressus, továbbá New-York állam és a canadai parlament egy-egy bizottsága.

Ez enquete-ek teljes nagyságában feltárták a veszélyt, mely a vállalkozók monopolra irányuló szervezkedésében úgy a kívülálló, a megsemmisítésre ítélt vállalkozókra, mint a nagy fogyasztó közönségre nézve rejlik. Egyuttal azonban tisztázták e szervezkedések jogi jellegét s így a trust specialitását is. A Rockefeller, illetőleg ügyvédének, Doddnak e genialis találmánya, az 1882. évi petroleum trust-deed²⁾ ugyan egész

1) E törvény hatása nem volt kielégítő, egyrészt a vasutak nagy tényleges hatalma, másrészt a bíróságok aggályai törvény alkalmazása körül, meghiúsították annak sikerét. Egyes bíróságok alkotmányellenesnek nyilvánították a törvényt.

2) A mint már az I. részben említettem, az eredeti trust intézménye, mely ma már elavult, az angol jog egyik saját szerű rendelkezésére alapítva, a tulajdonoséhoz hasonló jogokat ruház át a vagyonezelésre meghatalmazott egyénre. A trust-deed e teljhatalmu megbízást oly

tisztaságában, úgy látszik, nem ismétlődött, de a név elterjedt, felkapták azt s a jog szempontjából nagyon különböző szervezeteket foglalnak ma az alá. Nemcsak azokat az alakokat jelelik e névvel, a melyeknél a vezetőség, a trustee-k, az egybefűzött részvénytársaságok részvénytőkéjét részben vagy egészen átveszik s annak ellenében certificatumot adnak az egyes részeseknek — esetleg egyéb biztosítékot is. — hanem kiterjesztették a nevet a jogilag egyesülésnek, fúzióknak nevezendő szervezkedésre is, akár olvadjon fel a régi alanyok összessége az új alanyban, akár előbb megszünve, egészen új név alatt szülessenek újra egy óriás vállalatban a régi kisebb vállalatok. Hogy mindezen szervezetek lényegileg különböznek az európai kartellektől s valóságos magánmonopolok és nem kollektivmonopolt létesítenek: azt már az I. részben kiemelttem volt. A trust némely alakjaiban úgy, mint az eredeti jogi constructio is alkotta, fenn van tartva az egyes vállalkozó jogi függetlensége, önállósága,¹⁾ de ez csak pusztán külsőség; a lényeg az egyes teljes elmerülése s beolvadása az új, nagy egységbe. A trust alakilag vállalatok összessége, anyagilag egy óriás vállalat. Az elnevezés ez anyagi egységből indul ki s a jogi különállást annyira nem nézi, hogy annak hiányában, tehát a jogi fusiók esetében is trustöt lát. A közönség a lényegyet találta el, mikor a jogi különbségeket eltakarta.

A trustökkel foglalkozó bizottságok többsége azok erős megrendszabályozását vagy teljes elnyomását követelte. Mint köz-

ügyesen szerkesztette meg, hogy abba sem a „conspiracy against public welfare“, sem a kereskedelmi szabadság megszorítása czimén, sem a charterrel meg nem egyeztethető joglemondás czimén beavatkozni ne lehessen. A Dodd-féle szöveg nem említi a szervezkedés célját, nem is szerepelteti a részvénytársaságokat, mint ilyeneket, hanem az egyes részvényt. A résztvevők az osztalékfelvételi jogot ruhazzák át, az átadott részvényt nyel együtt a szavazati jogot is. A részvénytársaság tehát alakilag teljesen független marad tovább is: chartere értelmében folytatja létét.

¹⁾ Sőt azt mondhatjuk, hogy a trustben egyesült vállalatok jogilag önállóbbak, mint a kartell tagjai, a mennyiben ezek kezét a szerződés, megkötő, ez előbbieket nem.

veszélyes, titkos szervezetek részeseit, az összefűzött vállalkozók mindegyikének megbüntetését, a résztvevő corporatiók engedélyleveleinek megsemmisítését s a kényszerfelszámolást kívánták. A közvélemény a többség nézeteit osztotta s egyesek józan óvásaival nem törődve, valóságos javaslatáradat indult meg az egyes államok törvényhozó testületeiben. E javaslatok tenorja az volt, a kereskedelemben és iparban mindennemű egyesülést büntetéssel sújtani; e szervezetektől megvonni a keresetjogot s általában az érvényes szerződéskötés jogát; a részes társaságok igazgatóit, hivatalnokait, sőt jogi tanácsosait és részvényeseit is a közjó elleni összeesküvés — conspiracy — bűncselekménye miatt fogsággal büntetni.

Nem lehet e helyen czélom a mozgalom eredményeül 1890 körül keletkezett ugynevezett anti-trust-law-ok felsorolása és tüzetes tárgyalása. Lényegük az, hogy többé-kevésbé súlyos büntetéssel fenyegetnek minden természeti és jogi személyt, a mely ármegállapító vagy termeléskorlátozó egyezményben vesz részt, vagy — néha még általánosabb kifejezéssel — általában a verseny szabadságát termelésben és eladásnál korlátozza. Egyes államok szabadságvesztés-büntetésen felül még a javak elkobzásával is fenyegetőznek. Igen sajtóságos rendelkezést találunk Missouri államban. Ez állam 1889-ben hozott törvényében arra kötelezte az összes kereskedelmi társaságokat, hogy egy hó leforgása alatt esküvel erősített nyilatkozattal jelentsék ki, hogy nem vesznek részt semminemű kartellben vagy trustben. E rendelkezést, melyet később Illinois is beigtatott trusttörvényébe, nem sikerült végrehajtani, mert a több mint 700 corporatio, mely megtagadta a nyilatkozatot s ezért a secretary of the state által felosztatottnak nyilvánított, szabadult e büntetés alul az által, hogy a st-louisi Circuit-Cour alkotmányellenesnek nyilvánítá az egész rendszabályt.¹⁾ Még fuerebb Missouri Minnesota és Illinois államok antitrust-

¹⁾ És pedig azért, mert a közigazgatási hatóságnak nincs jogában egy corporatiót felosztatni, hanem csak a bíróság illetékes arra.

törvényeinek az a pontja, mely felmenti a fizetési kötelezettség alul a vevőt, ha a kérdéses cikket valamely trust mesterségesen megdrágitotta; a beperelt vevő e kifogás segélyével menekül. Nebraska bünteti az oly megállapodásokat is, melyeknek célja valamely ipari termék eladásának beszüntetése, valamint azokat, a melyek a gyártási vagy eladási nyereség felosztására irányulnak. Texas és Mississipi általában bünteti az ármegállapításokat, melyeket több természeti vagy jogi személy az egymásközi vagy másokkal való forgalomra felállít. Nem érdektelen, hogy Michigan állam trusttilalmai alul kivette a mezőgazdák szervezeteit s a munkások összebeszéléseit.

Maga az Unio sem maradt hátra a trustellenes törvényhozás terén s abban a szűk körben, mely az alkotmánynál fogva megilleti, az 1890. évben hozott törvényével¹⁾ eltiltja és büntetni rendeli az államok közötti forgalmat korlátozó minden megegyezést és trust vagy más alakban létrejött egyesülést (combination).²⁾ Tovább nem mehetett, mert az egyes államon belül nincs joga rendelkezni a congressusnak.³⁾

A congressus különben, ha nem is fogadta el a leg-radikálisabb javaslatot, a mely előtte feküdt, Callon szenatorét, ki a trustok összes áruit, sőt a részvényeket és egyéb tőkéket, ingókat és ingatlanokat is el kívánta koboztatni az állam által: teljes szigorral lépett fel. Mindenkit,⁴⁾ a ki a forgalmat korlátozó szerződésben részt vesz, 5000 dollárig terjedő pénzbüntetéssel sújt a bíróság. A kerületi ügyész-

1) Czime: „An act to protect trade and commerce against unlawful restraints and monopolies.“

2) Az 1. sz.: „Every contract, combination in the form of trust or othenoise, or conspiracy, in restraint of trade or commerce among the several States, or with foreiqn nations, ist hereby declerad to be illegal.“

3) Van azonban ily joga a territorumokra vonatkozólag, a mely jogával a congressus e törvényben is élt. (Section 3.)

4) Természetesen jogi személyt is értve, a mit a törvény 8. szakasza külön ki is emel, még a külföldi törvények szerint keletkezett társaságokat is befoglalva.

nek kötelessége, az Attorney General vezetése alatt, perbe fogni a törvény ellen vétőket.¹⁾ A bíróságnak joga van, a mint a per megindult, ideiglenes rendelkezésekkel és tilalmakkal közbelépni. Azok a javak, a melyek a törvénybe ütköző trust vagy kartell tulajdonát képezik s utban vannak egyik állam területéről a másikra, vagy külföldre, elkobzandók. Mindenkinék, a kit valamely természeti vagy jogi személy a törvénybe ütköző cselekvésével megkárosított, kereseti joga van és pedig az okozott kár háromszorosát követelheti a perköltségen kívül.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy az Unió törvénye elvileg tulterjed a kollektív monopolon már azért is, mert a 2. szakaszában a kartellekkel és trustökekkel teljesen egyenlő büntetéssel fenyegeti azt az egyes személyt, a ki a kereskedelem és forgalom bármely részét monopolizálja vagy monopolizálni megkísérli.²⁾ Fontos e kiterjesztés, mert a dolog lényegének helyes felfogására vall, hogy a congressus egyenlő veszélyt lát egy vállalkozó csoport kollektív és egy egyetlen természeti személy vagy társaság egyéni monopolában.

Am az Unió törvényének, eltekintve annak az alkotmány által parancsolt korlátozottságától, nagy jogi hibái vannak, a melyek az alkalmazásnál igen komoly nehézségeket okoznak. Ilyen a meghatározások tág, szinte meg nem markolhatóan általános volta. Mi a forgalom korlátozása általában s mi az államok közti forgalomé különösen? Hol kezdődik a monopol? Azután a büntetések részben igen enyhék, részben tulszigorúak. 5000 dollár büntetés egy nagy trust-re nézve semmiség; viszont a szállításban levő áruk elkobzása nagyon is messze megy.

A trustök elleni harc azonban a törvényhozási termekekből, hol az sikeres volt, a bíróságok tárgyalási termeibe ment át. Megindultak a perek, melyekben felperesül a nép vagy az állam szerepelt s alperesek a legnevesebb trustök

¹⁾ A 4. szakasz értelmében.

²⁾ Every person who shall monopolize, or attempt to monopolize . . . any part of the trade or commerce among the Several States, or with foreign nations, shall be deemed guilty of a misdemeanor, etc.*

valának. A bíróságok állásfoglalása nem volt egyöntetű. Ohio törvényszéke elé került a legrégebb és leghatalmasabb trust, a Standard Oil Company. A főtörvényszék 1891. márczius 27. hozott nagyérdekű ítéletével feloldotta azt azzal, hogy részvényesek eljárása, mikor szavazatjogukat részvényökökkel együtt a megbízottakra ruházták át, a törvénybe ütközött. Jellemző a bíróság állásfoglalása a monopollal szemben. Megengedi, hogy a szóbanforgó trust a petroleum minőségét javította s annak árát leszállította. Hanem, ugymond, a monopolok rendesen más eredménnyel járnak s a jognak nem azt kell tekintetbe venni, a mi bekövetkezhetik kivételesen, hanem azt, a mi tapasztalatszerűleg általánosan be szokott következni. A tapasztalat pedig arra tanít, hogy oktalanság megbízni az emberi vágyakban, a hol alkalmuk van, mások rovására érvényesülni.

Ám a bíróságok nagy része más állásponton van s ugyancsak Ohio állam Circuit-Court-jának egy kiváló bírása egy ítéletében érvénytelennek jelentette ki a congressus interstate-commerce-act-ját, mint a mely az alkotmányba ütközik, mert az egyes államok polgárait korlátozza cselekvési szabadságukban.¹⁾ Nemesak a Shermann-féle trust-törvény, hanem az egyes államok ilyenmü törvényei is nagyon különböző magyarázaton mentek keresztül s azt kell mondani, hogy mindeme törvények csak növelték a zavart, a melyben aztán a trustöknek az ő óriási anyagi erejökkel és politikai hatalmukkal könnyű volt halászni. Hogy a törvényt kikerüljék, ha kellett, alakot cseréltek; ha nem kellett, csak székhelyöket tették át egy oly államba, a mely enyhén bánt el ezen szervezetekkel vagy egyáltalán nem bántotta őket. Az a társaság, mely az Unio valamelyik államában engedélylevelet kapott, jogositva van akármelyik államban folytatni üzletét. Egyes államok, a hol nevezetesen a trust-ellenes demokrata párt volt uralmon, tovább is folytatták a

¹⁾ Dodd: The present legal status of trusts, a Harvard Law Review-ban. Idézve Levy von Hallenek a Schriften des Vereins für Socialpolitik LX. köt. foglalt id. értekezésében.

törvényhozás munkáját; maga New-York állam még 1897. május 7-én hozott törvényében is szigorítja a régi intézkedéseket. E törvényt nemcsak szabatosabb fogalom meghatározásai tüntetik ki,¹⁾ de az is, hogy a közérdek képviselőjének, az attorney general-nek megadja a jogot, hogy a per megkezdése előtt már bírói segítséget vegyen igénybe a végből, hogy az érdekeltek megidézése és kihallgatása útján tisztázza a tényállást.²⁾ Ez az eszme nagyon fontos kezdeményezés a trust-ök ügyeinek kellő megvilágítására.

Legszigorubb hirben áll Georgia állam 1896. december 23-án hozott törvénye. Ez a versenytkorlátoló megegyezéseknek legáltalánosabban tartott³⁾ eltiltása után kimondja, hogy minden társaság, a mely Georgia államban engedélylevelet nyert, elvesziti ezt és feloszlatatik,⁴⁾ ha e rendelkezést megszegi, idegen állambeli társaságtól megvonja az üzletjogot ily esetekben. Drákói büntetést szab minden

1) A törvény első szakasza értelmében: Every contract, agreement, arrangement or combination whereby a monopoly in the manufacture, production or sale in this state of any article or commodity of common use is or may be created, established or maintained, or whereby competition in this state in the supply or price of any such article or commodity is or may be restrained or prevented, or whereby for the purpose of creating, establishing or maintaining a monopoly within this state of the manufacture, production or sale of any such article or commodity, the free pursuit in this state of any lawful business, trade or occupation is or may be restricted or prevented, is hereby declared to be against public policy, illegal and void.

2) A törvény 5. szakasza értelmében.

3) Az 1. sz. szerint: „All arrangements, contracts, agreements, trusts or combinations between persons or corporations made with a view to lessen, or which tend to lessen, full and free competition in the importation or sale of articles imported into this State, or in the manufacture or sale of articles of domestic growth or of domestic raw material, and all arrangements, contracts, agreements, trusts or combinations between persons or corporations designed, or which tend to advance, reduce or control the price or the cost to the producer or to the consumer of any such product or article, are hereby declared to be against public policy, unlawful and void.“

4) A felozlatás kimondása a bíróság dolga.

tiltott egyezmény összes részeseire: akár mint főnök, igazgató, ügynök, akár más minőségben járt is el a törvénybe ütköző megállapodások keresztülvitelében: 100 dollártól 5000 dollárig terjedő pénzbüntetésben és (nem „vagy“) egy évtől tíz évig terjedő elzárásban rendeli marasztalni. Azonkívül még feljogosít mindenkit, a ki ily megállapodások folytán károsult, a fizetett összeg visszatérítésének követelésére. a mennyiben valamely kartell vagy trust befolyása alatt áll az illető áru forgalma. Jellemző különben, hogy Georgia törvénye is kiveszi a tilalom alul a mezőgazdasági termékeket s állatokat, de csak a termelők javára, — a míg azok az előállító, tenyésztő birtokában vannak.¹⁾

E drákói rendszabályoknak állítólag meg is volt a sikerök s az összes trustök elvonultak ez állam területéről s a kereskedelem és ipar szabadsága ez óta teljesen helyreállott.²⁾ Hogy azonban ez is nem inkább csak látszat-e, azt legalább is bajos eldönteni; ez állam ipara különben is csekély.

Tény az, hogy az Egyesült-Államokban a trustök, vagyis a lényegileg magánmonopolt alkotó vállalatgyesülések ma jobban virágzanak, mint valaha. Pedig, ha valahol, az Egyesült-Államokban van hálás talaja a versenynek, van oly erős, éles vállalkozási szellem, mely lehetetlenné tenne minden monopolt, ha az óriás tőke modern előnyeivel egyáltalában versenyre lehetne kelni. Az Industrial Commission kutatásai s a Jenks tanár vezetése alatt a Labor Department által végzett speciális trusttanulmányok végtelen sok érdekes adatot hoztak, illetve hoznak napfényre e monopolok tekintetében s ez utóbbiak hivatva lesznek alapul szolgálni a kérdés jogi szabályozásának. Mert, hogy a Standard oil Company ugynevezett felbomlása, avagy a Sugar-trust törvénytelenné nyilvánítása a New-York áll m felebbviteli

¹⁾ A IV. sz. értelmében.

²⁾ Így írja ezt a monarchia new-yorki főkonzula 1897. június 24-én 2523. sz. a. kelt levelében, melylyel a magyar kir. kereskedelemügyi miniszterium 26671/97. sz. a. hozzá az amerikai trusttörvények kérdésében intézett átíratára felel.

törvényszéke által, a Chicago Gas Company megsemmisítése az Illinois állam Supreme Court-ja által, a Diamond Match Companyt ért hasonló sors Michigan államban, stb. nem oldották meg azt, az ép oly bizonyos, mint, hogy az Interstate-Commerce act nem akadályozta meg a különböző vasuti viteldijak, illetve differenciális elbánás monopolteremtő rendszerét.¹⁾

Kétségtelen, hogy a monopol nagy problémája sehol nincs annyira élére állítva, mint az amerikai Egyesült-Államokban, a mely nemcsak a gazdagodás és technikai haladás terén vezet ma, hanem a társadalmi kérdéseket is elébb érleli meg, mint Európa. Az az általánosan elismert tény, hogy a trusttörvényhozás eleddig sikertelen vala, s hogy a monopolképződés gyorsabban megy végbe, mint valaha: egyenesen felkényszeríti a közgazdaság újabb alakulásának problémáját. Gigasi harc folyik a trust-hivek és ellenesek közt, a mely magas hullámaival az egész politikai életen uralkodik.²⁾ Bármily kiszámíthatatlan legyen is az Unio politikai pártjainak küzdelme: annyi nagyon valószínű, hogy a monopol megrendszabályozása be fog következni, de nem az eddig követett durva módon, nem az eltiltás és hirdetés eszközeivel, melyek életleneknek bizonyultak, hanem a nyilvánosság ellenőrzése mellett folytatott pozitív közgazdasági és szociálpolitika fegyvereivel.

¹⁾ Igen jellemző és meggyőző e tárgyban Pronty Ch. A. cikke: „Railway discriminations and industrial combinations“ az Annals of the American Academy of Political and social science 1900. évi januári számában.

²⁾ Már 1896-ban az elnökválasztás körüli küzdelmek egyik főjeliszava a trusttörvényhozás volt. Akkor azonban a bimetalismus harca némileg háttérbe szorította. Ám e kérdést a törvényhozás egyelőre elintéztén, a demokrata párt és jelöltje Bryan a trustök megrendszabályozásának jelszava alatt vonulnak harczba az új elnökválasztás alkalmából.

Baker Ch. W. egy legújabbban megjelent művében „Monopolies and the people“ 3 ed., az 1899. júliusában fennállott trustöket munkája 270. s. k. l. felsorolja s nem kevesebb, mint 172, kevés kivétellel „corporation“, bejegyzett társaság, jellegű trustöt említ fel, együttvéve 4188.2 millió dollár tőkével.

8. §. Egyéb államok jogrendje.

A kartellek és magánmonopolok ellen irányuló modern törvényt az északamerikai Egyesült-Államokon kívül tudtommal csak azok szomszédja, Canada hozott és pedig még valamivel elébb, mint az Unio második törvényét meghozta volt. Ugyanez a felháborodás, mely a trustök ügyeinek vizsgálatából az Unioban keletkezett, szülte meg az 1889. évi május 2-iki törvényt, melyet különben a parlament kereskedelmi bizottsága által vezetett, százakra menő szakértői vallomást összegyűjtött enquete előzött meg.

Canada törvénye, melynek czimében is benne van a szándék, elnyomni minden coalitiot, mely a kereskedelmet, forgalmat korlátozza, lényegében teljesen egyez az északamerikai Egyesült-Államok hasonló törvényeivel. Egész általánosságban tartott büntetőtörvény az, mely 200--4000 piaster pénzbüntetéssel és 2 évet meg nem haladható elzárással fenyeget mindenkit, a ki akár a termelés, akár a szállítás és kereskedés korlátozására, az árak észszerűtlen emelésére, az életbiztosítási díjak indokolatlan megdrágítására akár más valakivel, akár egy szállító (vasuti, hajózási) társasággal egyesül. A társaságok büntetésére magasabb pénzüsszeget, 1—10,000 piastert, állapít meg a törvény, melynek érdeme, hogy a szállítási díjak ismert kartellelőmozdító hatását is egyensúlyozni, illetve kiküszöbölni akarja s kiterjeszkedik a biztosító vállalatok kartelljeire is.

Angolországban a gabonakereskedők visszaélései ellen hozott régi törvények hatályon kívül helyezésével megszűnt a vállalkozói egyesületek büntethetősége. Ám a Cammon law erkölcsbe, illetve közérdekbe ütközönek tartja és a „conspiracy“ fogalma alá vonja azokat az egyesületeket, a melyek czélja a verseny teljes kizárása. Még 1888-ban kijelentette az akkori igazságügyminiszter, Erle, hogy a kereskedelemnek minden jogtalan megszorítása a „conspiracy“ cselekményét alkotja s a Court of Queen's Bench egy perben, melynek tárgya hajótulajdonosok kartellje volt, kinyilatkoztatta, hogy ha bebizonyíttatik, hogy ilyenmü megegye-

zések czélja nem az, tisztességes védelemben részesíteni a résztvevőket, hanem rendszeresen tönkretenni minden versenyt, ez oly jogsértés, mely a törvény alá esik.¹⁾

Az angol bíróságok tehát esetről esetre döntenek el, hogy valamely kartell a törvénybe ütközik-e vagy sem. De, mivel oly szervezkedés, mely bebizonyíthatóan minden versenyt megakadályozni törekszik, nem igen akad: az angol jog védelme, mint az Amerikában is bebizonyult, felettébb erőtelen.²⁾ Egyébiránt, mint az I. részben említettem, Angliában az irányzat az, nem kartellek, hanem valóságos egyesülések útján emelni érvényre a nagytőke mindenható uralmát. A magánmonopol ellen pedig a conspiracy, mely fogalmilag több személy együttműködését feltételezi, nem hozható fel.

Belgiumban, hol a francia büntetőtörvénykönyv egészen 1866-ig érvényben levén, annak 419. §-a is alkalmazást nyert, az új — 1866. évi — belga büntetőtörvénykönyv a coalition bűncselekményét már nem tartalmazza. E mellőzés kifejezetten történt, utalással arra, hogy a szabad verseny ugyis tönkreteszi a mesterséges árfelszöktetésre irányuló megegyezéseket s hogy a társulási szabadságot nem szabad érinteni. E nézetek már 1866-ban sem találtak ugyan teljes elismerésre: de kétségtelen, hogy az akkori tapasztalatok még nem indokolták a kartellelles jogszabályokat. A Code pénal belge 311. §-a tehát mai alakjában a francia törvénykönyv 419. §-át követi ugyan, de a „coalition“ kihagyásával. Megemlíthető, hogy egy 1873. évi május 18-án hozott törvény a társaságok értékpapírjainak árfolyamára befolyást gyakorló pénzügyi kartelleket büntetéssel sújtja.³⁾

Olaszországban az új büntetőtörvénykönyv, egyike a legmodernebb alkotásoknak e téren, két szakaszában is szól

1) Idézi Babled: Les syndicats de producteurs et détenteurs de marchandises au double point de vue économique et pénal. Paris. 1893. 194. l.

2) Így az idézett helyen Babled felhoz egy esetet, a melynél a hajósok syndicatusa 5%-os engedményt nyújtott azoknak, kik kizárólag az ő hajóit használják, s a bíróságok ebben nem láttak „conspiracy“-t.

3) Babled: Les syndicats de producteurs et détenteurs etc. 188. l.

ugyan az árak illetéktelen befolyásolásáról, büntetendő cselekménynyé minősítve azokat, de nézetem szerint azok egyikét sem lehet a kartellekre avagy a magánmonopolra alkalmazni. A közbizalom elleni büncselekmények¹⁾ csoportjának 5. fejezetében, mely a kereskedelemben, iparban és árveréseknél elkövetett csalásokról szól, a 293. §. büntetni rendeli áruk és értékpapírok árának emelését vagy csökkentését, ha azt valaki csalárd eszközökkel²⁾ éri el.

A szakasz egész általánosságban szól ugyan a csalárd eszközökről, de egyszerű árszabályozó összebeszélést ezek közé sorozni, nézetem szerint, nem lehet. A csalárdság ugyanis megtévesztést, hamis látszat felköltését jelenti: ám a kartell szabhat ugyan kizsákmányoló árakat, de ezt nyíltan teszi, még akkor is, ha a megállapodás titkos. Hogy a kartellek ide nem tartoznak, azt abból is lehet következtetni, hogy a törvényhozó az összebeszéléseket, egyesüléseket nem említi, holott azok fontossága nagyon is indokolja azt. Az 1889. június 30-án szentesített olasz büntetőtörvénykönyvre nem mondhatjuk azt, a mit a század első három negyedében keletkezett jogszabályokról el lehet mondani, hogy nem ismerték a kartelleket, tehát nem is szabályozhatták őket egyenesen. Hozzájárul ehhez az, hogy a francia Code pénal 419. §., mely e szakasszal tárgyra nézve egyez,³⁾ bizonynyal nem került ki az olasz codicatorok figyelmét; ha tehát annak a coalitiokra vonatkozó rendelkezéseit nem vették fel: ezt szándékosan tették, épugy, mint tette volt az 1866. évi belga törvénykönyv.

De nem éri a kartelleket a 326. §. sem, mely az egészségügy és közéletmezési ügy ellen elkövetett cselek-

¹⁾ „Titolo VI. dei delitti contro la fede pubblica.“

²⁾ „Chiunque, col diffondere false notizie o con altri mezzi fraudolenti, produce sul pubblico mercato o nelle borse di commercio un aumento o una diminuzione nei prezzi di salarii, derrate, merce o titoli negoziabili etc.“

³⁾ Ld. ennek szövegét a 15. lapon. E szakaszban is benn van a „moyens frauduleux quelconques“, mi teljesen egyez az olasz „altri mezzi fraudolenti“ kitétellel.

mények fejezetében¹⁾ foglal helyet és büntetni rendeli azt, a ki hamis jelentések vagy más csalárd eszközökkel hiányt vagy drágulást idéz elő a tápszereknél.²⁾ E cselekmény, melynek büntetése szigorubb a 293. §-ban foglalténál, eszközeit tekintve azzal teljesen megegyez, a consilium fraudis teljesen ugyanaz s így annak a karakterekre való alkalmazásáról is a fent mondottak érvényesek.³⁾ Természetesen nincs kizárva, hogy a kartell vezetősége vagy annak bármely tagja a jelzett két szakasz alapján büntettség, ha csalárd eszközöket használ az árak fokozására, tehát pl. azt állítja, hogy termelését jobban apasztotta, mintsem a valóságnak megfelel, vagy színlelt ügyleteket köt tulmagas árakon s így tovább. A döntő kérdés csak az, hogy a versenykorlátló szerződés, mint ilyen, büntethető-e vagy sem? Erre tagadólag kell felelnem a btkv. 233. és 326. §-ai alapján.

Azonban van egy, igaz, csak kivételes eset, a mikor kartell, mint egyszerű versenykizáró megállapodás, az olasz büntetőtörvénykönyv alapján büntethető s ez a 299. §. esete. E szakasz a nyilvános árverések s a közhatóságok számlájára történő magánárverések meghiusítására irányuló cselekményeket bünteti s többek közt az összejátszást is emliti, s magában foglalja azt is, ha valaki adott vagy igért előny miatt tartózkodik az ajánlattevéstől. Miután a kartelleknél nagyon is előfordul ily megállapodás, esetleg sor szerint vagy nyereségmegosztással való részesedés az

1) Titolo VII. dei delitti contro l'incolumità pubblica. Capo III. dei delitti contro la sanità ed alimentazione pubblica.

2) „Chiunque, con false notizie o altri mezzi fraudolenti, produce la deficienza o il rincaro di sostenze alimentari, etc.”

3) Babled id. munkája 191. l. oly értelmet tulajdonit e szakaszoknak, mintha azokat minden üzérkedésre és fogásra (spéculation, manoeuvres) alkalmazni lehetne: ez nyilván fölületes értelmezés. Menzel a Schriften des Vereins für Socialpolitik LXI. köt. 43. l. csak a 326. §-t emliti, „Machinationen” kitételt használja, mi azonban nem szabatos.

árlejtéseknél: kétségtelennek látszik, hogy az olasz btkv. ez esetekben a kartelltagokra is alkalmazást talál.¹⁾

Európa másik szélén az orosz büntetőtörvénykönyv bünteti kereskedők vagy iparosok összebeszéléseit, ha azok élelmiszerek megdrágítására irányulnak. És pedig elég komolyan: a felbujtók 4—6 hónapi, a részesek 3 héttől 3 hónapig terjedő szabadságvesztéssel, az utóbbiak esetleg 200 rubelig terjedő pénzbüntetéssel sújtatnak. Ha az összebeszélés tényleg az elsőrendű cikkek hiányára vezet és ez a közrend zavarására ad okot: a felbujtók 16 hótól 2 évig terjedő börtönnel, a részesek 4—8 hóig terjedő fogházzal sújtatnak.²⁾ Hogy itt a régi gabonauzsorásokra gondolt a törvényhozás, az kétségtelen. Oroszország primitív viszonyai tükröznek vissza a büntetőjogában is.

Az orosz jogászok közt vita tárgya, hogy a kérdéses büntetések csak a kenyérre és egyéb nélkülözhetlen élelmiszerekre szorítkoznak-e avagy kiterjednek-e más javakra is? Egy szibériai eset a tágabb magyarázat mellett szól. Pálinkakereskedők egy csoportja egyesült, hogy az árakat magasra csigázza. A hatóság birói utra terelte az ügyet, s a bíróság büntetendőnek találta a bevádoltakat, több havi fogházat szabott ki reájuk.³⁾

Hogy e büntetések nem akadályozták meg Oroszországban kartellek felléptét, az ép oly tudvalevő dolog, mint az, hogy a magánjogi érvénytelenség, mely az e fajta szerződéseket sújtja, komoly következményekkel nem jár.

Oroszországnak hivatalos szerepléséről az ottani cukorkartellben a II. rész megfelelő helyein van szó.

¹⁾ Erről sem Babled, sem Menzel nem tud. A 299. §. különben elég komoly, 3 hótól 12 hóig terjedő elzárást és 100 fonttól feljebb terjedő pénzbüntetést szab ki.

²⁾ Jollos „Kartelle in Russland“ a Schriften des Vereins für Socialpolitik. LX. kötete 41.* i.

³⁾ Ugyanott a 45. l.

9. §. Hazai jogunk és judicaturánk.

Nem keresve fel régi törvényeink és birói gyakorlatunk álláspontját a versenykorlátozó monopólok ügyében: röviden azzal jelezhetem mai jogunkat, hogy a kartellek törvénynyel szabályozva nincsenek, a birói gyakorlat azonban magánjogilag érvényteleneknek tekinti azokat.

Am feltétlenül az elébbi pont nem áll meg. A törvényekben van itt-ott egy szakasz, mely a kartellek ügyét érinti.

Ilyen mindenekelőtt a kihágásokról szóló magyar büntetőtörvénykönyv, az 1879. évi XL. t.-cz. 128. §-a, mely a nyilvános árveréseket védi az érdekeltek összebeszélései ellen. A szakasz így hangzik:

„A ki összebeszélés, a nyereségben való osztozás vagy más jutalom, vagy előny ígérete által, a nyilvános árverés eredményének meghiusítására vagy csökkentésére működik, ugyszintén, a ki ilyen czélból nyereségi részt, jutalmat vagy előnyt elfogad: két hónapig terjedhető elzárással és háromszáz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.“

Hogy a szakasz a nyilvános árverésben résztvevő, illetőleg attól ép a kartell alapján tartózkodó tagot éri: az kétségtelen. Az ilyenmü kartellmegállapodások titokzatosága mellett természetesen nagy kérdés, hogy e szakasz a gyakorlatban alkalmazást talál-e?

Egyenesen a kartellekre vonatkozik még az ipartörvény, tehát az 1884. évi XVII. törvényczikk 162. §-a, amely így hangzik:

„Összebeszélések, melyekkel az iparosok azt czélozzák, hogy üzletük félbeszakítása, vagy a munkások, illetőleg segédek elbocsátása által, ezeknek terhesebb munkafeltételeket szabjanak, különösen azoknak bérüket leszállítsák, vagy melyekkel a munkások, illetőleg segédek oda törekszenek, hogy közös munkaszünetelés által a munkaadókat magasabb bér megadására kényszerítsék s általában tőlük jobb munkafeltételeket csikarjanak ki, ugyszintén mindazon egyezmények, melyek által azoknak támogatása czéloztatik, a kik az érin-

tett összebeszélések mellett megmaradnak vagy azoknak károsítása, a kik azokkal szakítanak, — jogérvénnyel nem bírnak.“

E szakasz, mely egyébiránt csak szó szerint átvétele az 1872. évi VIII. t.-cz. vagyis a régi ipartörvény 93. §-ának s még továbbmenve, csak szó szerinti fordítása az 1870. évi ápril. 7-diki osztrák Coalitisonsgesetz 2. §-ának, a szabadelvű munkáspolitikát törvénybeiktatása, egyszerű és könnyű állásfoglalás a bérharczokban, kiindulva abból, hogy az alaki egyformaság munkás és vállalkozó között kielégíti a jogállam polgárait. Haladás a régi világgal szemben, mely bünteti a munkások szervezkedését, de még nem elég a szociális állam szempontjából, mely az anyagi egyenlőség felé tör, mikor a gyengébbet védi.

Ám az 1884. évi XVII. t.-cz. nem elégszik meg azzal, hogy a munkaviszonyokra vonatkozó megállapodásokat s ezzel az idevágó kartellhatározatokat is — megfosztja magánjogi érvényüktől, ¹⁾ hanem továbbmegy s egyenesen iparhatósági eljárást szab elő, vagyis pozitív beavatkozást rendel el. És pedig a 163. § szerint „mihelyt ily összebeszélések az iparhatóság értésére jutnak, megszüntetésükre békéltető bizottság alakítását rendeli el, illetőleg a testülethez tartozó iparhatóságoknál a testület békítő bizottságát eljárásra utasítja.“

Ime tehát egy törvényes rendelkezés, a mely — bármily hatástalan legyen is a gyakorlatban, mutatja azt, hogy az ipartörvény megalkotói előtt az az eszmény lebegett: elejét venni a munkaviszonyokat szabályozni kívánó megállapodások következményeinek. Nemcsak a magánjogi semmisség, hanem a hatósági megszüntetés, a kibékítés útján való elintézés szükségét érzi a törvényhozó. Hogy itt van egy kis adag pozitív munkáspolitikát, de egyuttal kartellpolitika is :

¹⁾ Nem tartozik ide, de a teljesség kedvéért felhozható, hogy törvényünk büntetni rendeli a szóban forgó összebeszélések körül felmerülő erőszakoskodásokat. Az idevágó 164. §. megegyez az 1872. VIII. t.-cz 94 §-ával, daczára annak, hogy időközben az 1878. évi új magyar büntetőtörvénykönyv 177. §-a e cselekményt a magánosok elleni erőszak vétségévé minősítette.

azt nem lehet kétségbevonni, bár az utóbbi teljesen öntudatlan volt is.

Nem czéltudatos kartellpolitikai rendszabály ugyan, de ez irányban is igénybe vehető az 1884. évi XVII. t.-cz. 53. §-a, mely a másodfoku iparhatóságot felhatalmazza, hogy a községek marhahussal való ellátásának biztosítására külön intézkedéseket tegyen azok kívánatára. E külön intézkedések között ott van a marhahus árának időnkénti szabályozása, mi tehát ily esetben akár a magán, akár a kollektív monopólium kiaknázó árainak elejét veszi.

Hogy az ipartörvénynek a kéményseprőkre, a személyszállító eszközökre, a hordárüzletre, valamint a foglalkozásközvetítő és eselédszerző üzletre vonatkozó rendelkezései kizárják a kartellalkotást, valamint hogy ennek — legalább a legfontosabb pontban a gyógyszerésziparban sincs helye, az magyarázatra nem szorul.

Egyebekben azonban, tehát a kartellalkotások óriási területeire nézve, a bírói gyakorlatra vagyunk utalva. S ez nem is hagy bennünket utmutatás nélkül. Kifejezett kartell, tudtommal, csak egy ízben volt bírói megítélés tárgya, de úgy az abban az egy esetben hozott ítélet, mint más, a tárgyat érintő ügyek felett hozott ítéletek és azok indokolásai elég határozottak arra, hogy bíróságaink felfogását a kartellekről megállapíthassuk.

Azt említettem egyetlen kartellügyi ítéletet a Döntvénytár új folyamának IX. kötetében 169. sz. a.¹⁾ találjuk ily kifejezettel: Kereskedőknek oly megállapodása, melyben magukat és egymást bírság terhe alatt kötelezik, hogy bizonyos árakat általuk szabályzott áron alul nem adhatnak el, a fogyasztóközönség megkárosítására irányzott causa turpist képez és a megállapodást meg nem tartó személy ellen a bírság tekintetében kereseti jogot nem ad. Budapesti Kir. Itéltőtábla Keresk. és váltótanácsa.²⁾

Az esetet egyébiránt a következő elsőbírósági ítélet világítja meg:

¹⁾ A 309—310. lapon.

²⁾ 1883. június 6. 2554. sz. a.

A szarvasi kereskedelmi csarnoknak G. B. Jakab elleni 100 frt iránti kereskedelmi perében a szarvasi kir. járásbíró-ság 1883. márczius 22-én 667. sz. a. következőleg ítelt: Ha leteszi alperes a főesküt, hogy „ő nem járult hozzá és nem fogadta el, hogy a petroleum literje 26 kron, a czukor kilója pedig 58 kron alul ne árusittassék, továbbá, hogy 1883. év elején a czukor kilóját 58 kr. ár helyett 50 kr-ával, a petro-leum literjét pedig 26 kr. helyet, 24 kron tényleg nem árusi-totta és adta el“ — felperes keresetével elutasittatik stb.

Az ítélet szövegéből is, az indokokból is kitetszik, hogy a szarvasi járásbíró-ság érvényesnek tekintette a kartellt, mely-nek tárgya az volt, hogy a szerződő kereskedők a czukrot és petroleumot 3 éven át egyazon kölcsönösen megállapított áron árusítják el. A járásbíró-ság egyenesen kimondja, hogy: „tekintve, hogy ezen szerződést, illetve egyezséget alperes nem volt kényszerítve elfogadni, a mennyiben pedig azt el-fogadta, reánézve kötelező erejűvé vált ¹⁾ . . .“

Az ügy a budapesti kir. ítélőtábla elé került, mely így ítelt: „Az elsőbíró-ság ítélete felebbezett részében megváltoz-tattatik s felperes keresetével teljesen s feltétlenül elutasit-tatik“ Indokolta pedig ezt azzal, hogy a kereseti alapot képező szerződés „oly megállapodást tartalmaz, mely a fogyasztó közönség érdekeit biztosító szabad versenyt teljesen kizárja, és ez által a fogyasztó közönség megkárosítására irányul és így ezen szerződés az erkölcsi fogalmakba ütköztvén (causa turpis) bíróság előtt érvényesíthető követelés jogalapjául nem szolgálhat.

A m. kir. Curia felperes felebbezése folytán a Tábla ítéletét „indokainál fogva“ helyben hagyta.

Nem tudjuk ugyan, hogy teljes tudatában voltak e felsőbíró-ságaink annak, hogy mily nagyfontosságú elvet monda-

¹⁾ Következik egy, a döntvénytárban hibásan közölt idézése Mátyás egy híres decretumának, a mely helyesen így hangzik: *Matthiae I. Decretum VI. sive majus. Art 17. §. 1. In obligationibus talis modus servetur: Quod, secundum quod, se quisque obligavit: facta legitima evocatione... iudicium et iustitiam recipiat.*“

nak ki: de a kérdéses ítéletek nagyon is világosak arra, hogysem haboznunk lehetne ezek alapján kimondani, hogy bíróságaink minden ármegállapító kartell semmisnek tekintenek. Hogy az árra csak közvetve befolyó, pl. termelés contingentáló kartellról ugyanezt mondhatjuk-e, az legalább is kérdéses; a budapesti kir. Itélőtábla a szabad verseny teljes kizárásáról beszél csak, ilyen pedig a termelés csökkentés esetén nem fordul elő. Ellenben a rayonáló kartellre igenis reállik a Tábla ismérve.

Vannak azonban jelek abban az irányban, hogy felső bíróságaink a kartellek semmis voltát egész általánosságban értik. E jelek ugyan csak bizonyos fentartással fogadhatók, mert nem egyenes, hanem az ellenkezőből vett következtetéseket tartalmaznak. Idézek a budapesti táblának egy, a Curia által helybenhagyott ítéletében foglalt tételt¹⁾: „Feleknek oly kikötései, hogy egyiknek sem szabad a kereskedésében olyan kereskedelmi cikket tartani és illetőleg elárusítani, mint a minőt a másik tart és elárusít, nem tekinthetők semmiseknek és érvényteleneknek, mert a kikötések a szerződő feleknek üzleti érdekeit védelmezik egymással szemben, tehát érvényes szerződés tárgyát képezhetik s sem a szabad verseny korlátozására, sem a vevő közönség károsítására irányuló kikötéseknek nem minősíthetők.“ Ez ítélet csak úgy érthető, hogy az érvényesnek elismert szerződés nem drágitotta meg, még közvetve sem, a kérdéses cikkeket, mert, ha ezt tette volna, ha a szabad versenyt korlátozta volna: semmis lett volna. A kartell mindig a szabad verseny korlátozására irányul s így mindig a bíróság által megbélyegzett, érvénytelen szerződések közé tartozik.

Ugyaníly általánosságban van tartva egy legeslegújabb ügy megítélése.²⁾ A szegedi kir. Itélőtábla³⁾ kimondta, hogy

¹⁾ Ld. „Felsőbíróságaink elvi határozatai. A m. kir. Curia és a kir. táblák elvi jelentőségű döntéseinek rendszeres gyűjteménye. Készítette Márkus Dezső. V. kötet 1898—1899“. 48 lapon a 16144. sz. a. A Curia ítélete 1898. jun. 15. 6630. sz. a. kelt.

²⁾ Ld. a „Magyar Pénzügy“ Kormos A. által szerkesztett hetilap 1900. április 5. számát.

³⁾ 1898. december 5-én 34. sz. a.

a per alapjául szolgáló szerződésnek az a tartalma, mely szerint felperes arra vonatkozóan vállalt kötelezettséget, hogy ő a sör árára nézve nem fog versenyezni, mint a fogyasztóközönség érdekeit biztosító szabad verseny kizárására irányuló kötelezés nem bír hatálylyal. A Curia már most helybenhagyó ítéletében¹⁾ ellenmond a Táblának, mert kijelenti, hogy a kikötés, mely szerint felperes kötelezettséget vállalt arra, hogy ő az alperessel a sör árára nézve nem fog versenyezni, nem vehető olyannak, mely a fogyasztó közönség érdekeit biztosító szabad verseny kizárására irányul, mert az csak a szerződő felek egymásközi viszonyát szabályozza. Ez a szintén nem tulságosan világos okadatolás arra enged — a contrario — következtetni, hogy a Curia ott, a hol a „közönség érdekeit biztosító szabad verseny kizárására irányuló szerződést“ látna, azt érvénytelennek tekintené. Ebből tehát azt következtethetjük, hogy minden kartell, mely közvetve vagy közvetlenül az árak emelésére irányul s nem pl. csak a munkabér változatlanóságát akarja fentartani vagy a nyersanyag árát, a közvetítők díját leszorítani: bíróságaink nézete szerint érvénytelen.

Hogy egyébiránt bíróságaink mily féltékenyen örködnek a szabad verseny fentartására, annak feltűnő példája egy régebbi elvi jelentőségű ítélet,²⁾ mely érvénytelennek mondott ki egy szerződést, a melyben* alperes arra kötelezte magát, hogy Soroksáron 5 éven belül borbély-fodrász üzletet nem fog nyitni. És pedig azzal az indokolással, hogy e szerződés alperes munkásságát és a szabad versenyt korlátozó, a közönség érdekeivel ellenkező. Ezt az álláspontot, mely tulmerek s a német bíróságok fent tárgyalt felfogásával is ellenkező, újabban ismételt ítéletekben elhagyták felsőbíróságaink és kimondják, hogy oly szerződés, mely szerint a felek egymással szemben versenyvállalatot bizonyos meghatározott ideig és meghatározott területen nem folytatnak,

1) 1900. február 15. az 1899. évi 1505. V. sz. a.

2) Márkus: Felsőbíróságaink elvi határozatai. VII. köt. 12346. sz. A budapesti tábla ítélete 1893. május 5., a Curiáé 1894. október 18. kelt.

törvénybe vagy a jó erkölcsökbe nem ütközik s a kikötött kötbért is megítélik.¹⁾

Ellenben a kartell azon nemét, mely árlejtések eredményének csökkentésére irányul, még magánjogi érvényében is megtámadja felsőbiróságaink egy ítélkezése, mely egy építkezési pályázat alkalmából a tett ajánlat visszavonása miatt keletkezett s turpis causának minősíti az árlejtések eredményessége ellen irányuló szerződéseket.²⁾

Nem kartellügyi irányzatú ugyan, de ez alakulatokat is közelről érdeklí felsőbiróságainknak az az állandó gyakorlata,³⁾ hogy közpolgári ügyekben a kötbért, ha az ahhoz az érdekhez mérten, melynek biztosítására szolgál, túl magas, mérsékli, leszállítja. Minthogy ép a kartellek rendes politikája az, igen magas kötbér kikötésével tenni lehetetlenné a szerződésszegést: e birói gyakorlatunk zavarhatja őket törekvéseikben. Igaz, hogy gyakorlatilag csak azon esetekben érvényesül e korlát, mikor a bíróság a kartellt semmisnek nem tekinti s az ügy polgári — nem kereskedelmi — eljárás alá tartozik.

A birói gyakorlatunkról eddig mondottak természetesen csak annyiban érintik a kartelleket, a mennyiben azok tényleg a rendes bíróságok iudiciuma alá kerülnek. Ámde a kartellek, legalább a jobban szervezettek, rendesen választott bíróság elé viszik ügyeiket. Perrendtartásunk, nevezetesen az 1868. évi LIV. t.-cz. 495 §. s. k. szakaszai ez eljárást a legtágabb határok közt megengedik s csak a bíróságnak írásbanvaló kikötését kívánják meg. S mivel ugyan-

¹⁾ Márkus: Felsőbiróságaink elvi határozatai. X. kötet. 16145. és 16146. sz. a 48. és 49. lapon. Utóbbi helyen hivatkozott Curiai ítélet (1899. máj. 23. I. G. 123.) egyenesen kimondja, hogy oly szerződés alapján, midőn valamely fél kötbér kikötése mellett kötelezte magát, hogy bizonyos versenyzületet nem nyit bizonyos ideig, a Curia által a kötbér már több ízben megítéltetett.

²⁾ Ugyanott a 16148. sz. a. a kassai kir. tábla s a Curia helybenhagyó ítélete, utóbbi 1898. nov. 22895. sz. a.

³⁾ Ugyanott a 16108. sz. a., a hol is a Curia 1899. január 18-án G. 486/98. sz. a. hozott ítéletében hivatkozik két előző ítéletére is.

ezen törvényczikk 509. §-a kimondja, hogy a választott bíróság határozatai ellen felebbezésnek és perujításnak helye nincs, míg az 1881. évi új perrendtartás, a LIX. t.-cz. 77. §-a szerint pedig a felebbezés csak alaki sérelmek eseteire van szorítva: kartelljeink e czímen csakugyan kivonhatják magukat rendes bíróságaink reájuk nézve kedvezőtlen megítélése alul. A végrehajtás során, az 1881. évi LX. t.-cz. 1. §. e) pontja szerint a rendes bíróságok a választott bíróságok határozatait, illetve az előttök kötött egyezségeket végrehajtható okiratoknak kötelesek tekinteni s így a jogalkalmazás helyességét vagy helytelenségét keresni nincs módjukban: ily czímen a végrehajtás során kifogást emelni nem lehet.

Jogrendünk tehát a kartellek dolgában csakugyan sajátos helyzetben van. A kartellek egész sora működik és virágzik többé-kevésbé nyilvánosak, holott bíróságaink azokat „turpis causa-n“ alapuló, a közönség károsítására irányuló szerződéseknek tekintik. Éles, egy modern jogállamhoz sehogy sem illő ellentét van tehát az élet és a jogtudomány között, mely utóbbi minden árfelemelésre irányuló kartellt közveszélynek lát, de utolérni ugyszólván egyet sem tud. Jogunkat sablonizáló álláspontja teljesen tehetetlenné teszi a kartellek modern alakjaival szemben, s kiszolgáltatja ezeknek a közérdeket.

10. §. A kartellügy törvényhozási szabályozásának kérdése hazánkban.

Közgazdasági problémák iránt nem valami nagy érdeklődést tanúsító közvéleményünk egészen a legújabb időkig nem igen foglalkozott a kartellek ügyével s egyes parlamenti felszólalásokat nem tekintve, az ügy törvényhozási szabályozásának eszméje némi alakot csak br. Dániel Ernő volt kereskedelemügyi miniszternek 1897. július 12-én 39,149. sz. a. a kereskedelmi és iparkamarákhoz és néhány más szaktestülethez intézett leiratával öltött. E leirat, mely nyilván összefüggésben van az egy hónappal elébb az osztrák képviselő-

házban előterjesztett kartelljavaslattal. utalt a vállalkozók egyesüléseinek mind nagyobb terjeszkedésére, s felhivta a szaktestületeket arra, hogy nyilatkozzanak a kartellek észlelt hatásáról s arról, hogy kívánatosnak tartják-e azok törvényhozási szabályozását? A leirat öt pontban összefoglalt kérdéseiből kitűnik az is, hogy a miniszter előtt az osztrák javaslat lebegett, mert a 3—5. pont egyenesen az osztrák kartelljavaslat legfőbb pontjait veti fel kérdés gyanánt. A kérdések egyébiránt a következők:

1. Tapasztalatilag mily hatással jártak nálunk már ez idő szerint is a szóbanforgó kartellek?

2. Szükségesnek mutatkozik-e az ügynek törvényhozási szabályozása?

3. Kimondassék-e egy esetleg alkotandó törvényben, hogy minden ily célú egyesülés összes részletintézkedéseivel az e célra kijelendő hatóságnak bejelentendő.

4. Jogában álljon-e a hatóságnak a megállapodás részleteit vizsgálat tárgyává tenni s ennek eredményéhez képest a kartellegyezmény végrehajtását megtiltani?

5. Czélszerű volna-e, ha a hatóságot eljárásában egy szaktanács támogatná, s mely közgazdasági faktorok képviselőiből alakuljon ez a szaktanács?

E kérdésekre a felhívott szaktestületek nagyon különböző terjedelmű és alaposágu válaszaikban nem nyilatkoztak egyöntetűen. A törvényhozási szabályozás mellett voltak és a feltett kérdésekre igenlő választ adtak az aradi,¹⁾ brassói,²⁾ győri,³⁾ fumei,⁴⁾ miskolci,⁵⁾ nagyváradai,⁶⁾ pozsonyi,⁷⁾

¹⁾ 1897. november 29. tartott üléséből 3665/1897. sz. a. (Keresk. min. 75,821/97. sz.)

²⁾ 1898. január 25. tartott közgyűléséből 2565/97. sz. a. (Keresk. min. 38,513/98. sz.)

³⁾ 1897. okt. 20-án 2803/97. sz. a. kelt felterjesztésével. (Beérkezett a keresk. min. 67,361/97. sz. a.)

⁴⁾ 1897. szeptember 4-én 4218. sz. a. kelt felterjesztésével. (Keresk. min. 60,373/97. sz. a.)

⁵⁾ 1898. május 10-én 753/1898. sz. a. kelt felterjesztésében. (Keresk. min. 33,216/98. sz. a.)

szegedi,¹⁾ s a mennyire magánértesüléséből tudom, a kassai, s végül a temesvári²⁾ kereskedelmi és iparkamarák, továbbá a magyar kereskedelmi csarnok³⁾ és — bár felhívást nem kapott, egészen saját kezdeményezéséből nyilatkozva, törvényhozási beavatkozást kér az „Országos magyar gazdasági egyesület“.⁴⁾ Egyelőre még nem tartotta szabályozandónak a kartellek ügyét, de mégis kívánatosnak jelezte, hogy az a vámterület egysége tartamára a monarchia két államában egyöntetűen rendeztessék, a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara.⁵⁾ Ez idő szerint még nem tartja szükségesnek a kartellek törvényhozási szabályozását a soproni kereskedelmi és ipari kamara sem, s kijelenti, hogy még abban az esetben is, ha ily szabályozás történnék, annak csak az osztrák javaslat mintája szerint, néhány fő fogyasztási cikkre kellene kiterjednie, továbbá csak beigazolt visszaélések esetén volna megengedhető a kartell-egyezmény végrehajtásának betiltása, az előleges vizsgálat pedig elejtendő lenne.⁶⁾ Határozottan

⁶⁾ 1897. szeptember 29-én 4476/97. sz. a. kelt felterjesztésében. (Keresk. min. 63,799. sz. a.)

⁷⁾ 1897. május 31-én tartott üléséből 1394/97. sz. a. (Keresk. min. 42,712/97.) E felterjesztés még a körirat előtt kelt, egy cukorkereskedőnek a cukorkartell ellen intézett panaszos beadványa adott okot a kamarának, hogy ülésében — ép egy nappal az osztrák javaslat benyújtása előtt, az állami beavatkozás mellett foglaljon állást.

¹⁾ 1897. november 22-én tartott teljes ülésből, 5775/97. sz. a. (Keresk. min. 75,195/97. sz.)

²⁾ 1897. szeptember 13-án tartott közös ülésből, 5810/97. sz. a. (Keresk. min. 70,942/97. sz.)

³⁾ Kelet és szám nélkül. (Kereskedelemügyi min. iktató száma 1010/98. sz. a.)

⁴⁾ 1897. december 12-én kelt 3589. sz. a. (Keresk. min. 79,467/97. sz. a.)

⁵⁾ 1897. december 15-én 5822. sz. a. kelt felterjesztésében. (Keresk. min. 88,991/97. sz. a.) E felterjesztéshez melléketül csatolta a kamara Weiss Mór beltág ugyanazon keletű javaslatát, mely széles látókörrel tárgyalja az ügyet s abban csucsosodik ki, hogy a kormányt törvénnyel fel kellene hatalmazni arra, hogy minden monopolos tulajdonlás esetén a monopol tárgyának maximális árát megszabhassa.

⁶⁾ 1897. szeptember 9. tartott rendes közös üléséből 4399. sz. a. (Keresk. min. 60,878/97. sz. a.)

ellenez minden szabályozást a beszterczebányai,¹⁾ a debreczeni,²⁾ a pécsi,³⁾ és — last but not the least — a budapesti kereskedelmi és iparkamara, a mely utóbbi a miniszteri leirat tárgyalására az elnökség által összehívandó szakbizottságot küldött ki s annak nyomtatásban sokszorosított jelentését az 1897. évi deczemberi ülésén egész terjedelmében magáévá tette.⁴⁾ Ugyanezen állásponton van a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara is, azzal a különbséggel, hogy törvény alkotását kívánja a munkabérek mesterseges leszállítására irányuló kartellek ellen.⁵⁾

Ugyancsak határozottan tagadólag válaszol a feltett kérdésekre az Országos iparegyesület⁶⁾, mely a budapesti kereskedelmi és iparkamarához hasonlóan szakelődök által világította meg a nevezetesebb kartellek viszonyait⁷⁾ s végre az Országos kereskedelmi és iparcsarnok.⁸⁾

Nem ide, a jogi szabályozás kérdései közé tartozván azon gazdasági indokok és érvelések felsorolása és taglalása, a melyek szaktestületeink véleményeiben találhatók: csak azt kell megjegyezni, hogy azon vélemények többsége is, a melyek a külön kartelltörvény hozatalát szükségtelennek tartják, tartalmaz oly javaslatokat, melyeknek célja a

1) 1897. október 16-án tartott közös ülésből, 4654/97. sz. a. (Keresk. min. 67,255/97. sz. a.)

2) 1898. január 29-én kelt 4083/97. sz. felterjesztésével. (Keresk. min. 7595/98. sz. a.)

3) 1897. október 20. kelt 2109/97. sz. felterjesztésével. (Keresk. min. 67,545/97. sz. a.)

4) 1898. január 4. kelt 19,411/1897. sz. felterjesztésével. (Keresk. min. 1057/98. sz. a.)

5) 1897. november 3. kelt 2871/97. sz. felterjesztésével. (Keresk. min. 70,866/97. sz. a.)

6) Az igazgatóságnak 1898. január 14-én 114/898. sz. a. kelt felterjesztése. (Kereskedelemügyi miniszteriumi ikt. sz. 6443/98. sz.)

7) Ugy látszik a vaskartellre vonatkozó vélemény, mely szóról-szóra egyez a budapesti kereskedelmi és iparkamara bizottsági jelentésében foglalt véleménnyel, egy tollból folyt e két felterjesztésben.

8) Kelet nélkül a 39,149/97. számhoz, a kereskedelemügyi min. ikt. sz. 6300/98.

kartellek esetleges tulkapásainak orvoslása. Nagyon gyakran visszatér a behozatali vámok leszállításának eszméje, esetleg azok teljes megszüntetéséig menőleg. Gyakori a vasúti fuvardíjak mérséklésére való utalás; előfordul az a figyelmeztetés is, hogy az állam elvonhatja a kartellben levő vállalatoktól a fennálló szállítási kedvezményeket.¹⁾ Utalnak arra is, hogy az állam az 1890. XIII. t.-cz. alapján²⁾ élvezett előnyöket megvonhatja tőlük, esetleg kizárhatja őket az állami szállításokból. Felhozzák azt, hogy a munkásokat védi az ipartörvény 162. §. s legfeljebb annak 164. §-ában foglalt büntetést kellene feljebb emelni.³⁾ Egyik kamaránk, miután felállította a tételt, hogy a kartellek szerződésszegő tagjaik ellen sohasem indítanak bírói uton keresetet, hanem letét, száraz váltók útján biztosítják magukat a szerződésszegés ellen: a kartellek ellen alkalmazható eszközök sorában — nyilván a nagyközönség végtelen naivságára számítva, annak nagyobb megnyugtatóására alkalmasnak véli annak kimondását, hogy a termelés mennyiségének és az áruk árának meghatározására irányuló kartellbeli megállapodások bírói eljárás alapjául nem szolgálhatnak.⁴⁾ Ugyanezen kamaránk a pék-iparban tartja lehetőnek helyi kartellek keletkezését, melyekkel szemben az ipartörvény 53. §-ának⁵⁾ ez iparra való kiterjesztése útján lehetne védekezni. A legkülönbözőbb állami kedvezmények (pl. ipari só kiszolgáltatása, kiviteli jutalom) megvonásának eszméjén kívül ott találjuk azt a gondolatot, hogy az állam támogassa a kartellirozott iparágakban újabb versenygyárak létesülését. S végre, a kartellek szabályozásának oly határozott elvi ellenese is, minő a

1) Ezt felhossa a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara s a pécsi is.

2) Az 1899. évi XLIX. t.-cz. értelmében természetesen 1900-tól csak ez utóbbi törvény rendelkezéseiről lehetne ma már szó.

3) Ld. fent a 91. sk. lapon, hol az is kitűnik, hogy e 164. §. csak kényszer vagy fenyegetés alkalmazása esetéről szól.

4) A pécsi kereskedelmi és iparkamara idézett felterjesztésében.

5) Ld. fent a 93. lapon. Tehát hatósági árszabásra és az üzletek iparhatósági ellenőrzésére gondol.

budapesti kereskedelmi és iparkamara, felhossa a kartellirozott iparágak állami egyedárusággá való nyilvánítását¹⁾ és, mint oly eszközt, mely a többiekkel együtt paralizálhatja a kartellek közérdekellenes célzatait. Ennél tovább menni csakugyan nem lehet: ez nyilván sokkal több, mint a kartellek törvényhozási szabályozása a betiltásig menő hatáskörrel.

Nem szükség mondani, hogy a most felhozott ellenszerek jó nagy része szintén szükségessé tenné a törvényhozás gépezetének megindítását s így azok javaslatbahozatala lényegileg szintén a kartellek legislatívójának fogalma alá esik, bár speciális, nem általános intézkedéseket kíván. Hogy a vámtarifák felfüggesztése vagy leszállítása az Ausztriával fennálló viszonyunk tartama alatt mindkét állam egyöntetű törvényhozását kívánja s így a priori is igen problematikus segédeszköz: az szintén nem szorul bizonyításra.

A szaktestületek tárgyalt véleménynyilvánításai óta lefolyt rövid két év sokkal élénkebb fejlődést hozott magával a kartellalkotás terén, hogysen ez a szakkörökre benyomást ne gyakorolt volna. Különösen az 1899. évi új petroleumkartell volt az, mely eddigelé példátlan forgalomkorlátozósaival felrázta a közvéleményt közömbösségéből. E felzudulásnak adott kifejezést a győri kereskedelmi és iparkamara, midőn 1899. november 24-én kelt felterjesztésében²⁾ a kartellek „mértéktelen önzéséből folyó“ tarthatatlan állapot megszüntetését s azok sürgős törvényhozási szabályozását kéri.

E kamaránk kérelme nem maradt visszhang nélkül a többi kamara körében, a melyeknek az pártolás végett megküldetett. Azon kamarák közül, melyek már előzőleg is a kartelltörvény mellett nyilatkoztak, újból kéri, illetve sürgeti

1. A bizottsági jelentés — a vállalalkozási kartellek törvényes szabályozása tárgyában — 26. lapján.

2) 4125/99. kamarai, 80,344/99. kereskedelemügyi miniszteriumi ikt. szám.

a törvényhozási szabályozást az aradi, ¹⁾ a brassói ²⁾ a fiumei, ³⁾ a miskolci ⁴⁾ s a nagyváradi kamara ⁵⁾); a többiek ez ideig még nem nyilatkoztak. De jellemző és az idők változását legerősebben feltüntető azoknak a kamaráknak véleménye, melyek annak idején ellene voltak a kartelltörvény megalkotásának. Az eddig beérkelt nyilatkozatok közül a kolozsvári kamaráé ⁶⁾ az egyetlen, mely megmarad elutasító álláspontja mellett, még nem látja elérkezettnek az időt és alkalmat törvényes intézkedésekre s bár elismeri, hogy ugy a kereskedő világ, mint a nagy közönség megdöbbenéssel fogadta a kőolajfinomító vállalatok szövetkezését s újabb adatokat hoz fel annak káros voltára: felterjesztése végén beéri azzal a kijelentéssel, hogy ez esetben az államilag támogatott iparág tulkapásainak nem lehet nehéz utját állani. Ellenben, megváltoztatva elébbi álláspontját, egyszerűen indokainál fogva csatlakozik a győri kamara kérelméhez a marosvásárhelyi kamara.⁷⁾ A besztérczebányai kamara ⁸⁾ a „mindinkább nyilvánuló, s a fogyasztók köréből kiinduló

1) 1900. január 31. tartott teljes üléséből 5421. sz. a kelt felterjesztésében. (Keresked. min. 11,023/900. ikt. sz.) A kamara szerint: „az adott vélemény óta a kartellek káros hatásai megsokszorozódtak s a kizsákmányoló és önző irányzat szinte kéjeleg az élvezett teljes cselekvési szabadságban.“

2) 1900. január 16, a kamara teljes üléséből 3619/1899. sz. a. (Keresk. min. 7419/900. sz.)

3) 1899. december 28. kelettel, 4668. sz. a. (Keresk. miniszter 88,338/99. sz.)

4) 1900. febr. 3. kelettel, 3780/1900. sz. a. (Keresk. miniszter 10,248/900. sz.)

5) 1900. január 3. kelettel, 76/1900. sz. a. (Keresk. miniszter 977/900. sz.)

6) 1900. január 30. kelettel, 9260/99. sz. a. (Keresk. miniszter 12,610/900. sz.)

7) 1899. december 29. kelettel, 5105/99. sz. a. (Keresk. min. 1147/900. sz.)

8) 1899. december 29. tartott közgyűléséből, 17/1900. sz. (Keresk. min. 4436/900. sz.)

követelmény hatása alatt, mely a kartellek törvényhozási szabályozását óhajtja“ csatlakozik a törvényalkotási kérelemhez. De legőszintebben nyilatkoztatja ki véleményváltoztatása indokait a soproni kereskedelmi és iparkamara,¹⁾ mely azzal indokolja a győri kérelem pártolását, hogy „az utolsó két év gyakorlati tapasztalatai mindinkább megingatták azon két év előtt kifejezett nézetét, hogy a kartelleknek tisztán magyar szempontból jelenleg még nem lehet oly nagy jelentőséget tulajdonítani vagy azoknak olyatén kinövéseit felfedezni, hogy ezen vállalati egyesületek törvényhozási rendezését illetve korlátozását feltétlenül szükségesnek lehetne tekinteni“.

Az 1900. évi állami költségvetésnek képviselőházi tárgyalása s a politikai sajtónak azt kísérő nyilatkozatai bizonyítják, hogy a közérdeklődés mind nagyobb és nagyobb mértékben fordul a kartellek s azok törvényhozási szabályozásának kérdése felé.

A teljesség okáért meg kell jegyeznem, hogy a kereskedelemügyi m. kir. miniszteriumnak a „tisztességtelen eljárásnak a kereskedelemben való megakadályozására“ vonatkozó intézkedéseket felölelő tervezete, melyet a folyó 1900. év elején kaptak meg véleményezés végett illetékes szakköreink,²⁾ szintén foglalkozik a kartellek dolgainak egyik ágával. És pedig azzal az eljárással, hogy a kartellek u. n. piacra dobással, leszállított áron eladással igyekeznek tönkretenni az outsider versenytársakat, a mi kisebb tőkeerejű ellenféllel szemben rendesen sikerül is. Mivel azonban a versenytárs érdekeit más uton-módon is nagyon érzékenyen lehet sérteni³⁾ a javaslat oly általános rendelkezést tart kívánatosnak, mely szerint „tilos a jó erkölcsökbe ütköző

1) 1899. december 14. tartott rendes közös üléséből, 7133/899. sz. a. (Keresk. min. ikt. sz. 43/1900.)

2) Ld. a miniszterium Központi Értesítőjének II. évf. 4. számát, a hol is a nem hivatalos részben e tervezet kivonata foglaltatik.

3) Ld. ugyanott egy nagyon körmönfont módját ennek, melyet a budapesti szódavizgyárok kartellje alkalmazott.

minden oly cselekedet, mely a versenytárs jogos üzleti érdekeit sérti.“

Itt tehát már az öntudatos kartellpolitika egy szakaszával van dolgunk, a mely azonban e részletkérdést sem oldja meg teljesen, mert a magánjog sokkal fontosabb védelmét nem biztosítja a megkárosított outsider számára.

B) Törvényhozási feladataink.

1. §. Áttekintés.

Törvényhozási feladatokról lévén szó: természetesen nem kell kitérni azokra az eszközökre, a melyeket a mai állam kartellpolitikája a közigazgatás közönséges rendje szerint alkalmazhat. Elég csak érinteni, hogy a mai állam, mint nagyfogyasztó, mint nagyvállalkozó és különösen mint nagyszállító, egész hosszú sorával rendelkezik azoknak az eszközöknek, melyekkel a kartellekre, azok létrejöttére és működési irányára kisebb-nagyobb befolyást gyakorolhat. Mint nagyfogyasztó, árlejtéseinél, megrendeléseinél kikerülheti a kartellt, vagy, ha az teljes oly értelemben, hogy az egész ország összes vállalatai benne vannak, hozathat külföldről. Esetleg berendezkedhetik a kérdéses áruk termelésére s ekkor, mint nagyvállalkozó, még bizonyos fokig tulmehet saját szükséglete ellátásán s versenyre kelhet a kartellel.

Mint nagyvállalkozó, az állam beléphet a kartellbe vagy kívül maradhat azon. Mint már az I. rész utolsó szakaszában is említettem, ha a belépés esetén oly súlylyal bír az állam a kartell vezetésére reánehezedeni, hogy azt képes irányítani: ezzel elejét veheti annak, hogy az bármily irányban visszaéljen helyzetével. Ha erre nem képes s ily visszaéléseket tényleg tapasztal: ki fog lépni abból s teljes erejével fogja ellensúlyozni a káros hatásokat, kifejtve egész versenyképességét. Ugyanezt fogja tenni kezdettől fogva, mint outsider, ha kizsákmányoló árszabást tapasztal a kartell részéről.

Mint nagyszállító, vagy tán helyesebben nagyfuvaros a

vasuthálózat nagy részét bíró állam díjszabásaival ellensúlyozhatja a kartellt, kedvezményt adhat a kartellbe nem lépett vállalatoknak, megkönnyítheti a külföldről való behozatalt s így csökkentheti a kartellt külföldi versenytől megóvó védvám hatását. Közvetlenebbül is hat a kartellre, ha például a szállítási kedvezmények megvonásával fenyegeti az esetre, ha helyzetével visszaél. Saját vasutain kívül a magánvasutak s a segélyezett gőzhajózási vállalatok tarifapolitikájára gyakorolt befolyásával ugyanily irányokban ellensúlyozhatja a kartelleket.

A magyar állam, illetve kormánya e most említett eszközökön kívül élhet a hazai iparnak állami kedvezményekben való részesítéséről szóló 1899. évi XLIX. t.-cz. egyes szakaszaiban adott felhatalmazással, megadni, vagy megtagadni a vállalkozóktól a törvényben körülírt kedvezményeket. Nevezetesen a 3. §. utolsó bekezdése¹⁾ felhasználható arra, hogy létező gyárak, melyek a kartellen kívül állanak, esetleg e kívülmaradás kikötése mellett megkapják a kedvezményeket; a 6. §.²⁾ pedig megengedi, hogy az outsidersok védelmének jogcíme alatt a kartellhez tartozó új vállalatoktól megtagadhassa. Ugyanezen irányban hathat a kormány a törvényhatóságokra és községekre is a törvény 9. §-a alapján.

De ezzel még mindig nincsenek kimerítve azok az apró eszközök, a melyekkel a magyar állam szakminisztere, illetőleg kormánya a kartellekre ugynevezett »douce violence»-t gyakorolhat. Erős és körültekintő kormánynak, különösen fejletlen, gyenge társadalommal szemben felsorolhatatlanul

1) Felhatalmaztatik a kereskedemügi miniszter, hogy a pénzügyminiszterrel egyetértőleg oly esetekben, midőn azt fontos közgazdasági érdekek kívánják, a jelen törvény 1 §-ának. 2. pontjában felsorolt már fennálló gyáraknak, illetve, ipartelepeknek is megadhassa a jelen törvényben biztosított kedvezményeket. Fontos közgazdasági érdek bizonyynyal a kartellek káros hatásainak ellensúlyozása is.

3) „Felhatalmaztatik . . . hogy . . . oly esetekben, midőn azt a már fennálló ipar érdekei kívánják, a kedvezmények megadását . . . megtagadhassa.“

sok módja van arra, hogy szelid nyomással irányítsa a gazdasági életet.

De bármily sokat tehetnek is ezek az apró eszközök együttvéve czéltudatos és erélyes kormány kezében: nem szenved kétséget, hogy a kartellek és egyéni monopolok ügye törvényhozási szabályozást igényel. Először azért, mert a czéltudatos politika alapját csak kellő ellenőrzés, kellő nyilvántartás képezheti: erre pedig törvényhozási intézkedések szükségesek esetünkben is. Másodszer azért, mert fennálló jogunk, nevezetesen annak felső bíróságaink döntésein alapuló magyarázata a kartellekkel szemben, a mint az előző czimben kimutattam, a magánjogi érvénytelenség merev álláspontjára helyezkedik s így magánjogunkban itt egy tátongó ür van, mely az életben mindennap működő és gyarapodó szervezeteket a «turpis causa» bélyegét alkalmazó jogászi meggyőződéstől elválasztja. Harmadszer azért, mert csak a törvényhozás adhat és teremthet oly hathatós eszközöket, melyek biztosítékot nyújtanak arra, hogy épen a leg-hatalmasabb kartellek és monopolok, a melyekkel szemben a kis eszközök a szolgálatot felmondják, ártalmatlanokká tehetőek oly esetekben, mikor azok helyzetökkel akár a reájuk utalt termelési ágak, akár a munkásosztály, akár a nagy fogyasztó közönség kárára visszaélnek.

Ehhez képest hármas feladat vár — szerény nézetem szerint — a magyar törvényhozásra. Az első: a kollektív és egyéni monopol kellő ellenőrzésének és nyilvántartásának szervezése, — lényegileg közigazgatási feladat. Hivatva van biztosítani, hogy az állam és társadalom tisztán lásson és elfogulatlanul ítélhessen e hovatovább mind fontosabbá váló közgazdasági jelenségek felett. A második: tisztázni a kartellszerződések magánjogi horderejét, különválasztani az érvényes — mert a közjóba nem ütköző — kartelleket, illetve kartellhatározatokat a meg nem engedettektől. Ez lényegileg magánjogi feladat. A harmadik: a kollektív és magánmonopol kinövésének lenyeseése, a mire részben a bíróság, részben a kormány lesz hivatva. A bíróság döntésére kell bízni a legfontosabb eseteket, a melyekben a kartell a közérdeket

vagy a versenytársak magánérdekeit sérti s e sérelmek meg-
torlására vele szemben a büntetőjog, illetve a közigazgatás
legerősebb eszközei nyerhetnek alkalmazást. De a kormány
hatáskörét is ki kell bővíteni, hogy a közjó érdekében életbe-
léptethessen oly rendszabályokat, melyek a kartell vagy
magánmonopol élet letörni alkalmasak.

Hazai viszonyaink között ez utóbbi rendszabályok egy
része Ausztriával fennálló vám- és kereskedelmi kapcsolatunk
tartama alatt nem tárgya a magyar állam törvényhozásának,
hanem a két állam egyöntetű jogalkotását illeti meg. Mint
ilyenekkel, e rendszabályokkal csak röviden, melleleg fogok
foglalkozni. A tárgyalás sorrendje a többiekben a felhozottak
által adva van.

2. §. A kartellek és magánmonopolok ellenőrzése és nyilvántartása.

A nélkül, hogy az államot valamennyi bölcseleő szerint
a legkiterjedtebb mértékben megillető felügyeleti jogra kellene
utalni: nyilvánvaló, hogy a közgazdasági élet újabb fejle-
ményeül jelentkező nagyipari kollektiv és magánmonopol
állandó szemmeltartása nélkül okszerű közgazdasági politika
ma már nem képzelhető. A kérdés csak az, minő állami
szervek végezzék ez ellenőrzést, mire terjedjen ki a nyilvántar-
tartás és minő jogokat kelljen az ellenőrzés hathatós gyako-
rolhatása végett az illető hatóságra ruházni.

A felügyelő és nyilvántartó organum egyszerübb állami
viszonyok mellett egy és ugyanaz a kormányzó és végrehajtó
szervek összegével. Az állam valamennyi közege cselekvése
közben egyttal megfigyel, észlel is, tudomást szerez az
államot érdeklő jelenségekről.

Ámde az állami élet fejlődésével itt is érvényesül a
munkamegosztás nagy elve. A szakismereteket és pártatlan
megítélést igénylő megfigyelésekre külön — ad hoc vagy
állandó — organumok jönnek létre, a parlamenti bizottságok-
tól a statisztikai hivatalokig, iparfelügyelőig, stb.

Hazánkban az alkotmányos korszak kezdete óta egyre terjedő központosítással az országos m. kir. statisztikai hivatal, az 1897. évi XXXV. t.-cz. óta m. kir. központi statisztikai hivatal feladata, hogy a törvény szavaival éljek: «a magyar korona országai közállapotának és évről-évre változó közérdekű viszonyainak nyilvántartása, s ezen célra minél teljesebb és megbízhatóbb adatok gyűjtése, stb.»

Kétségtelen tehát, hogy az 1897. évi XXXV. t.-cz. alapján e hivatalra lehetne bizni a kartellek nyilvántartását s a vonatkozó adatok összegyűjtését és feldolgozását. Az idézett törvény 3. §-a értelmében nem kellene egyebet tenni, mint e tárgyat a hivatal évi munkatervébe felvenni; a mint ezt az országgyűlés elfogadta, a hivatal a törvény erejénél fogva jogosítva volna a 11. §. és 13. §-okban foglalt következmények¹⁾ terhe alatt magánszemélyektől is bevallásokat követelni.

Amde a szóban forgó feladat annyira különleges, annyi ipartechnikai és kereskedelmi szakismeretet igénylő,²⁾ hogy azt a központi statisztikai hivatalra bizni nem látszik célszerűnek. Egy különálló kartellhivatal, törvényben megállapított ellenőrzési köteleességgel és megfelelő jogokkal lesz csak képes az itt felmerülő sajátzerű feladatnak megfelelni.

Hogy a kartellhivatalt bizonyos önállósággal kell felruházni, az folyik annak nehéz feladatából. E feladat nem más, mint megtenni mindent, hogy a kartellek közgazdasági és szociális hatása tisztán kitűnjék. Az inductiv módszer

1) A 11. §. értelmében a hatóságok . . . valamint az adatok közvetlen szolgáltatására kötelezett . . . testületek, egyletek, társulatok és magánszemélyek a statisztikai adatoknak legjobb tudomásuk és kellő időben való beszolgáltatásáért felelősek. A hivatal mulasztás esetén a mulasztók költségére helyszinén gyűjti be az adatokat.

A 13. §. szerint „a ki tudva hamis vagy valótlan statisztikai adatokat vall be, vagy a jelen törvény szerint beszolgáltatandó statisztikai adatok beszolgáltatását . . . megtagadja, kihágást követ el.

2) Az idézett törvény 6. §. a fogalmazási szakban megengedi a létszám $\frac{1}{3}$ erejéig jogi képzettséggel nem bíró okleveles egyének alkalmazását — de ezek között kereskedelmi, vegyészeti oklevél nincs képesítő erővel felruházva.

minden eszközével, leírással, konkrét tények összegyűjtésével és a statisztikai anyaggyűjtés legszélesebbkörű segélyülvételével tisztázni kell azt, hogy valamennyi kinyomozható kartell minő irányban és mértékben hatott a kartell tárgyát képező jószág, valamint az azzal termelési összefüggésben álló áruk előállítására; árának, illetve árainak alakulására, viszonyban különösen a külföldi árakhoz s a termelési költségekhez; minő annak hatása a nemzetközi forgalomra s aztán a fogyasztásra; minő e hatás a munkásosztály bérére, munkaidejére s általában mindazon viszonyokra, melyek a munkások helyzetére irányadók; végül — és nem kis jelentőségű — feladata lenne a kartell hatását magukra a vállalkozókra és azok nyereségére kinyomozni, érintve egyuttal a kereskedő- és egyéb közvetítő rétegek helyzetére gyakorolt hatást is.

E nagyon változatos technikai, kereskedelmi és statisztikai alapképzettséget igénylő feladatokat a szakminiszterium egy ügyosztályára bízni nemcsak azért nem lehet, mert egy minisztériumi ügyosztály feladatkörének törvénnyel való megállapítása idegenszerű, kivételes rendszabály volna, hanem azért is, mert kell, hogy e feladat betöltésére hivatott szerv kívülről is, mint az államnak önálló, a függetlenség bizonyos garanciájával körülvelt, pártatlan szerve jelentkezék. Állása még leginkább a modern munkásstatisztikai hivatalokéhoz volna hasonlatos.¹⁾ A szemnek, a mely elfogulatlanul meglát mindent, s a karnak, a melyet az állam érdekei, a politika mozgatnak, elválasztását alakilag keresztül kell vinni.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kartellhivatal ne állana a szakminiszterium, sőt valamennyi miniszterium

¹⁾ Mayr G., a statisztikai igazgatási kérdések e veterán szaktekintélye, a Marquardsen-Seydel-féle Handbuch des öffentlichen Rechts bevezető kötetét képező: Statistik als Gesellschaftslehre I. Band (Leipzig 1895.) 144. l. az Egyesült Államokra való utalással azt védi, hogy a statisztikát be fogják osztani a socialis ügyek miniszteriuma, a különválasztandó munkásügyi miniszterium alá. Ez egyelőre nagyon messzenő reformeszme marad.

rendelkezésre akkor, mikor ezek valamely kartellról tudomást vagy bármily tüzetes felvilágosítást szerezni kívánnak. Hogy pedig ily felvilágosításokra a közgazdaság és államgazdaság ügyeit szolgáló miniszteriumoknak nagy szükségök lesz a jövőben s hogy pl. az iparfejlesztés vagy vámpolitika nagy kérdéseiben ily állandó megfigyelő organum mily nagy szolgálatokat tehet, arra elég mellékesen utalnom.

Am a kartellhivatal megfigyelő tevékenységét ki kell terjeszteni az egyéni monopol eseteire is. Az I. részben igyekeztem kidomborítani a kollektív és magán (egyéni) monopol rokonságát; az ott mondottakból következik, hogy az utóbbinál épügy szükség van állami ellenőrzésre, mint az elébbinél. Mivelhogy a kartellpolitika csak egy tagja az általános monopolügyi politikának: hiányos és czéltévesztett lenne minden oly nyilván- és szemmeltartás, mely csak az elébbire szorítkoznék és vak maradna az utóbbival szemben.

A magánmonopolozók körének megállapítása némi nehézséggel jár ugyan, de e fogalom a gyakorlatban csakhamar kifejezhető. A kartellhivatalnak bizonynyal nemcsak a jogi magánmonopolozokat, nevezetesen a szabadalmazott¹⁾ s esetleg a védjegyes czikkek monopolát kellene figyelemmel kísérni, hanem a tudományban u. n. tényleges, tehát akár természeti, akár gazdasági okokon alapuló oly monopolozokat, melyeknél az egyes vállalkozó a versenytől nem tartva, nem zavarva, irányadó befolyást gyakorol az árakra.²⁾ Hogy mely vállalatok vannak ily helyzetben, azt a kartellhivatal lassacskán fogja kideríteni — nyíltan, szeméi előtt csak azok a monopolozók fognak létrejönni, a melyek kartellben állott vállalatok egyesüléséből keletkeznek, vagy mint jogi személy alakjába öltözött kartellorganumok szerepelnek.³⁾ Ha a magán-

1) A szabadalmi találmányok gyakorlatbavételének szigorubb ellenőrzését czélozza a magyar kereskedelemügyi miniszternek a Központi Ertesítő II. évf. 21. sz. (1900. május 27.) 231. lapján említett intézkedése, mely javaslatlételre hívja fel a szabadalmi hivatalt.

2) A monopol e fogalmával lejjebb foglalkozom.

3) Pl. az elárúsításra szervezett részvénytársaság. Ha a hivatal csak a kartell ellenőrzésére volna feljogosítva, kérdésessé válik, hogy ily jogilag önálló személy mezébe öltözött orgammokra kiterjeszhetik-e?

monopolok csak e két utóbbi alak ellenőrzése kedvéért kerülnek is a kartellhivatal ügykörébe, máris meg van indokolva ennek kiterjesztése. S ha azoknak van igazok, a kik a kartellekben csak átmenetet látnak az amerikai trust mintájára beállandó tömörüléséhez az egyes termelési csoportoknak: e folyamat végigkísérése az állam szempontjából még emelkedik jelentőségében.

Egyéb feladatot azonban a kartellhivatalra, melynek teljes neve ezek szerint tulajdonkép „monopolellenőrző hivatal“ lenne, bizni nem kellene. Legfőlebb hazai viszonyaink közt lehetne arról szó, hogy e hivatalt a munkásstatisztikai hivatallal egyesítsék. E régóta vajdó, minden kulturállamban létező intézmény átvenné a kartellhivatalnak a munkásügyre vonatkozó kutatásait s bizonyos kiküldéseknél megengedné a kettős feladat egyesítését. De ez esetben is e két feladatkörrel bíró hivatal egymástól teljesen függetlenül, mint két nagy ügyosztály működnek.

A kartellhivatalnak, hogy e kétségtelenül legérthetőbb elnevezésnél maradjak, kutatásaiban s egész munkaprogramjában szabad kézzel kellene birnia. De gondoskodni kell arról, hogy tényleg dolgozzék s erről a nyilvánosságnak be is számoljon. E beszámolás legalább évente egyszer a kartellek és magánmonopolok állásáról és hatásáról szóló jelentéssel történhetnék, a melynek tartalmát illetőleg a fenti feladatkör eléggé tájékoztat.¹⁾ E jelentést épügy, mint az 1897. évi XXXV. t.-cz. a statisztikai évkönyvre vonatkozólag megszabja, ünnepélyesség kedvéért az országgyűlésnek be kellene mutatni.

A mi azon tényeket illeti, a melyeknek nyilvántartása szükséges: e részben két, egymással ellentétes szempont,

¹⁾ Tekintve azt, hogy a kartellnek és monopolnak hatását abból lehet megítélni, hogy mennyire sikerült a vállalkozók nyereségét fokozni s e végből az árakat szabályozni: e jelentésnek sarkpontjait egyfelől a nyereség, másfelől az árstatisztika képezné. A feladat e részének nehézségeit mutatja az, hogy a nyereségstatisztikának a nem kartellált termelési ágak nyereségeit is számon kellene tartani s az árstatisztikában az index-number s a nemzetközi árak összehasonlításai sem nélkülözhetők.

illetve érdek áll előttünk. Egyik az összeségé, a mely azt követeli, hogy mindent megtudjunk, mindent lássunk: mert hisz az állam és társadalom csak úgy ítélhet a kartell fölött s csak úgy ragadhatja meg a netán kívánatos ellenszereket, ha teljesen tisztában van a létező állapottal. A másik szempont az egymással szerződő vállalkozóké, a kik — még ma legalább — bizonyos idegenkedéssel viseltetnek a nyilvánosság iránt, félnek a kartell népszerűtlenségétől s büntetést látnának abban, ha az állam erővel ki akarná őket tenni a nagyközönség, a sajtó stb. bírálatának; ezenfelül zaklatást látnak a bevallási kötelezettségben: hisz tudjuk, hogy a statisztika elleni gyűlölet, az üzleti titkok féltése, az adópréstől való rettegés mily jelentékeny helyet foglal el üzletembereink lelkében.

Hogy a két ellentétes szempontot a lehetőségig kiegyeztessük, azt hiszem, a nyilvántartandó tényeket két csoportba kell beosztani; u. m. a nagyközönség vagyis az általános nyilvánosság rendelkezésére bocsátandó s a szűkebb nyilvántartás, az állami megismerés tárgyaiul szolgáló tényekre. Amazokat szűkre lehet szabni, ezeket tágon kell tartani. Vagyis: az u. n. kartelljegyzék legyen rövid, csak a legáltalánosabb tájékozást nyújtó; ellenben az államnak, illetve a kartellhivatalnak legyen meg a joga, az érdekeltektől mindazokat a felvilágosításokat beszerezni, a melyek a kartell hatásának megítélésére szükségesek, hogy azokat, szükség esetén, akadálytalanul megkaphassa.

A kartellhivatal által vezetendő s egyenesen a nagy nyilvánosság céljaira szolgáló jegyzék a hivatal által ellenőrzött¹⁾ összes kartellek felsorolását, a résztvevő cégek jegyzékét — a később bekövetkező ki- és belépéseket, valamint azon határozatokat tartalmazná, a melyek szerint a kartell tagjai a fogyasztási területet magok közt felosztották, az árakat vagy árhatárokat megállapították, illetőleg az egész

¹⁾ Hogy nem minden kartellre terjeszkedik ki ez ellenőrzés, arról alább.

országos termelést kontingentálták.¹⁾ E tények jó részét ma a kartelláló vállalkozók önkénytelen is a nagyközönség tudomására hozzák már s azok elégségek is bizonyos általános tájékoztatásra az összes érdekeltek szempontjából. E tényeket akár a napisajtó útján is lehet hivatalból közölni, mint azt az osztrák javaslat kívánja.

Természetesen sokkal tovább kell menni az állami tudakozódási joggal, minek az érdekeltek részéről bevallási kötelezettség felel meg.

Egy irányban azonban jó már előre is korlátozni az állam nyilvántartási jogát, s ezzel a kartellhivatal feladatait is. Miután csak az általános fogyasztásra — közvetlenül vagy közvetve — szolgáló javak árviszonyai érdeklik az összességet: ki kellene venni a nyilvántartás alul a csupán luxuscikkekre vonatkozó, vagy ilyenek előállításánál szereplő cikkek kartelljeit.

Ezen kívül, miután a nagyipari kartellek és monopolok azok, a melyek általános érdekei bírnak: ki kellene venni a nyilvántartás alul azon kartelleket, melyeknek részesei közt igazi nagyüzem nincs. A határ megvonása természetesen nem könnyű. Szerény viszonyaink közt azonban már egy 100,000 korona évi forgalmat felmutató vállalat vagy egy 200,000 korona alaptőkével bíró részvénytársaság a nagyvállalatok közé sorolható s így ilyenforma elhatárolással el lehet érni azt, hogy egyfelől a kis vállalkozóknak a monopol veszélyével amugy sem terhes szervezkedései mentesen maradjanak s a kartellhivatal felügyeleti tennivalói tulságosan fel ne szaporodjanak, másrészt a valóban nagyipari monopolképzesre vezethető kartellek teljesen belevonassanak a körbe. Egyes iparágaknál, egészen eltérő viszonyok esetén, kivételes határvonalat is lehetne megállapítani (pl. a téglagyárosoknál a fenténél jóval alacsonyabb színvonalon kezdődik a nagyipar).

A teljesen kimaradó helyi kisipari kartellekkel szemben

¹⁾ Természetesen az összkontingenst véve. Hogy pl. a szerencsi cukorgyár kontingensre mekkora, az nem tartozik a nagyközönség elé-

nincs szükség az állami felügyeletre, ott a helyi hatóságok felügyelete is célhoz vezet; különben is szabályozó intézkedésekre itt csak a mindennapi táplálkozási cikkek, kenyér és husneműek kartelljeinél lehet szükség, miről alább lesz szó.

Az így megvont határon belül azonban a legtágabb jogokkal kell felruházni az államot a kartellel és egyéni monopollal szemben, a végből, hogy azok hatását tisztázhassa. Kivéve az üzleti titokként tekintendő technikai eljárást: úgy a kartellnek, mint önálló szervezetnek, mint a tagok egész üzletmenetének fel kell tárulnia az állam előtt.

Nehogy azonban a vállalkozókat bejelentésekkel nagyon megterhelje, az állam ezen, a nyilvánosság elé nem tartozó, csak a felügyelet s esetleg a bírói eljárás céljaira szükséges adatgyűjtésekre nézve megelégedhetik a felvilágosítási kötelezettség kimondásával. Csak a kartell teljes szövegének bemutatása s a fentebb a nyilvánosság tájékoztatására kiemelt tények bejelentése terhelné a kartell vezetőit és tagjait. A kartell teljes szövege, a későbbi módosításokkal e szervezetek magánjogi viszonyainak tisztázása végett kell, hogy az állam tudomására jusson: ennek jelentősége az alábbiakból fog kitünni.

Indokolt volna még arra kötelezni az érdekelt vállalkozókat, hogy külföldiekkel kötött kartellszerű megállapodásaikat is jelentsék be. A nemzetközi kartellek nagy fontossága mellett hazánknak Ausztriával való szoros kapcsolata teszi ezt kívánatossá.

Egyebekben pedig az államnak, illetve az azt képviselő kartellhivatalnak meg kell adni azt a jogot: a kartell vezetőitől, valamint minden egyes részesztől a kartellre vonatkozó bármilyen felvilágosítást — a technikai titkok jelzett kivételével — követelni, továbbá a kartellre vonatkozó könyveket, üggyiratokat megtekinteni.

A kartell bejelentései, valamint a felvilágosítási kötelezettség bizonyos sanctio alá helyezendők. Nevezetesen nemcsak a titkos kartell minden jogi hátrányai érnék a résztvevőket a bejelentés elmulasztása esetén, hanem komoly

pénzbüntetéssel is kellene a mulasztókat sújtani. E pénzbüntetés a mulasztás tartamával fokozódhatnék, úgy, hogy az eltitkolás következményei annival súlyosabbak lennének, minél tovább tart az. Miután pedig a bejelentésre mindenkit kötelezni kell, a ki a kartellben részt vesz, a mulasztás is mindegyik tagon külön-külön megtorlandó. Ha azonban a kartellszerződésben ki van téve, hogy melyik tag, illetve vezetőségi képviselő tartozik az állammal szemben fennálló bejelentési kötelezettségnek eleget tenni: első sorban ez utóbbit terhelné a felelősség, mégis azzal, hogy a büntetés behajthatlansága esetén a többi részes is aránylagosan szavatolna.

E sanctiot a többi bejelentésre s a felvilágosítások kellő megadására is ki kellene terjeszteni. A kellő felvilágosításadás jelenti nem csak azt, hogy valótlan ne legyen a felvilágosítás, hanem azt is, hogy a kartell hatályának megítélése szempontjából lényeges pontokban jelentős hiányok ne legyenek. Viszont azonban továbbmenni s az osztrák javaslat módjára elzárással fenyegetőzni szükségesnek nem tartom.

A kartellhivatalnak s az általa esetleg alkalmazott szakértőknek a nem nyilvánosságra szánt bejelentéseknél s az összes megszerzett felvilágosításoknál a hivatalos titok szoros zára alatt kell állania, mit a megfelelő sanctiókkal a törvénybe kellene iktatni. A titoktartást megszegő hivatalokkal szemben az elbocsátás volna fegyelmi büntetésképp alkalmazandó.

Egyik legnehezebb, mert az üzleti világnak legalább nálunk, a mi kezdetleges és mégis tulsúlyos adóztatási viszonyaink között érthető érzékenységebe ütköző feladat volna az, a nyilvános számadásra nem kötelezett vállalatok nyereségmérlegeit megszerezni arra a célra, hogy az állam a kartell hatását, mely végre is főleg és legtömörebben a nyereségben tükrözik vissza, tisztán láthassa.

A titoktartás kötelezettsége s annak kimondása, hogy e mérlegek adóztatási célra fel nem használhatók, nem fogja megszüntetni vállalkozóink félelmét e mérlegek előterjesztésével szemben.

Szerencsére épp hazánkban oly nagyon elterjedt vállalkozási alak a részvénytársaság, hogy épen a kartellálható bányászati és ipari ágakban ezek mérlegei teljesen kielégítő állapot nyújthatnak a kartell nyereségfokozó hatásának megítélésére. El lehet tehát egyelőre tekinteni a mérlegek általános bekívánására vonatkozó jogtól, legalább addig, míg az adózás reformjával s a társadalmi nézetek haladásával a kérdéses érzékenység alább nem hagy. Csakis azokban a kivételes esetekben tartanám szükségesnek a mérlegbemutatói kötelezettség kimondását, a mikor a kartell, illetve egyéni monopol az alább jelzendő birói eljárás tárgyává lesz. Itt aggály nélkül meg lehetne adni a bíróságnak a jogot, hogy — a mennyiben a kartell stb. káros voltának megítélésére szükségesnek tartja ily magánmérlegek megtekintését, azok benyújtására a tagokat kötelezze, s esetleg azoknak a könyvekkel való szakértői egybevetéséről és ellenőrzéséről gondoskodhassék.

3. §. A kartellek magánjogi szabályozása.

Szemben a jelenlegi jogállapottal, mely a kartelleket legalább nagyban és egészben érvényteleneknek, turpis causán alapuló, a közönség megkárosítására irányuló alakulatoknak minősíti: a kellő ellenőrzés alá vont kartelleknek a teljes magánjogi érvényességet meg kellene adni. Bizonyos korlátozásokkal tehát a kartellhivatalnak bejelentett kartellszerződés — a bejelentéstől kezdve, esetleg a közhírré tételtől számítva — minden kikötésével kötelezné a szerződő feleket.

Ki lehet ezt mondani annyival inkább, mert feltehető, hogy a bejelentett kartell nem fog oly megállapodásokat tartalmazni, a melyek a közérdeket sértik. De különben ennek biztosítására törvénybe lehet venni azt, hogy semmi nemü kartell nem tartalmazhat oly rendelkezéseket, melyek kívülálló versenytársak, avagy a munkások ellen irányulnak, azok helyzetét rosszabbítani alkalmasak. A kívülállók ily védelme nem igényel indokolást; a munkások védelme a mai

szociálpolitikai irányzat mellett szintén nem szorul hosszás igazolásra. Tény az, hogy a kartell oly nagy hatalom, a melynek kijátszása a munkásokkal szemben társadalmi veszély volna. Az idevágó tilalom ugyan nem állhatja útját annak, hogy a kartellben részes vállalkozók egymásután apaszszák a bért — de legalább elejét veszi annak a bizonyos antiszociális eshetőségnek, hogy oly vállalkozót, a ki pl. a szerződésben elvállalt bérleszállítási kötelezettségének eleget nem tett, társai erre a bíróság útján reászoríthassák.

Abban az esetben, ha a kartellhivatal törölné a kartell valamely megállapodását, mely szerinte a fenti elvekbe ütközik s a kartell tagjai ezzel szemben azon nézetten vannak, hogy a kérdéses megállapodás ártatlan természetű: a rendes birói uton — birtokon kívül bár — kereshetnének jogorvoslatot.

Miután pedig a fentiek szerint a bejelentési kötelezettség csak a nagyipari kartellekre állana fenn, de nem volna indokolt, hogy egyéb, a nyilvánosságtól és állami ellenőrzéstől nem tartó kartellek is a magánjogi érvényesség előnyeit ne élvezhessék: nézetem szerint aggálytalanul ki lehet mondani, hogy a mely kartell magát az állami ellenőrzésnek aláveti s ennek jeléül bejelenti megállapodásait a kartellhivatalnak: magánjogi szempontból ugyanoly elbánás alá esik, mint a bejelentési kényszer alatt álló.

Hogy azonban a kartell ne részesüljön nagyobb birói védelemben, mint a mely az ellenőrzés alá eső tényleg bejelentett szerződés fogatosítására szükséges: ki kellene mondani egyrészt azt, hogy csak a kartellhivatal által nyilvántartott (eredeti vagy módosított) szerződés vehető tekintetbe a birói megítélésnél — azonkívül történt bárminemű megállapodások pedig érvénytelenek; másrészt ki kellene mondani, hogy kartell alapján csakis a rendes bíróságok ítélkezhetnek; választott bíróság kartellügyekben ki nem köthető, ilyenek ítéletei nem hajthatók végre.

E rendszabályokra feltétlen szükség van azért, hogy a kartelltagoknak esetleges közérdekbe ütköző s ép azért titokban tartott szerződéseit az állam joghatályuktól megfoszsza.

Nem lehetne nagyobb szégyent képzelni egy modern közgazdaság- és szociálpolitikai elveket megvalósítani igyekező államra, mint ha saját bíróságai és végrehajtói nyujtanának segédkezet egyesek oly tevékenységének előmozdítására, a mely az állam háta mögött ép ez elvek megrontására irányulna. Ellenkezőleg teljesen indokoltnak látom, hogy az eljáró bíróság oly titkos megállapodásokat, melyek akár a versenytársak, akár a munkások megkárosítására irányulnak, az érvénytelenségen felül büntetéssel is sújthasson.

Ám a kartell nyilvánossága s a bíraskodásnak megfelelő szabályozása utját állhatja ugyan annak, hogy a kartellvezetőség vagy kartellközeg a kívülállókkal szemben a szerződésre támaszkodva folytasson küzdelmet, s hogy a kartell e küzdelme bírói támogatásban részesüljön: de nem zárja ki azt, hogy versenytársait akár meg is fojtsa oly küzdelemben, melyre a szerződésben utasítva vagy felhatalmazva ugyan nincs, de a melyet jószántából vesz fel a saját, illetve valamennyi részes jól felfogott önző érdekéből. A kartellbe be nem lépő pályatárs bojkottálása vagy az áru piacra dobása, a rendes vevők elhalászása utján való megkárosítása, a fellépő új versenynek hasonló és sok egyéb — törvénybe még nem ütköző — eszközökkel való lehetetlenné tétele megtörténhetik a nélkül, hogy ennek a kartellszerződésben nyoma volna. Már pedig a verseny ily kizárása az, a mi különös veszélyeket rejt magában a fogyasztókra ép úgy, mint az érdekelt termelőkre.

Ezzel szemben, mint e rész első fejezetében már érintettem volt, az u. n. tisztességtelen verseny megrendszabályozására irányuló törvénytervezetünk nyujt némi védelmet. Ámde, szerény nézetem szerint, e védelemnek a kartell-törvény integráns elemének kell lennie és messze tul kell mennie a vétkes egyszerű megbírságolásán, vagy akár elzárásán. Miután itt szándékos károkozás esete forog fenn: a támadó kartellt, illetve annak vezetőjét, közegét a megkárosítottal szemben teljes kártérítésre kell kötelezni s a kár megtérítésére az összes kartelltagok felelősségét kell kimondani, nehogy azok valamely vagyoni felelősségre nem von-

ható közeget toljanak ily esetekben előtérbe. A kartellvezetőség vagy kartellszerv végre is az összes tagok érdekében cselekszik: ők tartoznak tehát viselni azok ballépéseinek következményét is. Legfelebb annyit lehetne kimondani, hogy ha csak valamely egyes kartelltag járt el a versenytárs ellen a törvénybe ütköző módon: a felelősség a többit nem terheli. Szervezett kartelleknél azonban a vezetőséget ekkor is belevonám a felelősség körébe, kivéve, ha a vezetők bebizonyítják, hogy nekik a tag ily eljárásáról tudomásuk nem volt, vagy a mennyiben arról tudomásuk volt, azt a kartellhivatalnak bejelentették.

A magánjogi védelmet ki kellene terjeszteni nemcsak a szorosan vett versenytársakra, hanem az érdekelt termelőkre és kereskedőkre is, a kik a kartell útjában állva, annak részéről ily megtámadás tárgyai lehetnek. S czélszerű egészen világosan kimondani azt is, hogy az elébb jelzett kártérítési kötelezettség beáll akkor is, ha a kartell vagy annak egyik tagja versenyvállalatok keletkezését akár kivételes árszabás által, akár egyéb, a jó erkölcsökbe avagy a kereskedelmi tisztességbe ütköző módon meggátolja vagy megnehezíti s ez által másnak kárt okoz.

A verseny e védelmét egyébiránt általánosítani kell. Különösen oly iparszegény országokban, mint hazánk, van nagy jelentősége annak, hogy már létező vállalatok újabbak keletkezése elé nehézségeket ne gördítsenek. S mivel ily nehézségeket nemcsak kartell, hanem a magánmonopolos is igyekezni fog támasztani, hogy kiváltságos helyzetén sérelem ne essék: a törvényben ki kell mondani azt is, hogy a jogi monopol védelmén kívül minden oly eljárás, melylyel a monopolt élvező termelő versenyvállalat keletkezését a fent körülírt módon megakadályozni, vagy megnehezíteni igyekszik, teljes kártérítési kötelezettséget von maga után az érdekeltek javára.

A kartelleknek és egyéni monopoloknak a verseny ellen irányuló élet letörve, remélhető, hogy azok a nekik megnyitott törvényes uton a közgazdasági fejlődés sérelme nélkül fognak haladni.

4. §. További törvényhozási feladatok.

Ha az állam kellőképp nyilvántartja és ellenőrzi a kartellek működését: minden egyes esetben módjában lesz megállapítani azt, mikor válik szükségessé azok ellen lépni s a rendelkezésére álló számos közgazdasági politikai eszközök melyikét kell alkalmaznia, hogy a kívánatos hatást elérje, de viszont a célon túl ne löjjön, nevezetesen a kérdéses iparág virágzásának útját ne állja. Az államférfiúi bölcsesség dolga, hogy az esetben, ha a szükségelt eszközök pénzt vagy a kormány rendelkezési jogán tulmenő intézkedéseket tesznek szükségessé, adott esetben ezeket a törvényhozástól kikérje.

De az egyes intézkedéseken, az egyes kartellek és magánmonopolok, hogy úgy mondjam, egyéni kezelésén kívül, mi nem tartozik ide, gazdasági törvényhozásunk egész nagy terein is merülnek fel feladatok, illetve módosulnak a rendes feladatok annak következtében, hogy a monopol nagy erővel lépett fel gazdasági életünkben s hogy előrelátható annak további terjeszkedése.

Nézetem szerint négy irányban fog a magyar államra is előállani annak szüksége, hogy a monopolos irányzat ellensúlyozására erőteljesebb gazdasági politikát üzzön. Ezek a szövetkezeti ügy, a munkásügy, az adó- és vámpolitika terei.

A két első ügy fontossága általánosan el van ismerve, kormányunk intézkedéseiben mind nagyobb-nagyobb helyet foglalnak el azok. Fokozott tevékenység lesz azonban indokolt, ha a magánmonopol akár a kisiparra, akár a fogyasztók bizonyos csoportjaira, akár a gazdaosztályra s végül a munkásokra nagyobb nyomást fog gyakorolni. Amott szervezni kell a társadalom gyengébb rétegeit, hogy a magok részéről a «viribus unitis» erejével ellensúlyozzák a nyomást, hogy magok egyesülten termeljenek, hogy a fogyasztási szövetkezetek a nagyban bevásárlásnál előnyös árakat biztosíthassanak s ha kell, magok termeljenek. Emitt ki kell terjeszteni a munkásvédelem és munkásbiztosítás határait, a monopolos termelési ágakban messzebbmenvő, mint a teljes

verseny közepett álló, s így kockázatos helyzetben levő ágakban.

A mi az adópolitikát illeti: tulanagy adóterhünk mellett az igazságosabb tehermegosztás jelentősége elismerten nagyobb, mint bárhol másutt. A készülő reform irányába a kartellpolitika egyelőre nem vág bele, csak annyiban, a mennyiben az igen erős és tartós monopolok lehetősége a progresszív adóztatás fontosságát emeli. Gyenge iparunk a mostani nagy terheket is alig bírja: azokat a jobb elosztás által enyhíteni és nem fokozni kell. Ha azonban az idők folyamán beállana az a jelenség, hogy egyes termelési ágak kartell vagy egyesülés segítségével állandóan oly magas nyereségre tesznek szert, mely az ily előnyökkel nem rendelkező ágakét jóval meghaladja: ha e magas nyereség, a mint mondani szokták, petrifikálódnék: akkor kellene egy lépéssel továbbmenni s a monopolos jellegű vállalatoknál külön kiegyenlítő fokozatos adót életbeléptetni, ekkor is első sorban szociális célokra. Ez adó remélhető hatásáról az I. r. utolsó fejezetében bővebben levén szó, itt elég az ott mondottakra utalni.

A mi a vámpolitikát illeti: az, legalább ma még, nem intézhető függetlenül Magyarország által. Bármennyire nyilvánvaló dolog legyen is tehát az, hogy a kartellek árszabása egyenesen a vámvédelemre van alapítva s hogy — a mennyiben, ma még legalább, a nemzetközi kartellek ritkák — e védelem leszállítása egytuttal biztos eszköz az árfelesigázások megakadályozására is: ez eszközzel hazánk nem élhet. Nem veheti tehát törvénybe azt a kétségtelen nagyon gyökeres hatású rendelkezést sem, a mit Canada új vámtarifája tartalmaz s a mely megengedi, hogy a kormány a vámot megszüntethesse, vagy mérsékelhesse oly áruknál, a melyekre vonatkozólag kereskedők vagy termelők megállapodásokat létesítettek az árak felcsigázására. Erről a hatalmas fegyverről le kell mondanunk, már azért is, mert Ausztia érdeke nagyon eltérő lehet adott esetben¹⁾ a mienktől s így még a

¹⁾ Ily eset áll szemeink előtt a petróleumnál, melynél az 1900. elejétől 2 frtről 3 ft 50 kr-ra emelt behozatali vám a galicziai nyersanyagtulajdonosoknak monopolizált biztosítómink rovására.

két törvényhozás megegyezésére sem lehetne bizni ily rendszabályok alkalmazását.

A közös vámterület álláspontjáról, illetve a vámszövetség tartalma alatt a kartellpolitika azt követeli, hogy a közös védvámokat oly termelési ágakban, a melyek kartell- vagy magánmonopol-képzésre alkalmasak, vagy a melyeken ily monopol már is készen van: csak mérsékelten, csak abban a minimális nagyságban állapítsa meg a monarchia, mely a belföldi termelésnek a külföldi fölényével szemben való megvédésére okvetlenül szükséges. Mert, bár nem akarom a vámpolitika soha meg nem szünő vitás kérdéseit bolygatni, annyi egészen világosnak látszik, hogy a védvámoknak nem lehet az a hivatása, hogy a belföldi termelés annak védsánczai között, lemondva a versenyről s a termelés kiterjesztéséről és fejlesztéséről, az áraknak a védvám és szállítási költségek együttes magasságáig való felcsigázásával fölös nyereségekre tegyen szert. A szabad kereskedelem hiveinek a legujabb időkben semmi sem szolgáltatott kezükbe oly éles fegyvert, mint az, hogy ép a kereskedelmi elzárkózás klasszikus talajai váltak a monopolképződés melegágyaivá. S igen nagy adag igazság van abban, hogy annak, a ki versenyt akar látni az ország határain belül, logikusan ilyet kell akarnia a határokon túl is.

A vámtarifa óvatos megállapítása, a melynél a kartellhivatal által szerzendő mélyebb betekintés igen becses alapokat fog nyújthatni, elejét veheti a kartellek kizsákmányoló árszabásának. Mivel azonban a vámpolitika hatását előre pontosan nem lehet megállapítani és bizonyos konjunkturák közt a belföldi termelés mégis tehet szert oly monopolos állásra, mely széles rétegeket súlyosan érint: az esetleg túl magasnak bizonyult védvámokkal szemben kívánatos volna előre orvosszerről gondoskodni. Ily orvosszer volna az, ha a vámszerződésben mindegyik állam fentartaná magának a jogot, hogy kartell esetén az állam számlájára bizonyos mennyiséget az illető áruból vámmentesen behoz. Ez az engedély, melynek gyakorlását a törvényhozásra lehetne bízni, csak végső esetben volna felhasználandó s nem is

igen lenne reá szükség, mert annak tudata, hogy ily eszköz áll az állam rendelkezésére, praeventive hatna és elég volna egy szelid intés a kormány részéről, hogy a kartellvezetőség az árak mérséklése által feleslegessé tegye az állam beavatkozását, a melynek ez esetben nagy anyagi súlyán kívül¹⁾ igen erős erkölcsi hatása is volna. Az árukat, melyeknél ez intézkedés alkalmazható, akár egyenkint is fel lehetne sorolni, nehogy nagy bizonytalanság álljon elő a gazdasági életben s a vámbevételekben, a mi a két állam vámuniójának tartama alatt csak újabb surlódásokra szolgáltat-hatna okot.

5. §. A rendkívüli állami beavatkozás eszközei.

A fentiekből s a kartellpolitikáról az I. részben mondatokból is az következik, hogy az állam akkor, ha a kartellek szemmel tartásáról gondoskodik s életüket a jogrendbe úgy beleilleszti, hogy az az ő ellenőrzése mellett megy végbe s ha a versenyszabadság védelme hathatós eszközökkel biztosítva van: rendkívüli beavatkozásra szükség alig lesz. Az általános közgazdasági politikának a kormány rendelkezése alá eső rendes eszközei megteszik a magokét s elég rugalmasak arra, hogy a tuikapásoknak elejét vegyék a nélkül, hogy az ipar fellendülését, az illető vállalkozási kör esélyeit veszélyeztetnék. Sajnos csak az, hogy a vámtarifák megszabása nem áll autonóm jogkörünkben s hogy ezzel kapcsolatban a vámleszállításnak már különben inkább rendkívüli jellegű eszközét nem alkalmazhatjuk.

De mivel mégis nem lehetetlen, hogy valamely kartell vagy egyéni monopól daczol az állam fegyvereivel s a köz-

¹⁾ Az államnak a behozott árut, esetleges saját szükségleteinek kielégítése után mérsékelt nyereséggel a közforgalomba kellene bocsátania, mi természetesen megfelelőleg nyomná az árakat.

véleménnyel — mely különben nálunk nem épen erős hatalom — nem szabad a monopol problémáját e pontnál elejteni, hanem végiggondolva az egész harczot, kell az államnak oly eszközöket adni, a melylyel azt, ha élére állitanák a dolgot, végigharczolhatja s a győzelmet a közérdeknek biztosíthatja.

A komoly veszedelem két oldalról fenyegetheti a közérdeket. Egyik a kis, de természetes helyzetöknél fogva teljes monopollal bíró helyi kartellek, illetve egyesek, kik verseny hiányában diktálják az árakat s tetszésök szerint kizsákmányolhatják a nagy közönséget.

A mai közlekedési viszonyok mellett igazán nyomasztó illyenmü monopolok csak a legszükségesebb, mindig csak frissen élvezhető tápszereknél bírnak esélyekkel és lehetnek veszélyesek a nép szélesebb rétegeire. Ám itt a helyi hatóságok s a felügyeletre hivatott állam közreműködésével kivételes rendszabályok, nevezetesen fogyasztási szövetkezeteknek hivatalból való előmozdításán kívül, illetve annak sikertelensége esetén az 1884. év XVII. t.-cz. 53. §-ának a pék- és mészáros-hentes-iparra való megfelelő általánosítása segítenek.

Nagyobb a másik veszély: a nagyipar egyes fontos ágainak monopolizálása, beleértve a szén- és vashányászatot is, melyek tulajdonkép minden ipari életnek alapjai.

Ám minden rendkívüli eszköz alkalmazásának alapfeltétele az, hogy annak szükségét pártatlanul bebizonyítsuk. Tekintve az itt szereplő magán- és közérdekek nagy fontosságát, azt tartom, hogy szabadelvűségére sokat tartó jogállam e bizonyítást a közigazgatás bármily magas szerveire sem bízhatja, hanem itt a bíróság funkciója kezdődik.

A rendes bíróság dolga lenne tehát nálunk megítélni azt, hogy fennáll-e valamely kartellnél az az eset, hogy az a közérdekét sérti s ezzel létjogát eljásza?

Mellékes kérdés, hogy e bíróság melyik legyen s hogy a felebbvitel — az ügy gyors elintézése fontos levén, — hány forumhoz történhessék? Tekintve azonban, hogy gazdasági szakkérdések dolgában legavatottabb bíróságunknak a budapesti váltó és kereskedelmi törvényszéket tekinthetjük, leg-

czélszerűbbnek látszik ezt e hatáskörben az egész államra kiterjedő illetékességgel felruházni. Felelővitelnél át lehetne ugrani a királyi táblát; ellenben a Curia nyilatkozását okvetlenül meg kellene kívánni.

Nehezebb kérdés, hogy kit illessen meg a keresetjog? Miután itt arról van szó, hogy valamely kartell a közérdekbe ütközik-e vagy sem: nyilván a közérdek képviselőit kellene a keresetindítás jogával felruházni. Tehát valamennyi miniszter, a kartellhivatal s a kereskedelmi és iparkamarák volnának hivatva az eljárás megindítására; esetleg egyéb hatóságaink, szaktestületeink is.

A legfogasabb feladat azonban annak körülírása, hogy mikor sérti a kartell és — a mit itt soha sem szabad szem elől téveszteni — az egyéni monopol a közérdeket oly mértékben, hogy rendkívüli beavatkozásra szükség legyen.

Tiszta dolog, hogy bíróságaink eddigi terminológiája, mely a kartell turpis causá-jának körülírására szolgál, nem alkalmazható. Sem a „fogyasztó közönség érdekeit biztosító szabad verseny kizárása“, sem a „fogyasztó közönség megkárosítására irányuló áremelés“ nem elfogadható ismérvek. Egy méltányos kartellvezetőség szabad verseny teljes hiánya mellett is szabhat mérsékelt árakat. Az áremelés lehet teljesen indokolt, ha pl. a termelési költség emelkedett s viszont lehet, hogy valamely kartell nem emeli az árat, hanem csak a régi szinten tartja meg s mégis nagy károkat okoz azzal, hogy a csökkent termelési költségeket nem engedi érvényesülni s fogyasztókat és továbbfeldolgozókat nem részesíti az árcsökkenés előnyeiben. De lehet az is, hogy a kartell a munkabérek leszorítása vagy a nyersanyag stb. árának lenyomása útján okoz bajokat.

Az osztrák kartelljavaslat idevágó fogalmával a II. részben foglalkozván, itt elég azt ismételnem, hogy az szerencsésnek épen nem mondható.

A káros kartell fogalmát nézetem szerint két jeltől kell összetenni. Az egyik az, hogy a kartell monopolos helyzetben van, a másik az, hogy — ép ennek segélyével — az árak (esetleg munkabérek stb.) szabályozásával a maga hasznára s a többiek kárára visszaél.

Az első ismertetőjel nem szorul magyarázatra. Oly kartell, mely nem uralkodik a piacon, melylyel szemben elég verseny áll arra, hogy árszabályozó hatását ellensúlyozza, nem közveszélyes.

Annál nehezebb a második ismertetőjel szabatos megállapítása. A helyzettel visszaélés jelenteni akarja azt, hogy a kartell úgy jár el, hogy eljárása erkölcstelen, a közérdeket sértő.

Nyilvánvaló, hogy e fogalmak relatívek és szerfölött rugalmasak. De ez a tárgygyal jár s egyáltalában egyik általános vonása a modern társadalmi problémáknak. A szociálpolitikai reformok, az uzsorának s a tisztességtelen versenynek üldözésétől kezdve a munkástörvényhozásig csupa merő ily természetű fogalmakkal működnek és a bírói kar közgazdasági és ethikai nevelésének feladata, hogy e nehézségeken átsegítsen.

Ám azért a második ismertetőjelet körül kell írni.

Ujjmutatással itt az uzsoratórvény szolgálhat, melylyel az analogia feltűnő. A különbség a német Sachenwucher s a kartell- és monopoluzsora közt csak az, hogy amaz az egyesnek árt, ez széles rétegeknek.

Ám az uzsorát itt két ponton figyelhetjük és ítélhetjük meg. Az egyik az ár- illetve bérképzés. A kizsákmányoló árszabás kitételét ismerjük s a német bíróságok használják is. Ez az első pont.

A második sokkal hátrább következik a gazdasági életben. Értem a nyereség, a vállalkozói tiszta haszon alakulását. Nézetem szerint a legtömörebb, a legáltalánosabb kifejezője a kartell hatásának: hisz a végcélja minden szervezkedésnek épügy, mint a vállalkozó minden tevékenységének, a nyereség biztosítása és fokozása.

Végtelen sokat lehetne a felett vitatkozni, hogy melyik ponton kell a dolgot megfogni, hogy mit könnyebb — vagy jobban mondva — mit kevésbé nehéz megállapítani: a kizsákmányoló árt vagy az uzsoraszerű nyereséget? Bár azt hiszem, hogy a mai bonyolult gazdasági életben a régi világ „fair price“ problémája helyére a „fair profit“ problémája lép s

hogy a lényeg a végeredményt képező nyereség, nem az ár: a gordiusi csomót ez esetben ketté lehet vágni egy „vagy“ segélyülvételével, a bíróságra bízva azt, hogy mit kíván megállapítani: az árak (bérek) avagy a nyereség morális, illetve immorális voltát.

Ezek szerint a közveszélyes kartell fogalma a következő volna:

„Ha a kartell tényleg irányadó befolyást gyakorol a belföldi árak alakulására s e helyzetét arra használja fel, hogy az árakat akár a fogyasztók, akár az érdekelt termelők hátrányára úgy szabályozza, vagy a munkaviszonyokat úgy alakítsa, hogy magának, illetőleg a részes vállalkozóknak a rendes polgári hasznot jelentékenyen meghaladó uzoraszzerű nyereséget szerezzen vagy szolgáltatásai és ellenszolgáltatásai közt szembeötlő aránytalanságot létesítsen: a kartell a közérdekbe ütközik.“

Nem időzve ezen lehető általánosságban tartott s így minden irányban szabad elbirálást engedő fogalom egyes kifejezéseivel, legyen szabad arra utalnom, hogy e fogalom nem éri a még oly magas nyereségeket sem, ha azok az érdekelt felek minden hátránya nélkül állanak elő. Ha tehát a kartell vagy annak egyes tagjai technikai javítások segítségével, vagy a közvetítői, ügynöki, hirdetési költségek leszorítása által tesznek szert nagy nyereségre, e nyereség nem eshetik az uzoraszzerű nyereség ismérve alá. Az ajánlott szöveg egyenesen csak a nagyközönség és a termelők, vagy munkások rovására történő monopolkiaknázást sújtja s nem a közgazdaságilag is hasznos újítások és takarékoskodás gyümölcseit, sőt mintegy utalja a termelőket, hogy az utóbbi irányban keressék boldogulásukat s ne a kizsákmányoló árak stb. felállításában. Ennyiben tehát a kartellek e megrendszabályozása nemcsak nem fenyegeti a közgazdasági, technikai haladást, hanem inkább előmozdítja azt.

Természetes, hogy az eljáró bíróság dolga lesz az, a kartellhivatal és a kartell képviselőinek tüzetes meghallgatása után még egyéb szakértőket és érdekeltet is kihallgatni s az ügyállást addig vizsgálni, míg magának kellő meggyőző-

dést nem szerez. Hogy e kutatásai közben feltétlenül birnia kell azzal a joggal, a magánczégek, illetve termelők nyereségveszteségét is tudakolni, ezt, ha kell, a felek könyveinek szakértők által való átvizsgálása által is ellenőrizni, arról már fentebb volt szó.¹⁾

A luxuscikkekre vonatkozó kartellekre a közveszélyes jelzöt egyáltalában nem lehetővén alkalmazni, ezt a korlátozást a törvénybe is fel kellene venni azzal, hogy a bíróság ítéli meg azt, hogy valamely cikk csak a jómóduak fogyasztásának megszokott tárgya-e vagy sem.

A közérdekbe ütköző kartellról a bíróság az ítéletben egyidejüleg kimondaná azt, hogy a kartell megsemmisítettik, a kartelljegyzékből töröltetik. Természetesen megszűnnék a kartell egyes organumainak mandátuma, rendelkezési joga, s a mennyiben a kartell oly külön organummal birt, a mely kizárólag annak üzleteit közvetítette, ez az organum befejezi működését. A mennyiben e szerv valamely társasági alakzattal bir, pl. részvénytársaság, a mely a kartelltagok termékeit a maga nevében, de ezek javára értékesíti: arra a felosztást, illetve felszámolást mondja ki a bíróság s mindezek köztudomásra hozataláról gondoskodik. Ezzel kapcsolatban azokra, a kik e rendelkezéseknek netán nem engedelmesskednek, tehát a kartell életműködéseit tovább folytatni kívánák: a büntetőjogi sanctiot is alkalmazni kellene.

Már most kétségtelen s ép az első részben mondattakból folyik, hogy egy kartellnek semmissége — ez a tisztán magánjogi sanctio — nem biztosít arról, hogy a közveszélyes monopol létezni megszűnik. Bármily nagy és fontos legyen a birói ítélet erkölcsi hatása s bármily sikeres ellenőrzési módokkal rendelkezék az állam, illetve kartellhivatal arra, hogy a megsemmisített kartell tagjainak további magaviseletét figyelemmel kísérje: számolni kell azzal, hogy a monopol s vele a kizsákmányoló árszabás egy vagy más módon túléli az ítéletet. A kartelltagok titokban folytathatják a megállapodásokat s egyöntetűen járhatnak el. De megtehetik azt

¹⁾ A 101. lapon.

is, hogy fuzionálnak, nyíltan egyesülnek. Szervezkehetnek azonban az amerikai trustok analogiájára is; lehet, hogy egy, vagy egy-két legerősebb tag megszerzi a többi vállalat részvényeinek nagyobb felét, hogy kibérli azokat, stb.

Hogy mindezen lehetőségekkel szemben az állam tehetetlenül ne álljon s ne kelljen tétlenül néznie a visszaélések folytatását: rendkívüli eszközöket kell teremtenie a további harc céljaira.

Ezek egyikéül azt a nagyfontosságú újítást tartom életbeléptetendőnek, hogy az állam megkapja a kisajátítási jogot oly vállalatokra, a melyek a közveszélyesnek nyilvánított kartellhez tartoztak. E jog, mint damoklesi kard lógna a kartelltagok feje felett s további magatartásuktól függene, hogy az állam felhasználja-e azt vagy sem. Ha szükségesnek tartja a kisajátítást,¹⁾ válogathat a vállalatok közül, hogy hányat s melyeket akar megszerzeni, s aztán a viszonyokhoz képest akár saját régiében, akár bérbeadva folytatni s mindkét esetben versenyé útján ellensúlyozni a monopol káros hatását. Nem állami monopol, hanem állami verseny, illetve államilag vezetett magánverseny teremtése itt a cél.

Ha azonban az állam ez eszközt, bármily oknál fogva, nem akarja alkalmazni: meg kell neki adni a módot, hogy a további visszaéléseknek más uton is elejét vegye.

A hivatalos árszabás rendszeréhez még e végső esetben sem kellene nyulni; az első rész utolsó fejezetében kifejezett okoknál fogva elég volna a nyereség megállapított mértékét meghaladó résznek erősen progressív adó útján állami célokra való elvonása. Ez közvetve odahatna, hogy a kartell- illetve monopolárak mérsékeltenének, miután azok tulcsigázása az érdekelt vállalkozóknak hasznot úgy sem hozna.

¹⁾ A bírói eljárásra tartozó e célú kisajátítás szabályozásánál gondoskodni kellene arról, hogy a kisajátítási árnál azaz uzsoraszerű nyereség, mely ellen ép a bírói ítélet irányult, tekintetbe ne jöjjön, mert különben az állam igen drágán fizetné meg a kisajátítást, a kartell ellenben jó vásárt csinálna.

Nehogy azonban a kormány e valóban rendkívüli esetekre szánt eszközökkel visszaéljen: alkotmányos államban a legnagyobb biztosítékot, a törvényalkotást tartom ez eszközök alkalmazására előfeltételnek olyképp, hogy a kartell-törvény kimondaná, hogy a jelzett esetek fenforgásakor a kormány tartozik törvényjavaslatot terjeszteni az országgyűlés elé, a melyben felhatalmazást kér arra, hogy egy bizonyos iparágban a nyereségmaximumot megszabhassa s utóbbi esetben az érdekeltek nyereségkimutatásait teljes szigorral ellenőrizhesse.

Ugyanezek a rendkívüli eszközök volnának alkalmazandók az egyéni monopol eseteiben, a mennyiben az nem jogszabályon (szabadalmon) alapul. Előfeltétel itt is a bírói ítélet volna, a mely megállapítaná az egyéni monopol létét és annak közveszélyes jellegét. Ez volna a memento, a mely után a kormány a megfigyelő álláspontjára helyezkednék s csak az esetben, ha a monopol nem változtatná meg kizsákmányoló irányzatát, élne a kisajátítási, illetve az előző pontban jelzett törvényjavaslat előterjesztésére vonatkozó jogával. A független bíróság ítéletének s a törvényalkotó tényezők akarategységének kettős garanciája érvényesülne tehát itt, mint ott.

Itt garanciák mellett valóban nehéz elképzelni, hogy a kartellek megrendszabályozása s a nálok még veszélyesebb magánmonopolk esetleges visszaéléseinek megtörése akár iparunknak, akár általában a tőkének ártson. Ellenben teljes jogunk van azt remélni, hogy a kartellek — s ha jönni kell — az egyéni monopolk megértik az államnak magas rendeltetéséből folyó köteleességét s a nekik adott törvényes mederben, a közérdek megoltalmazására szolgáló korlátok teljes tiszteletben tartásával fogják érdekeiket érvényesíteni.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELSŐ RÉSZ

	Lap száma
1. §. A kartellek mibenléte	5
2. §. A kartellek fajai és szervezete	10
3. §. A kartellek fejlődése	24
4. §. A kartellek célja és jellege	43
5. §. A kartellek hatása	47
6. §. A kartellpolitika vezérelvei	66

MÁSODIK RÉSZ

1. §. A kartellstatistikáról általában	81
2. §. A kartellek elterjedtsége hazai iparunkban	85
3. §. A malmok kartelléről	92
4. §. A cukorkartell előzményei	103
5. §. Az első cukorkartell időszaka: 1891—94.	109
6. §. A második kartellkorszak: 1895—97.	114
7. §. Az 1897. évi cukorkartell tartalma és jellemzése	117
8. §. A cukoripar helyzete az utolsó évtizedben	125
9. §. A cukorkartell hatása	137
10. §. A szörpkartell. (Keményítőszirupkartell)	141
11. §. A műtrágyakartell	145
12. §. A kalapgyárosok és kalapnagykereskedők kartellje	151
13. §. A téglakartell Budapesten s a vidéken	153
14. §. Kartelljeink összefoglaló méltatása	161

HARMADIK RÉSZ

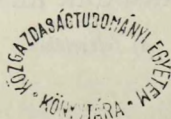
A) fejezetéhez.

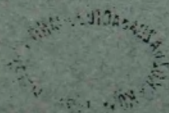
1. §. Bevezetés	165
2. §. A római jog	166
3. §. A közép- és ujkor a XVIII. század végéig	168

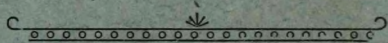
	Lap száma
4. §. Franciaország a XIX. században	174
5. §. A Németbirodalom kartellügyi judicaturája	182
6. §. Ausztria kartelljoga s az 1897. évi javaslat	198
7. §. Az Egyesült Államok törvényhozása	222
8. §. Egyéb államok jogrendje	232
9. §. Hazai jogunk és judicaturánk	237
10. §. A kartellügy törvényhozási szabályozásának kérdése hazánkban	244

B) fejezetéhez.

1. §. Áttekintés	253
2. §. A kartellek és magánmonopolok ellenőrzése és nyilvántartása	256
3. §. A kartellek magánjogi szabályozása	265
4. §. További törvényhozási feladatok	269
5. §. A rendkívüli állami beavatkozás eszközei	272

•PÁTRIA•
irodalmi vállalat és nyomdai részv.-társ.
Budapest.

